

(पुष्पीनां मण्डनो मधुवा रक्षापुष्पो नृन्याव)

पिरपल

अने

आहशाह.

आपणें ज्ञान लाभ गमल आपणारी वातांजना संभल.

भाग १ धी १८ सुधी.

छात्री प्रसिद्ध इतना.

महादेव रामचंद्र जगुष्टे पुष्पसेलर

पुस्तकालय—अमदावाद.

आवृत्ति १० मी.

प्रत ३२००.

सर्वे इत प्रसिद्ध इतना त्वांविन गंज्या ल.

अमदावाद आदीया छात्रीभरनी पोणमा "धी ज्ञान वर्षे ३"

प्रीतिज प्रसम आदित्याल न्यायचंद्र दोश्याने आभु.

संपत १८९०.

सने १८९४.

डीमत ०—८—०

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કાપીરાખિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૩૭૮

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ બિરબાલ અને બાદશાહ

વિષય નં - ૩૬, બીજા

(ખુબીનો ખજાનો અથવા હુપણનો દરિયાવ)

ખિરબલ

અને

ખાદશાહ.

અપુર્વ જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપનારી વાર્તાઓનો સંગ્રહ.

ભાગ ૧ થી ૧૮ સુધી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

મહાદેવ રામચંદ્ર બગુટે બુકસેલર

પુસ્તકાલય—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧૦ મી.

પ્રત ૩૨૦૦.

સર્વે હજુ પ્રસિદ્ધકર્તાએ સ્વાધિન રાખ્યા છે.

સંવત ૧૯૭૦.

સને ૧૯૧૪.

અમદાવાદ ખાડીઆ કવીશ્વરની પોળમાં “ધી જ્ઞાન વર્ધક”

પ્રાન્ટીંગ પ્રેસમાં આદિતલાલ ન્યાયચંદ દોશીએ છાપ્યું.

કોમત ૦—૮—૦

સાંસ્કૃતિક વિદ્યાલય
સાંસ્કૃતિક વિદ્યાલય
સાંસ્કૃતિક વિદ્યાલય

૪૩૭૦

બાદશાહ અને ખીરબલ.

ભાગ ૧ થી ૧૮ સુધી.

અનુક્રમણિકા.

વાર્તા.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
...	ખીરબલનું વૃત્તાંત.	૧
૧	ધાર્યું હતું શું અને થયું શું ?	૮
૨	તેરીબી ચુપ ઔર મેરીબી ચુપ !	૧૭
૩	ખાડો ખોદે તેજ પડે.	૨૬
૪	સમય સુચકતા	૩૪
૫	શુળીને બદલે સત્કાર.	૩૫
૬	હાજર જવાબ.	૩૭
૭	શુભનો 'મુકાબલો.	૩૭
૮	મસ્કરીની મજાહ.	૪૪
૯	ખાશાહી બારથ.	૪૫
૧૦	નાગાને શી લાજ ?	૫૦
૧૧	બદમાશ ગુલામ અને બાબુ શેઠ.	૫૨
૧૨	એ પણ ખોયું અને આ પણ ખોયું.	૫૪
૧૩	મજદનું દુધ ખાવી આપો.	૬૧
૧૪	દીકરી શહેરના કાગ ડાની ગણતરી.	૬

વાર્તા.	વિષય.	પૃષ્ઠ-
૧૫	ચાટી ખાનારને શીક્ષા.	૬૨
૧૬	ચોરી પકડવાની અદ્ભુત હિકમત.	૬૨
૧૭	સત્તાવીશમાંથી નવ જાય તો બાકી શું ?	૬૪
૧૮	અક્ષતની કસોટી.	૬૫
૧૯	જે અંગે ઉચરાય !	૬૬
૨૦	કુલીનની કુલીનતા.	૬૮
૨૧	ત્રણ પ્રશ્નોનો જોક જવાબ.	૭૧
૨૨	અક્ષતવંત કોને કહેવો ?	૭૨
૨૩	માણસના શરીરમાં રહેલી અદ્ભુત મોહિની.	૮૨
૨૪	નોકરોએ જાળવવાનાં જ નાણાં !	૭૬
૨૫	કંકણ અને કેશની ગણતરી	૭૭
૨૬	ચોરની છત્રીસ કળા	૭૮
૨૭	સબસેં બડી ચૂપ !	૮૦
૨૮	મહાન પુરુષની મહાનતા.	૮૨
૨૯	ચમત્કૃતિ ભરેલો પ્રશ્ન.	૮૩
૩૦	પ્રાણ બચાવ્યા પછીજ પારકાને બચાવવું !	૮૩
૩૧	નહીં હંધા તો જીમ પાડીશ !	૮૬
૩૨	જેવા વખત તેવાં કેળાં	૮૭
૩૩	પારકાનો હિંપકાર કરવો તેજ પૂણ્ય !	૮૮
૩૪	કૃતરો કાળીને ખાય ! કાળી નહીં પણ ન્યામત	૯૦
૩૫	ટાણાનાં જ નાણાં છે	૯૧
૩૬	એક અક્ષતવાન હજારને હરાવે	૯૨

વાર્તા.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

૩૭	સર્વથી મોટું કાણુ ?	૯૫
૩૮	વિસામો ન લેનારી ચીજ.	૯૮
૩૯	સ્વર્ગને કેવા લોક પ્રાપ્ત કરે છે ?	૯૮
૪૦	દીવા હેડળ અધારું !	૯૯
૪૧	બે ચમત્કારી પ્રશ્નનો જવાબ.	૧૦૦
૪૨	અક્કલવાન એજ બહાદુર	૧૦૦
૪૩	બીરબસના ગુરૂ કાણુ ?	૧૦૧
૪૪	મયોરે ગયો ! મંદોદરીનો હાથથી ગયો !	૧૦૨
૪૫	ચોખા લોકાની ત્રાસથી મુક્તિ	૧૦૩
૪૬	ભણ્યા પણ ગણ્યા નહીં !	૧૦૫
૪૭	બુદ્ધિથી ગઈ વો હોજસે નહી સુધરતી !	૧૦૭
૪૮	ચાર ગુણવાળી સ્ત્રી	૧૧૩
૪૯	રાધુ તો મહાતપસ્વી છે	૧૧૪
૫૦	અક્કલની વહેંચણી	૧૧૬
૫૧	નાગરવેલનું પાન ગર્વથી મોટું હોય છે	૧૨૧
૫૨	નીમક હરામ જમાઈ !	૧૨૨
૫૩	અજવાળી તોપણ રાત	૧૨૩
૫૪	સરકારની સવારી હાલ નદી કીનારે જખ મારે છે	૧૨૬
૫૫	દાવ આવે કે દુઃસ્મનનો દાવ લેવાની દલીલ	૧૨૮
૫૬	બુદ્ધિવંતની બલિહારી	૧૩૫
૫૭	દસ હજારની કોઠી	૧૪૩
૫૮	બે વચ્ચે ભેદ પડાવવાની અદ્ભુત મુક્તિ	૧૪૮

વાર્તા.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

૫૯	સત્ય અને અસત્ય વચ્ચેનો અંતર	૧૫૨
૬૦	જ્ઞાન કરતી વખતે જ્ઞાના હાથ નીચે	૧૫૩
૬૧	સત્યાવીશ નક્ષત્ર	૧૫૩
૬૨	ખીરખલની મહાનતા	૧૫૪
૬૩	રાજહડે	૧૫૫
૬૪	દેવ બડા કે ચક્રીન?	૧૫૭
૬૫	પારસ સ્પર્શ્યા છતાં લોખંડજ રહ્યું	૧૬૦
૬૬	વડા નરોની વડાઇ	૧૬૧
૬૭	શાહજહાની કુલીનતા અને બાદશાહનું અનુમોદન	૧૬૩
૬૮	માતા-પિતાની પુત્રમાં અસર	૧૬૪
૬૯	બાદશાહને આડકત્રી રીતે આપેલી શિખામણ	૧૬૯
૭૦	વેશ્યાને ત્યાં વેચાયેલ છોડી	૧૭૧
૭૧	ચતુર પુરુષની ચતુર સ્ત્રી	૧૭૫
૭૨	અધર જીલતો મહેલ	૧૭૭
૭૩	બાપ તેવા બેટા અને વડ તેવા ટેટા	૧૮૨
૭૪	સમસ્યા સમજવી સહેલ નથી	૧૮૩
૭૫	કહા કારણ ડાલમેં ડાલત પાની?	૧૮૪
૭૬	માનો ચઢેડાં ચીર કસુંબ સુવાયો	૧૮૬
૭૭	ચોરની ચાતુરી ચતુર આગળ ચાલે નહીં	૧૮૭
૭૮	મીઠી મશકરી	૧૮૯
૭૯	લક્ષ્મીપતી તે લાખેણી	૧૯૦
૮૦	ઇ-સાફને હરનાળ લપાડી રદ કરવો બેદરબો	૧૯૩

વાર્તા.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૮૦	નવાણુ ઘડા દુધમાં એક ઘડો પાણી	૧૯૬
૮૧	ખીન અકલી હનન	૧૯૮
૮૨	પાડ્યો પણ તે અસ્થીમાં કાયમ રહ્યો	૧૯૯
૮૩	કોકને બનાવવા જતાં હું પોતે બન્યો	૨૦૧
૮૪	સમજીની બલીહારી છે	૨૦૨
૮૫	બ્રાહ્મણ એકું બોલેલું અંગીકાર કરતા નથી	૨૦૭
૮૬	ખીરખલ અને તાનસેનના ગુણનો મુકાબલો	૨૧૨
૮૭	બાદશાહ તો ખીરખલની આંખે દેખે છે	૨૧૮
૮૮	તોબાહ સાહેબ	૨૨૦
૮૯	મરી ગયા પછી જન્મવાનો રીવાજ	૨૨૨
૯૦	બેઠે બેઠે રાખનો ભંડાર ખુટે	૨૨૬
૯૧	ઉલટો ચોર કાટવાળને દંડે	૨૩૨
૯૨	ભુખને લીધે જરા પણ શક્તિ નથી	૨૩૫
૯૩	કાગડો હંસની ચાલ ચાલવા જતાં પોતાની પણ ભુલી ગયો	૨૪૧
૯૪	ગળેપકુ ગુલામડી	૨૪૨
૯૫	તરનારો પાણીમાંજ કુબે	૨૪૩
૯૬	ખોટી ફરીયાદ કરનારને શીક્ષા	૨૪૪
૯૭	લાલચ ખુરી	૨૪૫
૯૮	જાત વિના ભાત પડે નહી	૨૫૧
૯૯	સીપાઈ રૂપ શીશી	૨૫૩
૧૦૦	હજુર ગાય નહીં બેલ	૨૫૫

વાર્તા.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૦૧	કયો દેશ નિર્ભય ?	૨૫૬
૧૦૨	ગજ વિના ગજરાજનો ખોરાક પાર ન પડે	૨૫૭
૧૦૩	પોતાની માને કામ ઝાકણ કરેતું નથી	૨૫૯
૧૦૪	માટીમાંથી ઉપજતું અને માટીમાં મળતું	૨૬૨
૧૦૫	પાણી અગ્નિનો મેળાપ	૨૬૩
૧૦૬	મળ્યા તો મીર ન મળ્યા તો દુખાર	૨૬૪
૧૦૭	ખુદાનો શો હુકમ છે ?	૨૬૮
૧૦૮	પાદશાહ બદળખત	૨૭૮
૧૧૦	બદનામી એ જુરી ચીજ છે.	૨૯૦
૧૧૧	ખાય તેનું ગાય.	૨૯૫
૧૧૨	રોગનું મુળ ખાંસી અને કળ્યાનું મુળ હાંસી.	૨૯૬
૧૧૩	રાતે પ્લાલે રાંડ અને પાશેર લઈ ગઈ ખાંડ	૨૯૭
૧૧૪	સદ્બુદ્ધિયળ સિવાય એક પણ અધિક બળ નથી.	૨૯૮
૧૧૫	બાણવિદ્યા.	૩૦૦
૧૧૬	શું મારા બાપદાદાઓ પણ ભુખે મરી ગયા ?	૩૧૧
૧૧૭	આફત સમયે ધીરજ રાખવી.	૩૧૪
૧૧૮	પોતાની ભુલ અને પારકાની અજીત.	૩૧૬
૧૧૯	રાબ, વાબ અને વાંદરાં.	૩૧૯
૧૨૦	જગતમાં કોનું જીવનું ધન્ય છે ?	૩૨૩

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

ખિરબલ અને બાદશાહ.

ની રસિક મનમોહન અને ચમત્કારિક વાર્તાઓ.

ભાગ પહેલો

પ્રિય વાચકશ્રેષ્ઠ ! ખિરબલ અને બાદશાહ કોણ હતા ? તથા ક્યાં તેમનાં જન્મ સ્થાન અને કેવા પ્રકારે હિંદના ઇતિહાસરૂપ પરમ રમ્ય અનુપમ નાટ્યશાળામાં આર્ય અને અનાર્યનાં મન આકર્ષિતેનાર અત્યુત્તમ ચાલાક ખેત્રાડી નીવડ્યા ? તેનું ટુંક વૃત્તાંત આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યું છે. પરંતુ ખિરબલની અનહદ આતુરતા, સમયસૂચકતા, બુદ્ધિ, કૌશલ્યતા, રાજ્ય ખટપટ અને હાજર જવાબ વિષેની કહાણીઓથી આપ હજી અજાત છો. જેથી તે આતુરતા અલગી કરના નીચેની વાર્તાઓ વાંચો.

ખિરબલનું વૃત્તાંત.

સુગ સજ્જનો ! આ આપની આર્ય ભૂમિના આર્ય (ક્ષત્રિ) વીરો કે જેમણે પોતાની ભૂમાતાના રક્ષણાર્થે તન, ધન, પૂત્ર પરિવારાદિની કશી દરકાર ન રાખતાં અનન્ય પ્રકારે સ્વભૂમાતની જે સેવા બળવી હતી તે વિષેનાં કેટલાંક વૃત્તાંતો આપ સાહેબોના બાલ્યવામાં છે એટલે અત્રે વિશેષ પિછપેણણ કરવાની આવશ્યકતા નથી. પરંતુ કહેવાનું એ છે કે એ આર્ય વીરોની સ્વતંત્રતા પ્રતાપી દેવાંશી શત્રુસજ્જ ચક્રાણના કામાંધરણથી નજી પામી અર્થત પરતંત્રતાએ

(૨)

ગિરખલનું વર્તાત.

પગ પેસારો કર્યો. એટલુંજ નહિ પણ ધર્મશત્રુ યવનોના તાખે થવાનો વખત આવ્યો. આવા વખતમાં આર્ય ધર્મના દેવાલયો, પુસ્તકો, મકાનો અને પવિત્ર સ્થાનકોનો લૂચ કરવામાં પણ ધર્મોપ યવન રાજાઓએ કંઈ કચાશ રાખી નહિ. તેમજ આર્યોને યવન કરવામાં પણ ધણોજ જુલમ વર્તાવ્યો, આહા ! તે વાર્તા યાદ કરતા અપાર પરિતાપની છાપ મન મદિરપર દારકનાથની ધગધગતી છાપપ છાપો મારે છે. અરે ! પણ તે અપરિમિત પરિતાપના દાહને શાંત કરનાર સુખદોપચાર ૩૫ ચંદ્ર સમાન પ્રતાપી મુગલવંશ જૂષણ શહેનશાહ અકબર જ્યારે આર્ય ભૂમિના પાયતખત હસ્તિનાપુર (દિલ્લી) ના રાજ્યાસનપર બિરાજમાન થયા ત્યારે તે યવનોના જુલ્મોનો ધોર દાહ આર્યોના અંતઃકરણમાંથી નાશ પામ્યો; કેમકે ઉક્ત મહાપુરુષના રાજ્યમાં આર્યો અને યવનોને એકજ સરખો ઇન્સાફનો લાભ મળતો હતો. ધર્મોપજ્ઞાના જોહાડી દોર બંધ પડ્યા હતા. ને-ક ન્યાય મળવાથી ચોર, ચુગલ, લુચ્યા, લકંગા અને વ્યભિચારી જાકડાઓનું જોર તદ્દન ભાગી પડ્યું હતું એમ કહીએ તોપણ ખો-લું ગણાય નહિ; કે જેના રાજ્યમાં વાઘ બકરી એકજ ઓવારે પા-ણી પીવા સરખો પ્રકાર ચાલતો હતો, તે વાર્તાની પ્રતિતી આપનાર આ પુસ્તકના પ્રત્યેક ભાગો બસ છે !

પ્રિય વાચકવૃંદ ! એ મહાન વીર ધીર પુરુષનું વર્તાત જાણુ-વાની આતુરતા દૂર કરવાને કિંચિત્ દુઃક વર્તાત અત્રે જણાવું છું કે ઉક્ત મહા પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત્ ૧૫૯૮ હીજરી સને ૯૪૬ તારીખ ૫ મી રજબ માસમાં રવિવાર (ઇ. સ. ૧૪૫૨ ના અક્ટોબર માસની તા. ૧૫ મી) ના રોજ સિંધમાં આવેલા ઉમરકોટમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ હુમાયુ અને માતાનું

નામ મરિયમ મકાની ન્યામતણુ કિવા હુમીદ 'હતું. જે વખતે અકબરનો જન્મ થયો તે વખતે તેમનો પિતા રાજપાટ રહીત બની રખડતો રવડતો ફરતો હતો; કારણ કે “સર્વે વસ્તુ ભવાન્વિત” છે માટે ઉદય તેનોજ અસ્ત છે. ખીલ્યાં તેનેજ કરમાવાનું છે ! ધોડાપર ચઢનાર તેજ પડનાર છે એ તો નિઃસંદેહની વાર્તા છે. જુઓ કે એજ હુમાયુ એક સમય દિલ્લીનું રાજ્ય કરતો હતો તેજ વીર નર ઉપર વિપત્તિનું વાદળ હોવાથી એક સાધારણ માણસની માફક રખડતું રવડતું ફરતું પડતું હતું. અહા ! કર્મની વિચિત્ર ગતિ છે ! માટે નિરંતર સુઝ પુરૂષો કહે છે કે ધન, અધિકાર કે પરિવાર સંપત્તિનો મદદ ન કરતાં સર્વ વસ્તુને અસ્થિર સમજી “ સર્વ તણને ભણ્યે શ્રી ગાવિંદને. ”

શેહેનશાહ હુમાયુ અમરકોટના રાજાને ત્યાં પરાણા તરીકે થઈ રહેલો હતો તે સમયે પ્રતાપી અકબરનો જન્મ થયો. કેટલોક કાળ વ્યતિત થયા બાદ પુનઃ દિલ્લીની રાજધાની હુમાયુએ દુશ્મનોને હઠાવી સંવત ૧૬૧૧ માં હસ્ત કરી હતી; પરંતુ અકસ્માત કાળની કાળમાં પકડાવાથી સીડી (નિસરણી) એથી પડી સંવત ૧૬૧૨ માં (ઇ. સ. ૧૫૫૬ ના જનનેવારી માસની તા. ૨૪ મીના રોજ) મરણ પામ્યો તેથી તેની ગાદી ઉપર શાહજહાં અકબર ૪૫ દિવસ પછી તખ્તનશીન થયો, તે વખતે માત્ર અકબરશાહની ઉંમર ૧૩ વર્ષની હતી; તો પણ પોતે સારા સલાહકાર મંત્રી બહેરામખાંને કુલ રાજ્યનો કારભાર સોંપી રાજ્યધર્મને નિભાવતો હતો.

ન્યારે બહેરામખાં પોતાનાજ દુરગુણોથી પદચ્યુત થયો ત્યારે અકબરશાહની ૧૮ વરસની ઉંમર હતી. તે વખતે સધળો મોઢા રાજ્યનો બોળે માથે પડ્યો; પરંતુ તેણે મહાન બુદ્ધિશીલતા

(૪)

ગિરજલનું વૃતાંત.

વાપરી અઝમખે રાજ્યતંત્રી દોરી હાથ રાખી હતી. તુર્ક અને પકાણે પોતાના રાજ્યમાં સારા સારા હોદ્દા ઉપર અને લશ્કરમાં હતા. તેમને બહેરામખાંનો ભય ભય થવાથી મુગલોને શત્રુ સમજી ખટપટ અને જીદાઈથી વતવા લાગ્યા. તદ્દપિ અઝમખરશાહે આર્યવીરો, દ્વિતી નરવરો અને યવનોને એક સરખા ગણી પર્મ મમતાવડે સર્વેનાં મન પોતાનાં ભણી આકર્ષિ લીધાં તથા શામ, દામ, દંડ, ભેદની રચના ચલાવી અસન્ન અને સન્નનોને પોતાના વશિભૂત બનાવી દીધા. ટોટરમદ્દ જેવા જમાખંદીના કામ ઉપર ચતુર કામેલને સ્થાપી ઉત્તમ પ્રકારે કાર્ય ચલાવવા માંડ્યું. જેપુરના રાજા ભગવાનસિંહજી જેવાઓને મોટા સરદારો નીમી શત્રુઓને હરાવ્યા. જ્યાં ત્યાં નીતિ, વિવેક, વિચાર, વિદ્યા, હુન્નર વધારવા પુષ્કળ કાળ ને ધનની આહુતી આપી પોતાનો રાજ્યમાં વિવિધ વિદ્યાઓનો પ્રચાર કર્યો. દાર, વ્યભીચાર, ગૌવધ, સતી થવાનો, શુદ્ધામ કરવાનો અને જીજ્ઞાસા વેરા વિગેરના અવગ્રીત રીવાજો બંધ કરી દાન, પુન્ય, ધર્મ ચર્યા, દમ્બર ભજનાદિ સુકાર્યો કરી પ્રાચીન ગ્રંથોનાં ભાષાંતરો-તરજુમા, ન્યાયનાં પુસ્તકો વગેરે લખાવી તેમજ કૃષિકાર વિદ્યા, ગણીત, કાવ્યાદિ અનેક પ્રાચીન વિદ્યાને પુનર્જન્મ આપી આર્યાવર્ણને વિશેષ દીપાવ્યો.

અઝમખરશાહના દરબારમાં ગિરજલ, ફૈજ, અબુફઝલ, તાનસેન, ગંગકવિ, જમનાથ પંડિત વગેરે ધણાજ હુન્નીયાર કવિ, પંડિતો અને ચતુર બુદ્ધિમાન પુરૂષો વિદ્યમાન હતા. હમેશાં જ્ઞાન ગોષ્ઠી, સત્ય શોધન, અદલ ઇન્સાફ અને ગુણવાન હુન્નરી વિદ્વાનોનો શોધ કિંવા ગુણુ ગ્રહણ કરી યોગ્ય સત્કાર કરી નિરંતર આનંદમાં કાળક્રમણ કરતો હતો. માત્ર તે જણુ કલાક નિદ્રા લેતો

હતો, નિમેષા વખતે દરેક પંથના પંડિતાની સલાહ બરી વિદ્યા વિનોદ મેળવતો હતો; તેમજ ધવન છતાં આર્ય વિદ્વાનોના સહવાસથી આર્ય દેવોના અગ્નિ, સૂર્યનો ઉપાસક હતો. એટલુંજ નહિ પણ દરરોજ સૂર્યનાં દર્શન કરી હાથમાં માળા લેઈ સૂર્યસહસ્ર નામના પાઠનો પાઠ કરી ભોજન કરતો હતો. આહા! સત્સંમતો મહીમા અપાર છે. ! તેજ પ્રમાણે પોતાના જનનખાનામાં ક્ષત્રીયાણીઓ હોમ-હવન આર્યોના નિયમ પ્રમાણે કરતી હતી. પોતાની પટ્ટરાણી જોધપુરના રાજા માલદેવની પુત્રી જોધબા હતી; અને તેઓજ પુત્ર સલીમ (જહાંગીર) શાહ હતો. સારાંશમાં સર્વ પ્રકારે આર્ય અને અનાર્યને સુખદાઈ હતો; તેમજ વિદ્વાન, ઉદાર, પ્રમાણિક, શુરવીર, ગુણુઆદી અને વિદ્યા-કળાનો પિતારૂપ હતો. તેથીજ ઉક્ત મહાન પુરૂષને આજે કોઈપણ યાદ કરી ધન્યવાદ આપી ગર્વાનંદી બને છે.

બહાલા વીરો, એ પવીત્ર ગુણુમંદિર, મુગલકુળકમળદિવાકર અકબરશાહ પણ આશ્રાની દુનિયાને છોડી આશરે ૬૩ વર્ષની ઉંમરે (સં. ૧૬૬૧ માં) પોતાના પુત્ર જહાંગીરને રાજ્ય સોંપી બેહસ્તાનસી-ન (સ્વર્ગવાસ) થયો. ધન્ય છે એવા ઉદાર વિદ્યાવિલાસી શહેનશાહને !

સ્વદેશ બાંધવો ! હવે ભારતમાર્તંડ રૂપ બુદ્ધિશાળી મિરખલના વૃત્તાંત તરફ દ્રષ્ટિ કરીશું તો સખેદાશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતું નથી; કેમકે તે મહાન પુરૂષનો જન્મ કયાં અને કયારે થયો ? તેમજ તેણે કોની પાસે વિદ્યાબ્યાસ કર્યો ? મુખ્ય નામ શું હતું તે વિશે હળુ કશો પતો મળતો નથી. માત્ર એટલુંજ અજવાળામાં આવ્યું છે કે તેના પિતાનું નામ મહિદાસ કિંવા શિવદાસ કે બ્રહ્મદાસ હતું તેને બ્રહ્મભાટ કહે છે અને કેટલાક બ્રાહ્મણ કહે છે. પરંતુ બચ્ચાક દાખલા દલિલોથી સિદ્ધ થાય છે કે બ્રાહ્મણજી હતા; પરંતુ કેની

(૬)

ગિરમલનું વૃત્તાત.

સાતિનો આહ્વાણ હતો તે સિદ્ધ થઈ શકતું નથી !

ગિરમલ ગરીબ સ્થિતિવાળો પણ કુદીન હતો. હીંદી, સંસ્કૃત ક્ષારસી અને કાવ્યરચના વગેરેનું અતિ ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવેલું હતું. તેમજ ઘણાજ ચાલાક, બુદ્ધિવંત, હાજર જવાબી, સમયસુચક, શુસ્તીર, ધૈર્યવંત, દયાળુ અને સ્વધર્મ-સ્વગત્યાલિમાની હતો.

એક વાર ગિરમલે વિચાર્યું કે:-“મેં બહુજ પ્રયાસ વડે અધિક ગુણો રૂપ રત્નોનો સંગ્રહ કર્યો; પરંતુ તે રત્નોનો પરિક્ષક પુરૂષ (ઝવેરી) ને મળે તોજ તેની અપાર ખુશી અને કિંમત પ્રસિદ્ધીમાં પ્રકાશમાન થાય; માટે હાલમાં તે ઉત્તમ ઝવેરી રૂપ દિલ્હીપતી વિદ્યમાન છે અને તે ગુણીજનોનો પોષક છે તેમજ ગુણુગ્રાહી, ઉદાર તથા કદરદાન છે. જેથી ત્યાં અવસ્ય જવું જોઈએ. એમ વીચારી ચરિતાર્થની આશાએ દિલ્હીએ જઈ પહોંચ્યો, તે વખતે માત્ર તેની પાસે પાંચ રૂપીયાજ હતા. વળી પોષાક નમાલો હતો અને દિલ્હી શહેરની રચના તથા ત્યાંના નિવાસીઓના પોષાક મકાન અને વાહનાદિનો દબદબો જોઈ પોતે ધોળાંતે અમુક પૈસા આપી ભાડાનો પોષાક લેઈ પરિધાન કર્યો. દરબારમાં જવા પરવર્યો પરંતુ દિલ્હીની છટા-ઠાક જોઈ કેવળ વિસ્મય દેવને સ્વાધીન થઈ ગયો અને મન સાથે તર્કવિર્તકની શેતરંજ રમવા લાગ્યો ! મહા મહેનતે રાજદ્વારે જઈ પહોંચ્યો અને દ્વારપાળ પાસે અંદર જવાની અરજ કરી, પરંતુ તેણે ચેરી ભેરી માગી પણ પોતા પાસે તેટલી રકમનું ઠેકાણું પણ નહોતું. તેથી અનેક પ્રકારની આજીજ કરી; તદ્દપિ છેવટે આશા વ્યર્થ ગઈ. મનમાં મહા દુઃખ માનતો ધર્મશાળાનો આશ્રય લેઈ વિચારમાં ગુંથાયો. હવે શી રીતે શાહની બેઠ લેવી ! ગમે તેમ કરીને પણ એક વખત શાહ સુધી પહોંચવું એ તો

સિદ્ધજ છે ! તે સિવાય પાછું જવું એ તો મૂર્ખનો ધર્મ છે ! !

બીજે દીવસે પોતાના જાણવામાં આવ્યું કે “ દરરોજ સવારના ચોહોરમાં નામદાર અકબરશા બે કલાક રાજ મહેલના ઝરોખામાં બેસી નકીશ્વર પાસે પુકાર કરાવે છે અને તે વખતે ગમે તેની પણ ફરીયાદ જાતે સાંભળે છે. ” તેથી બીરખલે ભરમ-સંગોરી, ફાટેલી ઝાદડી, પુટેલું તુંબડું અને ત્રીશુળાદી વીચીત્ર વેષ ધારણ કરી તે ધર્મસંનના ઝરોખા નીચે જઈ પુકાર કર્યો કે “ ફરીયાદ છે ફરીયાદ છે ! ફરીયાદ છે ! ” તે સાંભળી શાહે પોતાના પાસે બોલાવી ફરીયાદનું કારણ પુછ્યું; તેના ઉત્તરમાં બીરખલે જણાવ્યું કે, “ પાયા હીરા લાખકા, આયા બેચન કાજ; છિના ત્રિયા છકકડ લગા; ગૌહરી દગાહી બાજ. ” આ દુહો સાંભળી શાહે વીરમયતા સાથે પુછ્યું કે “ મારા શહેરમાં તેવો કાણ જુલમગાર છે ? ” ત્યારે બીરખલે અનેક કવીતાઓવડે પોતાનું આતુર્ય અને બુદ્ધિબળ તથા તાત્કાળિક જવાબ સાથે વીદ્વતાપણું દર્શાવ્યું; તેથી શાહ ઘણા ખુશી થયા અને અમુલ્ય શીરપાવ આપી દરરોજ પોતાની પાસે આવવા પરવાનગી બક્ષી. છેવટે બીરખલે રસવતખેર દારપાળ ની વાર્તા જણાવી યોગ્ય સાસન અપાવી બેહાકી દોર બંધ પડાવ્યો. કેટલીક વાર્તાઓ ઉપરથી શાહની સાથે બીરખલેને અન્ય પ્રકારે મુલાકાત થઈ હોય એમ જણાય છે.

તદનંતર બીરખલે દીનપ્રતીદીન પોતાની અડકલ આતુર્યતાવડે પ્રજાપી શાહનું મન સ્વાધીન કરી લીધું; તેમ શાહ પણ આનંદ ખામી તથા અન્ય લોકોને આતુરીનું શીક્ષણ મળવાના હેતુથી વખતોવખત રમુછ અને આશ્ચર્યકારક પ્રશ્નો પુછી જમતના જનોને આનંદ જ્ઞાન આપતા. બીરખલ પણ પોતાની કવીત્વશક્તિ અને

(૮)

ખિરબલનું વૃત્તાંત.

વીરતાથી કેવળ એક પ્રધાન મંડળમાં ઉચ્ચ પદવીપર પદસ્થ થયો તથા
 “ રાજા ખિરબલ ” કવિરાય ” નો ઇલકાબ અને શાહની પુણ્ય
 પ્રતી સાથ નગરકોટની એટલી જગીર સંપાદન કરી
 ખિરબલની ચાતુરી અને ચમત્કૃતિ દર્શાવનારી રસીક વારતાઓ
 બહુજ જગવીદીત થઈ પડી. હિંદુ ધર્મ ઉપર શાહને જે શ્રદ્ધા હતી
 તે પણ ખિરબલનાજ સહવાસની મહીમા હતી !

ખિરબલે કેટલીક લઠાઇઓમાં સેન્યાધીપતીનું, પદ ગ્રહણ કરી
 અધીક વીરતા દર્શાવી શત્રુઓનો પરાજય કરી સ્વબાહુબળ પણ
 દર્શાવ્યું હતું. તે આર્યભૂમીનાં અમૂલ્ય રત્નનું છેવટે અધધાનીસ્થાનની
 રાણનીઆ અને મુસુદગાઇ પઠાણ લોકો સાથેની લઠાઇમાં સંવત
 ૧૬૪૧ માં અકસ્માત મરણ નીપજ્યું હતું અને તે અકસ્માત
 મરણની ખબર પડતાં શાહના હૃદયમાં કારી ધા થયો હતો એટલુંજ
 નહીં; પણ તેની દીલગીરી ધણે કાળ સુધી શાહના મન મંદીરમાં
 નિવાસ કરી રહી હતી એજ તેના મહાન ગુણોની પ્રતીતી આપનાર
 દાખલો બસ છે ! એ મહાનપુરૂષનો સ્વર્ગવાસ થયે ૩૧૪ વર્ષો થયાં
 છે. છતાં હજુ તેની ડહાપણને રમુજ ભરેલી કહાણીયો ભરતખંડમાં
 આનંદ આપી રહેલી છે. વાહ ધન્ય છે ! એવા આર્ય નર રત્નને ! !

વાર્તા પહેલી.

મધર મકાર હસીલ કાઠી,
 તાસેં બુદ્ધી ત્રીયાકી માઠી.

મધુ માલતી.

“ ધાર્યું હતું શું અને થયું શું. ”

અકબરશાહના રાજ્યમાં દીન પ્રતીદીન ખિરબલનું માન અધીક

પ્રુખીનો ખળનો અને કહાપણનો દાસ્તાવ. (૯)

અધિઃ વૃદ્ધિ થતું ચાલ્યું તેમજ શાહ ખીરખણના ચાતુર્ય, ખળથી કેવળ
દૃષ્ટ મીનતી મુળ્ય તેને નીરંતર ચાહતો હતો તે જોઈ ધર્ષાખોરોનાં
અંતઃકરણ અત્યંત ધીખી ઉઠ્યાં. ધણી વખત તેઓના હાથ ડેર
પડ્યા હતા અને શહે પુષ્કળ વખત નકચ્છેદન કરેલ, તદાપિ
કુતરાની પુછડી ગમે તેટલી વખત ભુથમાં રાખે તોપણ
બહાર કહાડી કે વાંકીને વાંકીજ ” “ પડી ટવ તે તો ટળે કેમ
ટાળી ” તે પ્રમાણે પોતાની હમેશાંની ભુરી આદતને આગળ વધારી
વખતો વખત હુરમ સાહેબને સમાચાર આપતા કે “ નામદાર !
ખીરખણે બાદશાહ સાહેબને શું ભુરકી નાખી છે કે તેનીજ આખ્યે
ભુચ્છે છે ! ” અમે આપના લાઘવને વજરાત મળી જોઈ સર્વકા
હર્ષવંત થયા હતા અને ખુદા પાસે દુવા માગતા હતા કે ‘ સદાકાળ
નેકઅંદા ઉપર આવીજ નીધાહ રાખી ઉમેદ બર આણુશી ’ પરંતુ
તે હપ તો વાદળની છાયા જેટલોજ વખત ટકવા પામ્યો ! હશે,
એ તો હવે એકવાર કદી મનને સમજતી લઈએ પણ સલાના
દેખતાં આપના લાઘવ પાસેથી વજરાતનો હોદો છીનવી લેઈ ખીરખણને
સુપરદ કર્યો. એ અપમાન થયું જોઈ અમેને કારી જખમ થયો;
પરંતુ કરવું શું ? “ સત્તા અગાડી શાહુણપત શું કામ આવે ? ”
એમ સમજી મુંઝે મ્હોટ બેસી રહેવું પડ્યું, પરંતુ આપ હરેકાઈ
રીતે લાઘવના અપમાન થયાનો બદલો વાળવા ખીરખણને આપણા
રાજ્યમાંથી પદચ્યુત કરવા ન બૂલવા વારંવાર અમારી ભલામણ
છે. આ પ્રમાણે હુરમ સાહેબને સમાચાર ઉપરાઉપરી લાગતા વળ-
ગતા મારફતે પહોંચાડવા લાગ્યા, તેથી હુરમ સાહેબને પણ પોતાના
લાઘવનું અપમાન થયું તે વીષેનો બદલો લેવા તરફ બહુજ મત ઉ-
ઠેરાયું. અહા ! દુષ્ટ જનોની દુષ્ટ વૃત્તિ વીષે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે

કે “ મન્વેદુર્જન ચિત્તવૃત્તિહરણે ધ્યાતાસ્તિભગ્નોદયમ ” અર્થાત્ વિધાત્રા સર્વ પ્રકારનાં દુસ્ત કાર્યો સાધ્ય કરવામાં ક્તેહમંદ નીવડેલ છે પણ દુર્જનના ચિત્તની વૃત્તી હરવામાં તેનો ઉદય ભાગી પડ્યો છે (નીજુળજ નીવડ્યો છે) ખરેજ એ વાક્ય ઉક્ત વાર્તાની પુર્ણ પ્રતીતી આપી રહ્યું છે.

એક સમય તે હુરમ સાહેબના મહેલમાં શાહનું પધારવું થયું. તે વખતે અનેક હાવભાવ અને હાસ્યવીલાસની ગમ્મતો કરતાં ન્યારે શાહનું પ્રસન્ન (રાજ) ચિત્ત પોતાના રનેદમાં લીન થયું જણાયું. ત્યારે સમય વીચારી ખીરખલને ખસેડવાની ચુકતી આદરી કહ્યું કે “ આપ આટલો બધો પ્યાર રાખો છો તદ્દપી તે પ્યારના પ્રમાણમાં મારા જીવને આનંદ આપવામાં બહુજ બેદ બુદ્ધી રાખો છો. તેથી ચોખું જણાઈ આવે છે કે સ્વાર્થના જેટલીજ સગાઈ ધરાવો છો. સત્ય અને શુદ્ધ પ્રેમની કોઈ અઝોડીકજ ખુબી પ્રકાશે છે ! પરંતુ તે પ્રેમની મગ્નહ લુંટવા હજી હું ભાગ્યશાળી થઈજ નહિં ! તેથી હવે મને ઘણો કંટાળો આવે છે કે આવા પ્રપંચી પ્રેમભાવ કરતાં પ્રાણને પરલોક પાઠવી દેવો એ વધારે સારું છે. ” એમ કહી સ્ત્રીચરીત્ર બતાવી અશ્રુપાત કરવા લાગી તે જોઈ શાહે બહુ પ્રકારે તેનું મન રાજ કરવા અનેક ચુકતી લગવી કહ્યું કે “ દિલો-બન ! તું શા માટે ઉદાસ થાય છે ? હું તારા કહેવા પ્રમાણે શું નથી કરતો કે તું આવા મર્મમાં બોલ બોલી મારા દ્રામળ કાળ-બને કંટાળો ઉપજાવે છે ! જે તારા મનમાં ખટક હોય તે બેઘડકથી કહે એટલે તેનો નીકાલ આવે. ગભરાય છે શાને ! ” આ પ્રમાણે શાહનું પ્રીતીયુક્ત બોલવું સાંભળી પોતાની ધારણાને પારખાડવા બોલી કે “ શું તમે મારું કહેવું માનો છો ? કાક તો પા-

ખુબીનો ખબનો અને કહાપણનો દાર્યાવ. (૧૧)

છળ બોલે પણ હું તો આપને મોડેજ કહું છું કે એક રતિભાર માફ મન આપ રાખતાજ નથી ! અને જો રાખો છો એ વાર્તા સિદ્ધ હોય તો તેની મને પ્રતીતી કરાવવા એક શુકન આપને અત્યારે કહું છું કે ખીરખલને એકદમ તેના હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરી મારા ભાઈના પાસેથી છીનવી લીધેલી જગ્યા પાછી મારા ભાઈને સુપરદ કરો ! જો નહિ કરો તો તુરત આપના પ્રેમ પતંગનો રંગ દેખાડી દેઈસ; એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે હું મારા બહાલા પ્રાણને અકાળે જીવતમાં મોકલી દેઈશ ! બસ આ છેલ્લું જે કહેવાનું હતું તે કહી દીધું ” આવાં ‘ છેલ્લે ક્યારે પાણી પહોંચ્યાં ’ સરખાં દુઃખદ વચનો સાંભળી શાદ મહા મુંઝવણના વંટોળીયામાં ઘેરાયો. અહા ! સ્ત્રીઓ કેવી મૂર્ખ હોય છે ? કેવળ પોતાની વાત સાચી કરવા, સર્વેનું અકલ્યાણ કરવા યત્ન આદરે છે ? ધીકાર છે સ્ત્રી હઠને ! ! ભલે તેની સ્ત્રી હઠ કરી પ્રાણને સજી દે તેની મને જરા દરકાર નથી ! એક કરતાં એકાસી તેની સ્ત્રીઓ મને મળશે; પરંતુ ખીરખલ સરખો વીદ્વાન બુદ્ધીશાળી નરરત્ન મંત્રી મને મળવો મહા મુશ્કેલ છે. માટે હું તેની હઠ પ્રમાણે કદી પણ ચકાવવા આહીશજ નહીં ! સાચી મોહ્યત મરદની કે ખરી વખતે માથું કુરબાન કરે ! રાંડનું મોં સાચવવાથી શું દારિદ્ર મારવાની હતી ? શું એક સ્ત્રીનું કંઈ માની મારું વચન ફેક કરું ? વચન પાળે તે રાય બાકી તો રાંડી રાંડો ! ” માટે ગમે તે થાય પણ જો મેં ટેક પકડી તે જળવર્તા ‘ યાકુલકાનરહોનરહોપરએકહીટકમહીસોમહી ’ એવા નિશ્ચય ઉપર આવી શાહે આવેશ સાથે કહ્યું કે ‘ તને ખીરખલના બુદ્ધિમળ વીધેની અનેક વખત પ્રતીતિ મળી છે છતાં નરરત્નનું નિકંદન થવા ચાહે છે એનું પરીણામ સાર આવશેજ નહીં !

જે વાતમાં પાછળથી પસ્તાવો થાય તે વાતમાં પ્રથમ વીચાર કરી પોતાનો લાભાલાભ તપાસી પ્રવેશ કરીએ તો વીશેષ લાભ થાય છે ! માટે હૈયું ઉઘાડી હું તપાસી જો ! તેમ કરતાં પણ તને મારી સુચીક્ષા અસર ન કરતી હોય તો ભલે ! તું પ્રાણુ ત્યજીશ એમાં તનેજ હાની છે ? પરંતુ હું મારી રાજનીતી, ટેક અને નેકને એમ લગાડવા બહાલા વીવેકી ખીરખસને ત્યજીશ નહિ ? કેમકે કસુર શિવાય તેને એક સુખન પણ કેમ કહેવાય ? માટે જે કસુર હોય તે બતાવ તો તેને ઠપકા દેઉં; પણ તેને પદબ્રષ્ટ કરવો એ મારાથી તો નહિંજ બને ' વાહ ધન્ય છે એવા અટંકી ગુણુગ્રાહી નીરીવાન નર વરોને ! ! !

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી હુરમે વીચારું ' કે જો હું વધારે હઠ કરીશ તો હવે સારામાં 'કોઠી ધોએ કાઢવ નિકળે' તેવો પ્રકાર બનશે ! ધણું તાણવા જઈ તો તુટી જતાં વાર લાગવાની નથી અને શાહની શુદ્ધ પ્રીતિ ખીરખસ ઉપર છે એટલે મારી ખટપટ હવે નકામી છે જેથી શાહનું મન જળવી ઉપાય આદર તોજ ઠીક થાય નહિ તો ગહપણથી દાટ વળશે ' એમ વીચારી શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, ' ખુદાવીંદ, ધન્ય આપની નેક ટેકને ? હું એજ જોવા ચાહતી હતી કે દિલ્લીપતી દિલ્લદારપણાનાં ધર્મને પૂર્ણપણે ઓળખે છે કે નહિં : પણ હવે મને પૂર્ણ ખાત્રી થઈ તેથી હું આપના અવિરલ પ્રેમને સતકોટી ધન્યવાદ આપું છું ? '

તદંતર શાહે હુરમ પ્રત્યે જણાવ્યું કે જો આ તમારાં વાક્યો મદભાવ રહિત હશે તો તેથી હું ધણાજ સંતોષ પામું છું અને લાભમણુ કરું છું કે જો ખીરખસનું બુદ્ધિબળ ઠાઠ પણ યુક્તિથી મનાત કરી શકે તેવી યુક્તિ શોધી કહાડે ! તો તમારા ભાષના અપ-

ખુબીનો ખમનો અને ડહાપણનો દરિયાવ. (૧૩)

માન થયા બદલનો બદલો વળી શકે તેવો રસ્તો મારી પાસે છે
 ' આવા શાહનાં વાક્યો સાંભળી હુરમ નમ્રતા સાથે બોલી કે ' જો
 આપ ગુસ્સો ન કરો તો મમ્મત ખાતર એક યુક્તિ રચીએ કે કાલે
 પ્રાતઃકાળે આપ મારા ઉપર ગુસ્સો બતાવી કોપલુપનમાં નિવાસ ક-
 રો અને બિરબલને એવો તાકીદો હુકમ આપો કે આજે હુરમ સા-
 હેબ પોતાની મેજેજ અહીંયા આવી મને મનાવી જાય તેવી યુક્તિ
 લલવો. જો એ યુક્તિમાં પછાત પડશે અને કોઈ બીજને એ કામ
 પાર પાડશે તો હું તમારી જગ્યા (હોદ્દો) બીજને સોંપી દેશ!
 આજે મારી ટેક રાખવા એ યુક્તિ રચવાની અત્યાવશ્યકતા છે.
 ' લાખ જતાં પણ સાખ રહેવી જોઈએ ' માત્ર નોક ચોકનાં
 નાણાં છે ? જેથી તે કામ જલ્દી પાર પાડે. તેમ બીરબલ મને સમ-
 જવતા આવશે તો પણ હું કોઈપણ પ્રયત્ન વડે એનું કહેવું મા-
 નીશ જ નહિ એટલે તે કામ તેનાથી પાર ન પડયું જાણી તેના
 ચાજું હુસેનખાને આપવામાં કશી અડચણ રહેશે નહિ પરંતુ આપ
 આ વાતનો ભેદ તેને કશે આપશે નહિ.

આ પ્રમાણે હુરમની પ્રપંચ રચના જાણી શાહે વિચાર્યું કે
 " બિરબલ હરેક પ્રયત્ને તેને મારી પાસે મોકલ્યા વિના રહેનારજ
 નથી એવી મને પકડી ખાતરી છે ' એમ જાણી તે વારતા શાહે ક-
 બુત્ત રાખી તેજ ગોઠવણ મુજબ પ્રાતઃકાળે હુરમ સાથે દરબારી લો-
 કો જાણે તેમ તકરાર ઉઠાવી પ્રપંચ રચના અમલમાં મુકી અને
 બિરબલને પુર્વોક્ત પ્રમાણે તાકીદ આપી તે સાંભળી બિરબલે વિચાર્યું
 કે " દંપતિ (ધણી ધણીઆણી)ની તકરાર લાંબો વખત ટકવાની છે
 જ નહિ; પરંતુ એની મેજેજ હુરમ સાહેબ શાહને મનાવા જાય એ-
 વી યુક્તિ રચું તોજ માર નામ બિરબલ તદંતર બીરબલ હુરમ સા

હેમને મહેલે ગયો અને સલામ કરી અગાડી ઉભો રહ્યો. તેને જોઈ હુરમ મનમાં વીચારવા લાગી કે—“ અરે ? મારા લાખનું માન ખંડન કરનાર આવી પહોંચ્યો, ખરેખર આજે એનો ઘાટ ધડી નાખ્યો ! ધણી દીવસથી માલેલા સાંઠની માફક જ્યાં ત્યાં માયું બાંધી સહુને સેહમાં દબાવતો હતો, પરંતુ “ ધણું કરે એ થોડાને માટે ! આવા આવા સ્ત્રીબુદ્ધિને લાયક તર્ક કરી પુલાવી હતી તેટલામાં ખિરખલે કરી રાખેલ સંકેતથી એક પટાવાળો આવી કહેવા લાગ્યો કે, ‘ નામદારે હુકમ ફરમાવ્યો છે કે થયેલી વાર્તા આપણો હેતુ જ લદી પાર પાડવા કોઈ સંબંધ ધરાવે છે માટે એ વિષે ખીજા ખીજા કુલ યત્નો આદરશો નહીં; પણ આપણું ધારેલું કાર્ય જેમ જલ્દીથી સીધું થાય તેમ તે માટે ઝટપટ ધ્યાન આપવું; નહીં તો વચમાં કાંઈ રાજ ખટપટનાં વીધો આવી નહીં. ‘ એમ કહી પટાવાળો ત્યાંથી રૂખશત થયો. પટાવાળાના બોલવા તરફ ખાસ હુરમ સાહેબે ધ્યાન ચોંટાડ્યું હતું તેથી તે સમાચાર સાંભળી મનમાં વીચારવા લાગી કે “ એવી શું વાર્તા ? ગમે તેમ હોય પણ કંઈ છુપા ભેદ ભરેલી વાર્તા છે ? એમ તો એ શબ્દોનો અર્થ વિચારતાંજ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે ! ” એમ વીચારી ખીરખલ પ્રત્યે પુછવા લાગી કે “ ખીરખલ ! આ કહી ગયો તે વાર્તાનું રૂપ શું છે ? ” ત્યારે ખીરખલે હાથ જોડી કહ્યું કે “ નામદાર ! જહાંપનાહતો એવો હુકમ છે કે આ વાર્તા હાલ બે દિવસ સુધી કાંઈને પણ જણાવવી નહીં ! અને પછી જે થશે તે એની મેળેજ પ્રકાશમાં આવશે એવો હુકમ છે એટલે તે વાર્તાનો રહસ્ય સમજાવવા લાચાર છું ! આપની સેહે જ સલામી કરવા આગ્યો હતો. હાલ મને જરા પણ અવકાશ મળી શકતો નથી એટલેજ આપની હજુર પણ વધારે વખત હાજર

નહી શકતો નથી. અહા ? અણધાર્યું શું બની આવે છે ? મારા જીવને એ વાતથી ધણોજ પરીતાપ ઉપજ્યો છે; પરંતુ જેનું નિમક આવું તેનું કહ્યું માથે ચઢાવી લેવું એ માણસનો સત્ય ધર્મ છે !” આવું ભેદભર્યું ગિરખતનું ખોલવું સાંભળી હુરમ ધણોજ ઉંડા વિચારમાં પડી ગઈ અને એવી શંકા ઉત્પન્ન થઈ કે “ જ્યારે મને કહેવાય તેવી વાતો નથી ત્યારે ખાસ એમ સમજાય છે કે—આદ્યા-હ સરકાર ખીજી સ્ત્રી સાથે શાદી કરવાના હશેજ ! તે શિવાય આટલી છુપી બાબત હોય નહિ ! તેમજ મને ખાતરી થાય છે કે હાલ માં મારા ઉપરથી પ્રેમ પણ તેમણે ઉતારી દીધો છે, મારા ભાઈનું અપમાન પણ તેજ કારણથી થયું અને મારા કહેવા પ્રમાણે રસાયું કરવું પણ કબુલ કર્યું તેનું પણ એજ કારણ હોવું જોઈએ. મને સા કે લગાડવા મારી યુક્તિ કબુલ રાખી, પરંતુ મુદ્દામાં તો એકાંતમાં નહીં પોતાનો પેય પાર પાડવા યુક્તિ ઝડપથી આદરી છે એમાં જ રા શંકા નથી. મારા સારા નસીબેજ પટાવાળો આવી ખોલી ગયો તેથી પ્રથમ મારા સમજવામાં આવ્યું માટે હું મારા ડહાપણમાં ગિરખતને ખસેડવામાં યુક્તિ રચતાં હુંજ ક્યાંક ખસેડાઈ જઈશ જેથી સરકારને એકાંતમાં રહેવા દેવા એથી મારા માથે અપાર દુઃખનો કુંભર ડાલશે. તેથી ડહાપણ ડાળવું મૂકી દેઈ ઝટપટ ખુદાવિંદની હજુર જવું એમાંજ સાર છે નહીં તો બાજી હાથથી ગયા મછી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહિ. ” એમ વિચારી જ્યાં શાહે કોપલુચન-માં નિવાસ કર્યો હતો ત્યાં એકદમ છડી સ્વારીએ જઈ પહોંચી અને ખાવિંદ આગળ પોતાના ભાઈ બદલ લીધેલી હઠ વિષેની બનેલી કમુરતી મારી માગવા લાગી. તે જોઈ શાહને ભારે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને હુરમ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે “ પ્યારી આપણા કરેલો

દરાવ કેમ બૂલી ગઈ ? ” તે સાંભળી હુરમે કહ્યું કે “ શું ત્યારે ર-
 પણું રાખવા દેઈ આપને ખીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવા દેઈ કે ?
 ‘ એવું સોનું શું કામનું કે કાન ત્રોડ ’ એવા રૂપણામાં મા-
 રા મનખો લાસ થઈ જાય. થાટે સંકેતને શું કરવો ? ” તે સાંભ-
 લી શાહે જણાવ્યું કે “ આ વ્હેમ તને કાણે ઠસાવી દીધો ? હું ક-
 રાનના સોગંદ ખાધને કહું છું કે મારો એવો વિચાર બિલકુલ છે-
 જ નહિ ? હું ખાત્રી પુર્વક સમજી ચુક્યો છું કે તને ખીરખલે એ
 ફંદામાં ફસાવી હશે ? અને જે વાર્તા આપણી ધારેલી પાર પાડ-
 વાની હતી તે માટે ફેકટજ દોડાદોડ થઈ. છેવટે ‘ રળીઆ ગઢ-
 વી ક્યાં ગયા હતા કે ઘેરના ઘેર અને ભરડકા ભેર ’ તેવું બ-
 ન્યું. ” આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞાપુર્વક શાહનું બોલવું. સાંભળી હુરમે
 ખાત્રી થઈ કે “ હું ફેકટ ભરમમાં બૂલી અને મારી અકકલનું તો-
 લ કરાવ્યું અને બિરખલના બુદ્ધિબળને અધિક બળવાન બનાવ્યું
 તથા સાથે કરીને મારો દાવ હું હારી બેઠી. હશે ભાઈનું ‘ નસિ-
 બ ત્યાર હમલાં આમળીનું આગળ ’ રહે છે ? હું શું કરું ?
 એની ખટપટથી ઉઘટો બિરખલને વિશેષ લાભ થયો. ‘ ભાગ્યશા-
 ખીને માટે ભુત રજો ’ એ વાત સર્વાંશે સત્યજ છે. એમ વિચારી
 બિરખલનું બુદ્ધિબળ જોઈ પોતે શરમીંદી બની ગઈ અને શાહે બિ-
 રખલની યુક્તિમાં વખાણ કરી તેના માનમાં વધારો કર્યો.

વારના બીજી.

ચોપાડ.

ચાતુરને ચાતુર ન ચાલ, ચાતુરને ચાતુરા પણ ચાલ;
 શૂપ ચતુરની ચાહે ભેટ, મહિમ મોહની મંત્ર એ નેટ.

સમર્પ.

તેરી બી ચુપ આર મેરી બી ચુપ.

એક સમય મણુગૌર્યાની ત્રીજનો દિવંદુ તહેવાર હોવાથી દિલ્હી સેહરના શોખિન સ્ત્રી પુરુષો વિવિધ જાતનાં વાદનોપર બીરાજી કે પેદલજ મોજમગહ કરતાં રમણિય ઉપવનમાં દેવાલય સ્થાને અસંખ્ય માણસો મયાં હતાં દેવાલયની આસપાસ છેલ્લછાલાઓ મુંદરીઓનાં ટોળે ટોળાં જમ્હે થઈ મનોહર કંઠથી ગાયન કરતાં અને પરસ્પર તાળીઓ લેતાં ધુદડી ફરી રહ્યાં હતાં, તેમજ રસિક પુરુષો અનેક પ્રકારનાં વાજીત્રો જગતી રહ્યાં હતાં અને ગંબીર મિષ્ટ સ્વરથી રાગ આલાપી મસ્ત જનતા હતા. ક્યાંક ભાંગ છુંટાઈ રહી હતી તો ક્યાંક ચોરસ સેતરંજ અને ગંજીશ વગેરે ખેલી રહ્યા હતા, ત્યાં ત્યાં વિવિધ પ્રકારના નાટારંજ, તાન, તનાસા રમ્મત, ગમ્મત અને કસરનો ઘમ્મ રહેલી હતી. આનંદમાં વખત જતાં વાર શું લાગે ? રાત્રી પડી ગઈ સર્વકો પોતપોતાના સ્થાનક પ્રત્યે ગમન કરવા લાગ્યા. તેવા સમયનો લાગ બેઈ નામદાર ખુદારિંદ જાદુશાહ વેપ જાદુની નગર ચર્ચા બેવા અને પોતાની પ્રજા સુખી છે કે દુઃખી કિંવા આસ કરોબાર વિષે પ્રગ્નનો શું અભિપ્રાય છે ? તે જાણવાના હેતુથી મુખ્ય રસ્તાઓ અને મહેલોઓમાં જવાનાં નાકાં ચકડી ત્યાં ત્યાં ચર્ચાઓ નિહાળતા અને વાર્તાઓ સાંભળતા હતા. તેવામાં એક ચાલાક ચતુરા ચતુર નરને શોધવા, આવતા જતા પુ-

(૧૮) ખુખીનો ખગનો અથવા કહાપણનો દરિયાવ.

રૂપો તરફ જોતી હતી તેણીની બાદશાહ તરફ એકાએક નજર પડવાથી ત્યાં જઈ ઇશ્વરે કહ્યો; જેથી બાદશાહ સમજી ગયો કે “મને કાંઈ પૂછવા આવે છે. પરંતુ તે સ્ત્રીની જાતિ તો તેમને પોતાની સંગાથે લઈ જવાની હતી, તેથી ચર્ચા જોવાની વિચારણાએ પોતે પણ સંગાથે આવ્યા ” થોડોક છેટે ગયા બાદ તે ચતુરાએ બેઠા જણાવ્યો કે “ મારી બાઈ સાહેબના પતિ પરદેશ ગયા છે અને વધારે વખત જવાથી કામદેવે વ્યાકુળ કરી છે જેથી આપ જેવા ચતુર નરનો મેલાપ કરવા આવુર છે માટે આપ પધારી મારી બાઈ સાહેબનો કામ શાંત કરો, ” એમ વાત કરતાં કરતાં મુકામે આવી પહોંચ્યા અને તેમને મકાનની અંદર લેઈ મઠ, પ્રથમ મજલે ઉભા રાખી બાઈ સાહેબને વરધિ આપી કે “ એક ચતુર પુરુષને તેડી લાવું છું ” બાઈએ ખુશી થઈ જણાવ્યું કે “ તેમને બેસાડો અને હું જરા તેજ કાર્યની વ્યવસ્થા કરી અંદર બોલાવું છું. ” તે દુકમ થતાં બાદશાહને કહ્યું કે “ આપને જ્યાં ઠીક લાગે તે સ્થાન ઉપર જરાવાર બેસો. હું થોડી વારમાં અંદર આપના માટે ગોઠવણ કરી પાછી આવું છું. ” એમ કહી તે અંદર મઠ, ત્યારે બાઈએ પૂછ્યું કે “ તે ક્યાં બેઠા છે ? ” દાસીએ જણાવ્યું કે “ મારા દોલીયા ઉપર બેઠા છે ? ” તે સાંભળી સુત બાઈ દિલ્લગીર થઈ કહ્યું કે “ આવનાર પુરુષ ચાલક નહીં હશે ? આ દુધનો કટોરો લઈ જા, અને તેમને આપી કહેજો કે “ દુધ શાનું છે ? ” તે સાંભળી બાદશાહ બોલ્યો કે બેસ અવર ગાયનું હશે ? ” એટલું બોલી તે દુધ પી ગયો. તે સમાચાર દાસીએ બાઈને કહ્યા જેથી બાઈએ જણ્યું કે બિલકુલ બોલ છે. ફરી તે ગુલામના પુલની ઝાળ બરી દાસી સંગાથે મોકલી ત્યારે તે બાઈ પધારી ઉપર ઠલવી પાછી આપી દાસીએ અંદર જઈ તે લડીકત

કહી, તેથી બાઈએ પોતાના કપાળમાં ટપા મારી કહ્યું કે, “ શું આ હવાન મારી સોખત કરવા લાયક છે ? દાસી જ આ છેલી વખત એક અતલસતું કપડું આપું છું તેની ઘેડ લાગી નાખ અને આવનાર પુરુષને એટલું કહેજે કે “આ કપડાની ઘેડ ખેસાડી આપો” દાસીએ અતલસને ચાંળી નાંખી બાદશાહને આપ્યું અને ઘેડ ખેસાડી આપવા કહ્યું. બાદશાહે ઘણી માથાકુટ કરી પણ તે નાનકે પ્રકૃતિવાળા નરને એ હળમપટ્ટી ક્યાંથી આવડે ? કંટાળી ફેંકી દીધું । તે તે કપડું લેઈ અંદર જઈ બાઈને લકીંકત રોશન કરી કે જેથી બાઈ બહુજ ગુસ્સે થઈ બોલી કે “ એ વધુકના સરદારને ધક્કા મારી બહાર કાઢાડી મુક અને ફરી બજારમાં જઈ બરાબર પરીક્ષા કરી ચતુર નરને શોધી લાવ । ! ” તે હુકમ થતાંજ દાસીએ હાથ પકડી ઉઠાડી ધક્કા મારી દાદરથી ગંગાવી બુર હાલે બહાર કાઢાડી મુક્યા અને પોતે દાર બંધ કરી બજાર તરફ ચાલી. બાદશાહે વિચાર્યું કે “ મને ઉમંગલર લાવી અને શું વચકું પડ્યું કે મારા આ હાથ ક્યાં ? પરંતુ એથી માહું મારે લગાડવું એ જેર બ્યાજખી છે, કારણ કે અંદર શું રહ્યું રહેલો છે તે બળ્યા વિના બાકુળ થવું નહિ ચર્ચા બોલા સંચરવું અને રોપ બતાવો “ આટલો ખાવો અને ભ્રમવું ” એ બે શી રીતે બને ? પરંતુ એ પ કંઈવું થોડું છે કે દાર ઉઠાડી તેની અંદર દાખલ થઈ જાવું; કે નકે બીજો કોણ હવે ચતુર નર આવે છે, તે શું કરે છે અને શા હાથ થાય છે ? ” તે તો બેઉ એમ મન સાથે નિશ્ચય કરી સરહુ મકાનમાં મુક્તપણે દાખલ થઈ છુપાઈ રહ્યો. હવે દાસી બજાર તરફ ગઈ હતી તે ત્યાં ચતુર નરની તવાસ કરતાં આપણી આ વાર્તાઓનો નાયક ગિરમજ પણ પોતાના પ્રિય મિત્રમંડલમાં મેળામાં ગયા હતો તે

(૨૦) ખુખીનો ખજનો અથવા કહાપણનો દરિયાવ.
 ત્યાંથી રમ્મત રમ્મત કરી નિહાળી વિશેષ રાત્રી જવાથી શહેર બહાર
 પાછો ફર્યો. શહેરમાં દાખલ થયા પછી જેમ જેમ પોતપોતાના મ-
 કાનો આવતાં ગયાં તેમ તેમ પોતાના મીત્રો સ્નેહ સહિત ભેટી
 છુટા પડતા ગયા. છેવટે પોતે એકનો મલપતો ચાલ્યો જતો હતો
 તેવામાં પેલી દાસીએ તુરત તેની પાસે આવી પ્રાર્થના કરી કહ્યું કે
 “આપ જરા મારી સંજાય મારી બાઈની વિરહામિ શાંત કરવા
 પધારો.” તે સાંભળી નિશંક અને કૌતુકનો રસીઓ મિરબલ તેની
 સાથે ચાલ્યો અને મુકામે પહોંચ્યો. મકાન ઉપર ગયા કે પ્રથમની
 માફક બેસવા ફરમાવ્યું ત્યારે મિરબલ આસપાસ નિગાહ કરી નહિ
 બેસતા ઉના રહ્યો દારણ કે બાદશાહ જે ઢોલીયા પર બેઠો હતો.
 તે દાસીને સુનાતો હતો તેથી અયુક્ત સ્થાને બેસવું અપોગ્ય લા-
 ગ્યું. તે ખીત્ર બાઈના જાણવામાં આવવાથી આનંદિત બની કે
 “આ ચતુર નર હોય એમ જણાય છે.” પ્રથમની મુજબ દુધનો
 કટોરો ભરી દાસી સાથે મોકલ્યો અને પુર્વવત કહ્યું ત્યારે મિરબલે
 કહ્યું મારું દુધ બાલણનું છે. આ સમાચારથી બાઈ બહુની જાણી
 થઈ અને પુલની છાંય ભરી મોકલાવી તે જોઈ મિરબલે તે પછી બે
 સુંદર ગુલામના પુલ ઉઠાવી લેઈ કહ્યું કે “આપણા બન્ને શિવાઈ
 દાઈ પણ આ વાત જાણનાર નથી. એમ તમારી બાઈને કહેજો.”
 દાસીએ ઉક્ત સમાચાર બાઈને વિદિત કર્યાં તેથી અત્યંત હર્ષમાં આવી
 પ્રથમનું ચોળી નાંખેલું અતલસનું કપડું ઘેડ બંધ બતાવવા મોક-
 લ્યું ત્યારે તે દાખડની મિરબલે ઘેડ બેસાડી કહ્યું કે “વાત ખુશી
 થનાર નથી; પરંતુ દમવયોગે ખુલ્લી થશે તો પાછી ઘેડ બેસાડી
 દેઈશું મારે જરા પણ ફિકર કરશો નહિ. દાસીએ અંદર જઈ ક-
 મડું આપી પ્રત્યુત્તર જણાવ્યો. તે જાણી હર્ષધેલી બની એકદમ

અતુર સિરામણીને ભેટવા આતુર બની બહાર આવી, નમ્રતાથી અભિવંદન કરી-મેટી હસ્ત ગ્રહણ કરી અંદર લેઈ મર્મ પક્ષમાં પર ખેસાડી સ્મિત હાસ્ય, હાવ ભાવ કટાક્ષ અને અનહદ પ્રેમ સાથે આલિંગન ચુંબન આપી વિરહ તાપને સમાવ્યો અને આનંદ રાત્રિ વ્યતિત કરી પ્રાતઃકાળ થયે નિઃપાયપણે બિરખલને ત્યાંથી જવાની રજા થઈ ડેહલી પર્યંત આવી ખેચદમી થઈ હોય તેની મારી માગી પ્રશ્ન કરી કહ્યું કે “ આપની કિંકરીને પુનઃ ક્યારે દર્શનનો લાભ દેશે ? મને નિસારી દેતા નથી ? આ માત્રમતા અને હું આપને સ્વાધીન સમજી કોઈ પ્રકારે જીવદાઈ ન ગણતાં જે ઇચ્છા હોય તે ખેંચકક હુકમ ફરમાવશે જરા પણ મનમાં શંકા રાખો તો આપો મારા સોગત છે ” આવી પ્રેમ ભરેલી વાર્તા કરી પ્રેમીજનો વિખુટાં પડ્યાં, બિરખલે પોતાના સ્થાન ભણી ગનન કર્યું. અને પ્રેમાળ માત્ર પોતાના આનંદભુતમાં પરવરી બિરખલના આવવા બાદ જે જે બીના બની તે તે સવળી છુપી રીતે બાદશાહને જોઈ રહ્યો હતો અને આશ્ચર્ય સાથે ખેંચુકન બનતો વિચારતો હતો કે જે પ્રમાણે આ બ્રાહ્મણે કર્યા તેમ જો મેં બુદ્ધિ દેવાની વર્તણૂક ચત્રાવી હોત તો હું પણ આવાજ પ્રકારે આ હુંપરી સમાન ના-જીક બઢતી પરીનો પ્રેમી આશક બનવા ભાગ્યશાળી બનત; ‘લશ્કર-કા ભેદ પાયા કે આગુસે ગદ્દા આયા’ મેં તો “ પ્રથમ કાળીએ મળી ” જેવું કર્યું; હશે બન્યું તે ખરૂં પણ એ અકકલવાન બ્રાહ્મણનો મુકામ કયાં છે ? તે બજવું અને તેની સંગાથે કાંઈ આરજ ખુબી લદાવી હું પણ એવો હુંશીયાર બનુ ? એવા વિચાર કરતાં કરતાં બાદશાહ બિરખલની પુઠે પુઠે ચાલ્યા. જે મકાનમાં બિરખલ ઢાખક થયો તે મકાનની ચોકસ નિશાની એ હતી કે મકાનની

(૨૨) ખુખીનો ખખનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

આગળ એક ચંપાનું ઝાડ હતું, શિવાય મહેલો અને મકાનની આસપાસની નિશાનીઓ યાદ રાખી પોતાના મેડેલે ગયો; પરંતુ એન પડયું નહીં ખુદાની બંદગી કરી રાજ્ય રીત પ્રમાણે ખાન, પાન, મુખવાસ કરી એકાંત મેહેલમાં બેઠક કરી પોતાના હજુ ને બેઠકોને ખિરબલના મકાનની ચાકસ નિશાનીઓ આપી કહ્યું કે “ એ ઘરમાં જુવાન બ્રાહ્મણનો છોકરો રહે છે તેને તરત બોલાવી લાવો ” હુકમ થતાંજ હજુરીઆઓ ઝાપટી ખતાવેલી નીશાની મુજબ જમ પહોંચ્યા અને ખિરબલને જણાવ્યું કે, “ ખુદાવિંદ તુમકો બુલ્લના દે જલ્દી ચલો ” ખિરબલે આ એકાએક બાદશાનું તેજુ થયું બખ્ખી નિચાલે કે “ મારું શું કામ હશે ? શું રાત્રિની વારતા કોનાના બતાવવામાં આવી હશે ? ” અગર પ્રથમ આવનાર પુરુષ કોઈ રાજદારી પુરુષ હશે હશે ગમે તેમ હાય પરંતુ નહીં. સાંતાન છુટકો થનાર છે ? “ હરી ઇચ્છા બળવાન ” ને દીવસ પાંચરો હશે તો પડશે પાશા પોખાર, આંચકા ખાવાની કરી પણ જરૂર નથી, મીમાંના મગજ તો જુવાન જગ મળતાં વાર થવાથી આસમાન તરફ ઉઠવા અને બોલ્યો કે “ કયું સુતનેમેં આતા હય થા નહિ ? દેર કરનેકા વખત નહીં હય ? શીર હમારે કુછ કહેના પડે પોહ દીક નહીં સીંધી રીત-સે ચલોગે તો અચ્છાહે નહીંતો શીર મુઝેટાટ કરકે લેખના પડેગા ” ખીરબલે જણાવ્યું કે “ ખાં સાહેબ ? હું કપડાં પહેરી તમારી સાથે આવું છું ખુદાવિંદના હુકમને શી રીતે લોપાય ? ” એમ કહી ઘરમાં ગયો, પોશાક પહેરી ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી તે હજુરીઆઓની સંગાથે જહાંપનાહ હુનુર હામર થયો આશીર્વાદ દેંધ ઉભો રહ્યો કે બાદશાહે પોતાની નજીક ખેસરા ફરમાવ્યું, ખીરબલ પણ રાજ્ય-રીતી પ્રમાણે બેઠો. બાદ બાદશાહે ખુશમીગજથી પુછ્યું કે તુમારા

ક્યા નામ હય ? બિરબલે હાથ જોડી “ જી જહાંપનાદ ? મેરા નામ બીરબલ હય ” અચ્છા બીરબલ ? કલ્લી રાત કલાં ઓર કલસે ગુમરી ? જી ગરીબ નિવાજ બિજાનેપે ગુમરી ? નાહ નહિ સમ્ય કહેા કલ કલાં ગએથે ? ” જી હજરત ? કલતો મેલે (ઓરસ મે ગયાથા, ઓર વહાંસે કુચ્છ ભંગઅંગ પીકે રાત પડ જનનેકે સખબસે બિનાદગેસે જુદા હાકર ધરકું ચલા આયા, ઓર નિસ્સેમે ચકચુર હોનેસે બિજાન પર લોટ ગયા કયું મુજેબી ચાલાકી બતલાતા હય ? સમ્ય કલાં નહિતો નાહક મારે જાઓગે, માલુમ નહિ હય કે યહે મનસારી અમલકા રાજ હય આ વાતથી બીરબલ સમજી ગયો કે “ બાદશાહ રાત્રીની હકિકત સધળી જાણે છે અને પ્રથમ આવનાર પુરખ પણુ પોતેજ હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે માટે દ્વાથી આગળ પુજો પડયો છે, તોપણ શું થયું ? જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ! માથે આવી પડ્યા પછી ખીવું એતો બાયજાનું કામ છે. હવે તો હિકમત લદારીએ તોજ હોમપુર્વક ઘેર પહોંચાય. એમ વિચારી હિમ્મતથી જવાબ આપ્યો કે “ નેકનામદાર ? જે ખીનાથી સો આપકે આગે રોશન કી, ઓર મે કુછ જાનતા નહિ ” સીપાઇ ચેહ બમનકું મહેલકા પીછલી બારીસે ઉંધે શર લટકાઓ જખ કુછ મેરેકું ખાત કહેનેકું ચાહે તખ ઉસકું ઉપર ખીચ લેકે મુજકું જાદર કરો. “ આંવો હુકમ થતાં બેરકેન અને યમરાજરૂપ સીપાઇઓએ બિરબલની કુવામાં ઘડો ફાંસે તેવી ગતિ કરી. આ બનાવ રાત્રી વાળી રસિક રમણીએ પોતાની હવેલીના ઝરોખામાં બેઠે જોયો અને ફાંસેલા પુરખને ચોકસ રીતે પીછણી લીધો કે “ મારા હયાનો દાર બિરબલજી છે અને તેના ઉપર અચાનક આફન આવવાનું કારણ પણુ પ્રથમ આવનાર પુરખ તે નામદાર હોવા જોઈએ !

(૨૪) ખુબીને ખબરનો અથવા ઠહાપણનો દરિયાવ.
 દશે । હવે 'તેને આદતમાંથી કાઢ પ્રકારે બચાવે' એમ વિચારી
 પેલા દાસીને કહ્યું કે " એક રૂપીયાનો ટોપડો ભરી પેલા રહામે
 ફાંસિયો છે તેના નજીક જઈ ટોપડો ઠહવી પછી પાછો ભરી આવ-
 ને. દાસીએ હુકમ પ્રમાણે કર્યું; તેમજ દાસીને જોઈ ખિરમજ સમ-
 જ્યો કે આદતના રૂપીયા ખરચતા પણ છુટકો થાય તેમ યતન આદ-
 રો એમ પ્રેમાળ પ્રિયાએ સુચવ્યું ખિરમજે સીપાઈઓને જણાવ્યું કે
 " મને ઉપર લ્યો મારે કાંઈ નામદારને અરજ ગુજારવી છે તે સાં-
 ભળી ઉપર ખેંચી લીધો અને જલાંપનાદને બહેર કર્યું તેથી બાદ-
 શાહે તેની પાસે આવી પુછ્યું કે " કયા વાત ક'નેકી હય ? જી
 નામદાર ? પેલી કહેતા હું કે ગરીબોના તારક કયું સતાતે હો । બહા
 ખુદાકી રાહ પર મુજે છોડદો ઔર કુછ નજરાણુકે લીધે રૂપીયે ચ-
 ધએ તો લ્યો. આ સાંભળી બાદશાહ ગુસ્સે થઈ કહ્યું કે " અમત-
 કબી બદમાશી નહીં છોડતાં ? બસ તેરેતો લોગી લાલ લોના મુના-
 સબ હય એમ કહી ખિરમજની પ્રથમ પ્રમાણે ગતિ કરી પુનઃ તે
 પ્રેમાળ પ્રેમદાએ ખતાના પ્યારાની આ પ્રમાણે દુઃખાવસ્થા જોઈ
 સોના મોહરો, હીરા માણેક વગેરેના ટોપડા ભરી પુર્વવત દાસીને
 મોકલી સજા જણાવા અને ખિરમજે નામદાર આગળ તદખીર લદા-
 વી તલાપ દેશું વળ્યું નહીં છેવટે સદરહુ સુદર્શએ દલીની ગોરસી
 દાસી સાથે મોકલાવી અને તે દાસીએ ખિરમજની નજળ આગળ
 તે ગોરસી ઉધી વાળી ચાલી ગઈ તેથી બાદશાહને અરજ કરવા
 છેવટે જણાવી ઉપર ખેંચી લીધો અને તેની વાત નામદાર સાંભળ-
 વા લાગ્યા ખારબલે દુઃખી ચેહેરે જણવ્યું કે " સિરતાજ ? કદમે
 રાતડી વખ્ય ગમ્મત દેખને કે કિયે નિકાયા હિસ વખત એક
 ઔરતને આકે મુજે ઈશાસ કીયા મેં ઇસ્કે પીછે ચપ્પા હિસને બહેર

કીયા ' મેરી સેઠાણીકા ખાવિંદ ધર નહી હય ઓર વેલ ખવિંદે
 શિવાય બડી ખેળર હો રહી હય, જીસે આપ ચલો ઓર વરતકી
 મળક લીજીએ મે તો ઉસકે સાથ ગયા, હવેલીમે દાખલ હુવા,
 ચિરાખ જલ રીથી, એક દોલીયાની ખીજાયા હુવાયા, બાં બકે મે
 તો બેઠ ગયા પીઠે ઉસકી સેઠાણીને એકે દુધકા કટોરા ભરકર મેર
 વાસ્તે મેળ, ઓર લૌંડી બોલી કે " દુધ કીસકા હય મયને જુવાખ
 દીયા કે ભેંસ કે ગાયકા હોગા એસા કહેકર દુધ પીગયા શીર કુત્રોસે
 બરી એક જાખ મેરી તરફ બેજી મેનો વ્હો કુત્રોકું ખીજા કે સો
 ગયા ખાદ એક અનલસકા કપડાં મયતકે ભેળ ઓર કદાકે ઇસકું
 અચ્છી તરાલમે જમાકેદો મયને કુચ્છ શિરખી તો કી મગર ઉસકી
 સડી ન જમનેસે ગુસ્સે હોકર ફેંક દીયા. યહે સખ ખાત સેઠાની સુન-
 કર બડી કશ હોગઇ, ઓર કહેને લગીકે એસે હેવાન ગદાકું કદાસે
 ઉઠા લાઇ ? માર ધકે ઓર ગીરાદે નીચે એસા કદાકે લૌંડીને મુજે
 આકે ઉઠાકર ખુર હાલસે ધકા માર દાદરશે નીચે ગીરા દીયા ઉસે
 મેરી તો હડી નરમ હોગઇ ખુનબી નીકલા મગર કન્ના કયા ?
 ઈસ્કે બાજ હૈ ખુત પરને હુર કશુ રાકર નેસ્ત ઘોલ છકઠ
 લાત મુકી આખર દરકાર નેસ્ત " લેને ગઈ પુત ઓર ખો આઇ
 ખસમ મેરપર લાત ગુળરા. કયા કહું નામદાર ? રાત ઇસ તરેલસે
 ગુળરી ઓર ફજરમે ઉધે શિરસે ઝુકતા હું ? રંડીયુકે યાર સદા
 હૈ ખવાર, કાંટોકા ખીજોના ઓર ઉપર જુતી રાકા માર આ વાત
 સાંભળી બાદશાહે જણાવ્યું કે " વાલ ગિરખલ અચ્છી લિકમત લદાવી
 તેરી તો નહિ મમર મેરી તો એસી ફજેલી હુઇયા ? તુને તો ખુખ
 એસઆરામ હુટ લીયા, ઓર મેને માર ખાયા, નિંદ ગુમાઇ, ઓર
 અપખુપ ધર આયા. આ સાંભળી ગિરખલ બોલ્યો કે ' જી જહાંપ-

(૨૬) ખુખીનો ખખનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.
 નાહ ? જુઠ કીસ લીયે કહેતે હો, કયા આપપર એસી ? ' બસ ખીર-
 બસ કુચ્છ કહેનેકી ખાત નહી ખુદાકે વાસ્તે ' અખનો તેરી ખી
 ચુપ ઓર મેરી ખી ચુપ ' કર નહી તો કાઇ લોગ જાનેગે તો
 નાહક લોક હાંસી ઓર ધરમે નુકશાન રોગા મગર તેરી ચાકાકી
 દેખકે મય ખસોત ખુશ હુવા હું ઓર ચાહતા હું કે અગ મેરી
 ચરમોકે આગેસે કબી તું દુર મત લઠગે કુચ્છ પાસા યા કાઝખી
 ચીજ ચદ્દએ સો બેધડકસે લે જા ઓર હરવખત મેરા રાજ્યકારો-
 ખારમે કાખીલ હોકર મોજમજાલ કર આજસે મય તેરેકુકાલદે કસમ
 આકર કહેતા હુંકે તેરેસે કાઇ તેરેલસે જુદાઇ નહીં રખુગા, ઓર
 એક અજીજ દોમતકી સુવાફક સમજ હરદમ નીલાઊમા ખીરખત
 પોતાનું અહોબાગ્ય થયું એમ સમજી ખુદાવીદને હાથ બેઠી કહેવા
 લાગ્યો કે " જમશા નામદારકા હુકમ મય તો આપકરી હું જો કુ-
 ચ્છ ફરમાવોગે વોહ ફરમાન બખતકે વાસ્તે અગે બંદાખી શીર જુ-
 દાકે જાગર હય " આવી ઘણી અરસપરસ વાતો થ અને પ્રેમની
 ગાંઠ બેઠાણી. ત્યાર પછી સર્વ પ્રકારે ખીરખત સમૃદ્ધીવંત
 થયો અને બાદશાહના દરબારમાં સર્વથી માનીતો અને અકલમંદ
 ગણાયો.

વારતા ત્રીજી.

હિલમાં કદી ડહાપણ જાય ડુલી, તકદીર આગે તદખીર હુલી.
 ખાડ બેઠે તેજ પડ !

અકબર બાદશાહના દરબારમાં ખીરખત એ એક મહાન ખુદી-
 માન પુરુષ હતો તેથી બાદશાહની તેના ઉપર ઘણી મમતા હતી

કોઇપણ પ્રકારની રાજ્ય કાગેજારની વારતા વીશે ફરકાર સુધારે.
 કીવા ગુચવણ ભરેલી ફરીયાદોના ફેંસલા કરવા હોય તો ખીરબક્તી
 સંમતી પ્રમાણે કામ કરવામાં આવતું હતું આથી તમામ મુસલમાન
 મુસુદી વર્ગમાં એક બાલણ મહા માનીતો થઇ પડ્યાથી બહુ ઇર્ષ્યા
 કરી જવાજાની પેઠે મનમાં બળી ભરમ થવા લાગ્યા, ઘણાક ખીરબ-
 લને ખસેડવા પણ દરીદ્રના મનોરથની પેઠે સવ વીચારો વ્યર્થ થયા
 પરંતુ એકજ વસ્તુની પાછળ ગમે તેટલા નાસીપાસ થયા છતાં પણ
 મર્યાદા રહીએ તો અંતે હાથર ફેલે આવેજ છે. એ દાખલાને વ-
 બળી રહી મુસલમાન મુસુદીઓએ નીશ્ચય કર્યો કે ‘ શત્રુ અને રોગ
 ઉગતાજ છેવાય તો ઠીક ’ વધારે વખત ગયે સર્વ ઉપાય નકામા-
 જ થઇ પડ્યાના ! એ અન્ય જાતના પુરુષ પોતાના પક્ષ સંબળ
 કરવા સ્વજાતીનાં માણસો ત્યાં ત્યાં ગોઠવી આપણી જાતનું નીકં-
 દન કરાવશે માટે પ્રથમથી એનુંજ નીકંદન કરવું એ સમાન એક
 ઉપાય એક નથી ! એમ નક્કી કર્યું; પરંતુ ચુકતી રચતી શી રીતે ?
 તથા બાદશાહ પાસે ખીરબલ શિવાય કોઇ વાત કરવા પામતું નથી
 માત્ર એક ઇમામ નામનો હજમ નામદારની હજમત કરવા જામ
 છે. તે વાત કરી શકે તેમ ગોઠવણ બની શકે તેમ છે. અને તે વ-
 ખતે ખીરબલ પોતાના ખટકર્મમા રોકાયેલો હોય છે જેથી ત્યાં ન
 હોવાથી વાર્તાની સારી ઇજારત થઈ શકશે એમ ધારી ઇમામને સર્વ
 હકીકતથી વાકેફ કર્યો અને મોટી રકમ બક્ષીસ ખાતે આપવા ઠરાવી
 જેથી ‘ પેસો બેઈ મુનીવરનું મન વળે છે ’ તે કામ કરવાની
 ઈમામે હી મન બીડી લા પાડી; બાદ એક વખતે નામદારની હજમત
 કરવા ઇમામ ગયો અને વીનોદની વાર્તાઓ ચલાવતાં સમય જાણી
 ગોલ્ધો કે “ ખુદાવીદ ! આજે આપની હજમત ઉપર મને વીચા-

(૨૮) ખુખીનો ખમતો અને હડાપણનો દરિયાવ,
 રજા ઉત્પન્ન થઈ કે આપના વડીલોની બહુજી નાણુક પ્રકૃતિ હતી;
 કેમકે આવો અસ્તરો દલકો ફેરવતાં છતાં પણ સદન થઈ શકતો
 નહી, નામદાર મેં તેમની હજુર અઢાવીશ વર્ષ પર્યાં ન નોકરી કરી
 પરંતુ કેઈ દીવસ માગપર ગુસ્સો કર્યો નહોતો. તેઓને સ્વર્ગવાસ
 થયાને આજે દશ વર્ષ થયાં પણ તેમના કશા સમાચાર મળ્યા નહીં
 તેમ આપ નામદારે પણ કશી ખબર મંગાવી નહીં એ ખરેખર વી-
 રમય થવા જેવું છે ? ” બાન્સાહે ઇમામની વાત સાંભળી હસીને
 તાણુખી સાથે કહ્યું કે “ શું ઇમામ તું ગાંડો થયો છે ? અરે જે
 સ્વર્ગ લોકમાં જાય છે તેમના સમાચાર મૃત્યુ લોકના મનુષ્યો લાવી
 શકે છે ? કદીજ નહીં ! અલ્યા થાડીજ હઝકારા મારફતે ચાઢી કે
 ખમર મોકલી શકાય નેમ છે. ” ઇમામ બોલ્યો “ નામદાર ! એમ
 તે હોય ? સ્વયંવાસીઓના સમાચાર મળી શકે છે; પરંતુ જેવા તેવા
 હઝકારાથી તે કામ પાર પડી શકતું નથી પણ જો ખીરમજ જેવો
 મહા ચતુર નર ધારે તો તે કામમાં ફતેહ મેળવે એમ હું ખચીત
 માનું છું; કારણ કે એક વખત આપના વડીલોએ ખીરમજને સ્વ-
 ર્ગમાં મોકલ વડીલ અને મીત્ર મંડળની ખમર ઠહાડવા મોકલ્યો
 હતો તે વખતે ખીરમજ વધારે થયું હતું; પણ આપના વડીલોની
 ખમર લાવ્યો હતો. ખીરમજને ત્યારે સ્વર્ગમાં મોકલ્યો ત્યારે સુગંધી
 તેલોથી સ્નાન કરાવી બ્રાહ્મણોના રમશાનમાં ચીતા ખડકી મોટી
 ધામધુમ અને નાજીત્રોના અવાજ સાથે ચીતામાં સુવાડી આગ લ-
 ગાડી દીધી હતી તે પછી ધુમાડાની મારફતે આકાશે ચઢી મયો
 હતો. અહા ! શું તેની પુણ્યાઈતી અને ચાતુરીની વાત કહું ? એવું
 કામ તો તેનાથીજ થઈ શકે ! માટે ગરીબ પરવર ! અર્ચથી ન
 ખીરતા એક વખત ખીરમજને સ્વર્ગમાં મોકલી વડીલોની ખમર

મંગાવો ! ” આ પ્રમાણે ચમત્કૃતીભરેલું પ્રમામનું બોલવું સાંભળી
 બાદશાહે સત્ય માન્યું. કહ્યું છે કે ‘ માટા લોકોને કાન હોય છે
 પણ સાન હોતી નથી ’ તે પ્રમાણે કશો વિચાર ન કરતાં જ્યારે
 ગિરમલ આગ્યો ત્યારે બાદશાહે સ્વર્ગવાસી વડીલોની ખબર લાવી
 આપવાની હકીકત જણાવી. તેથી ગિરમલ સમજ્યો કે “ વિરહ પ-
 ક્ષવાળાઓએ મારો બાણ વાળવા આ ઘાટ રચ્યો છે; પરંતુ હું
 ખરો કે તેમનો ઘાટ ધડી દુશ્મનોની છાતીએ શૂળ સમાન થઈ મલ-
 પતો કરૂં. પરંતુ આવી વાત ઠસાવનાર કાણ હશે ? તેને ઓળખવો
 જોઈએ. ” એમ ધારી બાદશાહેને ગિરમલે કહ્યું કે “ નામદાર ! હું
 એક વખત સ્વર્ગમાં ગયો હતો ખરો; પણ તે ગુપ્તપણે કરેલી
 વાર્તા માત્ર એ ચાર જણ જ જાણતા હતા તેમજ આપના વડીલોએ
 જાણતા લોકોને ધમકી આપી સખ્ત હુકમ કર્યો હતો કે ‘ આ વાત
 કાઢના જાણવામાં આવે નહિ ’ એમ આજ્ઞા થયાથી પુન્ય ભુદ્ધિવડે
 અઘાપિપર્યન્ત તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો છતાં આપ નામદાર અગાડી
 પણ એ વાર્તા કહી નહોતી, તદ્દપિ તે ગુપ્ત વાર્તા આજે આપના
 કાને થી રીતે આવવા પામી ? એજ મને વિશેષ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન
 થાય છે. ” તે સાંભળી બાદશા અથમતી વાર્તા કહી સાંભળાવી
 અને કહ્યું કે “ તું એકવાર ફરી વડીલોની ખબર લઈ આવીશ
 ત્યારેજ ઠીક થશે ” ગિરમલે જણાવ્યું કે “ જદાંપનાહ ? સ્વર્ગ
 લોકમાં જવું એ વાત મનુષ્યોને ખરેખર દુષ્કર છે પણ મંત્ર બળ-
 વડે કરીને તે કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે છે. હું મંત્ર ઉપાસનાની વિધિ
 જાણું છું, પરંતુ તે પ્રયોગ કરતાં કેટલોક વખત લાગશે એટલે
 તેમાં હોમ ઉવત વગેરે કરી સર્વ દેવોને સંતુષ્ટ કરી કાર્ય સફળ
 કરવું પડે છે અને તેમાં વિશેષ ખર્ચ થાય છે; તેમ છતાં પણ

૩૦) ખુબીનો ખમનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

આપ ખર્ચ કરવા તૈયાર છો તેથી સર્વ પ્રકારે આપની આજ્ઞા હું માથે ચઢાવું છું. માત્ર ચાર લાખ રૂપિયાની જરૂર છે તે મળ્યા બાદ અનુષ્ઠાન કરી આજથી છ માસ થતાં હું વડીલોના સમાચાર ક્ષેપ પાછો આવીશ. ” બાદશાહે પણ તે સંધળી વાત કબુલ કરી ‘જાજવાનને અકકલ હોય નહિ’ રૂપિયા માગ્યા પ્રાણે આપ્યાં. બિરખલ રૂપિયા લેઈ મકાને પહોંચ્યો, તદનંતર બિરખલે તદબીર રચ્યા કે બાહ્યજોની રમશાન ભૂમિથી અર્ધા ગાઉ સુધી ગુપ્ત ભોંયફે કાઢના જાણવામાં ન આવે તેમ બનાવનાયું અને એવી યુક્તિ રચી કે તે રમશાનનાં સાંચો (ચંત્ર) ગોઠવી ઉપર પગનું દંખાણુ કરતી વખતે પાટીયું અંદર ઉતરી પોતે ગુપ્ત રહેને ચાલ્યો જાય અને તે ત્રાંખાનું પાટીયું પુનઃ પૃથ્વી બરાબર બની રહે (લાલમાં જેમ નાટકના તથા દેખાવમાં પૃથ્વીમાં જેમ થઈ જવાના અને આવવાના રૂપે ગોઠવે છે) તેમ ગોઠવણુ કરી; બાદ બાદશાહને જાહેર કર્યું કે “કાલ રાતના અનુષ્ઠાન પુર્ણ થાય છે માટે ચિતા ખડકાની જે તૈયારી કરાવવી હોય તે કરી લેવી. ” આ વાર્તા સાંભળી બાદશાહે હાજમ (ખમામ) ના કહેવા મુજબ ચિતા અને સર્વે સામગ્રી તૈયાર કરાવી એટલે બીરખલ તેમાં બેઠો અને સમસ્ત લોકોની મળેલી બેઠનીના બેઠાં સળગાવી દેવાનું કહ્યું, તેથી અગ્નિ ચિતાની ચોફર મૂકી ગુલાલ અબીરની ગીરહમાં અને ધુપના તથા ચિતાના ધ્રુમાડામાં બિરખલે કરી ગાંભેલી યુક્તિ સિદ્ધ કરી ગુપ્ત પ્રદેશમાંથી પસાર થઈ કાઢ ગુપ્ત સ્થળમાં જઈ નિવાસ કર્યો આથી સર્વકાએ જાણ્યું કે બિરખલે સ્વર્ગપ્રાપ્તે ગમન કર્યું. બાદશાહ પોતાના વડીલોના સર્વ સમાચાર મળશે અને બિરખલના વિરહ પક્ષના મુસદ્દી વર્ગે પોતાના વચમાંથી સદાનું નડનું સાલ દાનું જેમ જાણી જાણી ખુશી થયા; ત-

હંતર ઇમામની યુક્તિથી પ્રસન્નતા પામી બાદશાહે અને સુસુદી વર્ગે
 ઇમામ ખાતે મોટી રકમ બક્ષીસ કરી અને તેની સર્વકાર્ય તારીફ
 કરવા લાગ્યા. બાદ શિરખલ ગુપ્ત ગૃહમાં રહી સર્વ વૃત્તાંત મેળવતે
 છ મહિના પસાર કર્યાં. એક સમય વર્ષા તથા વીજુત અને ગરમ-
 રવનું તોફાન પ્રમળ જાણી શિરખલે ગુપ્ત ગૃહથી પ્રકટ થઇ પોતાના
 શરીરે વિચિત્ર પ્રકારના ચિત્ર અને છાપ તિલક બનાસી તથા વિચિત્ર
 વસ્ત્રો પારધાન કરી વિવશણુ રૂપ રચ્યું તેમજ ઇમામની કપટપટુ-
 ત્તાનો બદલા લેવા છ મહિના પર્યંત હજમત કરાવી નહિ. તેથી ભ-
 યાનક વેષ વડે કાઠ પણ તેને ઓગખવા પામ્યું નહિ. શિરખલ સ્વ
 ગં લોકથી આવ્યો છે આવી જાનમી (ખબર) બાદશાહને અપા
 વી, જેથી બાદશાહ અત્યંત હર્ષયુક્ત બની મહા સમારંભ સહ દર
 બારમાં તેને આહ્વાન અને સ્વર્ગ લોકની અથ ઇતિ હકિકત પૂછી
 ત્યારે શિરખલ બોલ્યો કે ‘ અત્યંત કષ્ટપિંડ જે વખતે હું ચિતા-
 માં બેઠો અને અગ્નિ એ તરફ લગાડી તેની ધુમ્રશીળી આકાશે જ-
 ઇ પહોચી તે દ્વારા હું પણ મંત્ર બળે આકાશે જઇ પહોંચ્યો, છોક
 મેઘ મડળ પર્યંત ચઢ્યા અને સર્વત્ર દેવનાં વિમાનો મારા દ્રષ્ટિ પ્ર-
 થમ પડ્યા. તે પૈકી એક સુંદર વિમાનમાં હું જઈને બેઠો અને સ્વ
 ગંલોક જવાની મેં વૈમાનિકાન દશ્યા જણાવી તેથી મને સ્વર્ગ
 વિષે લાઇ ગયા જઈને બેઠું છું’ તો અપસરાઓના નવજ નાટારંભ,
 સ્વર્ગ લોખની અભિનવ રચના, અર્ણુનિય અમૃતનો આસ્વાદ અને
 મનોહર કિન્તરોનાં ગીત સંગીત ચક્ષુ સમીપ ચમત્કારીક બતાવે ખ
 ડા થયા. અતઃ ! જે મનુષ્યો કિંવા રાજા, મહારાજા, યોગી અને
 તપેશ્રીઓ મૃત્યુલોકમાં રહી મહાન દુષ્કર તપશ્ચર્યાઓ તથા યજ્ઞા-
 ગાદિ મોટાં શુકર્મો કરી સ્વર્ગ મુખ સંપાદન કર્યા છે. એ સુખ

(૩૨) મુખીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

સહજર્મ પ્રાપ્ત થતાં નથી ! ત્યાંના નિવાસીયોના સુખની શું વાર્તા કહું ! કેમકે તે સુખે વાસ્તવિક રીતે વિચારતાં અનુભવ્યા શિવાય કંઈ કહેવાયી જની આવે તેમ નથી. નામદાર ! સત્ય કહું છું કે તે સુખ વૈજયે ત્યજી આ લોક આવવા બલકુલ મારું દિલ ચાહતું નહતું; પરંતુ કરવું શું ? આપના વડીલોનો અત્યંત આગ્રહ હોવાથી આવવું પડ્યું તેનું કારણ કે આપના વડીલોને સમસ્ત પ્રકારના મહાન સુખે સ્વાધિન છે તોપણ એક ખેદજનક પ્રકાર એવો જન્મે છે કે તેઓ કોઈના આગળ પ્રકાશ કરી શકતા નથી; કેમકે જર્મ લોકના રહેવાશીઓને કંઈ આ લોકના લોકની માફક ઉદર પોષણ માટે મહેનત કરવા પડતી નથી. જ્યારે જૂખ લાગે છે ત્યારે માત્ર અમૃતપાન કરે છે એટલે મહાનંદ તૃપ્ત મળે છે, તે અમૃત આગળ આ લોકના સર્વ વખણાતાં પકવાનો પણ શીકાં અને નકાર્માં લાગે છે; જ્યારે એ પ્રમાણે ખાવા પીવાની સોધ (સોધ) હોવાથી કોઈ કોઈની ત્યાં પરવા ધરાવતા નથી જેથી આપના વડીલોને હજમનની મોટી આપદા વેઠતી પડે છે. આપણા ઈમામ હજમનેદ બાપ ત્યાં છે તે ક્યારે ક્યારે મહા મહેનત અને આજીજી કરવાથી ઉપયોગી થાય છે; પણ તેનો હાથ બહુજ લારે છે અને વડીલોની પ્રકૃતિ નાજુક છે જેથી તેના હાથનો અસ્તરો જરા પણ સહન થતો નથી તે સખમથી તેની પાસે હજમત કરાવતાજ નથી ! ગરીબ પરવર ! આપના વડીલ જેવાઓની જ્યાં એવી દશા છે ત્યાં મારા સરખા ગરીબની તે વાતજ શી ? આજે છ છ મહિના થયા પણ મુઠ્ઠે મારી હજમત થઈ નથી; ત્યાં બાકી તે સર્વ પ્રકારનું પૂર્ણ સુખ હોવાથી કશું દુઃખ જણાતું નથી; પણ આપણા વડીલોની હજમત મારા કરતાં બમણી વધેલી છે તેથી ધણેજ કંટાળે થાય

છે. ન્યારે આ લોકમાં આપના વડીલો હતા તારે માત્ર આપણે
 ઇમામ હજમ તેમને પસંદ પડ્યો હતો તેથી તેને વારંવાર યાદ કર-
 રે છે અને મને કહ્યું કે બિરબલ, અમારી એટલી અડચણ દૂર કરે
 અને તું મૃત્યુલોકમાં જઈ આ હકિકત બાદશાહને કહી સાંભળાજે
 કે એકાદો સુંદર હલકા હાથવાળો હજમ અહીયાં મોકલી દે. નામદાર
 મારા મનમાં અહિયાં આવવાનું નહોતું પણ શું કરું? આપના વડી-
 લોની આજ્ઞા શી રીતે ઉલ્લંઘન કરી શકું? પછી સર્વ સુખ વૈભવ
 ને લાત મારી હું નીકળ્યો અને વર્ષાદિની ધારા મારફત કાલ રાત્રે
 નીચે આવી પહોંચ્યો. જે હકિકત હતી તે કહી હવે જેમ ખુદાવિંદની
 મરજી હોય તેમ કરવા મુખત્યાર છો. જે ઇમામને મોકલવો હશે તે
 એક મહિના સુધીમાં તેને મોકલવામાં નવું અર્થ કરવું પડશે નહિ
 કેમકે કદાચ મને સ્વર્ગલોક જવા આવવામાં ઓછો વધતો વખત લાગી
 જાય માટે મેં મંત્રારાધના કરતી વખતે આઠ મહિનાની બંધણીરૂપ
 સંકલ્પ કરેલો છે માટે હજુ તે મુદતમાં એક માસ બાકી છે જેથી
 માત્ર ચિતા એક નવી ખડકની પડશે એટલે થયું. ” આ પ્રમાણે
 બિરબલની વાર્તા સાંભળી અક્બરસઃ સાચી માની પોતાના વડીલોની
 અડચણ દૂર કરવા માટે ઇમામને બોલાવી સ્વરગે જવા વીધે કહ્યું.
 જેથી ઇમામ સમજી ગયો કે આ કામ બીરબલનાંજ છે! પણ આ-
 ચર્ય એ થાય છે કે મરી ગયેલો સજવન શી રીતે થયો? હવે હું
 ગમે તેવાં જ્ઞાનાં બતાવીશ પરંતુ બાદશાહ કશું કાને ધરનાર નથી!
 ‘ હાથનાંજ કંઈ હૈયેજ વાગે ’ તે ખરું છે. એમ ચીંતામસ્ત
 બની પોતાને પાપી પ્રપંચ રચનાર ગણી ધીકારવા લાગ્યો: પણ
 ‘ હાથમાંથી બાજી ગયા ’ પછી શું કામ આવે? સિંહના પંઝ
 માંથી નક્કી પણ જ્યાં છુટવું એવો ખમ્માતપ કરતો બાદશાહના

(૩૪) યુધીને ખબરો અથવા હાથપુનો દરિયાવ.
કહેવા પ્રત્યે બાનાકાની કરવા લાગ્યો; પરંતુ બાદશાહે તે મોતા ખ
કાવી બળાત્કારે ઇમામને અંદર સુવાડી આમ દુલાડી દીધી ! આ
પ્રમાણે બીરબલે પોતા કિપર આવેલું સંકટ પોતાની આતુરતા વડે
હાલ્યું અને હબમને યોગ્ય શાસન આપ્યું.

વારતા ચોથી.

હાહુરો.

કશમત કીરતારની, બાણો “ બુદ્ધી ” જરૂર;
દુષ્ટા હોય કીરતાસ્તી, તોજ મળે તલપૂર.

સમયસચ્ચકતા.

એક દીવસ બાદશાહે કચેરીમાં બેઠેલા સમળા અમીર ઉમરાવો
ની સમક્ષ એક એવું પ્રશ્ન કર્યું કે “ આ કચેરીમાં આવેલાં સમસ્ત
લોકોના મનમાં અત્યારે શું ધરાદો હશે ? તે કાંઈ કહેશે ? ” આ
પ્રશ્ન સાંભળી સર્વ અમીર ઉમરાવોએ પોતપોતાની બુદ્ધી વડે બહુ
બહુ વીચારે કર્યા પરંતુ સર્વ લોકોનો શું ધરાદો હશે એ કેમ કહી
શકાય ? અગર કંઈય તર્કશક્તી ચલાવી કાંઈ યુક્તિ ગોઠવી કહાડી
બતાવીએ ને વખતે યુક્તિ બોલી ઠરે તો અપમાન થાય ? એવા વી
ચારોમાં મુઝાવા લાગ્યા; કીંતુ કશે જવાબ દેઈ શક્યા નહીં એવડે
બાદશાહે બીરબલને પ્રશ્ન કર્યો કે “ અહીંયાં બેઠેલા સમળા અમીર
ઉમરાવો અને સલાજનોના મનમાં શું ધરાદો હશે તે કહી શકશે ? ”
તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે “ જી પરવશ્ચીઝાર ! કહી શકીશ !
પરંતુ દરેકના મનમાંના ધરાદો બુદ્ધો બુદ્ધો કહું કે એકજ વખતે સઘ
બાંઓનો ધરાદો દર્શાવી દેજી ? ” તે સાંભળી બાદશાહે સાનંદાવા
ચાંચી જણાવ્યું કે ‘તસ, એકજ જવાબમાં કહી બતાવો.’ ત્યારે બીર

બલે જણાવ્યું કે નામદાર ! અહીંયાં બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને સમાજનોના મનમાં એવોજ ધરાદો છે કે આપ નામદાર જ્યાં સુધી સુખ અને ચંદ્ર આકાશમાં તપે ત્યાં સુધી વગર હરકતે રાજ્ય પ્રતાપ અને ધન—દોલત, પુત્ર પરિવાર, અને કીર્તી દીનપ્રતીદીન વીશેષ પ્રાપ્ત કરી મહાન ભોગ ભોગવો એવો, સખળાઓનો ધરાદો છે. જો એ ઉત્તરમાં શંકા રહેતી હોય તો પ્રત્યેક જણને પુછી ખાત્રી કરો ! આ પ્રમાણે અમનકારીક પુકતી જોઈ બાદશાહ અને સર્વ સમાજનો વગેરે અત્યંત ખુશી થયા અને ખીરબલની અકકલની સર્વકાષ્ઠ તારીફ કરવા લાગ્યા !

ભાગ બીજો.

વારતા પાંચમી.

દુજ્જન દાગ લગાડવા, કાર્ય કરે પ્રતીકૂળ.

પણ પરમેશ્વર પાંસરો, (તો) મહાજન પણ અનુકૂળ.

દીલ્લી શહેરમાં એક દેવીદાસ નામનો ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તે ના માટે નગરનીવાસીઓએ એવી અફવા ચલાવેલી હતી કે—“ જો પ્રાતઃકાળમાં કોઈ ગતુખ્ય દેવીદાસનું સુખ જુએ તો તેને તે દીવસે અજ ખાવાને મળતું નથી ! ” તે અફવા બાદશાહને કાને જઈ પહોંચી ત્યારે બાદશાહે વીચાર્યું કે—“ તે અફવા સત્ય છે કે અસત્ય તેનો નીર્ણય કરવોજ ! ” એમ ધારી દેવીદાસને સીપાઇઓ પાસે પંકડી મંગાવ્યા અને એકાંત જગ્યામાં બેસાડી રાખ્યા. બીજે દીવસ પ્રાતઃકાળમાં બાદશાહે ઉઠતા વાંતજ સુખ જોયું અને વીચાર્યું કે “ આજે હવે શું હકીકત થ’ છે તેની ખાત્રી કર’ ”

(૩૬) ખુખીનો ખળનો અથવા કહાપણનો દરિયાવ.

હવે બાદશાહને ન્યારે જન્મવાનો વખત થયો ત્યારે જન્મવા બી રાંત્યા, નવ નવ પ્રકારનાં બોજન થાળમાં પીરસાઈ મુખ આગળ થાળ મૂક્યો, એટલામાં તે થાળની અંદર ધરોળી પડી તેથી બાદશાહને ઝસાની ઉત્પન્ન થઈ અને જન્મ્યા વગરજ ત્યાંથી ઉઠી ગયા. બીજી નવી રસોઈ તૈયાર થવા માંડી. આ બનાવથી બાદશાહને ખત્રી થઈ કે ‘ દેવીદાસનું મુખ જોયું તેનો આ પ્રભાવ છે ! માટે તેવા દુષ્ટનો નાશ કરવો એજ ઉત્તમ છે ! એમ વીચારી વધકારોને બોલાવી હુકમ કર્યો કે “ આ દુષ્ટને એકદમ શુળીએ ચઢાવી દો. ” આ હુકમ સાંભળતાં વધકારો તેને લેઈ ચાલ્યા; પરંતુ “ રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ” માર્ગમાં ખીરખલ મળ્યો અને તેની સઘળી હકીકતથી વાકેફ થયો. ખીરખલે તેની વાર્તા સાંભળી અંતરમાં દયા ઉત્પન્ન થઈ તેથી તેને એકાંતમાં લેઈ જઈ કહ્યું કે “ ભાઈ ! જરા પણ બીહીશ નહો. જે વખતે તને વધસ્થાનકે લઈ ગયા પછી વધ કર્તા પુછશે કે તારી શું ઇચ્છા છે; અર્થાત તારે કાંઈ કહેવું અગર આવું પીવું કે ઈશ્વરસ્મર્ણ કરવા વીચાર છે ? એમ કહે ત્યારે એટલુંજ કહેવું કે મારું મોઢું જોવાથી માણસોને અત્ર ખાવા મળતું નથી; પરંતુ મેં આજ બાદશાહ હજુરનું મોઢું જોયું તેથી મને શુળી મળી છે, માટે એટલુંજ લોકોને પરાપકાર માટે ગ્રહીત કરવા ચાહું છું કે કોઈ પણ બાદશાહ સાહેબનું પ્રાતઃકાળમાં મોઢું જોશો નહિ, નહિ તો મારા જેવા યુરા હાલ થશે ! આટલું આ મળેલી મનુષ્યોની મેદનીમાં કહેવા ઇચ્છું છું, એમ કહેજે. ” એમ કહી ખીરખલ ચાલ્યો ગયો અને તેને વધ સ્થાનકે લેઈ ગયા. ન્યારે વધકારોએ પૂછ્યું કે “ તારી હવે શું ઇચ્છા છે તે જણાવ ? ” તે સાંભળી દેવીદાસે ખીરખલની શિક્ષા મુજબ કહી જણાવ્યું જેથી તેઓ વિસ્મય થઈ

બાદશાહને બહેર કરવા ગયા અને તેની કહેલી હકીકત બહેર કરી જેથી બાદશાહ ઉલટો ગભરાયો અને પોતાની ફજેતી થશે એમ ધારી વધકારને કહ્યું કે “ તે ગૃહસ્થને વધ ન કરતાં મારી પાસે લાવો ” એવો હુકમ કર્યો ! વધકારો તેને લેઈ બાદશાહની હજુર આવ્યા ત્યારે તે ગૃહસ્થને બાદશાહે ઇનામ આપી કહ્યું કે આ વાર્તા કો-ઈની આગળ કહેશો નહિ ? એમ કહી વિદાય કર્યો. પછી વધકારોને પુછ્યું કે “ તમે આ ગયો તેને વધસ્થાનકે લેઈ ગયા તે વખતે રસ્તા-માં કોઈ મળ્યું અગર એને કોઈ સાથે વાત કરી હતી ? ” વધકારોએ કહ્યું કે “ શિરતાજ ! ફક્ત બીરખલજ સાથે તેણે કાંઈક વાર્તા કરી હતી. ” આ સાંભળી બાદશાહ સમજી ગયો કે “ ખુબી સઘળી બિ-રખલની અફલનીજ છે, શાખાસ છે એની અફલને ! ! ” એમ તા-રીફ કરતો મનમાં ને મનમાં આનંદમાન બન્યો ! !

વાર્તા ૬ ઠી.

“ હાજર જવાબિ હોય, સહી બુદ્ધિશાળીજ શોય ? ”

હાજર જવાબ.

એક દીવસ બાદશાહે બીરખલને કહ્યું કે “ જે પ્રાણી માત્રની દ્રષ્ટિએ સૂર્ય અને ચંદ્ર જણાય છે; તે ચંદ્ર સૂર્યના પ્રકાશથી સર્વ વસ્તુ જોઈ શકાય છે પણ કોઈ એવી વસ્તુ હશે કે ચંદ્ર અને સૂર્ય-ના પ્રકાશમાં પણ ન જણાય ? હાજર જવાબી બીરખલે જણાવ્યું કે, નામદાર, તેમના પ્રકાશ છતાં પણ અંધારૂં નજરે જોઈ શકાતું નથી ! આ માર્મિક યુક્તિ સાંભળી બાદશાહ ઘણો પ્રસન્ન થયો.

(૩૮) ખુબીનો ખાંભો અને ડહાપણનો દસ્તિાવ.

વાર્તા ૭ મી.

વસંતોતલકા છંદ.

જેને અનીતિ પ્રિય હોય સદાજે ઝાઝી,
તેને મુનીતિ પંચ ગાતી જણાય પાછ,
પાપી પ્રખંચ કરી પુંકળ દોષ ધારે,
સીઝે ન અર્થ તદંપી ન મતી સુધારે.

ખિરબલ અને તાનમેનના ગુણનો છુકામસો.

દીક્ષોપતી નામદાર અકબરશાહની હજુર ખીરબલ નામનો પ્રધાન (દીવાન) મહા ચતુર, ધુર્ત અકબરવાન હતો તેથી કદરદાન બાદશાહ સલાહ લીધા શિવાય આગળ કંઈ ભરતો નહોતો; તેના મંબધથી તમામ મુસલમાન વર્ગ ધણેજ નારાજ રહેતો અને નીરંતર એજ વિચાર થતા કે “ આપણા મુસલમાની રાજ્યમાં વળી “ કુખાખમાં હુડી ” સમાન નહનારે એ બ્રાહ્મણે મોટા રાજ્યના કારોબારની લગામ કેવળ પોતાને હાથ કરી લીધી અને આપણને તેની તહેનાતમાં રહેવું પડે છે. ખરેખર હીણ પદ છે ! માટે કાઠપણ પ્રકારે તે પદબ્રષ્ટ થાય અગર અડીયાથી દુર ટળે તો તેની જગ્યા આપણી કામના માણસને હાથ આવે. એમ નિશ્ચય કરી એક તાનમેન નામનો ગવઇયો કે જેણે તમામ હિંદુ મુસલમાનનો પોતાની ગાયન કળાવડે કેવળ વશ્ય કરી લીધા હતા, તેને તે જગ્યા ઉપર દાખલ કરવો ! એમ ધારી એક દીવસ તાનમેનને ગાયન કરવા એક અમીર બોલાવ્યો અને નામદાર શાહને આમંત્રણ કર્યું કે આજ આપ મીજલસમાં પધારવા મહેરબાની કરશો. તદંતર સર્વ અમીર ઉમરાવ અને બાદશાહ વગેરેનું પધારવું થયું મીજલસ ભરાણી તે વચ્ચે તા-

તેને પ્રથમ દીપક રાગ છોડ્યો કે તે રાગના પ્રભાવથી રોશની માટે રાખેલી બતીઓથી એની મેળેજ તાત્કાળે જ્યોતી પ્રકાશી દીધી અને જ્યાં ત્યાં રોશની ઝગઝગાટ બંધ દીક્ષમાન થઈ, તેથી બાદશાહ અને સર્વ મીજલસના મનુષ્યો આશ્ચર્યચક્રિત થઈ ગયા; તદનંતર તાનસેને સવ પ્રકારની સમય સમયની રાગરાગણીઓ ઉત્તમ આલાપસહ માંડ બતાડી તે વખતે સર્વ મંડળ આનંદમય બની એકે અવાજે વાહ ! વાહ ! સાંભાસ છે ! ! ! એમ કહી તાનસેનના ગુણની પુષ્કળ તારીફ કરવા લાગ્યું કે “ તાકસેકી તાકમે સખી તાક ગુલતાન ” બાદ ગાયન બંધ કર્યા પછી અમીર ઉમરાવ અને તમામ મુસુદી વર્ગ વગેરે બાદશાહ મરજી સુપ્રસન્ન નિહાળી કહેવા લાગ્યા કે જહાંપનાહ ! ખીરખલથી તાનસેન કેટલા ગુણવાળા અને જ્ઞાનવાન છે તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો કિંવા મુકાબલો હજુરની હજુર છે એટલે વીશેષ તારીફ કરવાની જરૂર નથી માટે સેવકો ચાહે છે કે એવા અકલ્પવાન પુરુષને કદાચ ખિરખલની જગ્યા આગવામાં આવે તો ધણુજ ઉત્તમ ગણાય! આવું તઓનું ખોલવું સાંભળી બાદશાહે જણાવ્યું કે તમારું કહેવું ખરું છે, અને ખિરખલ કરતાં જમે તેટલા તાનસેન વધારે ગુણવાન છે; તદપી ખીરખલના બુદ્ધિબળ અગાડી તાનસેનના ગુણ વખતે શાન્ત થઈ જાય એમ હું માનું છું ! અને એ વાતની ખાતરી તમેને થોડાજ વખતમાં બતાવીશ. એ પ્રમાણે કેટલીક વાર્તાચત્ર થયા બાદ પાન ગુલ વહેંચ્યા પછી મીજલીસ બરખાસ્ત થઈ.

બીજે દીવસે બાદશાહે ધરાનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે “ આપ તરફ ખીરખલ અને તાનસેનને મોકલ્યા છે તેમનાં આ પત્ર કેવળતાં શિરચ્છેદ કરાવશે. ” એવી મતલબનો પત્ર લખી પોતાની મોહોર છાપ કરી તે પત્ર ખીરખલ અને તાનસેનને સ્વાધીન કર્યો અને

(૪૦) ખુખીનો ખજનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.
 હુકમ કર્યો કે તમે બંને મોટા દબદબા સાથે ધરાનના સાહ પાસે
 જાઓ અને આ પત્રનો પ્રત્યુત્તર લખ આવો.

બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે ખીજેજ દીવસે બન્ને જણાએ ધરીત
 દબદબા સાથે પ્રયાણ કર્યું. ફટલેક દીવસે ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. બાદ દ
 રખારમાં જઈ યોગ્ય રીતી પ્રમાણે વંદન કરી એકદમ સાથે રહી અ
 કમર બાદશાહે આપેલો પત્ર હાજર કર્યો. તે પત્ર વાંચવાની સાથેજ
 ધરાનના બાદશાહ પોતાના સીપાઈઓને તે પત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે
 ખીરખલ અને તાનસેન બંનેને ગરદન મારવા હુકમ કર્યો. આજ્ઞા થવાથી
 સીપાઈઓ બન્નેને પકડી વધસ્થાનકે લેઈ ચાલ્યા ત્યારે તાનસેન ધણોજ
 અચભીત થઈ રહ્યા લાગ્યો તે જોઈ ખીરખલ બોલ્યો કે “ હવે રહ્યા
 થી શું વળવાનું છે? કાંટ વખતે બહુ ધૈર્ય ધારણ કરી આવી પડેલી
 આપદમાંથી બચવું એજ હાપણ અને ચાતુરી છે તેમજ મારા
 કરતા આપ ગુણમાં અધીક એટલે હો કારણ કે ખીરખલની જગ્યા
 આપને અપાવવી એવી તમારા જાતી ભાઈઓને ખુદ બાદશાહને
 બીનંતી પણ કરી છે; માટે બાદશાહ આપણુ બન્નેની અકલનો મુ
 કાબલો કરવા આવો પ્રસંગ આણેલો છે તેથી આપ ગુણના પ્રભાવ
 વડે સંકટ નિવારણ કરો. આ સાંભળી તાનસેન હાથ જોડી બોલ્યો
 કે ‘ ભઈ ! તમે મોટા પરાપકારી છો અને આપનું બુદ્ધિબળ અ
 ગાધ છે, હું આપને શરણ છું ! જેથી મારું ઉપહાર્ય ન કરતાં પ્રા-
 ણ રક્ષણ કરવાંની યુક્તિ યોજી મને જીવીતદાન આપો. ’ આ પ્રમા-
 ã દીનવાણી યુક્ત બોલવું સાંભળી ખીરખલે કહ્યું કે બહીશો નહીં !
 ધૈર્ય ધારણ કરો અને હું કહું તે પ્રમાણે કરો એટલે સંકટ રહીત
 થશે !

તાનસેને તે કબુલ કર્યું. બાદ બીરમલે જણાવ્યું કે “ જે વખતે આપણને આ સીપાઇઓ વધર્યાનકે લેઈ જાય તે વખતે બજાજ હર્ષ સાથે મને પાછળ હઠાવી સીપાઇઓને કહેવું કે “ બાઇઓ પહેલું મારું માથું કાપો અને હું તમને પાછળ હઠાવી કહીશ કે બાઇ એનાથી પહેલું મારું માથું કાપો ! એ પ્રમાણે અત્યંત ઉત્સાહ બતાવવો પડી જે મારે બોલવું હશે તે હું બોલીશ. ”

તદાંતર ચાલતા ચાલતા કેટલાક વખતે વધ કરવા (મારી નાખવા) ની જગ્યાએ પહોંચ્યા એટલે પ્રથમ કરી રાખેલી ગોઠવણ મુજબ બંને જણે ધામધુમ આદરી તે જોઈ વધકારે. અત્યંત આશ્ચર્યવંત થયા કે આ બંને કેવા મુખી છે ! સાક્ષાત મરણનો સમય આવ્યો છે છતાં આનંદ વૃત્તીથી મહિમાહે ધામધુમ મચાવી રહ્યા છે કે પેહેલા મારું માથું કાપો અને બીન્ને કહે છે કે પેહેલું મારું માથું કાપો ! માટે આ આશ્ચર્યજનક વાર્તા શાહને જાહેર કરવી જોઈએ પડી જેમ તેનામદાર હુકમ કરશે તેમ કરીશું. એમ વિચાર કરી તે બંનેને શાહની હજુર લેઈ ગયા અને સઘળી હકીકત જાહેર કરી; જેથી શાહ પણ તાબુબ થયો અને કહ્યું કે “ મનુષ્ય માત્રને પ્રાણુથી વધારે બહાલી કાંઈ સીજ નથી ! તેમ છતાં તમે બંને જણ એ રીકરા બની અંદર પ્રથમ જાન (જીવ) આપવામાં આકળા થઈ રહ્યા છો એનું શું કારણ છે ? ” એવું શાહે પુછ્યું ત્યારે બીરમલ બોલ્યો કે “ નેકનામ કદરદાન એ વાત આપ અમોને પુછશેજ નહીં અને કહીશું પણ નહીં. કારણ કે એથી અમાને ધણુંજ નુકસાન થાય છે અને જે આશા પાર પાડવા અમારા ધણીએ આપની આસે મોકલેલા છે તેમની આસા પુરી થશે નહીં. અમારા પ્રાણ લેવા એવો અમારા ખાવીદે આપને પત્ર લખેલો છે તો જાણવુંજ નો

(૪૨) ખુબીનો ખંખનો અથવા હડાપણનો દરિયાવ.

એ કે તેમાં કાંઈ ખાસ મતલબ હોવીજ નોંધએ ! એમ આપના દીલમાં ખ્યાલ રહેજ આવવોજ નોંધએ; કેમકે જે અમારા ફક્ત પ્રાણ અમારા ધણીને લેવા હોત તો તેમને કાંઈ મુશ્કેલ નહોતું; પરંતુ આપની તરફ શીરચ્છેદ કરવા મોકલ્યા માટે ખાસ જરૂરનું કારણ છે એ તો સિદ્ધજ થાય છે, માટે વાર ન કરતાં એકદમ માફ શીરચ્છેદ કરો અને પછી તાનસેનનું, આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલનું સાંભળી શાહને ધણીજ આતુરતા વધી કે અત્રે વધ કરવા મોકલ્યા તેનું સખલ કારણ હશેજ તેથી કહેવા લાગ્યો કે “ જ્યાં સુધી તમે તે ખરી વાત મારા અગાડી જાહેર નહીં કરો ત્યાં સુધી શીરચ્છેદ કરવામાં આવનારજ નથી ! ત્યારે ખીરખલ બોલ્યો કે “ જ્યાં રે આપ એ વાત ખરોખર જાણી લ્યો ત્યારે તુરત અમારા શીરચ્છેદ કરવા અને એ વાત અમારા બાદશાહને કાને ખીલકુલ જવા દેવી નહીં ! શાહ બોલ્યો કે “ કબુલ છે. પછી ખીરખલ હાથ જોડી શાહ પ્રત્યે અરજ કરવા લાગ્યો કે “ અમારા ધણીને આપનું રાજ્ય પોતાના તાબામાં લેવા માટે ધણી વખતથી આતુરતા લારી આશા લાગી રહી છે, પરંતુ ખુદ આપનો સમશેર બહાદુર છે ! એથી લઠાઈ કરી મનની મુરાદ ખર આવે એમ ન જણાવવધી ના (લા) મલજ થયા હતા, પણ હાલ મોકેથી બાદશાહ સરકારને ત્યાં એક ખીરખલ પધારેલા છે તેમને હાથ જોડી નમ્રતાથી પૂછ્યું કે “ ધરનાના શાહનું રાજ્ય મારા તાબામાં શી રીતે આવે ? તેના ઉત્તરમાં ખીરખલએ કહ્યું કે “ ધરાનનો શાહ મોટો પુણ્યશાળી પ્રતાપવાંત છે; માટે તેનું રાજ્ય તમારા તાબામાં આવશે નહીં; પણ જે તેમના હાથથી બે મનુષ્યો નાહક—એગુન્ડેગાર મરાય તો એની મેળેજ તે શાહ ગુજરી જશે પરંતુ બે જણા વગર વાંકે મરાય તેમાં જે ૫

હોવા વધ થાય તે શાહની ગાદીનો માલીક થશે અને પછી વધ થશે તે ખીરખલની પદવી પામશે । એવું ખીરખલનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે અમને બે જણને વિશેષ પ્યારના કારણથી આ તન્દ આ યુક્તિ લઢાવી મોકલ્યા છે માટે હવે વાર લગાડવાનો વખત નથી. પ હેલાં માર અને પછી તાનસેનનું શીરનું છેડ કરે । જેથી વહેલું કાચ સિદ્ધ થાય ? શાહે કહ્યું કે “ ત્યારે એમ છે ત્યારે હું માર પોતા ના હાથેજ નીકંદન કરવા શા માટે તઈયાર થાઉં । બળતી લાલમાં કોણ પડશે માટે જેવા આવ્યા તેવા તમારા ઘેર તુરત ચાલ્યા જાઓ અને હું તમારા શાહને મુરખી સમજતો હતો પણ હવે એના જુ રા કાવતરાથી એના લખેલા પત્રને માન્ય કરતો નથી ! આ પ્રમાણે શાહનાં વચનો સાંભળી બહુજ બન્ને ઘણા નારાજ થયા અને ઉ તરેલ રહેરે ત્યાંથી વીદાય થયા. કેટલેક દીવસે દોહલો આવી પહોંચ્યા અને બાદશાહને મળ્યા તેમ ત્યાં બનેલી સધળી હકીકત અને પત્ર રજુ કરી ઊભા રહ્યા. પત્ર વાંચી બાદશાહે દરબાર ભર્યો અને તાન સેન તથા ખીરખલને સભા સમક્ષ પુછ્યું કે “ તમે શી રીતે જીવ તા આવ્યા ? તે સાંભળી તાનસેને ત્યાં સધળી બનેલી હકીકત કહી અને બોલ્યો કે “ ગરીબ પરવર । ખીરખલની અકકલને ધન્ય છે અને એની અજ્ઞા ચાતુરીથી મારો પ્રાણ બચ્યો ? એ સાંભળી બાદ શાહે પોતાની જાતવાળાઓને કહ્યું કે “ મેં તમોને પ્રથમજ કહેલું હતું કે ખીરખલની અકકલ આગળ તાનસેનના જીણ દઢાઈ જાય ? તે નો પ્રત્યક્ષ દાખલો જોયો ? આવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી ખીરખલનું દેખી મંડળ પૃથ્વી ભણી નીહાળતું જણાયું અને ફરીથી ખી

(૪૪) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દરિયાવ,
રખલ વીધે ઝાઝી અદેખાઈ ન કરવા તેમના મન સાથે તેમણે પ્રતી
જ્ઞા કરી.

વારતા આઠમી.

મશ્કરી કરતાં અવરની, આપ બને સ્વરેસ્વાત.

મશ્કરીની મળાહ.

એક સમય ગ્રીષ્મ ઋતુમાં બાદશાહને ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરવાની ઇચ્છા થઈ જેથી પોતે હુરમ સાહેબ અને ખીરખલ એ ત્રણ જણા રાત્રે જમુનાજીના એકાંત ઘાટ ઉપર મયાં અને બન્ને જણા એ પહેરેલો પોશાક બદલા ખીરખલના ખભા ઉપર મૂક્યો અને પોતે નદીમાં સ્નાન કરવા લાગ્યાં ખીરખલ એક પોતાના ફરજન તરીકે હોવાથી તેની કાંઈ વીશેષ અદબ રાખતાં નહોતાં, તેમ પુઠ વાળી ઉભેલો ખીરખલ તે તરફ જોઈ શકે તેમ પણુ નહોતું; તેમજ ગમે તે ટલી પ્રીતી મ્હોટાં લોક રાખતાં હોય તદ્દપી નીતી મુજબ વર્તવું એજ વ્યાજબી છે. એમ સમજી ગુપ ચુપ કપડાં ખભા ઉપર રાખી ચંદ્રની જ્યોતી નીહાળતો હતો; તેવામાં બાદશાહે ખીરખલની મીઠી મશ્કરી કરી કે “ ખીરખલ હાલ તારા ખભા ઉપર એક ગધેડાનો બોળે લાદેલો છે કે નહીં ? ” આથી ખીરખલ મીઠી મશ્કરીનો ભાવ સમજ્યો અને તેના જવાબમાં જણાવ્યું કે “ નામદાર ! એક ગધેડાનો તો શું પણ બે ગધેડાનો બોળે મારા ખભા ઉપર હાલ લાદેલો છે ! ” આ માર્મિક પ્રત્યુત્તર સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઈ ગયો અને પોતાની મીઠી મશ્કરી પોતાનાજ ઉપર આવી પડી તેના અશ્વાતાપ કરવા લાગ્યો.

વાર્તા નવમી.

દીક્ષીપતી અકબરશાહને નવીન નવીન ગ્રંથો રચવાનો અને વિદ્વાનો દ્વારા રચાવવાનો ધણોજ શોખ હતો; તથા આર્થ અને યવન ધર્મના પુસ્તકો ધણોજ વાંચ્યાં હતાં, તે પછી આર્થ ઇતિહાસનો સાગર કે જેને માહા ભારતના નામથી ઓળખીએ છીએ તે મહાભારત શાહના વાંચવામાં આવ્યું તેથી પોતાના મનમાં અત્યંત ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થઈ અને ફરી ફરીને કઠિરવ પાંડવના યુદ્ધની વાર્તા વાંચી જોઈ વિચાર્યું કે જે પ્રમાણે પાંડવોના પરાક્રમ વડે આ પુસ્તક રચાયું છે. તે પ્રમાણે મારા પ્રતાપનું પુસ્તક કે જેનું “ બાદશાહી ભારથ ” એવું નામ રાખવામાં આવે કે નહિ ? ” તે જાણવા અને જોવાની તેના મનમાં નીરંતર રટણા લાગી રહી. એક દીવસ ખીરબલ સાથે એકાંતમાં ફેટલીક વાતચીત થતાં બાદશાહે પોતાના મનનો વીચાર જણાવ્યો કે “ આજ દીવસ પર્યંત જે જે નામાંકિત નરવરો થઈ ગયા છે તેઓની અક્ષય કીર્તીના લેખ વાંચવામાં આવે છે જેમ કે ધૃણુજીનું ભાગવત, રામજીનું રામાયણ, પાંડવ કઠિરવનું ભારથ તે પ્રમાણે બીની શંકે કે નહીં ? કેમકે જે પાંડવો આખા ભરતખંડમાં ચક્રવર્તી રાજા હતા તેવોજ હાલ હું છું અને સર્વત્ર મશહૂર તથા નેક ન્યાયવાંત છું ! માટે મારું ભારથ રચાવવા ચાહું છું ” માટે તે વીધે ખાસ તજવીજ કરવા મારી તમને ભલામણ છે અને તેના સંગ્રહમાં જે જે સાહીત્ય સાધનો જોઈએ તે તે પુરા પાડવા તથ્યારહું. તે સાંભળી ખીરબલના સ્વધર્માંભિમાનનો અંકુરો હ્રદયમાં સ્ફુસ્યમાન થઈ આવ્યાં. મન સાથે વીચાર્યું કે જે અકબર ચરીત્ર બનાવવાનું કહ્યું હોત તો ઠીક; પણ ભારથ બનાવવાનું કહે

(૪૬) ખુખીનો ખખનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

છે, જે ના કહીએ તો તેનાં પરીણામ સારાં આવે નહીં; પરંતુ એ વી મુક્તિ લડાવવી જોઈએ કે એની મેળેજ પોતાનું ભારથ ખનાવવા ના કહે કીંતુ દ્રવ્ય મેળવવાનો ઠીક સમય હાથ લાગ્યો છે. વખત આવ્યો જે જવા દે છે તે મહા મૂર્ખ પછી બહુ પસ્તામ છે, માટે “ ગયા વખત શેર હાથ આતા નહિ ” જે કાર્ય કરી લીધું તે આપણે “ મુલતવી રાખવાનાં માઠાં કૃણ છે ” એમ વીચારી બોલ્યો કે “ જહાંપનાહ ! અકબરી ભારથ ખનાવવું એ કાંઈ મુશ્કેલીની વાર્તા નથી ! પરંતુ જેમ ભારથમાં એક લાખ પચીસ હજાર શ્લોક છે તેમજ આપના ભારથના પણ રચવા જોઈએ; માટે શ્લોક દીઠ એક રૂપીયો ફક્ત રચવાનો થશે જેથી સવા લાખ રૂપીયા થાય તેજ આપણે વીચારવાનું છે. જે બંને તરફથી બંદોબસ્ત થશે તો ભારથ ખનાવવા માટે સઘળી જોઠવણ થવા કશી અડચણ નહશે નહીં ! જેવો સરકારનો હુકમ હોય તેમ કરવા તાબેદાર હાજર છે. આ સાંભળી બાદશાહે અતિ આતુરતા સાથે જણાવ્યું કે “ હીંદના બાદશાહના ખજાને શું ખોટ છે ! સવા લાખ રૂપીયા ખજાનામાંથી લ્યો અને ભારથ રચાવવું શરૂ કરો, પરંતુ એ ભારત કેટલી મુદતમાં રચાઈ રહેશે ! ” બિરબલ બોલ્યો “ ખુદાવિંદ ! ” મહિના થતાં સંપર્ણ ભારથ રચાઈ તૈયાર થશે. ” આ સાંભળી શાહ ધણેજ આનંદમાન થયો તુરત ખજાનચીને બોલાવી સવાલાખ રૂપિયા બિરબલને ઘેર મોકલવાનો હુકમ કર્યો અને ખજાનચીએ પણ તે હુકમને કટપટ અમલમાં આણ્યો; તદંતર બિરબલે તે પૈસા સુ કૃત્યમાં અર્ચાત તથાવ, કુરા, વાવડી, ધર્મશાળાઓ, વિદ્યાશાળાઓ અને બનક્ષેત્રો વગેરે સ્થાપન કરી પોતાના જન્મમાતર માટે સુખડી આશ કરી. હવે ભારથ ખનાવવાનું કામ બાકી રહ્યું; તે માટે મુક્તિ

ચોક્કસ હતો. ૭ માસ પુર્ણ થવા આવ્યા, તેટલામાં એક દિવસ આદ્યશાહે બિરખલને પુછ્યું કે “ કેમ બિરખલ તમારા કહેવા મુજબ ભારથ રચવાની અવધિ પુર્ણ થવા આવી છે, માટે ભારથ તૈયાર થાયું કે નહિ ! કિંવા હજી વાર છે. બિરખલે હિમ્મતથી જવાબ આપ્યો કે “ તેક નામદાર થોડું બાકી છે તે મુદત થતાં સુધી પુર્ણ થઈ જશે પ્રીય પાઠકગણો ! ભારથની તો એક લીટી પણ લખાણી નથી છતાં કેવા પ્રકારે હિમ્મત રાખી ઉત્તર આપ્યો તથા શી રીતે સવા સાપ રૂપિયા બચ્યા અને શાહની પ્રીતી તેવીને તેવીજ રહી તે બાજુવા ઇચ્છો છો ?

સાહેબો ! બિરખલે ઘેર જઈ કારા કાગળોનાં મોટા પુસ્તકનાં કદ જેટલાં પાનાં કાપી આગળ પાછળ લાકડાની પાટલીઓ રાખી મુંદર રેશમ વસ્ત્રમાં તેને મજબુત બાંધી ઉપર રેશમી ગુંથેલી પાટી વીટી તે બગલમાં મારી આદ્યશાહની પાસે આવ્યો અને બગલમાં રાખેલા પુસ્તક ઉપર શાહની નજર પડતાં હર્ષ સાથે પુછ્યું કે, કેમ ભારથ પૂર્ણ થયું ? તે સાંભળી બિરખલ બોલ્યો કે, ગરીબ પરવર તૈયાર છે. એમ કહી બાંધેલું પુસ્તક છોડવા મંડ્યો. તે જોઈ શાહ આનંદી ચહેરે જોવા આતુર બન્યો. તેટલામાં બિરખલે જણાવ્યું કે પરવરદિગાર ! મંથ તો સંપૂર્ણ થઈ ગયો છે; પરંતુ જરા થોડો મતલબ બાકી રહ્યો છે તેનો ખુલાસો દુરમ સાહેબ પાસે મયાવીના ધાય તેવો નથી. માટે જો આપનો હુકમ હોય તો હું જઈને પુછી આવું અને પછી પુસ્તક વાંચી આપ નિહાળો. એટલે તે પુસ્તકને જોઈ ખાતરી થઈ કે નકી મંથ પૂર્ણ થયો છે એમ ખારી બિરખલને જણાવ્યું કે ખુશીની સાથે દુરમ સાહેબ પાસે જઈ ને મુજબ હોય તે પુછી આવો અને પછી બહોળા જલદી આવી જી.

(૪૮) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

તાખના દેહાર દેખાડો. એટલામાં ખીરખલે પુસ્તક છોડ્યું, પણ લખેલું છે કે કાઈ ? તે ન દેખાડતાં જેમ તેમ બાધી દુરમ સાહેબ પાસે જવા પરવર્યો. જનાનખાનામાં જવાની ખીરખલને છુટ હતી. તેથી બેઘડક દુરમ સાહેબ પાસે જઈ કુરનસ બળવી બાંધેલું પુસ્તક આગળ મુકી અકબર ભારથ સંબંધી જે હકીકત હતી તે અથ ધટી કવી સંભળાવી અને આ જે પુસ્તક આપતી હજુર લેખને આવ્યે છે તે તેજ છે. સરકારને ખતાવ્યું, પરંતુ કાંઈક ઓછી રહેલી મતલબ પુરી કરવા માટે આપ હજુર હજુરની મંજુરી મેળવી આવ્યે છે. જે આપનો હુકમ હોય અને આપ માફ ન લગાડો કે ગુસ્સો ન કરો તો તે મતલબ માટે આપને અરજ કરું. દુરમ સાહેબે પ્રસન્નતાથી જણાવ્યું કે, બેઘડક ખુશીથી પૂછવું હોય તે પુછો. મને તમારા બોલવાથી જરા પણ ગુસ્સો કે માફ લાગનાર નથી. આવું સાંભળી ચાલાક ચતુર ધુર્ત ખીરખલે હાથ નેડી વિનંતિ કરી કે, નામદાર ! જેવી રીતે ભારતમાં પાંડવોની સ્ત્રી દ્રૌપદી કે જેને પાંચ ભરથાર હતા તેજ પ્રમાણે આપને પણ પાંચ ભરથાર હોવાજ નોંધ્યે. માટે આપના તે પાંચે ભરથારનાં નામ શું શું છે ? તે ફક્ત જાણવાની જરૂર છે ? બાકી તો બધી રીતે આ ગ્રંથ ભારથના સમાન ખ્યાતિવંત તૈયાર થઈ ચુક્યો છે. તે પ્રશ્ન સાંભળતાં દુરમ સાહેબના ગુસ્સો તો અનહદ આવી ગયો પરંતુ ખાનદાન અને મોટા મનુષ્યોનો એ ધર્મ છે કે બોલ્યા પછી અબોલ ન થતાં વચન પાલવું એટલે હવે ઉપાય શો ? માટે ખીરખલને જણાવ્યું કે “ ખીરખલ ! તમને અને સરકારને આવી મશ્કરી કરવાની બુદ્ધિ કાણે આપી કે આવું ભારથ બનાવ્યું ? શું ગ્રંથને બાળવો છે ? ” એટલું બોલી લુંડીને બોલાવી હુકમ કર્યો કે “ આ પુસ્તકને લેઈ જા અને

જાળગતી લઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી દે તેમજ તે બળી ખાખ થઇ બાકી
 લાંસુધી તું સાંજ ઉભી રહે ! ” આ હુકમ થતાંજ હુડી તે પુસ્તકને
 લેઇ મઇ અને લઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી ભસ્મ કરી અને બેગમને તે
 હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળી ખીરજી ને મહા આનંદ પાસ થયો.
 પરંતુ ઉપરનો કાળ અત્યંત ઉદાસબુદ્ધિ બતાવવા હુરમ સાહેબ
 મારેથી મુપમુપ છપાંચ ગણી દોલગીરમય બની બાદશાહ હજુર આ
 બોલ અને તેને ઘણીજ નિરાશાનો સ્વાધીન થયેલો જોઈ શાહે આ-
 શ્ચર્યવડે પુછ્યું કે “ કેમ ખીરજી ! શું થયું આમ એકદમ દિલગીર
 થવાનું કારણ શું ? ખીરજીએ તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અથથી ઇતિ પર્યંત
 બનેલી ખીના કહી દેખાડી, બોલ્યો કે “ પરવરદીમાર ! એમાં મારો
 શો ઇલાજ ? કેમકે ખરી વાતો પુછ્યા વિના છુટકોજ નહોતો, અને
 પુછનાં આ પ્રકાર બન્યો એમાં મારો શો દોષ ” જો બરાબર ભા-
 રથ સમાનજ બનાવાય તો આ નવીન ભારથ પ્રાચીન ભારથ સમાન
 જ તમામ હજુ ધરાવે છે કે નહિ ? તે ખાસ તપાસવાની જરૂર છે.
 જેટલી ખામી તેટલીજ પુસ્તકમાં ખામી જણાય; માટે મેં પુછ્યું,
 પશુ હુરમ સાહેબને તો આપ સિવાય અન્ય પુરૂષ બાઇ આપ શ-
 માન હોવાથી આ પ્રશ્નવડે બહુજ ગુસ્સે થયાં અને ઘણી કાળ ધન-
 ની આહુતી આપી આપે જે સ્થાપેલું પુસ્તક તે બાળી નાંખાવું
 હવે કરવું શું ? સવાબાખે રૂપીઆ, મારી મહેનત અને ભારથ તમામ
 વ્યર્થ ગયાં. હવે ફરીથી તે મોટું ખર્ચ અને ખુટતી મતલબ પુરી
 થાય તો ફરી તૈયાર થાય. ” આ સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે “ આ
 જ ભારથની મને જરા પણ જરૂર નથી. હશે જે થયું તે થયું. ”

(૫૦) ખુખીનો ખળનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.
 ખીરપલે કહ્યું કે “ જોની ખુદાવિંદની મરજી. ” એમ કરી આજી
 માગી પોતાને ઘેર ગયો.

વારતા દસમી.

કિંચિત કારણ કારણે. નીચ નડે તજ લાજ;
 ધાય ભલે નિજનું ભુરૂં, (પણ) પરનું ખગાડે કાજ.
 “ નાગાને શી લાજ. ”

દિલ્લી શહેરમાં એક મહા કુટીલ કૌભાંડી અને તરકટ રચનાર
 સ્ત્રી રહેતી હતી, તે સ્ત્રીને એક દીવસ તેની પડોસણની સાથે કાંઈ
 કારણપર તકરાર થઈ તેથી તે (પડોસણ) નો ઘાટ ઘડવા નેણે પો-
 તાના છોકરાને મારી નાંખી મોઢીથી જીમ મારી તે પાપીયીએ પ્રપંચ
 રચી ખીચારી પડોસણને ગમે પડી કે “ મારા છોકરાનું ખુત કરનાર
 આ રાંડજ છે. હાય હાય રે ! એણે માફ સત્યાનાશ વાળી મુક્યું.
 ગઈ કાલે ટાંટો થયો હતો તેનું વેર રાખી આજે મારા નિરપરાધી
 બાળકનો હત્યારીએ જીવ લીધો પણ હું એને મારા છોકરાને મારી
 નાંખ્યાનો મદ્યો અપાયા વગર કદી છોડનાર નથી. ” એમ કપટ
 કળા કળવતી કતુરા કરતી પડોસણને જીવને વગાડી અને ખોલી કે
 “ રાંડ કાળા કર્મની કરનારી આ કામને પહોંચી ! ખસ. આતંત્ર
 સરકારમાં ત્યાં તારા દુષ્ટ કૃત્યનો અદ્યો અપાવું છીતાં ! ધણી વ-
 ખતનો તારા પાપનો ઘડો ભરાયો છે તે આજે ફાંડી નાંખું, જ્યારે
 મારા છોકરાના ખુત માટે તને શુભા ઉપર ચઢેલી જોડે ત્યારેજ
 મારી ઉજળતી છાતી અને ઉકળતું લોહી શીત થશે. ” એમ કહી
 મિચારીને ગમે તેમ મોટી સાકારાનો છોડા પકડી કચેરીમાં વસાવી

ગઈ " તમાસાને તેડું હોતું નથી. " કેટલાક લોકો તે તમાસો જોવા સાથે કચેરીમાં ગયા, ત્યારે આચાર્યન ઉપર ખુદ ખીરમલ ખીરાજમાન થયો હતો તેની આગળ કૌમાંડખેર ઓએ ફરીયાદ કરી ત્યારે તેની પડોસણુ આપને ખીરમલે તેના ઉપર તહોમત મુઝાનું કારણ અને ખુનની હકીકત પુછી તે વિષે ને આપ બોલી કે, " હું તે ખુનના સંબંધમાં કશું જાણતીજ નથી. કેવળ ખોટું આજ મારા માથે મુકી નાલક મને દોષીત ઠરાવવા તરકટ રચેલું છે. આપ આ કેસમાં દીર્ઘદ્રષ્ટિ નહીં વાપરશો તો હું નિર્દોષ અથવા દોષવાન મ-જાણશ. " આની રીતે બન્નેનો અરસપરસ ઉલટપાલટ તપાસ કેટ-લીક વખત ચલાવ્યો; પરંતુ સત્ય શું છે ? ને કળામાં આવ્યું નહિ તેમ સાથે આવેલા માણસોની શાક્ષી લેતાં પણ ફરીયાદીની વાત ખરી છે એમ જણાયું; તેમ પ્રતિવાદણુ આવું ધોરકર્મ કરે પણુનહિ એમ સ્વભાવિક રીતે તેની મુખમુદ્રા ઉપરની ભાસતું હતું તે જોઈ ખીરમલે તર્કશક્તિ ફેલાવી ફરીયાદણુને કહ્યું કે " જો તને ફરીયાદણુ આપના છોકરાનું ખુન કયું નથી એમ કહો છો એ વાત ખરી હોય તો કચેરીને ખાત્રી થવા કચેરી સમક્ષ તમામ વજ્ર કલાડી નવ થઈ ઉભાં રહો એટલે બસ છે. " તે સાંભળી આપ બોલી કે "સા-હેમ મારો જીવ જીવ તે શિક્ષાને પાત્ર થવા ખુશી છું; પરંતુ જીવ જતાં પહેલા કાંઈ કાળે પણુ આપે હુકમ ફરમાવ્યો ને અમલમાં આણીશ નહિ. બલે આપ માલીક છો. દોષિત ઠરાવી શિરચ્છેદ ફ-રાવશો તો માફ શીર હાજર છે. " આ પ્રમાણે આપનું બોલવું સાંભળીને તેને બહાર જવા કહ્યું અને ફરીયાદણુને અંદર બોલાવી કહ્યું કે " જો તમારા છોકરાને તમારી પડોસણુજ માર્યો છે એ વાત ખરી છે તો કચેરીને ખાત્રી થવા કચેરી સમક્ષ તમામ વજ્ર

(ખર) ખુપીસો ખમ્મનો અથવા ડહાખમુનો કહિયો. હર કરી નમ થાઓ એટલે ખસ. જીજ કયા પુરાવાતી જરનથી." આ સાંભળતાં મોતાની કારેલી કારણુ ખર આવવાની આશાએ જ-ટપટ નમ થતા હીલચાલ ચલાવી. તે આચરણુ જોઈ ખીરખલને ખાત્રી થઈ કે આ ફરીયાદણુ નિર્લજ્જ, નીચ અને કેવળ તર્કટખોર છે એમાં જરા શક નથી નહીં તો આખી આખત સલા સમજા કરવા તૈયાર થાયજ નહીં એથ વિચારી ફરીયાદણુને માર મારવાનો હુકમ કર્યો, સીખાઈઓએ ચૌદમું રતન સ્મર કર્યું કે ખરી વાત કબુલ કરી, તે જોઈ બાદશાહ વખેરે સર્વ કાંઈ તાણુખ થયા તર્કટખોર ખાઈને જીવતી ખાળી મુકતી એવા કઠોર હુકમ કર્યો, કારણુકે ફરીથી એવા તર્કટ કરવા કાંઈપણ પગલું ન જરે માટે તેને એજ નશીયત ડીકાઠે. અને એનો ઘડા લાઇ અન્ય પણ ખુરાં આચરણુ આદરશે નહીં. તે-નીજ રીતે પેલી પડોસણુને સદાચરણુવાળી જાણી મોટા સન્માન સાથે પ્રશંસા કરી ઘેર પહોંચતી કરી અને બાદશાહ તથા સહર નિવાસીઓ ખીરખલની ખારીક તપાસ માટે વખાણુ કરવા લાગ્યા. કરશે તેજ જરશે.

વારતા ૧૧ મી.

અકલીન કુલીન યથા ચહે, પણ કદી કુલીન બને નહો;
યું કાય તે મણિ રતન સ્ત્રમ, ધણુનાજ માર શકે સદી.

“ બાદશાહ ગુલામ અને બાબુ શેઠ. ”

એક ધનાઢ્ય બાબુને ત્યાં એક ગુલામ સીદી નોકરી કરેતા હતા, તેજ ઉપર બાબુની સારી મોહ મમતા હતી. એક વખત તે ગુલામને કાંઈ કારણુસર બાબુએ ઠપકા આપ્યો તેથી ગુલામ સીદી

બાઇનો માનનજ છેક અસમાન તરફ ઉડી પડ્યો. “ ત્યાંહામને લેંશને ડાબું કેમ કહેવાય. ” સીદીબાઇના મનનાં એવી ખુમારી ચઢી આવી કે “ બસ અહીંયાં રહેવુંજ નહીં ! શું દીવર આટલે દીકરી જણી છે ? ” માફ કીસમત જોરવાન હશે તો ‘ તે મંગન બોદત હય તો મેર ભુવ અનેક ’ ઠાકરને આકર ઘણા અને આકરને ઠાકર ઘણા. એમ વિચારી ત્યાંથી છ પાંચ ગણ્યા. દુર દેશ જઈ વસવું એનાં સાર છે એવું સમજી દીક્ષી શહેરમાંઆવી રહ્યો અને કામધંધે વગગ્યો. બાબુશેઠે વહાલા ગુલામનો ઘણો શોધ કર્યો પણ પત્તો લાગ્યો નહીં તેા જાણ્યું કે કાળનો માર્યો ક્યાંક જતો રહ્યો હશે એમ વિચારી તેની આશા મુરી દીધી.

એક વખત તે બાબુ શેઠને કાંઈ કાર્ય પ્રસંગે દીક્ષી જવું પડ્યું ત્યાં પેલો ગુલામ તેમની નજરે પડ્યો એટલે તેને બોલાવી પછ “ નિમાજ પડતા મસીદ કેટલે વગગી ” તેવો પ્રકાર બન્યો ઉલટો મુલામ ગળે પડ્યો કે “ કેમરે ગુલામ ! આટલા દીવસ ક્યાં નાશી ગયો હતો ? કીક થયું કે આજે તારો પત્તો લાગ્યો ! ત્યાસ હવે થા આગળ ! ” આ વિપરીત વાક્યોચ્ચારથી બાબુશેઠ મહા વિસ્મય પામ્યો. “ શું ઉલટો ચોર કોરવાળને દંડ છે ? ” અરે મુર્ખ તું મારો ગુલામ છે કે હું તારો ગુલામ છું ? જરા મ્હોં સંભાળી બોલ ! કાણુ ગુલામ છે તે સૌ સૌની સીકલજ કડી આપેછે. છેક શું નિમકદરામી આદરે છે ! આખર જાત ઉપરજ જાય છે ? ” આ સાંભળી ગુલામ ઘણો ખીજવાઈ બોલ્યો કે “ બેસ ! બેસ ! શાલુવત ન ચકાવ !! પાછતા પાદશાહ ! જાનોમાનો આગળ થાય છે કે નહીં ? નહીં તો જોયું છે આ જુતું ? ” એમ બન્યો જણુની વચ્ચે ઘણી તકરાર થઈ, છેવટે ન્યાયમંદીરનો તેમને આશ્રય લેવો

(૫૪) ખુબીનો અબ્બનો અને હઠાપણનો દસ્તિાવ.
 પડ્યો. કચેરીમાં ખેડેલા લોકો અને અમલદારો પણ આ ચમત્કારી
 તકરારનો મામલો જોઈ આશ્ચર્ય બન્યા; ખીરબલે કેટલીક મીનીટસુધી
 આ કેસ વિષે વિચાર કરી હુકમ કર્યો કે “ આ સામા મકાનમાં
 બન્નેને જુદીજુદી ખારીમાંથી ડોકા બહાર કઢાવી ઉભાં રાખો. સી-
 પાઇએ હુકમ પ્રમાણે બન્નેને અત્રગ ખારીમાંથી ગરદન બહાર કઢા-
 વી ઉભા રાખ્યા. બાદ ખીરબલે હુકમ કર્યો કે “ જુઓ છો શું ગુ-
 લામનું ડોકું તરવારથી ઉઠાવી જુદું કરો. ” આ હુકમ સાંભળવાની
 સાથે ખરા ગુલામે ડરીને તરત ડોકું ખારીની અંદર લઈ લીધું અને
 ખીજે તેમને તેમજ નિર્ભયપણે ડોક રાખી ઉભો રહ્યો હતો, આથી
 ખીરબલ જાણી ગયો કે “ જે ડરી ગયો તેજ ગુલામ છે અને અ-
 ડગપણે ઉભો રહ્યો તે શેઠ એમાં જરા શક નથી ! ” એમ નિશ્ચય
 પર આવી બાબુશેઠને તાગે ઘણા પેલા ગળેપકુ ગુલામને ફરજ પાડી
 અને આખર શેઠના સ્વાધીન ગુલામને થવું પડ્યું. આ કેસનો ફેસલો
 જોઈ શાક તથા કચેરીએ ખીરબલની અકલ વિષે ઘણી સુંદર તા-
 રીક કરી ધન્યવાદ આપ્યો.

વારના ખારમી.

જગમાં પ્રખળ પ્રતાપી તું, વિદ્યા વિરાજ વિત્ત;
 સુર મુનીવર નર નરિનાં ચિત્ત બગાડે ખચિત.

એ પણ ખોયું અને આ પણ ખોયું ?

કાંઈ એક બાહ્યણ પોતાના દેહનું કંધાણ અને પાપના પુંજને
 ઢલન કરવા કાશીની યાત્રા કરવા ઇચ્છતો હતો, પરંતુ તેના મનમાં
 એક મહા મુઠવણ એ હતી કે ઘણી મહેનતે ઇંદગીમાં મેળવેલા એક

હજાર રૂપિયા પાસે હતા તે ક્યાં મૂકીને કે કાને સોંપીને જવા ? તે વિચાર રાત દીવસ તેના મનમાં ઘોળાયા કરતો અને તે વીચાર યાત્રા કરવા જવામાં બાધારૂપ થઈ પડ્યો હતો. એક સમય તેના ગામમાં વસતો એક બુદ્ધો ફકીર ધણોજ લાયક અને પ્રમાણિક ગણાતો હતો, તે દર સંધ્યાકાળે સ્વાલ નાંખતો કરતો હતો તે તેની નજરે પડ્યો અને તેના મનમાં સુઝી આવ્યો કે આ વૃદ્ધ અને અને પ્રમાણિક સાંઘને જો મારા રૂપિયા સોંપીને જાઉં તો જરા પણ બગાડ થશે નહિ અને પુનઃ પાછો હું આવીશ તે વખતે તુરત મને પાછા સોંપશે એમાં બીજાકુલ શક નથી । ” એમ નીશ્ચય કરી બીજે દીવસે હજાર રૂપિયાની પોટલી બાંધી તે ફકીરને તકાવે ગયો અને જઈને સાંઘ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે “ સાંઘ સાહેબ ? હું મારા ધર્મનું મોટું તિર્થ જો કાશીજી કહેવાય છે ત્યાં જવા ધાડે છું, મારી પાસે આ એક હજાર રૂપિયા છે તે જો સાથે લઈ જાઉં તો રસ્તામાં ચોર ઠગ મળે અને હુંડી લેઈ જાય માટે તે આપની પાસે મૂકી જવા આવ્યો છું. એ સાંભળી ફકીર બોલ્યો કે “ નડી ? નડી તે વાત વિષેના એક શબ્દ પણ ઉચરશો નહિ, અમે ફકીર લોકો દરગાહમાં પડ્યા રહેનાર, જગતની મોહમાયા જાળ તોડી ઉઠાસીને બની કેવળ માલિકનું ભજન કરવા આ વેપ ધારણ કર્યો છે તેને આ ખટપટમાં પડવું એ બિલકુલ યોગ્ય નથી માટે તમે તમારું ધન કોઈ બીજાને ત્યાં જઈને સોંપો. ” આવું સાંઘનું બોલવું સાંભળી બ્રાહ્મણને અધિક પ્રતિતી થઈ કે કેવળ આ ફકીર શુદ્ધ નિષ્ઠાવાળો અને નિસ્પેદી છે માટે તેને ત્યાંજ રૂપિયા મૂકવા ? એમ ધારી સાંઘને વિનંતિ કરવા લાગ્યો કે “ સાંઘ મોઝા ! આપ ગમે તેમ કહેશો પણ આ રૂપિયા આપનાજ મુકામમાં મૂકી જવાનો છું ? મને ગામમાં આપના શિ-

(૫૪) ખુબીનો ખબનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

વાય કાઢતો ભરોસો નથી આપને આ અરજ માન્ય કર્યા વીના છુટકો થનારજ નથી ?” બાદ સાંધએ વિચાર્યું કે “ આ બાલકને જેમ જેમ હું તા કહીશ તેમ તેમ એ માનનાર નથી માટે દરગાહની જગ્યા ઘણી મોટી છે એક ઠેકાણે ભલે દાટી જાય આપણે એના રૂપિયાની શું જરૂર છે ? જ્યારે આવશે ત્યારે કહાડી જશે. એમ વિચારી હું કે ભાઈ જ્યારે તમારો એવેજ વીચાર અને વિશેષ આગ્રહ છે તો જ્યાં તમોને ઠીક લાગે તે જગ્યાએ તમારે હાથેજ ખારો ખોદી તેમાં રૂપિયા રાખી સરખા કરી જઓ જ્યારે તમારે જોઈએ ત્યારે કાઢાડી જજો. આથી બાહાણ ખુશી થયો અને શોખ જગ્યાએ નિશાની રાખી રૂપિયા ભંડારી દીધા અને ત્યાંથી સાંધની રજા લેઈ ચાલતો થયો. તદનંતર ખોતે નિર્ધારિત બની કાશીજીની યાત્રાએ ગયો, ગંગાજીમાં સ્નાન કરી શ્રી વિશ્વનાથજીને જળ, ચંદન પુષ્પ અક્ષત, ખીલપત્ર, નૈવેદ્ય ચતાવી કૃતાર્થ જન્મ માનતો ગયાજી, બદ્રીનાથજી, હરદ્વાર, સેતુગંધ રામેશ્વર, દ્વારકાનાથ, મરથુાં, પ્રયાગ, આદી ધામ કરી બે વરસે પાછો આવ્યો; પરંતુ પેલા સાંધએ તો કેટલાક વખત બાહાણની વાટ જોઈ પણ તેનો પતો ન જણાવાથી ખોતાનું પેલા રૂપિયા જોઈ મન ખગડ્યું અને દાટેલા હતા ત્યાંથી કાઢાડી લઈ ખોતાના કબજે કર્યા આપણને હાથો હાથ સે પ્યા છે કે સાક્ષીનાર છે માટે એ તો કાંઈ નહિ ? દુનીયામાં એમજ થતું આવ્યું છે, ઉંચો નીચો પગ પડ્યા વિના કાંઈ પૈસો એકઠો થતોજ નથી રજો તો માત્ર રોટલા ખર્ચ નીકળે છે, ઘણા દિવસ પ્રમાણિક પણે વત્યો પણ પૈસો જોયો નહિ; તેમ દુનીયામાં મારી પ્રમાણિકતા જવાયલી છે જેથી તેનું ગળે પડતું કાંઈ માનનાર નથી અને આપણને ખુશીથી આ રકમ પચી જશે. એની બદ્ધાનત થવાથી બિચારા

આહાણના નાણાં હજમ કરી દીધાં. જ્યારે આહાણ પૈર આવી પ-
હોંચ્યો ત્યારે પોતાનો માત્ર પાછો આણવા વિચારણા થઇ સાંભળી
પાસે ગયો અને પૈસા લેઇ જવાની માગણી કરી તે સાંભળી ફકીરે
જવાબ આપ્યો કે મને શું ખબર છે કે તું પૈસાનું પૂછે છે ? મૂક્યા
હોય ત્યાં જો, વિચારો આહાણ ગાભને બની રૂપિયા દાટેલી જગ્યા-
એ ખોદી જોયું તો અંદર કશું મળે નહિ, તે જોઇ આહાણ વિસ્મય
ગયો ! અને નિરાશાને સ્વાધીન થઇ વિચારના વાયુમાં ગર્ક બન્યો.
“ અરે ભગવાન ! હવે શું ઉપાય કરવો ? ફકીરે લુચ્યાઇ કરી માલ
પચાવ્યો એનાં જરા શક નથી ! આ કરનાં તો યાત્રાએ ગયો ત્યાં
ધુન્ય કે પરમાર્થ નિમિત્તે ખર્ચાં હોત તો પરલોકની ખર્ચી થાત;
પરંતુ આ તો “ ગાય દોડીને કુતરાને દુધ પાચું. ” કદાચ
એ એમ કહે કે કોઇ લેઇ ગયું હશે ? તો તે પણ ખોયું; કેમકે તે
પખને કોઇ પણ હતું નહી, ફક્ત એમ જોજ હતા માટે તેણેજ ગડ-
બડ કરી છે એ વાત તો “ સોજ વાતને એક રતી છે ” પણ
હવે કરવું શું ? માલ મળવાની આશા અને ફાંફાં મારવા ફેકટ છે,
સાક્ષી નહિ, પુરાવો નહિ ! હાય ! મીના કારણે વિશ્વાસથી ફસાઇ
“ ઘેંટે કપાચ ખાવા જાં ગાંડની ઉન પણ ગુમવી ” તેવો
આટ બન્યો ! ખોતવાથી કે ખટવાથી શું વળે, મુઠે મોઢે છ પાંચ
ગણ્યા શિવાય અન્ય ઇલાજ નથી. અરેરે ! છોરડે ગુપચુપ પૈર
જઇ બીજાવૃત્તિ કરી પેટ ભરવાનો વખત આવ્યો ! શિવ ! !
શિવ ! ! ! ”

એન શોક સમુદ્રમાં ડુબકી ખાતો ખાતો પૈર ગયા. એક વ-
ખત તેના મનમાં સુઝી આવ્યું કે “ બાદશાહ હજુર જાઉં અને વ-
ખતે બુદ્ધિશાળી પધ્ધાન મંડલ દ્વારા કોઇ ઈન્સાફ મેળવું, તો ખરો

(૫૮) ખુબીનો ખખનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

કે કેવા કેવા દિર્ઘદ્રષ્ટી ચલાવનારા અને અકલ્પ બહાદુર નરો છે ? એમ ધારી બાદશાહ હજુર ગયો અને હાથ બેડી દીન વચને ચોતાની તમામ હકીકત નિવેદન કરી બાદશાહ બનેલો બનાવ સાંભળી અશ્ચર્યતા તથા સાથ વીચારમાં પડ્યો કે “ જે ફરીયાદમાં સાક્ષી પુરાવા નથી તેનો ઇન્સાફ કેવા પ્રકારે કરવો કે તેમ ફકીરને અને આના વચ્ચે થયેલી ગડબડમાં શું સત્યતા છે ? તેનો પણ શા આધારપર નિર્ણય લાવવો ? એમ વિચારી ખીરબલ સામું બેયું કે ખીરબલ હાથ બેડી બોલ્યો કે “ ખુદાવિંદ ! આટલી બધી શીકર કરવાની કશી જરૂર નથી ? તેનામદારનો હુકમ હોય તો હાલ એ બ્રાહ્મણના નાણાં બ્રાહ્મણને અપાવું આપના મોટા પગાર તથા નિવાજ બેઠે બેઠે ખાઉ છું તે શા માટે ? કે અગવડ અને તાબુખી ભરેલો બનાવ કિંવા ગદન રાજખટપટના મામલામાં ચાલતી અકલ્પ ખટપટો અને વિચિત્ર ફરીયાદોના કુચવાઇ ગયેલા કોકડા રૂપ ઘોંટાળા આવી પડે તે વખતે બારીકથી દીર્ઘદ્રષ્ટી તર્કશક્તી અને શામ, દામ દંડ, બેદ વાપરી તેનો તત્ત્વ શોધી નીસ્તાર લાવવો એજ મુખ્ય કર્તવ્ય કર્મ ? માટે આપને ઉદ્દેશિત બનવાનું પ્રયોજન નથી. તે સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે “ બહુ સારૂ, આ વાર્તાનો કવી રીતે નિસ્તાર લાવો છો તે જોવાને આનુર છું તદ્દતરે ખીરબલે કીમતી દગીના તથા જવાહીર લાવી તેની એક પોટલી બાંધી એક નોકરને હાથમાં આપી અને તે મનુષ્યના કાનમાં કાંઈક વાત કહી ફકીરને ત્યાં મોકલ્યો હવે તેને મયાને ફટલીક વાર થઇ ત્યારે તે ફરીયાદી બ્રાહ્મણને ખીરબલે કહ્યું કે “ હાલ મારા મોકલેલા માણસને અને ફકીરને વાતચીત થતી હશે માટે તમે ત્યાં જાઓ અને તમારા રૂખીયાની ઉપરાણી કરો એટલે એ ગુપ્ત્યુપ તમારા રૂખીયા આપીજ દેશે

એ હુકમ થતાંજ બ્રાહ્મણ ફકીરના તકીયા તરફ રવાના થયો. હવે જે બીરબલે પ્રથમ મોકલેલો માણસ તે કીમતી દાગીના અને જવા-
હીરની પોટલી લેઈ પાસે જઈ પહોંચ્યો અને પગે લાગી સાંધને
અરજ કરવા લાગ્યો કે “ સાંધ સાહેબ મારો બાઈ પરદેશ ગયેલો
છે તે આ તરફ આવવાનો હતો; પરંતુ આજકાલ કરતાં ઘણો વ-
ખત થયો છતાં હજી તે આવ્યો નહિં અને હું વાટ જાઈ અધીરો
બન્યો, છેવટે મેં વિચાર કર્યો કે તેની તપાસ કરવા જવું એજ બ-
હેતર છે; પણ એક મને મોટી અડચણ નડવાથી હું મારી ઉમેદ
બર લાગી શકતો નથી માટે આપને એ સંબંધી અરજ કરવાની
એ છે કે મારી પાસે કેટલાક કીમતી દાગીના અને જવાહીર છે તે
આપને સોંપવા આવ્યો છું; કારણ કે વીચાર કરી જોતાં મને આપ
શિવાય કોઈ મનુષ્ય આ શહેરમાં ભરોંસાદાર માલમ પડ્યું નહિં તેથી
હું આપને સોંપવા આવ્યો છું માટે આપ તેને ઠેકાણે મુકો. આ
સાંભળી સાંધ બોલ્યો કે “ બન્યા એ અમારા ફકીર લોકોનું કામ
નહિં ! ધન દોલત અને માયાની જાળમાં જે પડવું હોત તો ફકીર
શા માટે થાત “ ફકીરોંકો દોલતકી પરવા નહિ ” માટે તું કોઈ
બીજાને ત્યાં જઈ તારો માલ, સોંપ, હું તારા માલને અડવા ચાહતો
નથી ? આવું નિસ્પ્રેહતાવાળું બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે “ સાંધ
આવા ? બીજા કોઈને આ ધન સોંપવા હું ચાહતોજ નથી; કેમકે એતે
ભરોંસાનું કામ છે ? તેમજ આપ સરખા ઔઝીયા સાંધ મલિક
બીજાના ધન માલને પથ્થર સમાન ગણે છે તેમ માટે હું આપની
પાસે માલ મૂકવા આવ્યો છું વાસ્તે આપ મારો માલ સંધરો એવું
કહી તે પોટલી સાંધને બતાવી, સાંધએ પોટલીમાંનો કીમતી માલ
જોયો કે મન ચળાયમાન થયું, તે માલ સંગ્રહવાની આશા ઉત્પન્ન

(૬૦) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દારવાવ,
 એટલામાં પેલો બ્રાહ્મણ આવી પહોંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે 'ફ-
 ફીર સાહેબ ! મારા જેવા બીજાના માલનો પણ પસાર કરવાની
 જરૂર કરશે નહિ ! અને મેં યાત્રાએ જતી વખતે આપને જે માલ
 સોંપ્યો છે તે મહેરબાની કરીને પાછો આપો આવું બ્રાહ્મણનું બો-
 લવું સાંભળી ફફીરે વિચાર્યું કે આ માણસ જે બ્રાહ્મણની તકરાર
 જાણશે તો શંકાને પાત્ર થશે અને પોતાની મેજે ઘેર બેઠે ગંગા
 આવી છે તે પાછી જશે ? તેમ બ્રાહ્મણના રૂપીયા આ કીમતી માલ
 આગળ કશી વીસાદમાં નથી; માટે તે રૂપીયા આપી દેઉં તો આ
 માલ આપણને પચશે, નહિ તો મોટો લાભ આવેલો ગુમાવી બેસીશ
 એમ બીયારી બ્રાહ્મણને કહ્યું કે શું તમે દીવાના થયા છો ? એક
 જગ્યોએ માલ રાખી બીજીજગ્યોએ લુઓ તો તે શી રીતે મળે ?
 તમારો માલ (આંગળીથી ઇસારો બતાવી) પેલા ખુણામાં રાખેલો
 છે ત્યાં બોદીને જુઓ પછી નાહક કાઢત બદનામી આપજો ? બ્રા-
 હ્મણે ફફીરની બતાવેલી ઇસારત પ્રમાણે બોદી બેથું તો પુરેપુરા
 પોતાના રૂપીયા હાથ લાગ્યા અને તે લેઈ સાંઘની માફ માગી રસ્તો
 માથે. સંતા ગોઠવી રાખ્યા મુજબ એક માણસે જવાહીરવાળા
 માણસને આવી કહ્યું કે તમારો ભાઈ ઘેર આવી પહોંચ્યો છે તે
 સાંભળી સાંઘ પાસેથી રળ માગી હર્ષધેલો બની જવાહીર લેઈ રસ્તો
 માથે તે જોઈ સાંઘએ વિચાર્યું કે એ 'પાણુ ખોણુ' અને આ
 'પણુ ખોણુ' ?

વારતા ૧૩ મી.

બળથી બુદ્ધિ આગળી, જો ઉપજો તત્કાળ.

પંચોપાખ્યાન.

એક દીવસે બાદશાહે ખીરખલને કહ્યું કે, “ બળદનું દુધ લાવી આપો. ” ખીરખલે વીનંતી કરી કે, “ બહુ સારું, નામદાર. ” તદ્દનંતર એક ઘોડાને નદીમાં લઇ જઈ રાખી તેને ખરેખર અને માલેસ કરવા લાગ્યો. આ બનાવ ખુદ બાદશાહના જોવામાં આવ્યો. જોયી ખીરખલને પુછ્યું કે, “ આ શું કરવા માંડ્યું છે ? ” ખીરખલે અરજ કરી કે, “ પરવરદિગાર ! આ ઘોડાની ઘોડી બનાવું છું. ” બાદશાહે અત્યંત આશ્ચર્યતાથી પુછ્યું કે, “ શું દિવાના થયા છે ? શું ઘોડાની ઘોડી થઈ ક્યાંએ સાંભળી છે ? ” ખીરખલે જવાબ આપ્યો, “ ખાવિદ ! જ્યારે ઘોડાની ઘોડી ન બને ત્યારે બળદનું દુધ પણ ક્યાંએ નીકળતું સાંભળ્યું છે ? ” તે સાંભળી બાદશાહ મથોળ ખુશી થયો અને તેની યુક્તિની તારીફ કરી.

વારતા ૧૪ મી.

યોગ્ય સમય વાપર અરે ! તર્કબુદ્ધિ તત્ખેવ.

એક દીવસ બાદશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે “ ખીરખલ ! આપણા દીલી શહેરમાં કેટલા કાગડા હશે ? ” આવો તર્ક સાંભળતાં જ ખીરખલ ખોલ્યો કે, “ ખાવિદ ! આપણા દીલી શહેરમાં સાઠ હજાર પાંચસો ને આવન કાગડા છે. ” શાહે જણાવ્યું કે “ કદાચ એથી વધતા આજ દોષ તો ? ” ખીરખલ ખોલ્યો કે, “ હજુર !

(૧૨) ખુખીનો ખળનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

જો મારી ગણતરીથી જોછા થાય તો એમ જાણવું કે એટલે કે કાગડા પોતાના ભાઈબંધોને મળવા બહારગામ ગયા છે અને વધારે થાય તો એમ સમજવું કે બહારગામથી એટલા કાગડા તેમના ભાઈબંધોને મળવા અહીંયા આવ્યા છે. ” આ તર્કશક્તી વાપરેલી જોઈ બાદ દશાહ બણે પુરી થયો.

વારતા ૧૫ મી.

એક દીવસ બાદશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે, ખીરખલ ! ચાડી કરનારને શું શીક્ષા કરવી યોગ્ય છે ? ખીરખલે પોતાની ચાડી કરનારાઓનો ઘાટ ઘડવાનો નાવ આવ્યો જણી બોલ્યો કે, ગરીબપર-વર ! ચાડી કરનારને તેના કાનચ્છેદ કરવાની શીક્ષા યોગ્ય છે ! આ સાંભળી શાહ બોલ્યા કે, ખરોખર છે. તે ચાડી કરનારાઓ કાનમાં આવ્યા પાટી ચાડી અવળી વાનો ભરવે છે. તેમજ તેઓ ખોટી ન થગી વાત સાંભળી ખીજનું અનીષ્ટ કરવા ધારે છે. માટે કાનચ્છેદ કરવામાં આવે તો બેશક ચાડીઆ ચાડી કરતા અટકે એમાં જરા શક નથી. એમ કહી શાહ ખીરખલની આવી કુકતી માટે વખાણ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૧૬ મી.

હોય ભલે હિન્મત બહાદુર પણ છેવટે ચોર તણા પગ કાચા.

દીક્ષી શહેરમાં વસતા એક મોટા શાકુકારના ઘરમાં ચોરી થઈ. તેનો તપાસ ધણોજ કર્યો, પણ કશો પતો લાગ્યો નહિ. છે-

મોટે ખીરખસ હજુર તે શાહુકારે ફરીઆદ કરી. ખીરખસે પણ તે ચોરીની તપાસ ઉલટપાલટ સવાલ જવાબ વીચેરથી કરી; પરંતુ કશો દાખલો બેઠો નહીં. તેથી ખીરખસે એક યુક્તી વીચારી ચાર વાંસની સરખા માપની લાકડીઓ મંગાવી અને તે શેઠના ચાર સ-કદાર નોકરોને આપી કહ્યું કે, જાઓ. સહુ સહુને આપેલી લા-કડી એક રાત પોતાની પાસે રાખી બીજે દીવસે મને આપી જવી એટલે હું ખરા ચોરને મારા આ સાચા ઈલમવડે તરત પકડી કહા-ડીશ. કેમકે એ ઈલમના જોરથી ચોરી કરનારની લાકડી એક રાત-માં ચાર આંગળ વધી જશે. આ પ્રમાણે કડી ખીરખસે દરેકને એકી લાકડી આપી. બીજે દીવસે તે ચારે જણા ખીરખસની પાસે ખીરખસે આગલે દીવસે તેમને રાખવા આપેલી લાકડીઓ લઈ હા-જર થયા; પરંતુ તે ચારમાંથી એક જણે (જેણે ચોરી કાઢી હ-તી તેણે) જણ્યું કે તેની પાસેની લાકડી ખીરખસના કહેવા પ્રમાણે વધી જશે અને આપણે ચોર ઠરીયુંજ. માટે પ્રથમ જો ચાર આંગ-ળ કાપી નાંખુ એટલે ઈલમ પછી શું કરનાર છે? એમ વીચારી તેણે તેજ પ્રમાણે કર્યું, કહ્યું છે કે “ ચોર પોતાનું ઠહાપણ ડા-ળી પોતે પોતાના હાથેજ ચોર બને છે. ” ચોરી અને જનરી બંને આવાક પાપ હોય તો જ માસ લગી છુપી રાખી શકે છે. પરંતુ આખર પ્રગટ થયા વીના રહેતી નથી. “ પાપ પોતાની જોજ પ્રકાશનાં આરં છે. ” જ્યારે ચારે જણ પોતપોતાની લાક-ડી લઈ ઉભા રહ્યા કે ખીરખસે એક પછી એકની લાકડી લઈ મા-પી જોઈ. જેની લાકડી ચાર આંગળ કાપી નાંખેલી જણાઈ તેને ત-રતજ એકત્રતમાં બોલાવી કહ્યું કે, ચોરીનો માલ ક્યાં છે? જલદી લાવી હાજર કર, નહિ તો તારી ચામડી ઉખાડી તેમાં લુલુ ભરવા

(૬૪) ખુબીનો ખગનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

માં આવશે. શું તારા ગણુવામાં નથી કે આ અદ્દલ ઇનસારી અક-
બરશાહનું રાજ્ય છે ? ખીરખલની આવી ધમકી સાંભળી તે ચોર ગ-
ભરાયો અને માલ કબુલ કરી રજુ કર્યો તેમજ શાહુકારને ગયેલો
માલ પુરેપુરો અપાવ્યો.

વારતા ૧૭ મી.

બેલી બોલ અબોલ દે, ખીન તોળ્યાં મત બોલ;

પહેલે બીતર તોલક, પીછે બહાર બોલ.

સત્તાવીસમાંથી નવ જાય તો બાકી શું રહે ?

એક સમય કચેરીમાં બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને ચતુર જ-
નોને બાદશાહે એક પછી એક પ્રશ્ન કર્યો કે, સત્તાવીસમાંથી નવ
જાય તો બાકી શું રહે ? સર્વ કોઇ પોતપોતાની મતી અનુસાર બો-
લ્યા કે, ખુદાવીદ ! સત્તાવીસમાંથી નવ જાય તો બાકી ૧૮ રહે.
અને કેટલાક તેટલું પણ ન બોલતાં ગણાંતણાં ગણુવા લાગ્યા. છેવટે
ખીરખલ તરફ જોઇ બાદશાહે ઉપરનોજ પ્રશ્ન તેને કર્યો. તે સાંભળી
ખીરખલ બોલ્યો કે, ખલકના ખાવીદ ! સત્તાવીસમાંથી નવ ગયા પ-
છી બાકી ધુળ રહે છે, કેમકે સત્તાવીસ નક્ષત્રોમાંથી નવ નક્ષત્ર વર-
સાદ સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવનારાં છે પણ જો તે નવ નક્ષત્ર પ્ર-
તીકુળ થયાં અર્થાત નવે નક્ષત્ર વરખ્યા વિના ખાલી ગયાં તો પછી
અત્તના પાકની શી આશા ? ત્યારે બાકી ધુળજ રહે કે નહિ ? આ
ગૂઢ આશય પ્રદર્શીત કરનાર પ્રશ્નાર્થ સાંભળી સહુ કોઇ આશ્ચર્ય
પામ્યા અને સહુ કોઇ ખીરખલની અગાધ બુદ્ધિકૌશલતાનાં વખાણ
કરવા લાગ્યા.

વારતા ૧૮ મી.

“ સમયજ વર્તે તેજ સુખણુ, નહિ નર નહિ પણ ખરે જાણુ. ”
અકલની કસોટી.

એક દિવસ બાદશાહ સવારના પહોરમાં મોઢું ઘોષ ખીજમ-
તદારોની અક્લ જોવા ખીજમતદારને કહ્યું કે “ જાઓ જલ્દી બો-
લાવી લાવો. ” કાને બોલાવી લાવો તે માટે કશું જણાવ્યું નહોતું;
તેમ ફરી પુછાય પણ કેમ ? તેથી ખીજમતદારે આમથી તેમ દોડા-
દોડ કરવા લાગ્યા અને કાને બોલાવી લાવવો તે વિષે ગડમથલ
કરવા લાગ્યા તેવા સમયે ખીરખલે આ લોકોને ધાબરા બનેલા જોષ
પુછ્યું કે “ કેમ આમ દોડાદોડ કરી રહ્યા છો ? ” તે સાંભળી
અરજ કરી “ સાહેબ ખુદાવીંદે હુકમ કર્યો છે કે જાઓ જલ્દી
બોલાવી લાવો, પણ કાને બોલાવી લાવવો તે ફરમાંવ્યું નથી માટે
મહા મુઝવણમાં પડ્યા છીએ, આપ કાંઈ રસ્તો બતાવો તો જીવીએ
નહીં તો નોકરી જવાનો સમય સાંપડ્યો છે ! એવી દીનતા યુક્ત
વાણી સાંભળી ખીરખલે પુછ્યું કે “ તમોને હુકમ કર્યો તે વખતે
બાદશાહ સાહેબ શું કરતા હતા ? ” હજુરીઆએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું
કે “ મુખ ઘોષ ઉભા રહ્યા હતા. ” ખીરખલે કહ્યું કે “ જાઓ ત્યારે
હજમને બોલાવી લાવો. ” આ હુકમ થતાં તેજ પ્રમાણે હજમને
બોલાવી બાદશાહ હજુર ગયા અને અરજ કરી કે “ ખુદાવિંદ !
બોલાવી લાવ્યો ” બાદશાહે કહ્યું “ કાને ! ” ખીજમતદારે જણા-
વ્યું “ હજમને બોલાવી લાવ્યો ” તે જાણી શાહ વીરમય થયો
અને વિચાર્યું કે આ બુદ્ધિ ચાતુર્યતા ખીજમતદારે પૈકી કાલની હોય
એમ સંભવ થતો નથી; પરંતુ કાંઈ અન્યતી હોવી જોઈએ ! એવ

(૬૬) ખુબીનો ખબનો અને કહાપણનો દરિયાવ.
 વીચારી ઉલટ સુલટ તપાસ કરતાં જાણાવ્યું કે આ ખીરખલની બુદ્ધિ
 આતુર્યતા છે ! તે જાણી શાહ ધણો ખીરખલની તારીફ કરતો પો-
 તાના હજુર બુદ્ધિનિધાન નર રત્નો છે એવા તરંગમાં ગર્વાનંદ થયો.

વાસ્તા ૧૯ મી.

“કદી ન કરો કાઈ ભૂલીને, વણિક તણો વિશ્વાસ.”

જે અંગે ઉચ્ચાર્ય,

એક વીશ્વાસુ માણસે પોતાના વીશ્વાસુ વાણીયાને સાં એક
 હજાર રૂપિયા અનામત મૂક્યા હતા, કારણ કે પોતાના છોકરાઓથી
 છાતી રકમ વૃદ્ધાવસ્થામાં કામ લાગે તેવા ધરાદાથી મૂકી હતી તેને
 ફેટલોક ફેટલોક વખત થઈ ગયો. બાદ જરૂર પડતાથી તેણે વાણીયા
 પાસે જઈ પોતાની મુકેલી અનામત પાછી માગી ત્યારે વાણીયો ખી-
 લકુલ ધંકાર ગયો. તેણે ધણાં કાલાવાલા કર્યા પણ “સાકરનો
 હીરો ગઈયો” તે ભુજબ કરી ઉલટો તકરાર કરવા લાગ્યો; છેવટે
 ખન્ને જણા કચેરીમાં લઢતા લઢતા ગયા. થાપણ મુકનારે ફરીયાદ
 નોંધાવી પ્રતીવાદીને પુછતાં જણાવ્યું કે “ગરીબ પરવર આ ડાસો
 ગળેપકુ છે ! પૂછો એના ત્રણે છોકરાઓને બોલાવીને તેઓ ફરીયાદ-
 દીની વાતને વજનદાર કહે તો પછી આપ જેમ ફરમાવશો તેમ હું
 હુકમને તાબે થઈશ આ સાંભળી સરકારે સીપાઈ મારફતે ફરીયાદીના
 છોકરાઓ બોલાવી રૂપિયા વીધેની વાસ્તા પુછી તો તેઓએ જણા-
 વ્યું કે “સરકાર સાહેબ ! અમારા બાપની હમણાં ડાગળી છટકી
 ગઈ છે. “દીવાનો થઈ ગયો છે; માટે તેની ફરીયાદી ઉપર કશું
 પણ વજન રાખવા જેવું નથી. પણ કાઈ આખરદારની આખરપર

નાહક હુમલો કરે તેવી કઠંગી રીત માટે ઘટતો ઉપાય લઈ તેને સાસન અપાય તો ઠીક; કારણ કે તે સિવાય તેમનો જીવ ઠેકાણે આવશે નહીં ! “ આ પ્રમાણે ફરીયાદીના છોકરાઓનું બોલવું સાંભળી ફરીયાદીને પુછ્યું કે “ આ વીધે હવે શું બોલવા માગો છો ? ” તે સાંભળી ડોસે અરજ કરી કે “ નેકનામદાર ! એ બોલવા માગું છું કે હું દિવાનો નથી ! છોકરા કે કોઈ પૈસા સાથેજ સગાઈ ધરાવે છે એ આપ સાહેબની અજાણ્યું નથી ! મારી પાસે કશું નથી એમ મેં છોકરાઓને દર્શાવ્યું તેથી મને તેઓએ તજ દીધો છે; મેં વૃદ્ધાવસ્થામાં કામ આવે એવા હેતુથી આ વિશ્વાસુ વાણીઆને છોકરાઓ ન જાણે તેમ ફીયા સોંપ્યા હતા તે વખતે કોઈ સાક્ષી નહોતું માત્ર આંખાના ઝાડ તળે ગણી આપ્યા અને એ લઈ ગયો ! ” આ પ્રમાણે ફરીયાદીનું બોલવું સાંભળી ખીરખલે પુછ્યું કે “ ત્યારે આંખા નીચે બેસી ગણી આપ્યા છે ત્યારે શું રીકર છે ? ” જાઓ આંખાને જાળને કહ્યું કે “ નામદાર સરકાર તને મારાવતી સાક્ષી પુરવા ફરજ પાડે છે માટે તે વિષે તારા શું વીચાર છે ? અને તું કેવા પ્રકારે સાક્ષી આપવા ચાહે છે ? ” આવું આવું ખીરખલનું બોલવું સાંભળી સર્વ સભાજનોને નવાઈ જેવું લાગ્યું ! વાદી ત્યાંથી તે આંખાની તરફ ચાલ્યો આશરે ઘડી થવા આવી એટલે ખીરખલે ખુબ તાકીદ બતાવી કહ્યું કે “ હજી સુધી વાદી ઝાડ પાસે જાળને કેમ આવી પહોંચ્યો નહીં ? કેટલી બધી ચાર ! તે સાંભળી પ્રતિવાદી “ જે અંખે ઉચ્ચરાય ” તેવા પ્રકારે બોલ્યો કે “ તે ઝાડ દૂર છે એટલે વાર તો લાગેજ ! ” આ સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે “ ત્યારે તે ફરીયાદીની થાપણુ રાખીજ નથી અને તે વાતજ તદ્દન ખોટી છે તો તને શું ખબર ? કે તે ઝાડ દૂર છે માટે મારી ખાત્રી આ તારા

(૬૮) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 શબ્દથીજ થાય છે કે તે તેજ આખાના ઝાડ તજે ફરીયાદીની થાપણ
 ગ્રહણ કરી છે એમાં જરા શક નથી ! મારે જલ્દી આખી દે નહી
 તો સખ શિક્ષાને પાત્ર થઇશ !' આથી તે પ્રતીવાદી ગભરાયો અને
 ગુપચુપ તે થાપણના ૧૦૦૦ રૂપિયા લાવી ફરીયાદીને સ્વાધીન કર્યા.
 આ જોઇ બાદશાહ અને કચેરી મંડળખિરબલના બુદ્ધિબળની બણીજ
 નારીફ કરવા લાગ્યું.

વાર્તા ૨૦ મી.

ઉત્તમ પામી ઉચ્ચપદ, નમ્ર અને નિરાધાર;
 દયા ક્ષમા સુ ઉદારતા, અધિક કરે ઉપકાર.

કુલીનની કુલીનતા !

એક દિવસ એક વૃદ્ધ કારીગર ખીરખતી પાસે આવ્યો આવ-
 વાતું કારણ એ હતું કે વિદ્યા હુન્નર જે મનુષ્યને સ્વાધીન હોય છે
 લક્ષ્મી સ્વાધીન હોતી નથી તેની બિચારો દ્રવ્યબી સહાયતા મારે અ-
 રજ કરતા લાગ્યો કે “ મહારાજ ! હું હુન્નરી માણસ છું; પરંતુ
 હવે મારી વૃદ્ધાવસ્થા થઇ છે એટલે વિશેષ મહેનતવાળાં કામ કર-
 વામાં અશક્ત છું આપ જાણો છો કે વિદ્યાને અને લક્ષ્મીને શોક-
 યોના ખાર છે ! જેથી બહુધા કરીને ત્યાં વિદ્યા ત્યાં લક્ષ્મી અને
 લક્ષ્મી ત્યાં વીધા બાગ્યેજ વાસ કરે છે. તોપણ એ વાતે દિલગીર
 ન થતાં હું એમ માતું છું કે “ હુન્નર અજ સાચો કિમતી હીરો
 છે.” અને આપ જેવા કદરદાનો ખુઝ જાણે છે. નામદાર ? હમણાં
 પંદર દિવસ ઉપર વળી મારા નશીબે મારો એકનો એકજ કમાઉ
 દીકરો મરણ પામ્યો છે; તેથી મારી હિમ્મત હારી બેઠો છું એટલે

હું લાચારીમાં ગયો છું; માટે આપ મને થોડી ધણી દ્રવ્યની સહાયતા આપાવો ! આપની ઇશ્વર સદા જ્ય કરશે. ”

આ સાંભળી ખીરખલે થોડા રૂપીયા અને એક સાકરનો કાંકરો તે કારીગરને આપી કહ્યું કે “ હાલ તમારા પોપણુ માટે આ જુજ રકમ લેઇ જાઓ અને આ સાકરના કાંકરાના આપ આપની કારીગરીને કેળવી સુંદર ન પરખી શકાય તેવા હીરાને ટક્રર ખવડાવનાર એક હીરો બનાવી લાધો એટલે સર્વ ઉપાધી મટી જશે. ” તે સાંભળી કારીગર બોલ્યો કે “ બહુ સારૂ સાહેબ ચાર દીવસની અંદર તેનો હીરો બનાવી આપ હજુર આવીશ. ” એમ કહી પોતાને ઘેર ગયો અને તે સાકરના કાંકરાનો એવો હીરો બનાવ્યો કે એકવાર ઝવેરી લોકો પણ બીલાવો પામે.

ત્રીજે દીવસે તે હીરો લઇ ખીરખલ હજુર ગયો અને બનાવટી હીરો આગળ રજુ કર્યો તેની બનવાટ ને હીકમત જોઇ ખીરખલ ધણોજ ખુશી થયો અને કારીગર પ્રત્યે જણાવ્યું કે “ આ હીરો પાદશાહ સાહેબની પાસે લેઇ જવો ધાડું છું માટે તમે પણ મારી સાથે ચાલો તે સાંભળી કારીગર તેમની અંગાથે ચાલ્યો અને પાદશાહ હજુર ગયા; તે વખતે પાદશાહ સ્નાન મંજવની તૈયારી કરતા હતા, તેથી ખીરખલે પોતાની ઇચ્છાને અનુકૂળ વખત મળ્યો જાણી કારીગરને બહાર બેસાડી પોતે નામદાર પાસે ગયો “ખીરખલને આવેલ જોઇ શાહે આતુરતાથી જણાવ્યું કે “ કેમ ખીરખલ ! આ વખતે આવવાનું શું પ્રયોજન છે કાંઈ ખાતગી વાર્તા કે જરૂરી કારણ છે ” જ જલાપનાહ ! ખીજું તો કાંઈ કારણ નથી; પણ એક જવાહીર વેચનાર એક સુંદર તરેહનો હીરો લઇ આવેલ છે અને તે આપને રાખવા યોગ્ય છે માટે હું તે હીરો લઇને આપ પાસે આવ્યો છું.

(૭૦) ખુખીનો ખનનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 બાદ બાદશાહે તે હીરો હાથમાં લઈ જઈ મળ્યો. ખુશી થયો અને
 કહ્યું કે “ ચાર વાગ્યા પછી તેને દરબારમાં લઈને આવો અને આ
 હીરો હમણાં તમારી પાસે રાખો ખીરબલે કહ્યું કે “ મરીખપરવદ !
 મારે જરા જરૂરનું કામ છે માટે બહાર જવાનો છું અને વખતે
 લાં મને વાર લાગી તો તે હીરો નાહક મારે જળવવો પડે અને
 ઝવેરી આવી પાછો જાય; માટે હાલ આપની પાસેજ રહેવા દો. તે
 સાંભળી શાહે હીરો પોતાની કમરની ઓટમાં રાખ્યો. ખીરબલે રંગ
 માગી ઘેર ગયો અને કારીગરને કેટલીક યુક્તિ સમજાવી બાર વાગે
 કચેરીમાં આવવા ભલામણ કરી.

જે વખતે દરબાર ભરાયો તે વખતે પેલા વૃદ્ધ કારીગરે આવી
 ખીરબલને પોતાની આવ્યાની વર્ધા અપાવી જેથી ઝવેરી (કારીગર)
 ને અંદર આવવા હુકમ કર્યો ખીરબલે નામદારને વીનવ્યું કે “ ખુ-
 દાવીદ ! તે હીરાવાળો ઝવેરી આપ હજુર આવ્યો છે માટે હવે શું
 હુકમ છે ? ”

બાદશાહે તે તે હીરાની યાદી ઉતરી ગઈ હતી જે વખતે
 રત્નાન મંજન કરી વસ બદલ્યું તે વખતે હીરા માટેની સુરતા રહી
 નહોતી તેમ પાણીનો સ્પર્શ થતાંજ સાકરનો હીરો પ્રવાહી રૂપ યથા
 રસ્તો માપી ગયો હતો જ્યારે ઝવેરી આવ્યાની ખીરબલે યાદી આપી
 ત્યારે હીરા માટે શાહે જણાવ્યું કે “ ખીરબલ ! લાવો તે હીરો ? ”

ખીરબલે કહ્યું કે “ નેકનામદાર ! મારી પાસે નથી પણ હજુર
 કમરના ઓટમાં રાખ્યો હતો એવી મને ખાસ સુરત છે તે સાંભળી
 શાહેને યાદ આવ્યું અને હમામખાનામાં ખમર કઢાડવા તાકીદ
 આપી. ખીરબલે જઈ હમામખાનામાં (ખીજાઓને બતાવવા) પુકડળ
 તપાસ કરાવી પણ હીરો હાથ લાગેજ ક્યાંથી ?

છેવટે શાહને જઈ જાહેર કર્યું કે “ ખાવીદ ! હીરા બહુ ત-
ખાસ કરતાં છતાં પણ બિલકુલ હાથ લાગ્યો નહીં શાહે વિચાર્યું
કે આપણે એ ઝવેરીનો હીરા ખોયો પરંતુ જે તેની કીંમત હોય
તેટલા રૂપીઆ તેને આપી દેવા જોઈએ એમ વિચારી કારીગર (ઝ-
વેરી) ને પુછ્યું કે “ તમારા હીરાની શી કીંમત છે ? કારીગરે અ-
રજ કરી નામદાર, એ હીરાની ધરાની શાહે ત્રણ હજારે માગણી
કરી હતી પણ મને તે ન પાલવવાથી મેં આપ્યો નહીં અને આ-
પની પાસે આવ્યો છું માટે હવે હજારની નિઘાહમાં આવે તે ખરું.
શાહે જણાવ્યું કે હાલ તેના કેટલા રૂપીઆ લેવા ચાહો છો ? કા-
રીગરે કહ્યું કે ‘ જી હજાર ! હાલ પાંચ હજાર રૂપીઆ લેવા ચાહું છું
શાહે તુરતજ પાંચ હજારે રૂપીઆ આપવાનો હુકમ થયો. ”

કારીગર તે રૂપીઆ લઈ ઘેર ગયો અને પોતાના કાર્યમાં આ
નંદમય બન્યો.

વારતા ૨૧ મી.

એક સમય બાદશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે “ પાન કેમ સડી
જાય છે, રોટલી કેમ બળી જાય છે અને ઘોડા ચાલતાં ચાલત ઈંદમ
અટકી જાય છે ? આ ત્રણ પ્રશ્નોનો ઉત્તર બુદ્ધિશાળી ખીરખલેએકજ
ઉત્તરમાં જણાવી દીધો કે “ ખુદાવીદ ! ફેરવ્યા વગર. આ , પ્રમાણે
ખીરખલની બુદ્ધિ ચાતુરી જોઈ શાહ બહુ ખુશી થયો.

(૭૨) ખુખીનો ખળનો અને હાપણનો દરિયાવ.

ભાગ ત્રીજો.

વારતા ૨૨ મી.

સિદ્ધ કરે નિજ સ્વાર્થ, તેજ જન સુઘ ગણાએ;
હિમ્મત હારી કામ તજે, તે મુખ ગણાએ.

અકલવંત કોને કહેવો ?

એક દિવસ શાહે ખીરખલને પુછ્યું કે “ ખીરખલ ! અકલવંત કોને કહેવો ? અને દીવાનો કોને કહેવો ? ” હાજરજવાખી ખીરખલે જણાવ્યું કે “ શિસ્તાજ ! જે મનુષ્ય ધારેલી ધારણામાં ફતેહ મેળવે તેજ ચતુર, શાણો, સ્માની અને અકલવંત જાણવો અને જે પોતાની ધારેલી ધારણાઓ પાર ન પહોંચતાં અધવચ ફસાઇ પડે તે મુખ-દીવાનો જાણવો. ” એ સાંભળી બાદશાહ ઘણો ખુશી થયો અને ખીરખલની અક્લની માટે તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૨૩ મી.

બળ બુદ્ધિનું જો પ્રયત્ન તો, બળ અકળ નર તે દાખવી;
સર્વ તે જગ વસ્ય કરી, મહિમા બતાવે નવનવી.

માણસના શરીરમાં એક વાત રૂપ મોટી કશમત છે.

એક દીવસ એક ફકીર બાદશાહની હજુર આવ્યો અને આ-શીશ આપી કહ્યું કે “ બાદશાહજી હું ફકીર છું અને મકેથી આવ્યો આપની મુલાકાત લેવી અને આ મકાસરીફની પ્રસાદીરૂપ સ-

બળાં આપવી એજ ઈરાદો હતો. તે ખુદાએ આજે પાર પાડ્યો માટે ‘સખળ’ સ્વિકારો ” એટલામાં એક બ્રાહ્મણ ત્યાં આવ્યો અને આશીર્વાદ આપી વિભુતિ અને ચોખ્ખા શાહના હાથમાં આપી બોલ્યો કે “ નામદાર હું ગરીબ બ્રાહ્મણ છું અને આપની બેટ લેવા ધણા દીવસથી આતુર હતો અમારા ધર્મશાસ્ત્રમા એવી આજ્ઞા છે, કે રાજા, ગુરુ, જ્ઞેશી, દેવ અને વિદ્વાનની બેટ લેવા જતા ખાલી હાથે જવું નહીં, પણ કોઈ ક્ષણ કિંવા માંગણિક વસ્તુ લઈને જવું તથા તે અર્પણ કરવી તેથી મારી પાસે ખીણું કશું ન હોવાથી આ માંગણિક વિભુતિ અને ચોખ્ખા આપને આપી મનેચ્છા સફળ કરું છું.

બાદશાહે પોતાના અમીર મીરજાખાને બતાવ્યું કે “ આ બ્રાહ્મણે શું લાવી મને અર્પણ કર્યું છે ? મીરજાખાએ જોઈને કહ્યું કે “ જરાપતાહ ! આનો રાખ અને ચાવલ છે અને એ આપનું અનિષ્ટ કરવા ઈચ્છતો હોય તેમ ભાવ જણાય છે. આવું મીરજાખાનું બોલવું સાંભળતાં “ રાજાને કાન હોય પણ સાંન હોય નહિ.” મનેચ્છા સફળ કરવાને બદલે શાહે ગુસ્સો લાવી હુકમ કર્યો કે “ ધક્કા મારી એકદમ આ બ્રાહ્મણને બહાર કઢાડી મુકો ? આવો હુકમ અત્યંત પગરખાં અને અંપરખાંએ ધક્કા મારી બિચારાને દરબારમાંથી કાઢી કહાડ્યો. મુજ તે મીયાંભાઈ બ્રાહ્મણ ઉપર મીઠું વાટનાર અને વળી તેમને આવો લાગ મળ્યો પછી શું જોઈએ ?

ફકીરની આપલી ‘સખળ’ જોઈ શાહ ધણોજ ખુશી થયો અને ફકીરને એક હજાર રૂપીઆ તે બદલ આપ્યા અને તે લઈ ફકીર વિદાય થયો. થોડીવારે ખીરબલનું કચેરીમાં આવવું અને નિરાશ થએલા બ્રાહ્મણનું ઉતર્યે ચહેરે બહાર નિકળવું થયું. નિસ્તેજ મુદ્રાયુક્ત બ્રાહ્મણને જોઈને ખીરબલ પૂછ્યું કે “ ભાઈ કેમ ઉદાસ

(૭૪) ખુબીના ખમનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

છા ? અને તમોને શું દુઃખ છે તે કહેવામાં કશી અડચણ ન હોય તો સુખેથી મને જણાવો ' આવાં બળી ગયેલા મનુષ્યને ચુનાનું પાણી અને તેલનો લેપ થવા સરખાં શીતળ વાક્યો સાંભળી મનમાં શાંતિ ઉપજી અને કચેરીમાં બનેલી હકીકત તેણે કહી સંભળાવી.

તે સાંભળી ખીરલે કહ્યું “ મહારાજ ! તમે અહિંયાં થોડીવાર ઉભા રહો હું કચેરીમાં જાઉં છું અને તેજ શાહ પાસેથી તમોને બક્ષીસ અપાવું છું; જરા પણ દીલગીર થતા નહિ ! ” એમ કહી પોતે કચેરીમાં ગયો અને ત્યાં જતાવાંત ફકીરને ઇનામ આપ્યાની ખબર મળી તદ્દનંતર ખીરખલ બાદશાહને સલામ કરી અર્જ કરી કે ‘ નેકનામદાર ! આપ પાસે હમણાં બંગાળા દેરાનો એક બ્રાહ્મણ આવ્યો હતો તેનું અપમાન કર્યું તે ઠીક ન કર્યું; કેમકે આપની ગાદી અન્નમ રહેવા તે બ્રાહ્મણ શ્રી મહાકાળીના અનુષ્ઠાનની પૂર્ણાહુતી થયે હોમ જતીત વિમૂત્તી આપને પ્રસાદી રૂપ આપવા આવ્યો હતો; પરંતુ આપે તો ઉલટો તિરસ્કાર કર્યો એથી આપની અપકિર્તિ અને ભેદ બુદ્ધિ લોકોમાં ફેલાશે. તેમજ જે પ્રસાદી વડે આપની ગાદી રાજ્ય, ધન, દોલત રવાના થઈ જાય એવો આશિર્વાદ આપનારને અર્થાત એ આશિર્વાદનો અર્થજ ખુલ્લો જણાય છે કે ‘ સખખ ’ બધું જાતેને મોડું ઇનામ આપ્યું એ કેટલી ખરી નિયિત વાર્તા ? તેનો આપજ વીચાર કરી જુઓને.

એ પ્રમાણે ખિરખલનું બોલવું સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે ‘ ખી-રખલ ! તે બ્રાહ્મણે માફ રાજ્ય ખાક (રાખ :) થઈ જાયો ! એવું ધારી રાખ અને એખા હાથમાં આપ્યા માટે તેને હાંકી કહાડ્યો અને ફકીર જે બહાલી ચીજ (સખખ) તે મકેથી લાવી મને આપી તે માટે ઇનામ આપ્યું.

“ગરીબ પરવર ! એ બન્નેની આસીસનો ભાવાર્થ બરોબર રીતે આપના સમજવામાં આવ્યો નથી ખુદાવિંદ ! એ બે આશિર્વાદનો અર્થ એવો થાય છે કે ત્યારે ફકીર “સમજ એવો આશિર્વાદ ચીજની ઓથમાં સૂચવ્યો કે આપની ધન દોલત ગાદી બધી રવાના થઇ જાયો ‘સમ’ એટલે તથામ સવળું અને ‘જા’ એટલે રવાના થાયો. ત્યારે બ્રાહ્મણે ચીજને ઓથે આશીર્વાદ યથાર્થ બય વાળો સૂચવ્યો કે જે ફકીર ‘સમજ’ કહે છે તે સવળી વસ્તુઓ માટે પ્રભુને વિનવી માગી લેઉ છું કે ‘રાખ’ અર્થાત્ તે સર્વ વસ્તુ કાયમ રાખ’ નામદાર ! જેણે બદ્દુવા આપી તેને ઇમામ અને સારી દુવા આપી તેને ધક્કા એ કેવો અઘરીત પ્રકાર ! !

આવું ખીરખલનું બોલવું સાંભળી બ્રાહ્મણે વીચાર્યું કે “ખીરખલનું બોલવું સત્ય છે અને ગેરબ્યાજખી રીતે મારાથી વર્તાયું છે એમાં તો શક નથી ! હવે જે બદ્દુવા આપનારને ઇનામ અપાઇ ગયું એ તો ખેર પણ સારી દુવા આપનારનું અપમાન કર્યું એ એક મોટી ભૂલ થઇ છે એમ વીચારી શાહે ખીરખલને કહ્યું કે “ખીરખલ હવે જે થનાર હતું તે થયું પણ તે બ્રાહ્મણને શોધી કહાડી તેને બે હાથર રૂપીયા બક્ષીસ કરો અને તેની સારી દુવા વધાવી લ્યો. ”

તે સાંભળી ખીરખલે અર્જ કરી કે “નામદાર ! તે બ્રાહ્મણ આપણા દરબારગઢની બહાર ઉભેલો છે માટે સીપાઇ મોકલી બોલાવી આપના હુકમને અમલમાં લાવું છું. ” એમ કહી સીપાઇ મોકલી તે બ્રાહ્મણને બોલાવી ૨૦૦૦ રૂપીયા આપી સંતુષ્ટમાન કરી વીદાય કર્યો.

વાર્તા ૨૪ મી.

વખત વીચારી વાત કર, તો સહુ સુખ અનુકુળ;

વણુ સમજ્યે જે વદીશ તો, તો સહુ સુખ પ્રતિકુળ.

એક વખત એક ઉમરાવે પોતાના આગમાંથી નામચિન રસીલી પાકલી ફરીઓ લાવી બાદશાહને નજરાણા દાખલ મોકલી. તે ફરીઓ સુંદર સ્વાદિ હોવાથી શાહ અને હુરમ સાહેબ બન્ને જણ એકાંત જુવનમાં બેસી ખાતાં હતાં; તે વખતે શાહ મશ્કરીની ખાતર પોતાની બાધેલી ફરીઓના ગોટલા છોતરાં હુરમ સાહેબની અગાડી નાંખતા હતા તેવામાં બીરબલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો તેને જોઈ ગમ્મતની ખાતર શાહ બોલ્યો કે “બીરબલ ! મારી ઓરત કેવી બાઉકણી છે ? પોતાનુંજ પેટ ભરવા સમજેલી છે; જુઓ કે હું અત્યાર સુધી માત્ર આ એકજ ફરી ખાઈ રહ્યો નથી તેટલામાં તો એણે કેટલી બધી ફરીઓ ખાધી છે ?” તે આ ગોટલા છોતરાનો ઢગલો જોતાંજ અનુમાન થઈ શકે છે !” આવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી હુરમ સાહેબ ઘણીજ શરમાઈ ઓશીયાળી બની ગઈ તે જોઈ બિરબલે (જે વખતે બાદશાહે અકબર બારમી રચવાનું કહ્યું હતું તે વખતે હુરમને પાંચ પતિ માટેના પ્રબળ પુછવાથી બહુ માફ લાગ્યું હતું તે અટક હુરમ સાહેબના દિલમાંથી દુર કરી મહેરબાની સંપાદન કરવા) તે તકનો લાગ જોઈ બોલ્યો કે “હુરમ સાહેબે બધી ફરીઓ ખાધી એ વાત સાચી છે. પરંતુ તેમના ખાવેલી કાંઈ તારીશી ઓરજ પ્રધારી છે કેમકે હુરમ સાહેબે તો માત્ર ફરીઓનો રસ ચુસી લીધો; પણ આપે તો ફરીઓની છાત્ર (છોતરાં) ગોટલાં અને અંદરની ગોટલી પણ છોડી નથી અર્થાત ફરીમાંથી કાંઈ લાગ ત્યાગ કર્યો

નથી એ ખરેખરી ખુબી છે ? ” એટલે એ શબ્દોમાં એવો માર્મિક ભાવ સુજાવ્યો કે હુરમ . સાહેબે તો ને કરીઓ ખાધી છે તેના છોતરાં ગોટલા જણાય છે તેથી વધારે કરીઓ ખાધી એમ આપ કહો છો પણ આપ એમના કરતાં પણ એટલી બધી વધારે ખાધ ગયા છો કે તેની ગણતરી ન કરી શકાય તેટલા માટે તેના છોતરાં ગોટલા પણ બચાવ્યા નથી ? આ માર્મિક ભાવ બરેલી યુક્તિ સંબ્રળી હુરમ સાહેબે પોતાની ચઢતી વાત જની ધણાંજ ખુશી થયાં અને બિરબલ પ્રત્યે ને ખટક ધરાવતાં હતાં તે આ યુક્તિના કારણથી દિલથી દુર કરી વાત્સલ્યતા પ્રેમ દર્શાવતાં વિચારવા લાગ્યા.

વારના રપ મી.

કરો ન કહ્યો કોય, ઠઠા બાજી ઠિક ગણી;
હાંસી ઉલટી હોય, તજે દેવ એ તમ તણિ.

માધવાનંદ

કંકણ અને કેશની ગણતરી,

એક દિવસ કચેરી ખરખાસ્ત થયા બાદ બાદશાહ બિરબલને રંગમહેલમાં લઈ ગયો અને હાસ્ય વિનોદની વાર્તાઓ કરવા લાગ્યા. તે વખતે શાહે બિરબલને પુછ્યું કે “બિરબલ તમારી સ્ત્રીના હાથમાં કેટલાં કંકણ છે ? હાજર જવાબી બિરબલે જણાવ્યું કે “નામદારદે મારી સ્ત્રીના હાથ તરફ મારી દ્રષ્ટી દિવસમાં કોઠેજ વખત જાય છે તેમજ માન હાથ સાથે તેનો હાથ ધણીજ થોડી વખત લાગતો જણાય છે તો પણ ખાત્રીથી કહું છું કે ને જગ્યોએ આપ ખુદા-વિદની હરદમ-વારંવાર દ્રષ્ટી પડે છે તેમજ આખા દિવસમાં સેંકડો

(૭૮) ખુબીનો ખબરોં અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 વખત આપ નામદારનો હાથ ફર્યા કરે છે તે દાદીના બેટલા કેશ
 (વાળ) છે તેટલાજ કંકણ છે; માટે દાદીના કેશ ગણી દ્યો
 એટલે કંકણની ગણતરી પણ થઈજ જશે? આ ચેપટીકા સૂરખો
 હિતર સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઈ બિરબલના બુધ્ધિબલની સરાહના
 કરવામાં મશગુલ બન્યા.

વાર્તા ૨૬ મી.

ચોરી ચાહુન થાય છે, જ્યારે ચોર બંધાય;
 બાંધી મારે મહિપતિ, છેક ફેંચેલી થાય.

ક. દ. ડા.

ચોરની છત્રી કળા.

એક સમય વસંતઋતુમાં બાદશાહે દિલ્લી શહેરની બહાર અતિ
 સુંદર રમણિક બાગ હતો તેમાંના બગલામાં કચેરી ભરવાની ઇચ્છા
 જણાવી તેથી તે બગલાની અંદર નાના પ્રકારની બિછાયત સુંદર
 ફરનીચર અને ખુશખોદાર વસ્તુઓના છંટકાવ વગેરેની ગોઠવણ કરી,
 શાહ કચેરી મંડળસહ અનુપમ સ્થળ ઉપર બિરાજમાન થયા; અને
 બિરબલ સાથે ન્યાય રચનાની સુકિતઓ માટેની મસલત ચલાવી.
 તે વખતે એક સોદાગરે આવી અરજ કરી “ પરવરદિગાર ? હું
 માગવા દેશનો રહેનાર છું અને બગલામાં વ્યાપાર અરથે ગયો
 હતો, ત્યાં એક શાહુકાર પાસે સુંદર રાજહંસ પક્ષી મારા બેવામાં
 આવ્યું અને તેની સુંદરતા તથા અકલ્પની ખુબી જોઈ મારું મન
 લલચાયું કે આ પક્ષીના ધણીને મનમાનતા પછસા આપી ખરીદી
 લેઈ આપ બાવિંદને ત્યાં બેઠ કરવી એ ઇચ્છા પ્રબળપણે વધવાથી

તેના માલધણીને એક હજાર સોના મહેરો આપી તે રાજદંડ પક્ષી મેં
ખરીદી લીધું અને ત્યાંથી આપ હજાર આવવા રવાના થયો પરંતુ મારા
મનની ઉમેદ મનમાં જ રહી; કારણકે મારા ચાકર નોકરોમાંથી કોઈ દુષ્ટાત્મા
તેને મારી નાંખી બક્ષણ કરી ગયો. તેથી મને ધણો જ પરિનાપ થયો. કાલે
તેને મારી નાંખ્યો તે વિશેની મેં ધણી તપાસ ચલાવી પણ કસો પતો
લાગવા પામ્યો નહિ. તેજ હેતુ માટે આપ હજાર અરજ કરું છું, તે પ-
ક્ષીને મારનાર કીયો માણસ ? તેનો પતો લગાડવા આપ નામદાર
ચત્રન ચલાવશો. આ પ્રમાણે સોદાગરની અરજ સાંભળી તેના નોકર
ચાકરની ખારીક તપાસ ચલાવી. પરંતુ કસો દહાડો વળ્યો નહિ.
તેથી સોદાગર અત્યંત ઉદાસ થઈ ખીરખલને કહેવા લાગ્યો કે આવા
બાદશાહી દરબારમાં પણ જ્યારે ગુન્હો કરનારનો પતો ન લાગ્યો
તેથી ખાત્રી થાય છે કે અહિંયા પણ ન્યાયશાસ્ત્રી માટે મોટી ખોટ
જણાય છે ! આ માર્મિક વાક્ય સાંભળી ખીરખલે સોદાગરના નોકર
ચાકરોને પુનઃ બોલાવી પોતાની સામા ઉભા રાખ્યા આ થોડી
વાર તેમની સામે એકાગ્રપણે નેઠ રહી ખીરખલ આશ્રય લેવા બો-
લ્યો કે, વાહ શું પક્ષી મારી ખાનારનું ધૈર્ય પાછું છે ! પક્ષી મારીને
ખાઈ ગયો તે તો ઠીક, પરંતુ તે પક્ષીનાં પીઠાં પણ ખાઈ ગયો ! બો-
શી કચેરીમાં આવી ઉભો છે છતાં ગુન્હો કબુલ કરતા નથી. શું
થોડી નવાઈની વાત છે !

આવું ખીરખલનું બોલવું સાંભળી જોણે પક્ષી મારી નાખ્યું
હતું. તેના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ કે કદાચ મારી ભૂલ થઈ ગઈ
હોય અને પાંચડીમાં એકાદ ખારીક પિંછ રહી ગયું હોય ને ! એમ
જાણી લયતો માર્યો પોતાની દેહનું બાન લુલી ગયો. ચાર-પાંચ
કલાક હોય તે પ્રમાણે અધીરો બની કોઈ ન જાણી શકે પા-

(૮૦) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 ઘડી ઉપર હાથ ફેરવી પીછુ તપાસવા લાગ્યો. આ તેની કર્તવ્યતા
 કાદના લક્ષમાં નહોતી, પણ ખીરખલે તે ચાકરો મળ્યુત સુરતા
 રાખેલી હતી તેથી તે કૃત્ય પ્રકાશમાં આવી મયુ' અને તત્કાળ તે
 ચાકરને ચૌદમુ રત્ન (માર) આપવા માટે સીપાઇઓને હુકમ કર્યો
 ત્યારે અચ્છો મેથી પાક ખાધો કે ગુન્હે કચુલ કરવા મરજી જણા-
 વી તેથી “ બુધે જાજ બાજરી બુધે ડાબુ’ દેવા દે અને બુધે
 છોકરું છાતું રહે. ” એ વાતની પ્રતીતી મેળવી અને કચેરી સસક્ષ
 ગુન્હેગારે તે પક્ષી માર્યા વિશેનાં કારણો અને તેના મુદ્દા પણ રજુ
 કર્યા આ પ્રમાણે અજબ ચાતુરીથી ગુન્હેગારોને પકડ્યો તે કારણથી
 ખીરખલની દેશ પ્રદેશમાં વીશેષ કીર્તી વીસ્તરી.

વારતા ૨૭ મી.

બુધ જન વિબુધને વશ કરી, પાર પમાડે કામઃ
 નરવરની શું વિસાદ જ્યાં, જરા બને ગુલામ.

પ્રેમાનંદ.

સખસે બડી ચુપ !

એક દીવસ બાદશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે, ખીરખલ ! એક શ
 હાણો મનુષ્ય જોવાને હું આતુર છું માટે ખોળી લાવો. ખીરખલે
 વીનવ્યું કે, સરકાર સાહેબ ! એક શહાણાની ખોળ કરતાં રૂપીયા દસ
 હજાર ખર્ચ થશે. શાહે ખજાનચીને હુકમ કર્યો કે, ખીરખલના મુ-
 કામ ઉપર દસ હજાર રૂપીયા પહોંચાડી દે.

તદંતર ખીરખલ શહાણા માણસની શોધમાં વિચર્યો. એક દી-
 વસ ખજાનમાં એક સમજદાર માણસને જોઇ તેને ખીરખલે કહ્યું કે,

જેમ હું કહું તેમ કરવા જો તમે કબુલ થાવ તો મારે કાંઈ તમારું થોડું કામ છે. તેમજ તે કામ ખોર પડે સો રૂપિયા પણ આપીશ. આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી તેણે વીચાર્યું કે પૈસાના પૈસા મળશે અને મોટાની વળી મહેરબાની મળશે. તેથી બન્ને તરફથી ફાયદો સમજી તેણે બીરબલની વાત કબુલ કરી. ત્યારે બીરબલે તેને કહ્યું કે હું તમોને બાદશાહ હજુર લઈ જવાનો છું. પણ ત્યાં ગમે તેટલી શાહ તમોને વાત પુછે તદ્દાપિ એક પણ શબ્દ બોલવો (ઉત્તર આપવો) નહી. બાદ બન્ને જણા કચેરીમાં ગયા અને બાદશાહને અરજ કરી કે, ગરીબપરવર ! આપ નામદારના હુકમ પ્રમાણે શહાણો મનુષ્ય શોધી લાવ્યો છું. બાદશાહે તેને બોલાવી પાસે બેસાડ્યો. બાદશાહે શહાણાને પુછ્યું કે તમે ક્યાંથી આવ્યા ? કેવી જ્ઞાતિના છો ? તમારું નામ શું છે ? શું ખગર છે ? વગેરે વગેરે ઘણાકે પ્રશ્નો કર્યા, તથાપી તેણે કાંઈ પણ પ્રત્યુત્તર આપ્યોજ નહિ. આથી શાહ ઘણો ગુસ્સે થઈ બીરબલ સામું જોઈ બોલ્યો કે, મુખ મળે તો શું કરવું ? બીરબલે જવાબ આપ્યો કે, શીરતાજ ! સુપ થઈ રહેવું ! ” આવું બિરબલનું મરમ બરું વાત્ર સાંભળી અર્થાત્ મુખનો મેળાપ દૈવયોગે થાય તો કયું પણ ન બોલતાં ચુપ-મૌન થઈ રહેવું. તેથીજ શાહણો સુપ પકડી બેસી રહ્યો છે એટલું મુખ અને સુપ રહેનાર શાહણો એમ ઠરાવ્યું એથી શાહ મનમાં લજ્યાને પ્રાત્ર થયો અને બિરબલના શાહણુપણની સુકિત રચના વિચારી “ મારી પાસે પણ કેવાં નર રત્ન છે ? ! ” એવ. રંગમાં ગર્વાનંદ બન્યો, ધન્ય છે સુણુઆહી શાહને ! !

વારતા ૨૮ મી.

લહે ન મોટમ માન, અને અધિકારી જન કદી.

મહાન પુરૂષની મહાનતા.

એક સમય બાદશાહ કચેરીમાં ખીરાજમાન થયો હતો તે વખતે પોતાનો દુધભાઈ [ધાવમાતાનો છોકરો] શાહ હજુર આવ્યો તેને શાહ પ્રેમસહ પોતાના નજીક બેસાડી ખીરખલ પ્રત્યે શાહે જણાવ્યું કે “ આ અમારા દુધભાઈ છે અને એમને એક નાનું રાજ્ય આપવા મારો ઇરાદો છે; પરંતુ તે નાના રાજ્ય માટે નાના ખીરખલની પણ અનિ આવશ્યકતા છે તેથી એક નાનો ખીરખલ પેદા કરી લાવો. ” તે સાંભળી ખીરખલે કહ્યું કે “ જો હુકમ નામદાર ! ” ખીજે દાસે એક બળદ (બેહલ) ને શણગારી રેસમી રસી ગળામાં બાંધી પોતે તે બળદને દોરી કચેરીમાં આવ્યો તે જોઈ બાદશાહે આશ્ચર્યચક્ર પુછ્યું કે “ આ શું ? અને મારા દુધભાઈ માટે નાનો ખીરખલ શોધી કહાડ્યો કે નહીં ? ” તે સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે “ જી સરકાર ! હાજર છે, આપના દુધભાઈ માટે મારોજ દુધભાઈ લઈને આવ્યો છું તે નિહાળો ” એમ કહી બળદને દેખાડ્યો ત્યારે શાહે કહ્યું કે “ તમારો દુધભાઈ બળદ શી રીતે થાય ? ” ત્યારે ખીરખલે કહ્યું કે “ નામદાર ! આ આપના દુધભાઈ શી રીતે થાય ? ” બાદશાહે જણાવ્યું કે “ એમની માનું હું દુધ પીતો હતો તેથી અમારા દુધભાઈ છે ! ” ત્યારે ખીરખલે હર્ષ સાથે જણાવ્યું કે “ હું પણ આ બળદની માનુંજ દુધ પી મોટો થયો છું માટે આ પણ મારો દુધભાઈ કેમ ન કહેવાય ? ” તે સુદાર્થવાળો જવાબ સાંભળી મનમાં હર્ષવંત થઈ સુપ થઈ રહ્યો. કારણ કે ખીર-

બલે મર્મ જણાવ્યું કે બોલા બોલતી ખરાબરી હલકા લોકોથી કદી પછુ કરી શકામજ નહીં માટે આપના વિચાર અતિ ઉચ્ચ છે; ત-
દી અધીકારીનેજ અધીકાર યોગ્ય છે તેમ ખીરબલ આપના દરખા-
રમાં શોભે, આવી વાસ્તવમાં છુપી યુક્તિ રહેલી હતી તેથી શાહ
મનમાં સમજી ખીરબલની યુક્તિ વખાણવા લાગ્યો.

વાર્તા ૨૬ મી.

બલપટે તીરથ સકળ, વસે સદા બળ સમ,

ચમત્કૃતિ લરેલો પ્રમ.

બાદશાહે ખીરબલને પુછ્યું કે “ તમારો મહામંત્ર કયો ? ”
ખીરબલે જણાવ્યું કે “ નામદાર ! ગાયત્રીમંત્ર ” તારે શાહે પુછ્યું
કે “ તમે ગાઇ પુજક છો તારે ગાઇના ચામડાના બેડા પગમાં કે-
મ પહેરો છો ? ” ખીરબલે ઉત્તર આપ્યો કે “ જહાંપનાહ ! બા-
લાલુના પગમાં ૬૮ તીરથનો વાસ-મુકામ છે તેથી તે પગોનો અને
ગોચરનો યોગ થવો યોગ્યજ છે; કારણ કે તે બન્નેના સંગમથી
અધિક તીર્થનો મહિમા વધે છે અને તીર્થનું તેવડે રક્ષણ થાય છે;
માટે તેમ કરીએ છીએ.” આ યુક્તિ સાંભળી શાહ ખુશી થયો.

વારતા ૩૦ મી.

બહાદુરમાં બહાદુર ધન સુત સ્ત્રી, તોપણ પ્રાણ ઉપર બહુ બહાલ.

પ્રાણ બચાવ્યા પછી પારકાને બચાવવા પ્યાર બતાવવો.

એક સમય બાદશાહ પોતાના આનંદભુવનમાં ખીરાજમાન થયા
હતા તે વખતે ખીરબલ પાસેજ બેસતા હતા. શાહ અને ખીરબલ

(૨૪) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

વચ્ચે કેટલીક સંજ્ઞા રંગની આઠી અવળી વારતાઓ થયા પછી પુ-
છ્યું કે “ ખીરખલ માણસને સર્વથી વધારે વ્હાલી કંઈ વસ્તુ છે ? ”
ખીરખલે કહ્યું કે “ નેકનામદાર ! હું તો એમ માનું છું કે આ દુ-
નિઆમાં સર્વથી વધારે વ્હાલી વસ્તુ પોતાની જાન (પ્રાણ) છે,
એથી અધિક વ્હાલી કોઈ અન્ય વસ્તુ નથી, ચાહે તો અમીર, ફ-
કીર, દુઃખી-સુખી મનુષ્ય હશે કિંવા જાનવર હશે તોપણ પોતાના
પ્રાણને બચાવવામાં વધારે ખંત ધરાવશે; પણ પ્રાણની દરકાર ન
રાખતાં પૈસો-કે સગાં સંબંધી બચાવવા કદી પણ ધ્યાન આપશે નહિ
એથી ખાત્રી થાય છે કે સર્વથી પ્રાણ વધારે વ્હાલો છે આ પ્રમાણે
વારતાલાપ થઈ રહ્યો છે તેટલામાં શાહની એક સ્ત્રી પોતાના બાળ-
કને રમાડતી પ્યાર સાથે ચુંબન લેતી હતી તે ઉપર નજર પડી
એટલે શાહને મોટો આનંદ ઉપજ્યો અને ખીરખલ પ્રત્યે ‘ જણાવ્યું ’
કે “ મને તો એમ જણાય છે કે સર્વ વસ્તુ કરતાં બાળક વધારે
વ્હાલું લાગે છે ! ” તે સાંભળી ખીરખલે અરજ કરી કે “ સરકાર,
આપનું કહેવું ખરું છે; પરંતુ જ્યારે પોતાના પ્રાણ ઉપર મહા આ-
ક્રમ આવી પડે છે તે વખતે ધન, દોલત, પુત્ર, સ્ત્રી, પરિવાર અને
વ્હાલાં-સંબંધી વગેરે એક પણ વ્હાલાં લાગતાં નથી, માત્ર પોતાનો
જીવ કેમ બચે તેજ યુક્તિમાં મુંઝાવું પ્રિય થઈ પડે છે. ” શાહે
કહ્યું કે “ ખીરખલ ! તમે કહો છે તે ખરું હશે; પરંતુ અનુભવ
વગર તેની મનમાં અસર થતી નથી; માટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ
થએલું જોવાને આતુર છું. ” તે સાંભળી ખીરખલે કહ્યું કે નામદાર
ચોડા દીવસમાં એનો પ્રત્યક્ષ દાખલો આપને બતાવીશ. ”

એ પ્રમાણે બન્ને વચ્ચે વારતા થયા પછી કેટલાક દીવસો
ગયા પછી સીપાઈને હુકમ કરી એક બે માસના બચ્ન સહિત

વાંદરીને પકડી બગીચાની અંદર રખાવી. તદ્દતર એક વીસ હાથનો ઉડો ખાડો ખોદી તૈયાર કરી રાખ્યો, બાદ બાદશાહ પાસે જઈ વિનવ્યું કે “ ગરીબ પરવર ! ‘ સર્વથી ‘ પ્રાણ બહાલો કે બાળક બહાલું છે ’ તેની આપને ખાત્રી કરી, આપવાનો આજે સમય છે; માટે આપ બગીચાની અંદર પધારો. ” બાદશાહ આનંદયુક્ત થઈ ખીરબલ સંગાથે ચાલ્યો. બગીચામાં પહોંચ્યા પછી સીપાઈને સંકેત મુજબ સાન બતાવી સમજાવ્યો કે તેણે બચ્ચા સહિત વાનરીને ખાડાની અંદર નાખી ઉપરથી પાણીનો પ્રવાહ ધોધ ચલાવ્યો; બચ્ચાને ખાડામાં પાણી ભરાવા લાગ્યું કે વાંદરી પોતાના બચ્ચાને છાતી સરખું વળગાડી પોતાનો બચ્ચાવ ખોળવા લાગી. તે જોઈ ખીરબલે શાહને કહ્યું કે “ નામદાર ! હવે મળહ જોવાની છે ” જોતજોતામાં થોડીવારે પાણી ખાડામાં વધવા લાગ્યું તેથી વાનરી ચારે તરફ બહુજ ઠેકડા મારી બચ્ચાવ માટે તરફડીયાં માર્યા પણ કશો દહાડો વળ્યો નહીં વાનરીના પેટ સુધી પાણી આવ્યું કે બચ્ચાને ખભા ઉપર રાખી રક્ષણ કરવા લાગી. જેમ જેમ પાણી ઉપર ચઢતું ગયું તેમ તેમ માથા ઉપર બચ્ચાને ચઢાવી બચવા ઉપાય શોધ્યા. તે જોઈ શાહે કહ્યું કે “ કેમ ખીરબલ ! પ્રાણ બહાલો કે બચ્ચા બહાલો જુઓ ખીચારી વાનરી બચ્ચાનો જીવ બચાવવા કેટલા પ્રયત્ન કરે છે ! ” ખીરબલે કહ્યું કે “ નેકનામદાર ! જરા થોડીવાર જોયાં કરો હમણાંજ તેનો દાખલો જણાઈ આવશે. હવે વાનરીને ગળા સુધી પાણી આવી પહોંચ્યું કે પછી તેણીએ બચ્ચાને બચાવવાની આશા ફેકડે છે એમ લાગવાથી તથા હું પણ તેનો બચાવ કરવામાં નાહક જીવ ખોઈ ખેસીશ એમ વિચારી છેવટે નિરપાય થઈ બિચારીએ બચ્ચાને પ્રગતળે ધાકી તે ઉપર પોતે ઉભી રહી પોતાનો પ્રાણ બ-

(૮૬) ખુબીનો ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 ચાવવા વળખાં મારવા લાગી. તે જોઈ ખીરખલે પાણીનો પ્રવાહ બંધ
 કરાવ્યો અને તેને બહાર કઢાવી લીધી, પછી શાહને વિનંતુ કે,
 કેમ શીરતાજ, અત્યાર સુધી આ વાદરીને બચ્યું કેવું પ્યારું હતું ?
 પરંતુ ન્યારે પોતાનો જીવ જવાનો વખત નજીક દેખાયો ત્યારે ખ-
 ચ્ચનિ જીવાડવાનો પ્રયત્ન છોડી દઈ પોતાનો પ્રાણ બચાવવા પ્રયત્ન
 આદર્યો. એવીજ રીતે મનુષ્યને પોતાનાં બાળકા વહાલાં છે પણ જીવ
 ઉપર તવાઈ આવી પડી કે ધરખાર, છોકરાં, સ્ત્રી, ધન, દોલત કે
 મા બાપ વગેરે કોઈ કોઈનું નથી. પોતાના પ્રાણ અગાડી બધાંએ
 કશી વિચ્છાતમાં નથી. માટેજ સર્વ વસ્તુ કરતાં પોતાનો જીવ વધારે
 વહાલો છે એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોઈ બાદશાહ બડી તાબુખી પામ્યો,
 અને ખીરખલની અકલ માટે તારીફ કરવા લાગ્યો.

ભાગ ચોથો.

વારતા ૩૧ મી.

ચાહે ત્યમ કરી ચગુર, નર, સાધે છે નિજ સ્વાર્થ
 કરાવચંદ્ર.

એક સમય બાદશાહે ખીરખલ પ્રત્યે જણાવ્યું કે “ખીરખલ !
 તું મને હસાવીશ તો હું મોટી બક્ષીસ આપીશ.” આવું શાહનું
 સાંભળી અનેક યુક્તિ લઢાવી રમ્મત મમ્મત ભરી હાસ્યજનક નાસ્તી-
 એ કરી: તદ્દર્શી શાહને હસવું આવ્યું નહીં તેથી ઉચટે ખીરખલે
 બાદશાહના કાનમાં કહ્યું કે “જહાંપનાહ જો આપ હવે નહિ હસ

શે તે હું મોટી જીમ મારીશ ! ” તે સાંભળી શાહ તેના ટીખલી. પણ વિષેના ભાવ યાદ કરી હત્યા; સખબ કે બણા યત્ન કરવા છતાં તેનો ઉપાય આશ્યો નહિં ત્યારે છેવટે ઉટપટાંગ ટીખલી જ- સુવસા યત્ન આશ્યો તે બાણી હસવું આવી ગયું; એટલે બીરબલે કહ્યું કે “ નામદાર ! આપ આપની સરત પૂરી થયલી સમજી ધારેલી બક્ષીસ આપી દો. તે સાંભળી બોલેલું પાળવા તુરત બક્ષીસ આપી, આહા !

॥ दत्तिदन्त समानं ह न एकां निर्गतां वच ॥

આ વીદ્વાનોનું વાક્ય મહાન પુરોના વચનની કેટલાક અને કેવી મહત્તા દર્શાવે છે ! શાહ બિરબલની તક વિદ્યા બોધ ખુશી થયો અને પુનઃ જ્ઞાન ગોષ્ઠ આગળ ચલાવી.

વારતા ૩૨ મી.

નર સરવર વર છે નરો, (૫) બુદ્ધિ નીર્યુત હોય;
નહિ તો નર સરવર કને, કદી ન આવે કોય.

કલ્યાણજી.

જેવા વખત તેવાં વાળાં.

એક સમય બાદશાહની માતૃશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો તેમજ તેજ વખત દુરમ સાહેબે એક શાહબદને પણ જન્મ આપ્યો (પુત્ર પ્ર- સન્ન્યો) આ બન્ને સમાચાર પ્રજામાં સાચેજ ફેલાયા તેથી પ્રજાજનો મહા મુગ્ધજનમાં પડ્યા; કેમકે માતૃશ્રીના મરણનો શોક પ્રદર્શિત કર- વો કે શાહબદના જન્મનો હર્ષ બતાવવો ? ! તે વખતેની કશી સૂઝ

(૮૮) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 પક્ષી નહી; કારણકે શોક અને હર્ષને ડહાં વૈર છે. હવે એ બેના
 સંગાથે શી રીતે મુકાબલો થાય ? આવી ભરદોળ વિચારતા હતા
 તેવામાં તેમને સાંભળી આવ્યું કે “ આ ખખત ખીરખલની સલાહ
 લેઈએ તો નિકાલ આવે. ” આ વાત સર્વાનુમતે સિદ્ધ થઈ કે ખિર-
 ખલની હબુર પ્રજ્ઞના આગેવાનો ગયા અને પ્રજ્ઞની મુંઝવણના સ-
 માચાર જણાવ્યા, તે સાંભળી ખીરખલે કહ્યું કે “ અહરથો ! સર્વ
 જનો મળી દરબારમાં જાઓ અને જે વખતે જહાંપનાહની નજર
 તમારા તરફ આવે કે તુરતા તુરત સર્વ ખુલાં માથાં કરી ઊભા રહે-
 ને જે બાદશાહ આ ખનાવ જોઈ હશે તો તમારે પણ હસવું અને
 જે રડવા સરખો લાવ કરે તો તમારે રડી પડવું. ” આ પ્રમાણે
 ખીરખલની યુક્તિ સાંભળી તેમણે તેજ પ્રમાણે યુક્તિ કરી રાજદ્વારમાં
 ગયા. તે વિચિત્ર ખનાવ જોઈ શાહને હસવું આવ્યું કે તુરત સર્વકો
 હસી આનંદ દર્શાવ્યો. છેવટે પુછગાછ કરતાં જણાયું કે આ યુક્તિ
 રચના ખીરખલની છે તેથી શાહ ખીરખલની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૩૩ મી.

ચતુર તણી ચતુરાઈ તે છુપી રહે નહી છોક.

બ્યાસ.

પારકાનો ઉપકાર કર્યો તેજ પુણ્ય.

એક વખત બાદશાહે એક લુહાર (લવાર) ને હુકમ આપ્યો
 કે “ એક સુંદર મજબુત ખખતર તૈયાર કરી લાવ ! ” લુહારે ધણી
 કારીગરી કેળવી તારીફ લાયક ખખતર તૈયાર કરી શાહની હબુરમાં
 આવ્યો. બાદશાહે તેની પરીક્ષા કરવા જમીન ઉપર ખખતરને રાખી

ગોળી બહાર કર્યો તેથી બખ્તરના ટુકડા થઈ ગયા. તે જોઈ શાહ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો કે “ જો આ પ્રમાણે ફરી બખ્તર તૈયાર કરી લાગ્યો તો તારૂં માથું ધડથી જુદું કરવામાં આવશે. ” તે કઠોર હુકમ સાંભળી બિચારો લુહાર બહુજ કરવા લાગ્યો. મહેનત ફાગટ મઠ તેની શીકર ન કરતાં હવે શી રીતે કરવું ? તે વિષે ભયમાં ભારે ભરદોળ કરતો પોતાને ઘેર ગયો બીજો દિવસે તે બીરબલ હજુર જઈ કરગરવા લાગ્યો કે “ મહેરબાન ! મને કોઈ કૃપા કરી યુક્તિ બતાવો કે જેથી મારી મહેનત લેખે આવે અને મોતમાંથી બચું ! બીરબલે તેનો દયામણો દેખાવ જોઈ અને કરુણાજનક વાણી સાંભળી જણાવ્યું કે “ ફરી બખ્તર તૈયાર કરી તારા શરીર ઉપર ધારણ કરી કચેરીમાં આવજો, ત્યારે પરીક્ષા કરવા કહે ત્યારે અરજ કરવી કે મરીબ પરવર ! જમીન ઉપર રાખી બખ્તરની પરીક્ષા લેવાત્રી નથી : પણ શરીર ઉપર પહેરી પરીક્ષા લેવાય છે જેથી ખખર પડે છે કે શરીરનું કેટલું સંરક્ષણ કરે છે ? માટે હું પહેરીને ઉભો છું, આપ ગોળી બહાર કરી બખ્તરની અજમાયસ બલેથી કરી લ્યો આટલુંજ કહેજો એટલે તારૂં કાર્ય સિદ્ધ થશે. આ પ્રમાણે બીરબલની ફકત યાદ રાખી લુહારે બખ્તર તૈયાર કરી તેજ પ્રમાણે શાહ હજુર જઈ વાક્ય રચના કરી. તે જોઈ બાદશાહે વિચાર્યું કે “ લુહારનું કહેવું સત્ય છે. પરંતુ આ યુક્તિ એની હોય નહીં ! ” લુહાર સાથે પ્રશ્નોત્તર કરતાં જણાવ્યું કે આ યુક્તિ રચના બિરબલની બતાવેલી છે, તે જાણી શાહ ખુશી થયો અને લુહારને સારો શિરપાવ આપી વીન્દ્યા કર્યો.

(૬૦) ખુબીનો ખબરો અથવા ઠહાપણનો દરિયાવ.

વારતા ૩૪ મી.

હાનિકર હાંસી સહ, સમજી તમે મુજબ.

વહલવા.

એક વખત બાદશાહ અને ખીરખલ રાજ પાટિકાએ ફરવા ગયા ત્યાં એકે કુતરો રસ્તાની બાજુએ એક કેટલાક દીવસની કાળી પડી ગયેલી રાંઠલીનો કકડો ખાતો હતો, તે જોઈ શાહે ખીરખલની મીઠી મસ્કરી કરતાં જણાવ્યું કે “ખીરખલ ! જુઓ જુઓ પેલો કુતરો કાળીને ખાય છે.” આજુ શાહનું બોલવું સાંભળી ખીરખલનો કાંઈ નિયિતજ વાર્તા બારી કે ‘નામદાર કપટ પડતા વડે માત્ર માથાના બા સમાન વાર્તા મસ્કરી દ્વારા સૂચવે છે; કેમકે મારી માનું નામ ‘કાળી’ છે તેથી કાળીને કુતરો ખાય છે એમ મસ્કરીમાં જણાવ્યું પણ હું તેનો એવો જવાબ વાળું કે આખંદે નામદાર એવી મસ્કરી કરવાની ટેવજ હોય છે, એમ વિચારી ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે “નામદાર ! છે તો કાળી પણ એના મનથી તો તે ન્યામતમાની લીધેલ છે તો ” એ ઉત્તર સાંભળતાં શાહને બહુ માહું લાગ્યું અને ગુસ્સો કરી બોલ્યો કે ‘કેમ ખીરખલ ! મારાં માજી શાહેમની મસ્કરી કરે છે કે શું ? શું મારાં માજીને કુતરો ખાય છે ! એમ તું મસ્કરીમાં જણાવે છે ! ” બાદશાહને ગુસ્સો થવાનું કારણ એ હતું કે તેમની માનું નામ ‘ન્યામતજી’ હતું, ખીરખલે કહ્યું કે “ગરીબ પરવર ! ગરીબ કિંવા તવંગર એ સર્વને માનો પ્યાર સરખોજ હોય છે; જેમ આપને એ નામથી ગુસ્સો આવ્યો તેમ ખુદાવિંદ ! મારી માની પણ તેજ પ્રમાણે મસ્કરી કરી છે માટે પ્રથમ પમથું આપે લાવું છે પછી નામદારને ગુસ્સો લાવવો બાજબી નથી.” તે

સાંભળી બાદશાહે ખેતાની બુદ્ધ થયેલી બાણી વાત ફેરવી કે ખીરખલ
તું તો કાળી રોટલીના કકણને કુતરે ખાય છે તે જોઈ સહેજ કહ્યું
હતું ” પરંપર દિમાર । જો આપે શુદ્ધ બુદ્ધિથીએમ કહ્યું હોય તો
મેં પણ શુદ્ધ બુદ્ધિથીજ આપને તે પ્રમતો ઉત્તર આપ્યો છે. કેમકે
કુતરાના મનમાં તે કાળી રોટલી ખરાબ થઈ ગયેલી નથી; પણ
ન્યાયમત (સારી) છે, એમ સમજી ખાય છે. ” આ પ્રમાણે બો-
લતાથી શાહ ખુશી થયો મનમાં સમજ્યો કે હવે પછી આવી મશ્કરી
કરવી એ માફ સંબંધમાં આવ્યોય છે.

વારતા ૩૫ મી.

મતિમાન અનુમાનથી, મનના સમજે મર્મ,

બુલા ખીરામ.

રાણાનાંજ નાણાં છે.

એક સમય બાદશાહે દરબાર ભરી કોઈ રાજ્ય સંબંધી વિચાર
ચલાવી, ખીરખલને ગમતની ખાતર શાહે પુછ્યું કે “ આ સર્વ દર-
બારીઓના મનમાં અત્યારે શું વિચારણા હશે ? ” ખીરખલે વિનય
કે નામદાર ! સર્વ દરબારીઓના મનમાં અત્યારે એવી વીચારણા છે
નામદારનું કલ્યાણ થાઓ. સદા જય થાઓ, સત્તુઓનો નાશ થાઓ
અને નિરંતર રાજ્ય સમૃદ્ધિથી આનંદમાન રહી નિર્વિધનપણે રાજ્ય
મુખે ભોગવો. એજ વિચારણા છે ” શાહે દરબારીઓને તેજ પ્રમાણે
પુછ્યું તો સરવે જણાઓએ ખીરખલનો વાક્યોનેજ સાત્ત્વ કર્યું. ત્યારે
બાદશાહે પુછ્યું કે “ મારા મનમાં શું વીચારણા છે તે કહે ? ”
ખીરખલે જણાવ્યું કે “ સિરતાજ ! આપના મનમાં એ વિચારણા છે

(૯૨) ખુખીનો ખળનો અને કહાપણનો દરિયાવ,
 કે આપણા પુર્વજો સદગતિમાં નિવાસ કરે અને પુર્વજોને નરકે જવા
 ચાહો છો તથા અપકીર્તિ થવાથી ખુશી છો ? તો તે કરમાવો. ”
 આવી ખીરખલની અભિનવ યુક્તિ જાણી શાહ હર્ષવાન થયો અને
 તેના વાક્યો કબુલ કરવાં પડ્યાં.

વારતા ૩૬ મી.

ઉપજે યુક્તિ વિદ્ય તો, સમે સહુ સંતાપ-

મણીલાલ.

એક અકલવાન હજારને હરાવે.

એક સમય અકબર શાહે વિચાર્યું કે “ખીરખલ ઘણો શાણો,
 અકબરના ભંડાર રૂપ, વક્તા, સમયસુચક અને રાજખટપટનો પ્રવિણ
 તંત્રી છે; પરંતુ કુલ મુસલમાન વર્ગમાં એ એકજ બ્રાહ્મણ હોવાથી
 તેના માટે મારા જ્ઞાતિવાળાઓ વખતો વખત અપરિમિત શ્રમ ઉઠા-
 વી તેને ખસેડવા યત્ન ચલાવે છે માટે “ખહુ તાતણુ ખળીયું”
 કોક વખતે તે પરિણામે હાનિકારક પ્રકાર થાય; પણ જો એ દીન
 ધર્મને સ્વીકારી લે તો તમામ ખટપટનો અંત આવી જાય. ” એમ
 વિચારી વખતો વખત શાહ ખીરખલ પ્રત્યે કહેતો કે “ખીરખલ !
 તમારી સાથે મારે બેઠક નાનો છે; તો પણ કોઈ દીવસ મારે ત્યાં
 નાસ્તો કરવા આવ્યા નથી માટે એક વખત તે સંયોગ બને તો
 ઘણી ખુશી થવા જેવી વારતા છે. ” એમ : હરવખત કહેતો; પણ
 ખીરખલ ખીલકુલ ના ન કહેતાં ગમે તે બહાનું કાઢી છટકી જતો.
 એક વખતે ખીરખલ ઘણાજ જરૂરી કામમાં ગયાયેલો હતો તે તક-
 નો લાભ લેઈ શાહે ખીરખલને કહ્યું કે “કાલે મારે ત્યાં નાસ્તો

કરવા આવજો, ” ખીરખલ કામમાં તક્ષીન બનેલો હોવાથી બેકામમાં તેનાથી “ હા આવીશ ” એમ કહેવાઈ ગયું. તે સાંભળી બાદશાહને ધણો હર્ષ તથા સંતોષ ઉપજ્યો. ખીજે દીવસે પ્રભાતે કાજી દરબારી વજેરને બોલાવી પછી નાના પ્રકારની રસોઈ તૈયાર કરાવી, મુસલમાની ધર્મના કાયદા પ્રમાણે મીજબાની ઠરાવી મોટા આનંદોત્સવને લીધે ગાનતાન, વાજાંત્રનાદ ચાલી રહ્યો હતો. અનેક પ્રકારના પશુ પક્ષીઓના માંસની તરકારીઓ અમુલ્ય પ્રકારે બનાવી મુકી.

ન્યારે ખીરખલ કામથી અલગ થયો ત્યારે તેને જાન આવ્યું કે “ મેં ” શાહને ત્યાં કાલ નાસ્તો કરવા જવાની હા પાડી છે અરે; પણ જવાય કેમ? અને ન જઈ તો જહાંપનાહનું અપમાન ગણાય અને તેથી ખીજવાઈ વખતે પ્રાણુ લેઈ લેવાની તક હાથ લાવે, માટે હવે શું કરવું? બન્ને તરફથી ફસામણ થઈ ધર્મ બ્રષ્ટ કરવા કરતાં તો મરવું લાખ ધણે દરજ્જે સાઈ છે હે જગતનિયંતા મુકદ્દ! જે અત્યાર સુધી ભરતખંડમાં આપના દાસની કીર્તિ વીસ્તારેલ છે તેને શું છેવટે કાળો ડાઘ લગાડવાનો વખત આવશે કે? જેમ પાણીમાં કમળ ફાઈ રહે તેમ યવન મંડળમાં અઘાપિ સુધી નિર્લેપપણે રહી સ્વધર્મને સાચવ્યું છે માટે હવે પણ આલ નભાવશે. ” એમ વિચારતો ક્યો રસ્તો લેવાથી બન્ને તરફની વારતા બની રહે તેજ યુક્તિની રચના શોધવા લાગ્યા. અને એકાએક યુક્તિ તે ઉપાધીથી મુક્ત થવાની ઇશ્વર કૃપાએ સૂઝી આવી તેથી મનોવૃત્તિ શાંત કરી નિંદ્રાવશ થયો.

પ્રાતઃકાલે નહિ પુજન કરી ખેપાક પહેરી તૈયાર થાય છે તેટલામાં બાદશાહને ત્યાંથી મીજબાનીનું આમંત્રણ (નોતર) આવ્યું તેને ખીરખલે કહ્યું કે “ જાઓ નામદારને કહો કે હમણાંજ આવે

(૬૪) ખુખીનો ખનનનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

જે " એમ કહી સીધાંધને સ્વાના કર્યો; તદનંતર ખીરખલ સોનીને
સાં જઈ દાગીના ધોવાની પીછી માગી લીધી અને તે લઈને દરખાર
ગઢમાં પ્રવેશ કર્યો, તેને જોઈને સર્વ યવન મંડળને ઘણો આનંદ
થયો. બાદ ખીરખલ સર્વ તૈયારી જાણીને શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો
કે " પરવર દિગાર ! આપ નામદારની ખાતર મારા મનમાં કોઈ પ્ર-
કારની જુદાઈ નથી, તેથી આ વખતે આપની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવા
અહીંયાં આવ્યો છું તો મારી એક અરજ છે કે હિંદુ રીવાજ મુ-
જબ કેળના પાંદડાની પાતળ ઉપર પાણી છાંટકાવ કરવો; માટે આ-
પની આજ્ઞા મને થવી જોઈએ તો તે પાતળો તથા ખાનપાનની ચીજો
આસપાસ જગ્યા પવિત્ર કરવા નિયમ પ્રમાણે પાણી છાંટું. " તે
સાંભળી શાહે ખુશીથી જણાવ્યું કે " ખીરખલ ! તેમ કરવામાં મારા
તરફથી કશી અડચણ નથી, એવડકથી તમારા રીવાજ પ્રમાણે ક્રીયા
કરો. " આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી જળપાત્ર હાથમાં લઈ
ખીસામાંથી સુઅરના વાળની પીછી સર્વ મંડળ જુએ તેમ કહાડી
તે પીછી વડે સર્વ પત્રાળ ઉપર અને રસોઈની આસપાસ પાણી
છાંટવું શરૂ કર્યું. તે જોઈ મુસલમાન લોકો બહુ નારાજ થયા; કાર-
ણકે મુસલમાની ધર્મમાં સુઅરનો કોઈપણ ભાગ (હાડ, વાળ, ચર્મ,
નખ વગેરે) બૂદ્ધ્યે સુક્યે પણ અડી જાય તો નાપાક થયું મણી
કપડાં, મુકામ અને શરીરને પાણી કે ગુલાબજળથી પવિત્ર કરી દેવું
પડે છે; તેમજ તે વસ્તુને જે અડે તેને ન્યાત ખહાર મૂકી દે છે
તેથી ખીરખલને સર્વેક કુવચનો સંભળાવવા માંડ્યા અને ત્યાંથી
ખહાર કહાડી મૂકી નાપાકી દૂર કરવા મચી પડ્યા. બાદશાહ તે ગુપ-
ચુપ બેઠા જોયા કરતા હતા; કેમકે તેમને વચનથી બાંધી લીધા હતા
એટલે ઉપાયનો ! સર્વ રસોઈ નાંખી દેવાયી મકાન પવિત્ર કરી ન-

વીન સ્તોષ કરવી શરૂ કરી; પરંતુ આ બનવા બન્યા પછી ફરીથી કાંઈ દીવસ બાદશાહે પોતાને ત્યાં નારતો કરવાનું ખીરબને કહેવાનું યાદ કર્યુંજ નહીં; કેમકે આ અટક્યાસાધવાળી મુક્તિ હસ્તે સાહને યાદ આવ્યા કરતી હતી અને મનમાં વિચારતો કે “ હું ખીરબલની અમલ છે ! કે ગમે તેવા ફાંદામાંથી સટકી જતાં જરા વાર લાગતીજ નથી. વાહ ! સાબાસ છે ! ! ”

વારતા ૩૭ મી.

આખક છે સુખમાં સદા, નિર્ભય નિપટ નિઃશક,
ધેલાસાધ.

સર્વથી મોટું કાણુ ?

એક સમય બાદશાહે ખીરબલને સર્વથી પુછ્યું કે “ ખીરબલની આ જગતમાં સર્વથી મોટું કાણુ છે ? ” ખીરબલ આ વાક્યથી સમજી ગયો કે “ હું મોટો છું ” એમ બાદશાહ કહેવડાવવા માગે છે; પરંતુ તે ગર્વનો પરાજય કરવો એથી પરીણામે લાભ છે એમ વિચારી બોલ્યો કે “ નામદાર ! સર્વથી મોટું બાળક !! રાજા, ધનવાન, બહાદુર અને હિકમતવાળો હોય તદ્દપિ તે સર્વથી બાળક મોટું છે; કેમકે તે કાંઈથી ખિંજવાનુંજ નહિં તેમ દેશપતિની દરકાર પણ કરવાનું નહીં. ” આવું ખીરબલનું બોલવું સાંભળી સાહને હસવું આવ્યું અને કહેવા લાગ્યો કે “ બાળક શી રીતે મોટું મણાય ? તેનું પ્રમાણુ આપો ” ખીરબલે કહ્યું કે “ નામદાર ! કહેથી ન અને એ તો અનુભવી બોધએ તોજ ખાતરી થાય ” આવું ખીરબલનું બોલવું સાંભળી સાહનો જરા ઉદાસી ચહેરા થયો, આડી અવળી વાતો કરી પોતાના નિયમમાં મૂક્યા.

(૬૬) ખુખીનો ખબનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

તદંતર આઠ દશ દિવસ બાદ “ સર્વથી મોટું કાણુ ? ” તે પ્રશ્નોત્તરની પ્રતીતી બતાવતા એક દોઢ બે વરસનો હુશીયાર ચાલાક છોકરો ચાકર પાસે તેડાવી લીધો; અને શાહ પાસે આવી સલામ સલામ કરી આગળ બેઠો. તે ખુખસૂરત ધબરૂ બાળારાગને પણ શાહના આગળ બેસાડ્યો. શાહ સુંદર સ્વરૂપ બાળકને નેહ ખુશી થયો અને પોતે તે છોકરાને હાથમાં લઈ ચુમન લેવા લાગ્યો; પણ તે છોકરે કોઈ દિવસ નહીં નેએલ તેવી અને લાંબી ડાઠી નેહ આડાઈ કરવા લાગ્યો અને બાળકીડાની મસ્તી આદરી. તેથી કંટાળેલાવી શાહે છોડી દીધો. ખીરખલને કહેવા લાગ્યા કે “ આ બાળક કેવું તોફાની છે ” ખીરખલે કહ્યું કે નામદાર એ સર્વથી મોટું છે; કેમકે આપની પજુ જેને બીક નથી જેમ એના મનમાં આવે તેમ કરે ! આપ ખલકના ખાવીંદ છો પણ તે નથી બાળતું કે આપ બદશાહ છે, કોઈ પણ માણસની તાકાત નથી કે આપના શરીરને હાથ અડકાડી શકે, બે આપના સામું વાંકી નજરથી જુએ તો તેને શિક્ષાને પાત્ર કરો છો; પરંતુ આપ આ બચ્ચાને સજા પણ કરવા સક્તિમાન નથી; માટેજ એ સહુથી મોટું ગણાય છે ? “ આ વાતો સાંભળી શાહની પ્રતીતી થઈ કે “ ખરેજ નાનું બાળક સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. બાદ ખીરખલનું ડાહપણ નેહ કીમતી પોષાક અને આભુષણો બક્ષીસ કર્યા. ખીરખલ તે છોકરાને લેઈ ત્યાંથી પોતાને માર્ગ પરવર્યો છોકરે પોતાના કાર્યમાં ફતેહ પમાડી તેથી તે બાળા સમને ઉત્તમ પોષાક અને એક મોતીની કંઠી ધનામ દાખલ આપી તેના માવી-ત્વને સોધ્યો.

એક દિવસ બાદશાહ સર્વ દરબારીઓ કરતાં અગાઉ આવી કચેરીમાં બિરાજમાન થયો અને જે જે દરબારીઓ અમીર ઉમરાવ

આવે કે તેને એવું પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો કે “ હું મોટો કે ઇંદ્ર મોટો ?
પરંતુ કોઈએ પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવા શક્તિવાન થયો નહિ કેમકે
જો ઇંદ્રને મોટો કહીએ તો બાદશાહ ગુસ્સે થાય અને જો બાદશાહને
મોટો કહીએ તો કહેશે કે શી રીતે ઇંદ્રથી મોટો છું ? એમ ધરજા
કરે તો શું કહેવું ? એમ વિચારી બય શંકા યુક્ત બની કોઈએ
પણ ઉત્તર આપ્યો નહીં જ્યારે બીરબલ કચેરીમાં આવ્યો કે તેજ
પ્રમાણે તેને શાહે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે “ સરકાર !
ઇંદ્ર કરતાં આપ મોટા ! ” બાદશાહે પુછ્યું કે “ શી રીતે ? ત્યારે
બીરબલે ઉત્તર આપ્યો કે “ નામદાર અમારા ધર્મશાસ્ત્રના લેખ પ્ર-
માણે સૃષ્ટિ બ્રહ્મદેવે ઉત્પન્ન કરી છે તે બ્રહ્મદેવે આપને અને ઇંદ્રને
ત્રાજવામાં બેસાડી તોળ્યા તો આપ ઇંદ્ર કરતાં વજનમાં વધારે જ-
ણાયા અને ઇંદ્ર કમતી જણાયો તેથી તેનું ત્રાજવું ઊંચું ગયું તેજ
કારણથી તેને સ્વર્ગનું રાજ્ય આપ્યું; અને આપનું ત્રાજવું નીચું ગયું
તેથી મૃત્યુ લોકનું રાજ્ય આપ્યું; માટે આપ ઇંદ્ર કરતાં મોટા અને
ઇંદ્ર નહતો એ સિદ્ધ વાત છે ! ” તે સાંભળી શાહ ચુપ થઈ રહ્યો;
કેમકે તે બીરબલનો ઉત્તર દેખીતો પ્રશંસાકારક હતો પરંતુ બાજબી
નીંદા સ્તુતી અલંકાર રૂપ હતો એટલે ઉપરથી સ્તુતી પણ અંદર
હલકાઈ અને નિયાપણું બતાવનારો બોલ હતો. સમજ કે ઇંદ્રનું
ત્રાજવું ઊંચું અને આપનું નીચું છે; એથી એમ સૂચવ્યું કે તમારા
કરતાં ઇંદ્રનું સ્થાન ઊંચું છે (ચઢતી પંક્તિનું છે) તેમજ સર્વથી
ઉત્તમ સ્વર્ગલોક તેનું રાજ્ય ઇંદ્રને આપ્યું અને સર્વ દુઃખથી પૂર્ણ
મૃત્યુલોકનું રાજ્ય આપને આપ્યું એજ હલકાપણું બતાવી આપે
છે. આ મામીનો બોલ સમજી ગર્વને ત્યજી દીધો અને બીરબલની
વાદ્ય આતુરી તથા બુદ્ધિબળની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો; કારણ કે

(૯૮) ખુબીનો ખળનો અને કહાપણનો દરિયાવ.
 બાદશાહ સત્ય ગુણનો ગ્રાહક અને કદરદાન હતો જેથી સાચી વાત
 ઉપર હિસ્સો ન લાવતા પોતાની ભૂલને પિકારતો હતો.

વારતા ૩૮ મી.

એક સમય બાદશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે જેને કાઠ કાળે પણ
 “વિસામો લેવાનો વખત આવતોજ નથી એવી કોઈ વસ્તુ
 છે?” ખીરખલે તત્કાળ જવાબ આપ્યો કે “નામદાર સાહુકારવું
 વ્યાજ કે જેને રાત કે દિવસ વિશ્રાંતિ મળતી નથી, પણ હરવખત
 મહેનતજ કર્યા કરે છે અર્થાત્ રાતને દહાડો રળ્યાજ કરે” એ સાં-
 ભળી શાહ ખુશી થયો.

વારતા ૩૯ મી.

સમય વિચારી સુઝ નર, બોલે બોલ અમોલ.

નંદગુપ્ત.

એક વખત બાદશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે “સ્વર્ગને કેવા
 લોક પ્રાપ્ત કરે છે? અર્થાત્ સ્વર્ગે કોણુ જાય છે? અને નરકે કોણુ
 જાય છે? તેની પતીતી જતાવો” આ પ્રશ્ન સાંભળી ખીરખલે હા-
 જર જવાબ આપ્યો કે “જે મનુષ્યના મુવા પછી લોકો વાહ !
 વાહ ! કહે તો તે સ્વર્ગે ગયો અને જો મુવા ફેડે તેની નિંદા કિંવા
 ખરાબ હતો એમ કહે તો તે નરકે ગયો એમ સમજવું. આવો
 ઉત્તર સાંભળી શાહ ખુશી થયો અને તે વારતા કબુલ કરી.

વારતા ૪૦ મી.

સુખ વાક્ય સુણીને સદા, સમે સકળ નિજ કોધ.

દેવીદાસ.

દીવા હેઠળ અંધારં.

એક વખત બાદશાહ અને ખીરબલ કિલ્લાના ધુરજ ઉપર બેસી હવા ખાતા હતા તે સમયે ધુરજની નીચે એક અહસ્થને ચાર ચોર મળી હુટી લેતા હતા ત્યાં શાહની નજર પડી અને અહસ્થની નજર ધુરજ ઉપર ગઈ; શાહ અને શાહુકારની એક નજર થતાં અહસ્થે અરજ કરી કે “ગરીબ પરવર આપ જોઈ રહ્યા છો છતાં મને ચોર લોકોએ હુટી લીધો અને તે કુશળક્ષેમથી પલાયન પણ કરી ગય છે. તે અરજ શાહે સાંભળી ગુસ્સો લાવી ખીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે “આવોજ મારા રાજ્યમાં બંદોબસ્ત રાખ્યો છે કે અને બ્યારે હું પુછું છું ત્યારે એજ જવાબ મળે છે કે ખુદાવિંદ સર્વ સ્થળે રાજ્યમાં આબાદી વરતે છે. પરંતુ એ તદ્દન વાતો ત્હસત્વ હતી એમ મને અત્યારે પ્રતીતી થાય છે કે મારી નજરેજ તોફાની અને નિંખીક ચોરોએ બિચારા અહસ્થને હુટી લીધો એ કેવો બંદોબસ્ત ! આ વાક્ય સાંભળી ખીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે “જહાં-પનાહ ! દીવાની નીચે અંધારંજ હોય છે એ આખું જગત જાણે છે ત્યારે આપ કિલ્લા ઉપર પ્રતાપી શહેનશાહ કુળદીપક પ્રકાશવંત છો માટે કિલ્લા નીચે અંધારં (અંધેર) હોય તેમાં નવાઈ શી ? ; પરંતુ એ વિચારો (કે આસપાસ જરા પણ અંધારં છે એવી અપુર્ણ યુ-ક્તિનું વાક્ય) સાંભળી શાહ ખુશી થયો અને તેની બુદ્ધિ કૌશલ્યતા વિશે શાઆસી આપી.

(૬૦૦) ખુખીનો ખળનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

વાર્તા ૪૧ મી.

એક વખત બાદશાહે ખીરબલને પુછ્યું કે “ ખીરબલ બ્રાહ્મણ તરસ્યો કેમ રહ્યો ? અને ગધેડો ઉદાસ કેમ થયો ? આવું ચમત્કારીક પ્રશ્ન સાંભળી હાજર જવાબી ખીરબલે એકજ શબ્દમાં બંને પ્રશ્નને ઉત્તર આપ્યો “ નામદાર ! લોટા ન થા ? ” અર્થાત્ બ્રાહ્મણ પાસે લોટો નહતો તેથી પાણી પીધા વગર રહ્યો અને ગધેડો લોટયો નહતો અર્થાત્ લોટવાનું મળ્યું નહોતું માટે ઉદાસ થયો. એ સાંભળી બાદશાહ ખુશી થયો અને એ આનંદના બદલામાં સારી બક્ષીસઆપી

વારતા ૪૨ મી.

અડસવાન એજ બહાદુર.

એક સમયે બાદશાહે દરબારીઓ પ્રત્યે પુછ્યું કે “ ઉનાળો, સીઆળો અને ચોમાસું એ ત્રણ કાળ છે એ સર્વના બાણવામાં અને અનુભવવામાં છે તો કહો કે એ ત્રણ પૈકી કયો કાળ શ્રેષ્ઠ સુખકારી છે ? એ પ્રશ્નનો ખરો ઉત્તર આપનારને સારી બક્ષીસ આપવામાં આવશે. આ વારતા સાંભળી કોઇએ ઉનાળાને તો કોઇએ શીઆળાને વખાણ્યો; પરંતુ શાહના મનમાં તે વાત રચી નહીં છે- વટે ખીરબલ પ્રત્યે શાહે પ્રશ્ન કર્યો; ત્યારે ખીરબલે કહ્યું કે નામદાર, હું તો સર્વ કાળમાં વર્ષાકાળ પસંદ કરું છું કેમકે જે કાળને હીલે ધાન્ય પરીપકવ થાય છે, રાજા તથા રંકને સુખદાતા છે અને પોત પોતાનો નિર્વાહ ચઢાવી આપવામાં મદદ કર્તા છે. આ ઉત્તર સાંભળી શાહ પ્રસન્ન થયો અને સારી બક્ષીસ કરી.

વારતા ૪૩ મી.

ચોખેજીએ ચાર બેચાં હુકા ધર્મ;

બે કૌડી બે મામલે, બેશહુર બે શર્મ.

માધવલાલ.

એકવાર શાહે ખીરખલને પુછ્યું કે ખીરખલ ! હાજર જવાબ દેતાં તમને ક્યા ગુરુએ શિખવાડેલ છે ? ખીરખલે વિનવ્યું કે શિરતાજ ! મથુરાંજના ચોખાજીએ શિખવાડેલ છે ? શાહે કહ્યું કે “ તે તમારા ગુરુની કાંઈ વખત મને પણ મુલાકાત કરાવો. ખીરખલે કહ્યું કે બહુ સાઈ નામદાર ? ”

તદાંતર ચાર પાંચ દીવસ ફેડે એક મથુરાનિવાસી ચોખાજી ખીરખલે જોયા તેથી આનંદમાન થઈ તેમનો સારો આદરસતકાર કરી પોતાને ઘેર લાવ્યો અને પ્રસાદ પાણીની સ્તવજળ કરી બીજે દીવસે કચેરીમાં ગયો અને બાદશાહને કહ્યું કે “ જી હજુર ! મારા ગુરુ મહારાજ આવ્યા છે. ” બાદશાહે કહ્યું કે બહુ સાઈ થયું. સાયંકાળે એકાંત ભુવનમાં લઈને આવજો.

હજુરના હુકમ પ્રમાણે સાયંકાળે ચોખાજીને લઈ ખીરખલ એકાંતભુવનમાં ગયો. બાદશાહ હાસ્ય વિનોદ કરી રહ્યા હતા તે વખતે ચોખાજીને આવ્યા જોઈ સારો સતકાર કરી આમન આપ્યું. આડી અવળી વાતો પુછ્યા પછી આનંદની ખાતર પુછ્યું કે “ ચોખાજી મહારાજ ! આપ દરરોજ ક્યા ખાતે હો ? ” ચોખાજીએ જણાવ્યું કે “ જી હજરત લડુવા ખાતા હું ” બાદશાહે તેમની કસોટી જોવા કહ્યું કે “ જી લડુવા તો લડુવા ખાતે હો ! ” આ મીઠી મસકરીતું વાક્ય સાંભળી નિઃશંકપણે ચોખાજીએ જવાબ આપ્યો કે હજુર

(૧૦૨) ખુખીનો ખર્જનો અથવા કહાપણનો દરિયાવ.
સચ કહો તો ભડવે હોતે હૈ શાહી હમારે પાસ ખેઠક ખાતે કરત
હૈ ! આ પ્રમાણે રપટ જવાગ સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઈ ગયો.

વારતા ૪૪ મી.

વશીકરણ શુભ વચન છે, વરમિષ કરવા વેણ;
રાજ્ય માન રતિ મેળવે, (અને) શીર ચ્છેદાવે સેણ.

જીવજીલાલ.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે “ જો આજે મને આ
રાજમહેલની નીચરણીના છેલ્લે પગથીએ ચઢતાં મુઠી હસાવે તો મહું
એક સુંદર ઘોડો ઇનામમાં આપીશ ” એમ કહી શાહ રાજમહેલની
સીડીએ ચઢવા માંડ્યો, બીરબલે શાહને હસાવવા અનેક યત્ન કર્યા;
પરંતુ હસ્યો નહીં ત્યારે છેવટે બોલ્યો કે “ ગયોરે ગયો ગધેડીનો
છેક હાથથી ગયો. ” આ શબ્દ સાંભળતાં શાહ ગુસ્સો લાવી ઉપર
ન ચઢતાં નીચે ઉતરી બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે “ કેમરે ! મને ગાળ !
દીધી કે શું ? ” બીરબલે કહ્યું કે “ નારે ગરીબ પરવર ! આપ
જ્યારે છેલ્લે પગથીએ પહોંચ્યા ત્યારે મેં જાણ્યું “ કે નામદારે
ઘોડો આપવો કબુલ કર્યો હતો પરંતુ હું મારી સરત પુરી પાડી શ-
ક્યો નહીં માટે તે ઘોડાને માટે ગયોરે ગયો ગધેડીનો છેક હાથથી
ગયો એ શબ્દ કહ્યો, પણ આપ પ્રત્યે એ શબ્દ યોજેલ નથી. ” આ
પ્રમાણે સીડીએથી નીચે ઉતરવાની અને હસવાની યુક્તિ ઉપગતવી
કહાડવાની ચાતુરી જોઈ શાહને હસવું આવ્યું એટલે બિરબલે કહ્યું
કે “ નામદાર ! રાજમહેલની સીડીએ પહોંચ્યા પહેલાં આપને હ-
સાવ્યા માટે કબુલાત પ્રમાણે ઘોડાનું ઇનામ જલ્દી આપી દેવું જોઈએ

એ સાંભળી શાહે શરત પૂરી થઈ બાણી સુંદર ઘોડો બક્ષિસ કર્યો
અને ખીરબલની શુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૪૫ મી.

દેશ જ્ઞાતિ કુળ ધર્મનું ઉર રાખે અભિમાન;
તે નર વર નહિ તો ખરે, ખર સમજે મતીમાન.

નરવરલાલ.

અમાઁના બાદશાહોની વખતથી ચોખ્ખા લોકો ઉપર એવું લખ દાખલ થયેલ હતું કે જે કોઈ મુસલમાન મરી જાય તો તેમના સગ (મુડદા) ને ખોદી કાઢવા માટે ચોખ્ખા લોકો એ ખાડા ખોદવા તે કારણથી સર્વ ચોખ્ખાઓ ત્રાસ પામી રહ્યા હતા ! કેમકે તે લોકો આનંદી મસ્ત અને બ્રાહ્મણ છતાં ટાહાડ તડકા તથા વરસાદ વખતે યવનના મુડદા માટે ખાડા ખોદવા એ તેમને માયાના ધા જેવું લાગતું હતું પરંતુ કરવું શું ? આમળના જુલ્મી બાદશાહોના વખતથી એ કઠોર કાયદો કોઈ કારણસર લાગુ થઈ ગયેલો તેમ રાજના દાખલ થયાં લોકો પછી નીકળવા બહુ મુશ્કેલ છે.

એક વખત સર્વ ચોખ્ખાઓ મળી ખીરબલ હજુર ગયા અને અરજ કરી કે “ ખીરબલ સાહેબ ! આપ સરખા સ્વજાતિના પ્રધાન છતાં અમારે મુવેલા મુસલમાનોને દફનાવવા માટે ખાડા ખોદવા પડે છે એ ઠીક દેખાતું નથી. એ સાંભળી ખીરબલ ખોલ્યો કે “ હું જે કહું છું તે પ્રમાણે કરશો તો તમારા ઉપર મુજરતો જુલમ અટકી પડશે. જુઓ અગાડી ચોખ્ખા આવે છે માટે કબરસ્તાનવાળી જેટલી સારી જમીન બાકી હોય તેટલી જઓમાં જ્ઞાના મોટા ખાડા ખોદી

(૧૦૪) ખુખીનો ખળખળ અને કહાપણનો દરિયાવ,
 મૂંઝા અને તે કામ તૈયાર થાય એટલે મને ખબર આપો કે તુરત
 હું જે તજવીજ કરવી ઘટશે તે કરીશ. ” આ પ્રમાણે ખીરખલનું
 બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે “ આપના કહેવા પ્રમાણે હાલ તૈયાર
 કરીએ ” એમ કહી ઘેર ગયા અને કબરસ્તાન ભૂમીમાં જઈ ખાડા
 ખોદી તૈયાર કર્યા. પછી ખીરખલને ખબર આપી. તદ્દનંતર ખીરખલ
 એક વખત શાહને તે કબરસ્તાન ભૂમી તરફ ફરવા લાઇ ગયો. ન્યારે
 શાહે કબરસ્તાન ભૂમીમાં પુષ્કળ ન્હાના મોટા ખાડા ખોદેલા જોયા
 ત્યારે આશ્ચર્યતાથી ખીરખલને પુછ્યું કે ખીરખલ ! આટલા બધા
 ખાડા શું બાણીને અને શા માટે ખોદ્યા છે ? ” ખીરખલ બોલ્યો કે
 નેકનામદાર ! આ ખાડા ચોખ્ખા લોકોએ ખોદી મુક્યા છે; કારણ કે
 આગળ ચોમાસુ આવવાનું છે માટે તેમણે વિચાર્યું કે ચોમાસામાં
 મુસલમાનો મરવાનાજ તે વખતે આપણા ઉપર ખાડા ખોદવાનો
 ત્રાસ પડવાનોજ; તો તે વખતે ત્રાસ ન પડે તેટલા માટે અગાઉ-
 થીજ ખોદી મુકીએ તો નિકાલ ! એમ વીચારી તેમણે આ કામ
 કર્યું છે એમ મને ખબર મળી છે ’ આ સાંભળી શાહે વીચાર્યું કે
 ‘ એ બદમાશ ચોખ્ખા લોકો મારા ન્યાતિલાઓને મુખ્યા વાંચે છે, માટે
 આજ પછી એ કામ તેઓને કદી પણ સોંપવું નહિ ’ એમ વીચારી
 ખીરખલને હુકમ કર્યો કે ‘ આજજ પછી ચોખ્ખાઓને આ કામથી
 દુર કરવા અને મારા રાજ્યમાં કાંઈ પણ ઠેકાણે આ કામ માટે ચો-
 ખાઓને નજીક આવવા દેવા નહિ ’ આ હુકમ સાંભળી ખીરખલે હ-
 ર્પસહ કહ્યું કે “ જેવો નામદારનો હુકમ ! ” તદ્દનંતર ચોખ્ખા લોકો
 ઉપરથી એ જુલમ બંધ પડ્યો.

વાર્તા ૪૬ મી.

અણુદ કહે પરમાણુદા, માણુસે માણુસે ફેર;
એક તો લાખે ન મળે, એક તાખીઆના તેર.

આણુદા.

ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ.

એક સમય બાદશાહ સર્વ દરબારીઓથી અગાઉ કચેરીમાં આવી તપ્ત ઉપર બીરાજમાન થયો હતો અને જે કાંઈ દરબારી આવે તેને પ્રશ્ન કરતો કે “ સર્વ કુલમાં કયું કુલ મોટું ? સર્વ દાંતમાં કોના દાંત મોટા ? સર્વથી એજ પુત્ર કોનો ? મોટામાં મોટો કયો રાજા કહેવાય ? અને કયો મોટો ગુણુ ? આ પાંચ પ્રશ્નો પુછતો હતો; પરંતુ જે જેના મનમાં આવે તેમ ઉત્તર કહેતા હતા. અનવરખાં નામના સરદારે જણાવ્યું કે “ ખુદાવિંદ ! કુલ જાહનું મોટું દાંત હાથીના મોટા પુત્ર રાજાનો એટ, ચક્રવર્તિ રાજા મોટો અને વિદ્યા ગુણુ મોટો ” આ પ્રમાણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું પરંતુ બારશાહને તે દૈયે રૂચ્યો નહિ; બાદ બીરબલ આવ્યો એટલે તેને પણ તેજ પાંચ પ્રશ્ન પુછ્યા તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે “ નામદાર સર્વથી મોટું કુલ કપાસનું કે જેમાંથી રૂ પેદા થાય છે અને તે વડે સુતર કાપડ થાય છે તે સર્વ જગતને ઢાંકે છે. દાંત દંતાવળીના મોટા કે જેતા પ્રતાપથી સર્વ અનાજનો સારો પાક થાય છે. પુત્ર ગાયનો મોટો (બળદ) કે જે સદા ખેતી વાડીમાં ઉપયોગી થઈ જગતનું પ્રતિપાલન કરવામાં સહાયતા આપે છે રાજામાં સર્વથી મોટો મેખરાજા મોટો કે જેના પ્રતાપે રાજા અને રાંક પશુ, પક્ષી, માડ અર્થાત સર્વ જગતના ચસચર જીવો જીવે છે અને ગુણુમાં મોટો ગુણુ હિમત કે

(૧૦૬) ખુબીનો ખબરનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 જેના વડે સર્વ કામમાં ફતેહ મેળવી શકે છે. આ પ્રમાણે ખીરખલનો
 જવાબ સાંભળી સર્વ દરબારી વર્ગ નિસ્તેજ બની ગયો. કારણ કે
 ખાંચે જવાબ શાહે કયુલ ક્યાં પણ દરબારીઓએ તે જવાબો પ્રત્યે
 “કુબતો ફીણને બાંહે” તે સરખો પ્રકાર કરી પણા મતભેદ
 બતાવ્યા; તદ્દપિ ચાર જવાબ શાહે પોતે કયુલે ક્યાં; માત્ર પાંચમું
 ઉત્તરની પરીક્ષા જેવી એમ શાહના મનમાં ઇચ્છા ઉપજી.

એક વખત યમુનાજીથી રનાન કરી ખીરખલ આવ્યો આવતો
 હતો. તે વખતે શાહે પાંચમા ઉત્તરની પરીક્ષા લેવા વીચાર્યું અને
 એક હાથીના મહાવતને બોલાવી હુકમ કર્યો કે “જ્યારે ખીરખલ
 સાંકડી ગલી કે જેમાંથી એકદમ નાસવાનો રસ્તો ન જડે તેવી ગલી-
 માં પ્રવેશ કરે ત્યારે સાહમેથી હાથીને મસ્ત બનાવી તેના (ખીરખ-
 લના) અંગ ઉપર ધસારો કરવો. આ પ્રમાણે હુકમ સાંભળી માહ-
 વતે તેજ પ્રમાણે કર્યું જ્યારે સાંકડી ગલીમાં ખિરખલે પ્રવેશ કર્યો
 અને અર્ધ માર્ગે જઈ પહોંચ્યો ત્યારે તેવીજ તક જોઈ માહવતે હા-
 થીને ખીજવાડી તેના ઉપર ધસારો કર્યો, તે જોઈ ખીરખલે વીચાર્યું
 કે “બાદશાહે પાંચમા ઉત્તરની પરીક્ષા લેવા આ ગોઠવણ કરી છે.
 એમાં તો શક નથી ! પણ તેની પ્રતીતી મારે પણ આપવીજ જોઈ-
 એ અહીંયાંથી નાસી છુટું તેવા લાગ્યો, માર્ગ સાંકડો અર્ધ ભા-
 ગમાં છું અને હાથીને ગુસ્સો તેથી અન્ય ઇલાજ ચાલે તેમ નથી.
 ખેર ! હીમ્મતે મરદા તો મરદે ખુદા’ એમ વીચારી આસપાસ
 કાંઈ હથીયાર તપાસવા લાગ્યો અર્થાત્ લાકડી કે કાંઈ ઝાડની ડાલી
 વગેરે હાથ લાગે તો ઠીક પરંતુ ત્યાં તેવું કશું હાથ લાગ્યું નહીં
 પણ એક માંદુ પડેલું કુતડું ત્યાં ટળવળતું જોયું તે જોઈ હીમ્મતથી
 તે કુતરાના એ પગ પકડી ધસ્યા આવતા હાથીના કપાળમાં તેનો ધા

મારો તેથી તે ફતરાના નખ હાથીની સહના મૂળમાં વાગ્યા; તેમજ કુતરે ચીસ પાડી તેથી હાથી એ 'બનાવથી એકદમ પાછો હઠવા માંડ્યો. માહવતે અંકુશના પ્રહાર કરી આગળ ચલાવવા કયું પણ તે હાથી તો તે બનાવથી દેહેસતજ ખાઇ ગયો એક ડગલું પણ આગળ હઠ્યોજ નહીં ત્યારે માહવત લાચાર બન્યો અને ખીરબલે તો ત્યાંથી રસ્તો માખ્યો આ હડીકત માહવતે જઇ શાહને જણાવી તે જાણી શાહ ધણેજ ખુશી થયો અને કહેવા માંડ્યો કે " જો મરદમાં હિમ્મત હોય તો ખુદા મદદે આવે છે " એ કહેવત ખરેખર સત્ય છે ! એમ વીચારી ખીરબલના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૪૭ મી.

સુધરી ખીગરે બેગહી, ખીગડી શીર સુધરેન;
દૂધ ફટે કાંજ પરે, સો ફિર દૂધ ન બને.

વૃદ્ધાકૃતસહી.

જુદ્ધસે ગઈ વો હોજસે નહિ સુધરતી.

એક વખત શાહ આનંદ જીવનમાં મીજલસ બરી દરબાદી સહ વર્તમાન ગમ્મતમાં ગુલતાન બન્યા હતા. તે વખતે શાહે ઉંચા એક અત્તરની શીશી કહાડી પરંતુ તેમાંથી અત્તર કાહડતાં થોડું ગાલીયા પર ઢળી ગયું તેથી કોઇના જાણવામાં ન આવે તેમ ગાલીયા ઉપરથી આંગળી વડે પાછું લેવા ચત્ન કર્યો પરંતુ નકામો ગયો; કેમકે અત્તર તો ગાલીયા ઉપર પડ્યું તેવીજ ગાલીયા પી ગયો હતો.

આ બનાવ કોઇના જોવામાં આવ્યો નહોતો; પરંતુ નજીક બેઠેલા શાણા સરદાર ખીરબલે તે બનાવ જોયો તેથી શાહને સંકાચ

(૧૦૮) ખુખીનો ખજનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

થયો; કારણ કે હીંદના બાદશાહ થયા છતાં પણ મારી કંબુસ પ્રત્તી રહી ગઈ છે એમ આ બનાવથી ખીરખલના મનમાં આવશે અને તે કોક વખતે મારી મશ્કરી કરશે. ” એમ વિચારી ખીજે દીવસે શાહે એક પાણીનો હોજ બાલી કરાવી તે અત્તરથી ભરી કઢાવ્યો અને શહેરના લોકોને બોલાવી તેને લુટાવ્યો; અર્થાત્ જો જેની મોજમાં આવે તેમ તેમાંથી અત્તર લેઈ જવા હુકમ આપ્યો આ બનાવ ખીરખલના જોવામાં આવવાથી તે હોજ નજીક આવ્યો અને તેને જોઈ શાહે કહ્યું કે “ કેમ ખીરખલ ! કેવી મજાહ ઉઠી રહી છે ? ! ” તે સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે “ હજુર એ અદબી માફ કરશે પણ જો બુદ્ધી ગઈ છે તે હોજથી સુધરવાની છે ? ”

આ પ્રમાણે ખીરખલનું બાપણ સાંભળી શાહને ગુસ્સો આવ્યો કે “ ખીરખલે મારી હલકાસ બતાવી ! પરંતુ તે ગુસ્સો પ્રગટ કરવો એ વધારે હલકાસ બતાવનારને થઈ પડે; માટે અત્યારે કશું ન બોલવું પણ પછી વાત ” એમ વિચારી ત્રીજે દિવસથી ખીરખલની સલામ લેવી બંધ કરી અને નિત્યના નિયમ પ્રમાણે તેને બોલાવવો બંધ કર્યો તે બાણી ખીરખલે વિચાર્યું કે “ શાહને મારા ખરા બોલથી માફ લાગ્યું, હશે ! ખેર તે સંધ્યું દીક કરીશું; પરંતુ મારે હાલ અહીંયાં રહેવું એ દીક નહી; કેમકે શહેરમાં રહેવું અને દરબારમાં જવું નહિ ! તે બનાવ બાણી પ્રતીપક્ષીઓ રાજ થાય તથા શાહની અને મારી મીત્રાઈનો અભાવ સમજાય તેવો લાગ પ્રતિસ્પર્ધાને મળવા દેવો નહીજ જોઈએ; માટે બહાર મામ જવું એ વધારે સારું છે ” એમ વિચારી બુદ્ધિનીધાન ખીરખલ શહેરમાંથી ગુપ્ત ગુપ્ત રીતે પ્રયાણ એક ન્હાના ગામમાં પાટીદારના ઘરમાં પોતાનું નામ કામ ખરું ન બતાવતાં અન્ય નામ કામ બતાવી ત્યાં રહ્યો.

ખાદશાહે ખિરખલની સાથે દિલ્લીની ઝોઝાજ દેખાડી તો ખરી પણ ખીરખલની સાથે એવો સળંગક સંબંધ બેસાડ્યો ગયો હતો કે તે ક્ષીવાય એક દીવસ પણ ચાલી શકે નહીં તદ્દપિ પણ ગુસ્સાને લીધે આઠ દીવસ તેની ખખર લીધી નહીં; પરંતુ કચેરીમાં તો દરરોજ નવી ચમત્કારીક કેસો (ફરીયાદો) આવ્યાજ કરતા હતા અને તેના ફેસલા આપવા વખતે ખીરખલ યાદ આવ્યા વગર રહેતો નહોતો એવું તેના વીના ન રહેવાયાથી સીપાઇઓને મોકલી તેડું કર્યું પણ તે ગામ ગયો છે એવા સમાચાર મળ્યા ; તેથી જાણ્યું કે સ્નેહના હક્કમાં હું મોટાઇમાં તણાઈ સલામ બંધ કરી તેથી તેને પણ માહું લાગ્યું, માટે રીસનો માર્યો ગામ આવ્યો ગયો હશે પણ ગમે તે પ્રકારે એની શોધ કરી પાછો બોલાવી લેવો એમાંજ માફ લુપ્ત છે. રાજ્યમાં એવા સલાહકાર વિના તમામ ખાજ રદ થઈ જાય ” એમ વિચારી ગામોગામ બોળ કરાવી પણ પત્તો લાગ્યોજ નહીં. એમ કરતાં છ માસ વીતી ગયા તેથી દેશોદેશ વાર્તા ફેલાણી કે “ અકબરશાહના રાજ્યમાં (હજુરમાં) જે ચતુર અકલવાન અને હિમત બહાદુર પ્રધાન હતો તે રીસાઇ ગયો છે. આ વાર્તા જાણુસ મારફતે શાહના શત્રુ રાજાઓએ જાણી તેથી તે તકનો લાભ લઈ દિલ્લીપતિનું રાજ્ય હસ્તગત કરવા મસલત ચલાવી અને તે શત્રુ રાજાઓ પૈકી તુર્કસ્તાનનો શાહ આગેવાની ધરાવતો હતો તેણે વિચાર્યું કે, ખીરખલ હતો સાંસુધી કિલ્લા ઉપર હલ્લો કાઢ કરી જય મેળવી શકે એ આશા ફોકટ અને હવે સહેલાઈથી તે જગ્યા ઉપર હાથનું બળ અજમાવી રાજ્ય હાથ કરી લઇએ તોપણ કશો વાંધો નથી; તોપણ હજુ જાણવું જરૂરનું છે કે દિલ્લી પતિના આગળ હવે ખીજો કોઇ બુદ્ધિવાન પ્રધાન છે કે નહીં. જે

(૧૧૦) ખુખીનો ખનનો અને કહાપણનો દરિયાવ.

કાંઈ તેવોજ શુદ્ધિમાન પ્રધાન વિદ્યમાન હોય અગર છુપી રીતે ખી-
રખલ સલાહ આપતો હોય તો જીત મેળવવી મુશ્કેલ થઈ પડે માટે
પ્રથમ તેની ખાત્રી કરી લેવા યુક્તિ રચવીજ નોંધએ એમ વિચારી
એક પત્ર લખ્યો અને તેમાં લખ્યું કે, આ પત્ર વાંચી એક ઘડો
ભરીને અકલ ચાર માસની અંદર મોકલાવી દેવી અને જો ન મો-
ક્યો તો લડાઈ માટે તૈયાર થજો. આ પ્રમાણે પત્રમાં હેતુ લખી
સાંઢણી સ્વાર હલકારા સાથે વિદાય કર્યો કેટલીક મુદતે દિલ્લી શહેર
આવી પહોંચ્યો અને અકબરશાહને તે પત્ર આપ્યો શાહે વાંચી વિ-
ચાર્યું કે, ખીરખલના અલાવથી શત્રુ રાજ્યો મારા પ્રત્યે ત્રાપ મા-
રવા ટગટગી રહ્યાં છે. ખીરખલનો પતો લાગતો નથી; તેમજ આ
કાગળનો ઉત્તર અથવા માગણી પાર પાડવા એના શિવાય ખીજો
કોઈ શક્તિવાન નથી. હવે કરવું શું ! મારી મુખાંધનાં ફળ મનેજ
મળ્યાં. હાથનાં કયાં હૈયે વાગે. એમાં ખીજનો શો દોષ ? પા-
ણી પીને ઘર પુછ્યું. ” એવો ઘાટ મેં કર્યો છે. રીસાવી કહાણો
અને હવે શોધી કહાડવો એ કેટલી બધી લુલ પરંતુ તેમ કયાં શિ-
વાય સિદ્ધિજ નથી. સખળ શત્રુઓ ડોળા ધુરકાવી રહ્યા છે; માટે
એક યુક્તિ રચી ખીરખલને શોધી કહાડું. એમ વિચારી પોતાના
રાજના દરેક ગામે મુખીપટલ ઉપર હુકમ લખી મોકલ્યો કે, જો
અમારા માણસ સાથે બોકડો મોકલ્યો છે તેને દરરોજ પાંચ શેર
દાણો તથા ઘાસ વગેરેનો ખોરાક આપવો જીર્તા આજે જોટલા વ-
જનથી બોકડો તમારી તરફ રવાના કરવામાં આવ્યો છે તેટલાજ
વજનવાળો એક માસની આખર તારીખે રહેવો નોંધએ; જો વધારે
આછો વજનમાં થશે તો દેહાંત (શુળી) ની શિક્ષા દેવામાં આવશે.
એવી મુક્તિવાળો હુકમ દરેક ગામેગામ લખી અોક બોકડો અને

એકેક તેના રક્ષણ માટે માણસ મોકલાવી દીધું.

જે ગામમાં ખીરબલ છુપી રીતે રહેતો હતો તે ગામમાં પણ તે હુકમ આવી પહોંચ્યો તેથી ગામના લોકો બહુ શીકરમાં પડ્યા એકઝાને પુષ્કળ ખોરાક આપવા છતાં વજનમાં વધારે ઝોછો ન થવા દેવો એનો સ્ત્રી રીતે ધાટ ઉતરે. ખોરાક મળે એટલે વજનમાં વધવો જોઈએ, તેમ એને ખોરાક ઝોછો આપવા હુકમ નથી માટે સૌનું મ્હોત ફરી વળ્યું છે બાકી કશો ઉપાય થવાનો નથી. એમ વિચારી સહિકો ઉદાસ બની ગયાં તે વાત ખીરબલના જાણવામાં આવી. તે જાણી એતી ગયો કે, મને શોધી કઢાડવાનીજ આ યુક્તિ છે. એમ વિચારી ખીરબલે ઘરવાળા પટેલને કહ્યું કે, પટેલ આજ સુધી તમારા આશરે હું રહ્યો તેનો બદલો વાળવા મારાથી કશું બની શક્યું નહીં પણ આજે તમારા ઉપર જે મંકટ આવી પડ્યું છે તે દુર થવાનો રસ્તો મને સુઝી આવ્યો છે તે તમોને બતાવું છું જો તે પ્રમાણે તમે કન્શે તો તમારા ઉપર આવેલું દુઃખ દુરે ટળશે

આ પ્રમાણે ખીરબલનું બોલવું સાંભળી પટેલ બોલ્યો કે, ભાઈ તમે આ દુઃખમાંથી છુટવાનો રસ્તો બતાવશો તો હું તમારો જન્મ સુધી ગુણ લુલીશ નહીં અને તમેજ જીતદાન આપ્યું એમ સમજીશ. ખીરબલે કહ્યું કે તમારા ગામમાં ફફારે જે વાધ પાડ્યો છે તે વાધની પાસે આવેલા એકઝાને થોડીવાર લઈ જઈ બાંધવો તેથી તે વાધના ભયથી રોજ દાણો ચારે ખાતાં છતાં પણ વજનમાં વધશે નહિ; અર્થાત આજે જેટલો વજનમાં છે તેટલોજ મહીનાની આંખર તારીખે રહેશે. વધારે ઝોછો થશેજ નહિ. પરંતુ આ યુક્તિ મેં બતાવી છે એવું કાઢના જાણવામાં આવવું ન જોઈએ. ખીરબલના કહેવા પ્રમાણે પટેલે યુક્તિ અમલમાં લીધી તેથી આંખર તારીખે

(૧૧૨) ખુખીનો ખજનો અથવા કહાપણનો દરિયાવ.

બોકડો તેટલાજ વજનમાં રહ્યો અને તે બાદશાહ કને પહોંચાડવા
 જોતે પણ સાથે ગયો. બાદશાહે દરેક ગામથી આવેલા બોકડા જો-
 ખી જોયા તો તે વજનમાં વધારે ઝોછા થયા પણ આ પટેલના
 ગામમાં રહેલો બોકડો સરખા વજનનો થયો જાણી શાહને ખાતરી
 થઈ કે તેજ ગામમાં ખીરબલ છુપાઈ રહ્યો છે. પરંતુ પટેલને પુછતાં
 કિત્તર મળ્યો કે, નામદાર, અમારે ત્યાં એક મેમાન ફરતો ફરતો આ-
 ની ચઢ્યો હતો તેણે આ ઉપાય બતાવ્યો હતો તે પ્રમાણે મેં અ-
 જમાવ્યો. તે જાણી શાણા શાહે મોટા ઠાઠથી સ્વારો મોકલી તેજ
 ગામથી ખીરબલને તેડી મંગાવ્યો તથા પ્રથમ કરતાં પગાર માન
 વધારી પ્રધાનપદનો પોશાક બદલ્યો.

તદાંતર તુર્કસ્તાનના શાહનો આવેલો રૂકડો વંચાવ્યો. ઘડો ભ-
 રીને અફલ મોકલવી તે વિષે તજનીજ કરવા શાહે ખીલબલને ભલા-
 મણુ કરી તેથી ખીરબલે એક માટીનો ઘડો લાવી તેમાં એક તુંબ-
 ડાના વેલ્લાને વળગેલું નાનું તુંબડું ગોઠવી દીધું. દીવસે દીવસે તે તું-
 બડું મોટું થતું ગયું. ઘડો તુંબડાના વંધવાથી ભરાઈ થયો તે જોઈ
 તેને દીટેથી કાપી આગળ કર્યું, બાદ બાદશાહને જણાવ્યું કે, નામ-
 દાર, અફલથી ઘડો ભરાઈ ગયો છે માટે તુર્કસ્તાનના શાહની પાસે
 મોકલી દેવાવો અને પત્ર લખી જણાવો કે આપના પત્ર પ્રમાણે
 ઘડો ભરીને અફલ મોકલી છે માટે ઘડાને ન લાગતાં, અફલનો
 છુરો ન ફરતાં. અફલે અફલને કહાડી લઈ અમારો ઘડો પાછો
 સાંભળે તાજે એનો એજ જલદી મોકલાવી દેશો, જે એમ ન બને
 તો અર્ધાન ઘડાનો કે અફલનો નાશ કર્યો તો તે અફલની કીમત
 તણુ કરોડ રૂપીઆની છે, માટે રકમ મોકલી આપશો; જે એમ
 પણ ન બને તો લંડાઈ કરવા તૈયાર થવું અમે લંડાઈ કરવા
 તૈયાર છીએ.

આ પ્રમાણે પત્ર શાહે અક્કલનો ભરેલો ઘડો તુર્કસ્તાનના શાહ હજુર સાંઢણી સ્વાર સાથે મોકલાવી આપ્યો. કેટલીક મુદતે તે સ્વાર ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને તુર્કસ્તાનના શાહ હજુર જઈ ઘડો તથા પત્ર રજુ કર્યાં તેથી સૌકા પોતપોતાની અક્કલ પ્રમાણે ઘડાને ખાલી કરવા પ્રયત્ન ચલાવ્યા; પરંતુ તમામ ઘડાજ નકામા ગયા તેથી જન-મુયું કે અકબર ખાદશાહની હજુર હજી અક્કલવાન ખીરમલ મોળુદ છે માટે જો લડાઈનો મામલો ઉઠાવશું તો કેવળ લાખોની તુકશાની સિવાય કશો ફાયદો મળનાર નથી તેમજ અક્કલને કહાડી લઈ ઘડાને પાછું મોકલવાનું કામ પણ જનવાનું નથી માટે ત્રણ કરોડ રૂપીઆ આપી ગુપત્યુપ બેશી રહેવું એ વધારે સાફ છે. એમ સર્વાનુમતે સહ વિચાર કરી ત્રણ કરોડ રૂપીઆ અકબરશાહને મોકલાવી આપ્યા અને તે રૂપીઆ અકબરશાહે ખજાનાને શરણુ કર્યા.

વારતા ૪૮ મી.

અખળા નહિ પણ છે પ્રખળા એવશ સખળાને કરતી;
ચરિત ફોજ ચઉદીશ ફેલાવી, તન મન ધન ગુણુ દરતી.

પ્રાણુજીવન.

ચાર ગુણુવાળી સ્ત્રી.

એક સમય ખાદશાહે ખીરમલને કહ્યું કે, ખીરમલ, મારી હજુર એવાં ચાર મનુષ્યને લાવો કે ચાર પૈકી એક બેશરમો, બીજો ખીકણ, ત્રીજો શરમાળ અને ચોથો નીડર. ખીરમલે તે હુકમ માથે ચડાવી બીજો દીવસે એક બૈરીને લાવી શાહ આગળ ઉભી રાખી શાહને અરજ કરી કે, નામદાર, આપનાં ચાર મનુષ્ય તપાસી લ્યો.

(૧૧૪) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 વિસ્મયતા સાથે જણાવ્યું કે, ચાર જણ ક્યાં છે । આ તો એકજ
 સ્ત્રી છે. બાકીના ત્રણ ક્યાં ? ખીરબલે કહ્યું કે, ગરીબ પરવર, એ
 સ્ત્રીના અંગમાંજ આપના ચારે મનુષ્યના ગુણ સમાયલા છે; કેમકે
 જ્યારે સ્ત્રી વિવાહમાં ફટાણા ગાય છે ત્યારે પાસે બેઠેલા બાપ બા-
 પની પણ અદ્ય-શરમ રાખતી નથી માટે બેશરમ છે, અંધારી કા-
 ટડીમાં જવા માટે ધણીએ આગા કરી હોય તો કહેશે કે. બાપરે,
 હું તો ખી મરું છું ગાટે ખીકણુ છે. જ્યારે સાસરે જાય ત્યારે મંદ
 સ્વરે બોલવું, અદ્યથી વર્તવું આચરે છે તેથી શરમાળ છે અને
 પુરૂષની સાથે વળેલી હોય છે ત્યારે કાળી રાત્રે ભુત, પ્રેત કે વાઘ,
 ચોરથી પણ ન ખીતાં નિઃશંકપણે પોતાની ધારેલી ધારણા પાર પાડે
 છે માટે નિડર છે. તેથી એ ચારે ગુણના ધરરૂપ સ્ત્રીને લાવી આપ
 આગળ હાજર કરી છે. તે સાંભળી શાહ ધણેજ ખુશી થયો અને
 ખીરબલેને સાઈ ઇનામ આપી તેના બુદ્ધિમળની તારીફ કરવાલાગ્યો.

વારતા ૪૯ મી.

ચતુર ન સમજ્યા હોત, તો ચતુરાની ચુક;
 કહો કે'ણુ કહાડત અરે, સકળ ગણાત ઉલ્ક.

પુર્ણચંદ્ર.

રાધુ તો મહા તપસ્વી છે.

એક સમય બાદશાહ અને ખીરબલ આનંદજીવનમાં બેસી આનંદ
 વારતાઓ ચલાવી રહ્યા હતા તેવામાં હજુરીએ વરધી આપી કે
 ગરીબ પરવર, એક ફકીર પોપટનું પંજરું હાથમાં લઈ આવ્યો છે
 તેને શા હુકમ છે ? બાદશાહે ફરમાવ્યું કે, જહાંપનાહ, આ મારી

પાસેનો પોપટ કે જેનું નામ રાધુ પાડેલું છે તેને મેં ગણીજ મહે-
 નત લાઇ સાફ બોલતાં ભણાવ્યો છે અને તે એવી આશાથી ભણા-
 વ્યો છે કે આપને તે નજરાણામાં આપી ઉમેદ બર લાવીશ. માટે
 રાધુને લ્યો અને તેનું પ્રતિપાલન કરા. આ પ્રમાણે ફકીરનું બોલવું
 તથા રાધુના મુખથી મધુર બાપણુ અને કુરાનના પાઠ સાંભળી શાહ
 ફકીરને ઘટવું ઇનામ આપી વિદાય કર્યો અને રાધુની સાર સંભાળ
 માટે નોકરો નીમી હુકમ કર્યો કે, જરા પણ રાધુની તખીયત નાદુ-
 રસ્ત જણાય તો તરત મને ખબર આપવી, જે તેની ખબર ન આપી
 અને બિમારીવડે રાધુ મરી ગયો એવી જો ખબર આપી તો તે
 વખત તેનું માથું કપાવી નાંખીશ. તદ્દનંતર નોકરો રાધુની તખીયત
 જાળવવા માટે ઘણીજ કાળજી રાખવા લાગ્યા. તેમ રાધુ કુરાનના
 પાઠ ભણતો તે સાંભળી શાહ અત્યંત ખુશી થઇ તેના ઉપર અતિશે
 ખ્યાર રાખવા લાગ્યા. એક વખત રાધુ અચાનક મરણને શરણુ થયો
 તે જોઇ તેનું રક્ષણ કરનાર ચાકરો ઘણાજ ગભરાયા અને શાહને
 શું જવાબ દઇશું તેમજ મરી ગયો છે એ વૃત્તાંત જો જણાવીએ
 તો શિરચ્છેદનો હુકમ થાય. માટે બન્ને તરફની પીડામાં આવી ફ-
 સાયા. હવે તો ખીરખલ્લ આગળ જઇ આ હકીકત જાહેર કરીએ
 તો કાંઈ પણ રસ્તો હાથ લાગે. એમ વિચારી ખીરખલ પાસે ગયા,
 અને પોતાનું દુઃખ પ્રકાશ્યું. ખીરખલને તેઓની દયા આવી તેથી
 કહ્યું કે તમે નિયંત રહો. જરા પણ તમોને ઇજા આવવા દઇશ
 નહીં. એમ કહી ખીરખલ શાહ હજુર ગયો, શાહને જોઇ બોલ્યો કે
 આપણો રાધુ ! આપણો રાધુ ! એ સાંભળી શાહ એકદમ બોલી
 ઉઠ્યો કે શું રાધુ મરી ગયો ? ખીરખલે જણાવ્યું કે, નહીં નહિ
 ખુદવિદ, એમ તે બને કે ? એ તો મોટો નપસ્વી જનમ્યો છે

(૧૧૬) ખુખીનો ખબનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.

આકાશ તરફ મોં કરી તપસ્યા કરે છે. પગ, પાંખ, આંખ અને ચાંચ જરા પણ હલાવ્યા વગર યોગસાધન કરી ઇંદ્રીઓને દમન કરી રહ્યા છે. આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોખવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે, અરેરે ! ત્યારે તો મરી ગયો એમ ચોખુંજ કહે ને ? ખીરખલે જણાવ્યું, અરેરે ! આયિંદ આપ જોશો ત્યારેજ તેણે તપશ્ચર્યા આદરી છે અને આપ મરી ગયાનું કહે છે. માટે તેને જોવાથી નિઃસંદેહ થશે, શાહને તેડી રાધુના પાંજરા પાસે જઈ તપશ્ચર્યા કરતો જતાવ્યો. તે જોઈ શાહ બોલ્યો કે, ખીરખલ, તારી મશ્કરી કરવાની ટેવ ગઈજ નહીં. રાધુ તપશ્ચર્યા કરે છે એમ ન કહેતાં એમજ કહ્યું હોત કે રાધુ મરી ગયો, તો મારે નાહક ધંકા તો આવો પડત નહીં. શું રાધુ મરી ગયો એની તેને જોવાથી તને ખબર નહોતી પડતી ? ખીરખલ હાથ જોડી બોલ્યો કે, નેકનામદાર, શું કરવું ? જો સરકાર અગાડી રાધુ મરી ગયાના સમાચાર કહેત તો આપના હુકમ પ્રમાણે મારું શિરચ્છેદ થવાનો વખત આવત, માટે ખાંજે કાપ રસ્તો શોધવો કે નહિ ? તે સાંભળી શાહ રાધુનો શોક ભુલી જઈ ખીરખલની બુદ્ધિનો ખ્યાત વિચારી ખુશી થયો અને તે બદલ ઇનામ આપી પોતે ગેરવ્યાખ્યા હુકમ કયોં તે વિષેનો પરતાવો કરવા લાગ્યો.

વારતા ૫૦ મી.

વાત વિનોદ વિવેકીને, સમજી લેવા રહેલ;

(પણ) સમસ્યામાં સમજી જવું, તેજ ઘણું મુશ્કેલ.

કાશીરામ.

શું અકલ અધારે વહેંચાયેલી છે ?

એક વખત અકબરશાહે ખીરખલને કહ્યું કે, હુમણાં છે અને

પછી પણ છે, હુમણું નથી અને પછી પણ નથી, હુમણું
 નથી પણ પછી છે અને હુમણું છે પણ પછી નથી. એ ચારે
 પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્પષ્ટપણે આપો. તે સાંભળી ખીરખલ કંઈલોક વખત
 વિચારમાં લીન થઈ ગયો તે જોઈ દેષ કરનારી મંડળી હર્ષવાન થઈ
 કે, આજે ઉત્તર આપવામાં ખીરખલની મતિ મુંઝાણી છે માટે હવે
 માન ઉતરશે. પરંતુ એ વિચાર દરિદ્રતા મનોરથની માફક થોડાજ
 વખત ટકવા પામ્યો. થોડીવાર પછી ખીરખલે જણાવ્યું કે, નામદાર,
 એ ચાર પ્રશ્ન પૈકી એક પ્રશ્નનો જવાબ આપતી પાસે મોજુદ છે
 પણ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવવા આપ અને હું બન્ને જણ શહેરમાં
 જઈએ અને ત્યાં બાકીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીશ. તે સાંભળી શાહને
 વિરમચકારી વારતા જણાવી કારણ કે એ ચાર પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઈ
 થી અપાર્થ શકવાનો નથી. તેમ છતાં ખીરખલની અક્ષત-હુંશીઆરી
 જોવી કે એ કવી રીતે પ્રશ્નોની સમાધાની કરી બતાવે છે. એમ વિ-
 ચારી ખીરખલની સાથે શહેરમાં જવાનું કમ્બલ કર્યું. તદ્દનંતર ખીર-
 ખલે શાહને અરજ કરી કે આપ જટાધાની યોગીરાજનો વેપ ધા-
 રણ કરો અને હું આપનો શિષ્ય (ચેલો) બની જોઉં. પછી જુઓ
 શહેરની ગમ્મત. એમ કહી બન્ને જણે તેજ પ્રમાણે ડાક રચ્યો અને
 એ નાનાં સમજવાન બાળકોને સાથે લઈ એક ધન્યવાન ગ્રહસ્થની
 પેઠી ઉપર જઈ પહોંચ્યા, ત્યાં જઈ સાહુકાર પ્રત્યે (વેપધારી ખીર-
 ખલ) પોતાના ગુરુ તરફ આંગળી કરી બોલ્યો કે, શેઠજી, આ મારા
 ગુરુરાજ છે અને હું એમનો ચેલો છું, અમે બન્ને જણ આ કાની
 (નાશવંત) દુનિયાને ત્યજી પરિવ્રજ પરમાત્માનું ભજન કરવા વૈ-
 રાગ્ય રૂપ ધારણ કર્યું; પરંતુ એક એવી મોટી ઉપાધી નડી છે કે
 તેથી આપની પાસે આવ્યા છીએ. આપની હિદાય વૃત્તિ પરાપકાર

(૧૧૮) ખુબીનો ખમનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 શુદ્ધિ અને નમ્રતા અવલેનીય પ્રકારની છે એવી દેશ દેશાંતરમાં કી-
 તિ ફેલાવવા અમે આપની કાંઈક સહાયતા લેવા આવ્યા છીએ.
 પ્રમાણે શિષ્યનું બોલવું સાંભળી તે અહરથ હાથ નેડી નમ્રતા સાથ
 બોલ્યો કે, મહારાજ, જે આપની અડચણ મારાથી દુર થઈ શકે
 એમ હોય તો સુખેથી આપ ફરમાવો. એ સાંભળી શિષ્યે જણાવ્યું
 કે શેઠજી, આ અમારા ગુરુ મહારાજના જે બાળક છે તેમને વિ-
 દ્યાભાસ કરાવવા આ શહેરમાં રાખવાનો વિચાર છે; પરંતુ પૈસા
 વિના એ કામ પાર પડી શકે નહિ; તેમજ ઓછામાં એશા જે હ-
 નાર રૂપીઆ જોઈએ; કેમકે ખાવાપીવા, પહેરવા ચોઢવા અને વિ-
 દ્યાલય ખર્ચના બંદોબસ્ત માટે મદદ પુરી પાડતાં સુધીમાં ગોઠવણ
 ડરવીજ પડે; વારતે જે આપથી સહાયતા આપી સકાય તો કહો.
 જે આપ એ માટે પુરતું લક્ષ આપશે તો ઈશ્વર તેનો બદલો આ-
 પને આપશે. પછી શેઠે તે બાળકો તરફ જોઈ તરત માગણી પ્રમાણે
 રકમ લાવી યોગીરાજ આગળ બેઠ કરી. તે જોઈ શિષ્યે બોલ્યો કે,
 આ ઉપકારી કામના બદલામાં હું એ કરવા ચાહું છું કે ઓંક જોડું
 તમારા માથામાં મારતો જાઉં અને તમે દર જોડા દીઠ અડેક રૂપી-
 ઓ આપતા જાઓ. આ વાક્ય સાંભળી પેઠી ઉપર બેઠેલા અને
 રસ્તાના જનાર લોક વિસ્મયવંત થયા કે, વાહ ઉપકારનો બદલો
 દીક ! ! રૂપીઆ આપવા અને જોડા ખમવાં. એ ખરેખર નવાઈ.
 પરંતુ શાહુકાર કશું પણ ન બોલતાં કિંવા જરા પણ મલીન ન
 કરતાં મહારાજ પ્રત્યે વિનવવા લાગ્યો કે, જ્યારા આ રૂપીઆ સ-
 ત્યકૃત્યમાં જવાના છે અને તે બદલ દર રૂપીએ જોડો સહન કરવો
 પડે તે હું અહોભાગ્ય માનું છું; કેમકે સત્યકૃત્ય માટે પ્રાણાંત કષ્ટ સ-
 હન કરવું પડે તોપણ શું ? એમ કહી માથાથી પાંચડી ઉતારી ગુરુ

આગળ માયું ધ્યુ', ધન્ય છે એવા ધનવાન ધર્મીઆ પુરષને.

આ બનાવ જોઇ શિષ્ય બોલ્યો કે, શેઠજી, આપની ઉદારતા, ધૈર્યતા, ધર્મભુક્તિ, પરગણુપણું. ગુરુભક્તિ અને સત્કર્મનાં નાણાં ખર્ચાયાથી અહોભાગ્યપણું માનવપણાના પરમ સ્તુતિપાત્ર ગુણો જોઇ કું ધણોજ ધન્યવાદ આપી કહું છું કે અમારે આ રૂપીઆની હવે કશી જરૂર નથી. કારણ કે જે અમારે જોઇતું હતું અને જાણવાની ઇચ્છા હતી તે પ્રાપ્ત થવાની કાર્ય સિદ્ધ થયું છે, માટે આનંદમાં રહો અને સદા સત્કૃત્યમં તક્ષીન બનો. એમ કહી આગળ ચાલ્યા, શિષ્યે ગુરુ પ્રત્યે કહ્યું કે, આ પ્રથમ આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર 'હુમ-મણાંજ છે અને પછી પણ છે' મતલબમાં હાલ પણ પ્રભુ કૃપા એ સર્વ સંપત્તિવંત આ શેઠ છે; છતાં પોતાની સ્તુતિપાત્ર વૃત્તિ ભક્તિ અને કહેણી-રહેણી કાયમ રહેલ છે તે આ લોક સાગી પર-લોકમાં જશે તોપણ ત્યાં સત્કૃત્યના બદલામાં ઉત્તમ પ્રકારનાં સ્વર્ગ સુખ છે, માટે આપ આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર વિચારી સ્વીકારી લ્યો. આ પ્રેમાણે બીજાલ (શિષ્ય) નું બોલવું સાંભળી શાહ વિસ્મય પામ્યો. આગળ જતાં એક બીખારી બીખ માગતો લોકો પ્રત્યે ઉપદેશ કરતો હતો કે, એક ગણું પુન્ય સહસ્ર ગણે લાલ છે, હાથે તેજ સાથેજ છે, દયાભાવ રાખી જે પરાપકાર દાન કરશે તો પ્રભુ તમોને આવતે ભવ વધુ સુખ આપશે. આ પ્રમાણે બીખારીની દીનવાણી સાંભળી એક દયાળુ પુરુષ પેટવુર ખાવાની વસ્તુ આપી, તે લઇ બીખારી ગામ બહાર જઇ ઝટપટ ખાવા મંડી પડ્યો. ગુરુ એલો પણ તેની પાછળ પાછળ હતા. એલાએ તે બીખારી પ્રત્યે વિનવવા માંડ્યું કે, દયાળુ સેવક, અમે બન્ને જથ્થુ ભુખ્યા છીએ અમારો ભુખ્યે જીવ બચ છે. જે થોડું અમને આસરા જે-

(૧૨૦) ખુબીનો ખગનો અને હાપણનો દરિયાવ.
ટલું અન્ન ખાવા આપો તો ભગવાન તમારું કલ્યાણ કરશે.

એવી ધણી આજીજી કરી, પણ ભીખારી તે આજીજી તરફ
જરા પણ ન જોતાં પેટપુજા કરવામાં પુરેપુરું લક્ષ આપવા મર્યો
હતો તે જોઈ શિષ્યને ગુસ્સો ચઢ્યો અને તે ભીખારીને બે ચાર
જોડા લગાવી બોલ્યો કે. સુખ-ગદેડા ભીખ માગતી વખતે તો ઉપ-
દેશ દે છે પણ તે ઉપદેશ મુજબ ચાલતો કેમ નથી ! પરંતુ ભવમાં
આપ્યું નથી તેથી આ ભવમાં મળ્યું નથી અને આ ભવમાં પણ
આપતો નથી તો હવે પછીના અવતારમાં પણ કશું મળનાર નથી.
માટે તને હમણાં સુખ નથી અને પછી પણ નથી. એમ કહી શા-
હને કહ્યું કે, લ્યો આપના બીજા પ્રશ્નનો જવાબ ? કે—હમણાં
નથી અને પછી પણ નથી.

આદિ ગુરુ એકો આગળ ચાલ્યા. એક અતિ દુખત, નન્ન અને
ધન્ય ભક્તિમાં તટ્પર એવા સાધુને જોઈ શિષ્યે બતાવ્યું કે, મહારાજ,
આ સંતની પાસે હમણાં કશું પણ નથી; પરંતુ તપ અને
ભગવત ભજનના પ્રભાવથી આવતા ભવમાં અપાર સુખ સમૃદ્ધિ વંત
થશે; માટે હમણાં નથી પણ પછી છે. એ આપના ત્રીજા પ્રશ્નનો
ઉત્તર સ્વીકારી લ્યો. એ સાંભળી શાહ આનંદમાં મગ્ન બની બોલ્યો
કે હવે ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ મારી પાસેજ છે તે શી રીતે ? બીર-
બલે જણાવ્યું કે મહારાજ, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપની પાસેજ છે
તે તપાસી વિચારી જુઓ કે આપ ખુદ પુણ્યના પ્રતાપથી હિંદુ
સ્તાનની રાજગાદી ઉપર તખ્તનશીન થયા છો અને કાષ્ઠ પ્રજાની
સંપત્તિમાં ન્યુનતા નથી; પરંતુ આવતા ભવમાં એ સુખમાંનું જરા
પણ સુખ પ્રાપ્ત થનાર નથી; કેમકે અભારે પુર ચઢીના વખતમાં
આપ દયા, કાન, પદોપકાર, શેર-સંતની ભક્તિ, સારા કૃત્ય કરવામાં

પુરુષ ખંતી અને ઇશ્વર ભજન ઉપર રૂચી રાખતા નથી તો આવતા ભવમાં સુખ સંપત્તિ શી રીતે પ્રાપ્ત થશે. માટે ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ એજ કે, હુમણાં છે પણ પછી નથી. પછી આપની જેમ ક્ષમા હોય તે ખરી.

એ પ્રમાણે ખીરખલનું ખેલવું સાંભળી શાહે પોતાની રહેણી કહેણી સુધારવા મન સાથે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરી અને ખીરખલની બુદ્ધિ ચાતુરી, વિદ્વતા વિષેની ઘણીજ તારીફ કરી તથા ખીરખલ દ્વારાજે શુદ્ધ જ્ઞાન-ભક્તિ સંપાદન કરી આ લોક અને પરલોક સંબંધી યશ, લક્ષ્મી અને ઉચ્ચ વૈભવ પ્રાપ્ત કર્યો. ખીરખલના ગુણોથી રીઝી શાહે , અક્ષલ બહાદુર ” “ ખીરખલ કવીરાય ” “ પ્રેમમૂર્તિ ” “ રાજ-સાહે ” વગેરેના ઇલકાળ આપ્યા તે મોટી જગીરા બક્ષીસ આપી જીવનનો લાલ લીધો.

ભાગ પાંચમો.

વારતા ૫૧ મી.

પામે આદર પ્રોઠ, ગુણથી સદ્ગુણ સર્વદા.

પ્રભાસાંકર.

નાગરવેલેનું પાન સર્વથી મોટું હોય છે.

એક વખત ખાદશાહે દરબારીઓને પુછ્યું કે, સર્વથી મોટું આન કય વનરપતિનું મણવું ? આ પ્રશ્ન સાંભળી કોઇ કંઈનું, કોઇ સામનું તો કોઇ કમળનું પાન મોટું છે એમ કહેવા લાગ્યા; પરંતુ

• (૧૨૨) ખુબીના ખબરો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 શાહે તે એકેની વાત પસંદ કરી નહિ, છેવટે ખીરખલને પ્રશ્ન પુછ્યું
 ત્યારે ખીરખલ બોલ્યો કે, પરવર દીગાર, સર્વથી પાન નાગરવેલનું
 મોટું છે; કેમકે તે નામદાર સુરકારના મુખસુધી પહોંચે છે માટે તેને
 જ સર્વથી એટલે એને મોટું સમજવું. ખીજાં પાન આકારમાં મોટ
 પણ અધિકારમાં મોટાં નથી માટે શું કામનાં ? આ ઉત્તર સાંભળી
 શાહ સંતોષિત થયો અને ખીરખલના બુદ્ધિબળની 'કદર ખુબી' સાંકે
 ધનામ બદ્ધ્યું.

વારતા પર મી.

જમ જમાઈ જયક સદા, કૃપા કરી રહો દુર.

મણીગૌરી.

નિમકહરામ જમાઈ.

એક વખત શાહે ખીરખલ પ્રત્યે પુછ્યું કે, ખીરખલ, નિમક-
 હલાલ કોણ અને નિમકહરામ કોણ ? તેનો બેદ ખતાવો. આ પ્રશ્ન
 સાંભળી ખીરખલે કહ્યું કે, શિરતાજ, નિમકહલાલ એક કુતરું કટે-
 વાય છે; કેમકે જેના ધરનું અનાજ ખાય છે તેને પોતાનો પ્રાણ
 જતાંસુધી પણ ધન થવા દેતું નથી તથા સદૃષ્ટ તે ધણીનું સંરક્ષણ
 કરે છે. કદાચ એક વખત તેને ખાવા નહિ આપીએ તદ્દપી પોતા-
 ની નિમકહલાલી છોડવાનુંજ નહિ; એથી વિપરીત રીતે (નિમક-
 હરામ) જમાઈ હોય છે. કેમકે તેને ગમે તેટલું દ્રવ્ય આપો તદ્દપી
 પણ તેને તૃપ્તિ થવાનીજ નહિ તથા દરરોજ તેનું મન મનાવતાં છતાં
 પણ જરા 'વચકું' પડ્યું કે જાણે કોઈ વખત ઓળખાણ કે સંબંધ
 થતોજ નહિ હોય તેમ તુરત રીસાઈ બેસે છે. કહ્યું છે કે

જમાઇ છે તે દશમો ગ્રહ છે જેમ નવ ગ્રહોને
નિત્ય બળીદાન આપતા હોયએ તોપણ પ્રતિપક્ષી રાશી ઉપર આવ્યા
કે પીડા કરે છે તેવીજ રીતે જમાઇને પણ જાણવો. એ પ્રમાણે
ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ખુશી થયો,

વારતા ૫૩ મી.

રાજા જોગી અમિ જળ, કિનકી વિલડી રીતિ;
દંતા રહીએ ફરસરામ, થોડી પાળો પ્રીતિ.

અજવાળી તોપણ રાત.

એક વખત ખીરબલ જમ્યા બાદ પોતાના મકાનના ઓટલા
ઉપર બેઠેલ હતો તે સમય બાદશાહનો એક હજુરી નોકર દોડતો
દોડતો જતો તે જોઈ ખીરબલે પુછ્યું કે, આટલો બધો દોડીને ક્યાં
જવા માગે છે ? નોકર બોલ્યો કે, સાહેબ, સરકાર સાહેબે મને બ
શેર કળીચુનો લાવવા ફરમાવ્યું છે. માટે તે લઈને જલદી જવું
જોઈએ. તે સાંભળી ખીરબલ વિચારમાં પડ્યે કે, અત્યારે ખુદાવિંદને
બશેર કળીચુનાની શી જરૂર પડી હશે ! નકી કાંઈક આ વાતમાં
ગુપ્ત ભેદ હોવો જોઈએ. એમ ધારી નોકરને ફરી પુછ્યું કે તે ચુનો
શું કરવા જોઈએ છે. તે સાંભળી નોકર બોલ્યો કે, સાહેબ, તે ગ-
રીબ નોકરને શી ખબર ! બાદશાહ સાહેબ બ્યારે જોગીને ઉઠ્ય
અને મેં પાન ખીડી આપી તે આરોગ્યા બાદ હુકમ કર્યો કે જ
બશેર કળીચુનો જલદી લઈ આવ. આવું તેનું બોલવું સાંભળી ખી-
રબલે હજુરીઆને જણાવ્યું કે આજે, તારાં સોએ વર્ષ પુરાં થઈ
અર્ધાં. એજ બશેર કળીચુનો તને જમારાધથી ખવરાવી દેશે અને

(૧૨૪) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

તેથી તું મરી જઈશ. જે તે પાનખીકું નામદારને આપ્યું તેમાં સુ-
નો વધારે પડ્યો હશે તેથી તેમના મુખમાં ખળતરા કિંવા ચક્રિકા
પડીજ હોવીજ નોંધએ તે બદલ આ શિક્ષા કરાવી છે; માટે તું એ
ઉપાય કર કે એક શેર સુનો અને એક શેર મમાખણ એકત્ર કરી
બાદશાહ પાસે લઈ જા અને તે સુનો તેને ખવરાવશે તો કંઈ થશે
નહિ. બાદ તે હજુરીએ ખીરખલના કહેવા પ્રમાણે કર્યું અને તે
સુનો લઈ શાહ હજુર ગયો. શાહે તે સુનો તેને ખવરાવ્યો. શાહને
ખાત્રી હતી કે થોડીજ વખતમાં આ નોકર મરી જશે; પરંતુ ખીજે
દીવસે તે નોકર તો વખતસર નોકરી ઉપર હાજર થયો તે નોંધ
બાદશાહને ધણું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને વિચારવા લાગ્યો કે, મારો
વિચાર નિષ્ફળ ગયો, મુઓ નહિ એ તો હીક પણ એને ઇજા પણ
કશી થઈ જણાતી નથી; પરંતુ એને ગમે તે પ્રકારે સ્વધામ પહોં-
ચાડી દેવો તે ખરાજ. એમ વિચારી સુનારાને બોલાવી કહ્યું કે,
સવારમાં પ્રથમ જે માણસ તારે ત્યાં આવે તેને લટ્ટીમાં નાંખી બા-
ળી નાંખજે. ખીજે દીવસે સવારમાં તે નોકરને બાદશાહે હુકમ કર્યો
કે, જા દરબારી સુનારાને ત્યાંથી પાંચ શેર સુનો લઈ આવ. નોકર
હુકમ સાંભળતી વેંત તે સુનારાને ત્યાં જ્યાં નિકળ્યો. આયુષ્યખખને
લીધે તેને ખીરખલની ભેટ થઈ અને બાદશાહનો ફરમાવેલો હુકમ
તેમને કહી સંભળાવ્યો. તે ઉપરથી ખીરખલ સમજી ગયો કે, આને
બાદશાહે સુનો ખવરાવ્યો પરંતુ એને ઇજા ન થઈ તેથી એના
પ્રાણનો નાશ કરવા હજુર ધારે છે. આજ માટે આને સુનારાને
ત્યાં મોકલવા ફરમાવ્યું છે. તે સમય સમજી ખીરખલને તેની દયા
ઉપજી તેથી કહ્યું કે, તું પંદર વીસ મીનીટ અહીંયાં ઠેરી જા પછી
સુનારા પાસે જઈ સુનો લાવી બાદશાહ પાસે જજે.

અહીંયાં બાદશાહે હજુરીઆને ચુનારાને ત્યાં મોકલ્યા પછી થોડી વેળા થયા બાદ એક ખીજા હજુરીઆને, પ્રથમ મોકલેલ હજુરીઆની શી વહે થઈ છે તેની ખબર કહાડવા મોકલ્યો તે સીધો ચુનારાને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. જે ચાકર જવાનો હતો તે તો ખીરબલની પાસે રોકાયો અને પછી ગએલો ત્યાં પ્રથમ જઈ પહોંચ્યો તેથી મંકત પ્રમાણે ચુનારે તેને ઉઠાવી લટ્ટીમાં નાંખી બાળી નાંખ્યો કારણ કે તે ચુનારાને એવો મંકત બતાવ્યો હતો કે, જે સવારમાં પ્રથમ હજુરીઓ તારે ત્યાં આવે તેને લટ્ટીમાં નાંખી બાળી નાંખજે. તેથી જે પહેલો ગયો તેને લટ્ટીને શરણે કર્યો.

અહા ! ‘જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ?’ એ વાક્યની પ્રતીતી આપવા આ દાખલો બસ છે. હવે જે પ્રથમ ચુનારાને ઘેર જવા નિકળ્યો હતો તે નોકર ખીરબલ પાસેથી સુમારે અડધા કલાક પછી ચુનારાને ઘેર ગયો અને ચુનો લઈ બાદશાહ હજુર જઈ ચુનો આગળ મુક્યો તે જોઈ શાહને અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું કે, આ શી રીતે જીવતો પાછો આવ્યો ? એમ ચમત્કારીક બનાવ બનાવી તે નોકરને પુછ્યું કે, તું અહીંયાંથી જે વખતે ચુનારાને લાં ગયો તે વખતે રસ્તામાં ક્યાંય રોકાયો હતો ? હજુરીએ કહ્યું, ગરીબ પરવર, હું છુનારાને ઘેર જતો હતો તેવામાં ખીરબલજી પોતાની હવેલીના બહાર બેઠા હતા તેમણે મને બોલાવ્યો અને પુછ્યું કે, ખુદાવિંદની સ્વારી ક્યાં છે ? મેં કહ્યું કે, ચાહ પીવા ગિરાજ્યા છે. એટલું કહી રજા લઈ ચુનારાને ત્યાં ગયો અને આપનો હુકમ બજાવી આવ્યો. એ હકીકત સાંભળી બાદશાહે વિચાર્યું કે, આ હજુરીઆને ખીરબલની સહાયતા છે એમ ખાતરી થાય છે. પ્રથમ ચુનો ખવરાવ્યાથી કશું થયું નહિ તે પણ તેનોજ પ્રતાપ. અને આ-

(૧૨૬) બુખીનો ખગ્નનો અને હાપણનો દરિયાવ.
 જે આને બદલે ખીજો નાહક મરણને મરણો અને આ બચ્ચો તે
 પણ તેનોજ પ્રતાપ ! માટે હું જેટલી માથાકુટ કરીશ તેટલી નકામી
 જશે. કેમકે જેની મદદ ખીરબલ કરનાર છે ત્યાં કોઈનું દંડ ચાલ-
 નારજ નથી. એમ વિચારી તે નોકરને અલયદાન આપ્યું અને ખીર-
 બલના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૫૪ મી.

જીવ્યામેં અમૃત ખસેં, વિષબી ઉનકે પાસ;
 એક ખોલે લાખલે, (ઓર) એકે લાખ વિનાશ.

સરકારની સવારી હાલ મદી કીનારે જખ મારે છે.

એક સમય જાદશાહ ખીરબલને સાથે લઈ ચમુના નદીને કાંઠે
 ફરવા ગયો. ત્યાં જઈ હવા ખાવા ફરતા હતા, તેવામાં કેટલાક મ-
 ઢીગર લોકો જળ નાંખી માછલાં પકડતા હતા, તે જોઈ શાહના
 મનમાં વીચાર ઉપજ્યો કે ‘ હું પણ એ શીકાર કરતાં શીખું ’ એમ
 વીચારી તેઓ પાસેથી જળ માગી લઈ પોતે માછલાંને પકડવા
 લાગ્યો, એટલામાં ખીરબલને કાંઈ અગત્યના કાર્ય માટે રાજગદમા
 (રાજ્યમહેલ) માં જવાનું યાદ આવ્યું તેથી શાહની રજા લઈ રાજ્ય
 મહેલનાં ગયો. ખીરબલને જોઈ દુરમ સાહેબે પુછ્યું કે “ ખીરબલ
 હાલ સરકારની સવારી ક્યાં છે ? અને શું કરે છે ? ” તે સાંભળી
 ખીરબલ ખોલ્યો કે “ નાસદાર ? હાલ સરકારની સવારી નદી ઉપર
 જખ મારે છે ! ” આવાં વ્યંગ વચન સાંભળી દુરમને બહુજ માડું
 લાગ્યું પણ કોપભાવ બહાર ના બતવતાં મનમાંજ સમાવી રાખ્યો.
 બ્યારે જાદશાહ પોતાના મહેલે પધાર્યા ત્યારે દુરમે કેટલીક આડી

અવળી ગમ્મતની વાતો ક્યાં જાદ ખીરખલની વારતા યાદ કરી કહે-
વા લાગ્યો. કે “ સીરતાન ! આપ ખીરખલને બણેજ બહાલ ખતા-
ની તનનો મણી રાખ્યો. તેથી ખીરખલ મગરૂરીમાં છકાઇ બણેજ
મોઢે ચઢી ગયો છે અને જેમ એની મરજીમાં આવે તેમ બે પરવા-
ઇથી મને તથા આપને પણ વ્યંગ વચનોથી વતલાવે છે માટે એ
આખત જરા સપ્તાર્ધ કરી જોઇએ છે. શું છેક એમ વર્તણુક ચલા-
વે એ સાંઝે કહેવાય ? આ પ્રમાણે દુરમતું બોલવું સાંભળી શાહે
કહ્યું કે “ દીનેગનન ! શું વ્યંગ વચનોથી ખીરખલ બોલી ગયો ? તે
જલ્દી કહી દે, જો વધારે પડતું બોલી ગયો હશે તો બેશક તેને
નસિયત આપ્યા વીના છોડીશજ નહીં ! ” દુરમે જણાવ્યું કે “ ખુ-
દાવીંદ આપના આવ્યા પહેલાં ખીરખલ અહીંયાં આવ્યો હતો તે
વખતે મેં પુછ્યું કે “ હાલ સરકારીની સ્વારી ક્યાં છે ? અને શું
કરે છે ? ” તેનો ઉત્તર મીઝજ સાથે તેને જણાવ્યું કે “ સરકારની
સ્વારી હાલ નદી કીનારે ઝખ મારે છે. ” તેવું સાંભળી મને બહુ
માફું લાગ્યું પણ હું કશું ન બોલતાં મનમાંજ સમજી રહી આવા
શબ્દો સાંભળવાથી શાહ એકદમ ગુસ્સે થઇ સીપાર્ધ મોકલી ખીરખ-
લને બોલાવી કહેવા લાગ્યો કે “ કેમ ખીરખલ ? હમણાં તું બહુજ
બહુજ ખેતમાઇ અને મીઝજ ભરી વાતો બોલવા જમાન ચલાવવા
માંડ્યો છે કેમ ! ખીરખલે હાથ જોડી વીનવ્યું કે “ ગરીબ પરવર ?
એવી કદાપી કાળે મારી તકસીર આવે એમ તો નહીં; પરંતુ જો
આવી હોય તો આપ નામદાર શિક્ષા આપવા મુખત્યાર છો ? ”
આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહે સમજી વાત કહી સં-
ભળાવી અને કહ્યું કે “ હવે તારાજ મોઢાથી કચુલ કર કે હું સ-
ખવાર છું ! ” તે સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે “ નેક નામદાર ! બે

(૧૨૮) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 અદખી માફ કરશો, પણ મેં જે કહ્યું હતું તે ખોટું છે ? કેમકે જે
 વખતે હું આપની રજા લઈ રાજમહેલમાં આવ્યો હતો તે વખતે
 આપ નહીં કીનારે માછલાં મારવામાં આવંદમાન બન્યા હતા કે
 નહિ ? એ માટે મેં કહ્યું કે હાલ સરકારની સ્વારી નહીં ઉપર ઝખ
 મારે છે. ઝખ શબ્દનો અર્થ માછલાં થાય છે માટે તે વાતમાં મારી
 તકસીર શું છે ? ષઢી તો સરકાર વિના વાંકે ગુસ્સે લાવી નસીયત
 આપવા ચઢાતા હો તો આ માથુ આપ આગળ હાજર છે ! ” તે
 સાંભળી શાહ અને હુરમ બન્નેનો ગુસ્સો જતો રહ્યો અને એકદમ
 ખુબ હસી પડી ખીરબલની શાખાસી આપી કહ્યું કે ધન્ય છે અક્ષત
 મહાદુર ! તારી અક્ષતને ! !

વારતા પપ મા.

કપરી જન કોડ પ્રપંચ રમે, ગુણી સજ્જનને પીડતાજ મચે;
 હીત આપ તણું ચહશે હસિને, (પણ) નીજ ફંદ નિષેજ મરે ફનીને.

પ્રાણજીવન.

દાવ આવે દુશમનનો દાવ લેવાની દલીલ.

એક સમય શહેનશાહ અકબરના દરબારમાં આર્ય અને યવન
 ધર્મ વાંધેની ચર્ચા ખીરબલ અને કાજીના વચ્ચે ચાલી રહેલી હતી તે
 વાદવીદમાં એક એકના ધર્મનો પક્ષ કરી પ્રતીપક્ષીની દલીલોની ખંડન
 કરી પોતાની દલીલોનું મંડન કરતા હતા છેવટે આર્ય ધર્મ પ્રાચીન,
 વિમજ, લોકલોકતા છે એવું સુખદ ખીરબલે અનેક પ્રમાણો બતા-
 વી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું, તેથી કાજી (કાઝી) પોતાનું માન ખંડન
 થયું અને હું હાર્યો એમ સમજી ધણીજ ક્રોધાયમાન બન્યો; પરંતુ

સાહેબો એવો કાપદો હતો કે “ દરેક પંથની ચર્ચા થાય : તેમાં જે (વાદી કે પ્રતિવાદી) દાખલા દલિલો વડે પોતાના પંથની વાર્તા ચર્ચાર્થ બતાવે તો તે કબુલ કરવી તથા તેના ઉપર ગુસ્સો ન લાવતાં તેનો રહસ્ય ગ્રહણ કરવો ! ” ધન્ય છે ॥ એવા ગુણગ્રાહી મુગલ કુળ દિવાકરને ॥ ૧ ॥

ઉક્ત કાવદાને અનુસરી કાળને વર્ષા શીવાય છુટકો નહોતો ? એટલે લાચાર ! પરંતુ તેના (કાઝીના) મનમાં એવો વીચાર મુકરર કર્યો કે “ જમે તે યુક્તિપ્રયુક્તિ ચલાવી એનો (ખીરખલનો) પ્રાણુ પરલોક મોકલું સારેજ મારા મનમાં સ્વધર્મ ખંડનનો લાગેલો કારી ઘા રૂઝશે ! ” એમ વીચારી પોતે દેશાંતરમાં જઈ ખીરખલને કેવી યુક્તિવડે ઠાર કરવો ? તે વીષેની તદખીર શોધવા લાગ્યો અને સર્વ કરતાં તેને એ યુક્તિ સરસ લાગી કે “ અહુરૂપીની વિદ્યા હાથ કંઈ તેથી મારાં અવશ્ય કામ પડશે. ” એમ નિશ્ચય કરી તેણે તે વિદ્યા ઘણી સારી રીતે હાથ કરી; કહ્યું છે કે ઉલોગી પુરૂઝને કંઈ દુર્લભ છે ? ” અર્થાત્ એકે વસ્તુ તેને દુર્લભ નથી ! કેમકે ખરા તનમનથી જો કોઈ પણ મનુષ્ય કિંવા જાનવર કાંઈ પણ કામની પાછળ પડે તો એક વખત વા એ અગર ત્રણ વખત પાછો કે વારંવાર પાછો પડે; તદખી તેજ પ્રાર્થને હાથ કરવા પોતાનો ઉલોગ અને ઉત્સાહ ભરી (ચાલુ) રાખે તો બેશક આખર ધારેલી ધારણામાં ફતેહ મેળવેજ. એ વીષે એક વીર પુરૂષ પોતાના પુસ્તકમાં લખે છે કે “ હું એક મહાન દુરમન સામે જીત મેળવવા ગયો હતો તે વખતે સતર સૈન્ય બેહદ બળથી હું ૨૧ વખત મારી મુરાદ સફળ કરી શક્યો નહિ હતો, તેથી છેવટે હિમ્મત હારી મારા વતન બહી નીરાશ અને એક હીનકાર સમાન બની પાછું હઠવા પાછું હતું અને તેજ વીચા-

(૧૩૦) ખુબીને ખબરો અને હાપણુનો દરિયાવ.
 રમાં ગરક બન્યો હતો તે સમય મારી નજરની આગળ એક કરો-
 ણીઓ એક વૃક્ષની ડાળ ઉપર ચઢતાં પાછો પડ્યો; પણ પોતાના
 મુખમાંથી ઢાળ વીસ્તારી ફરી તે ઢાળદ્વારાએ ઉપર ચઢવા ગયો;
 પરંતુ ફરી પાછો પડ્યો, તદ્દપી તેણે હીમ્મત ન હારતાં પોતાનો
 ઉદ્ધોગ, જેમનો તેમ જારી રાખ્યો, તેથી ‘ હીમ્મતે મરણં તો મ-
 દ્દે ખુદા. ’ એ અમુલ્ય વાક્ય સત્ય થયું; અર્થાત્ વારંવાર પાછો
 પડ્યા છતાં પણ હીમ્મત ન હારી કરોળીએ મરણતી આગળ ચઢા-
 વી તેથી છેવટ તે વૃક્ષની ડાળ ઉપર ચઢ્યો. તે જોઇ મારા મનમાં
 ધીરરીરતાના અંકુરો સ્પ્રુશ્યમાન થયાં ! અને મેં વિચાર્યું કે જે આ
 એક સુક્ષ્મ જંતુ પણ પોતાની ધારેલી ધારણામાં અનેક વખત પાછો
 પડતા છતાં પણ તેણે પોતાનો ઉદ્ધોગ ચાલુ રાખ્યો તો તે છેવટે
 ફતેહમંદ નીવડ્યો તો હું આજુસ જાતી છતાં પણ હીમ્મત હારી
 પાછો હું એ મારી મોટી શુભ છે ! માટે હવે તો પુનઃ તેજ ઉદ્ધો-
 મ ચાલુ કરી શતરૂના દળ ઉપર તુડી પડવું ! હથ્થર છેવટ મારા
 મનની ઉમેદ બર લાવશેજી ! ! ! એમ વીચારી લશ્કરની યોગ્ય સ-
 હાયતા અને મોઢવણુ વડે હીમ્મત બહાદુર બની એકદમ શતરૂ દળ
 ઉપર તુડી પડ્યો તેથી હું શતરૂનો પરાજય કરી જય સુંદરીને
 વર્યો ! ! ” તેનીજ રીતે તે કાળ પણ પોતે પોતાનો મનસુખો ઉ-
 દ્ધમવડે પાર પાડી શક્યો; પરંતુ જે વર્ષ તે કાર્યને હાથ કરતાં બ્ય-
 તીત થયાં હતાં.

ત્યાર પછી તે કાળ પોતાનો વેશ બદલી દીક્ષી શહેરમાં ગયો
 જ્યો અનેદરરોજ નવીન રૂપ ધારણુ કરી આબેદુખ ચિતાર આપી
 પ્રમજનોના મન ખુશ કરવા લાગ્યો તેના રૂપ ધારણુ કરવાની ખુબી
 તથા જે વેષ ધારણુ કરે તેની ખરેખરી નકલ બનાવવાની તારીફ

આખા શહેરમાં ફેલાણી છેવટે ખુદ સાહના કાને ઢિંકત વાર્તા જઇ
લાગી તેથી તે બહુરૂપીને પોતાના હજુર બોલાવી પુછ્યું કે “ તમે
બહુ સારાં સારાં રૂપ ધારણ કરો છો એવું મેં સાંભળ્યું છે, તેથી હું
એ જાણવા ચાહું છું કે તમે સર્વથી સરસ કોનું રૂપ ધારણ કરી
ભજવી શકો છો : ”

તે સાંભળી બહુરૂપી બોલ્યો કે “ નામદાર ! વાંચનું રૂપ ધણું
જ સારૂ ધારણ કરી ભજવી શકું છું ? પરંતુ તે રૂપ ભજવતાં
વખતે કોકનું નુકશાન થાય માટે જો સરકાર એકાદ ખુન માફ કરે
તો તે સ્વરૂપ બરોબર ભજવી શકું તેમજ તે રજવાડાઓનેજ બતાવું
છું. પરંતુ કોઇ પણ ફાલતુ માણસ કે અધિકારીઓને બતાવવો
નથી ! જેથી કોઇ પણ મનુષ્ય તે વખતે રહેવું જોઇએ નહિ ” માત્ર
આપ બિરાજમાન થઇ તે રૂપ જોઈ બરોબર પરીક્ષા લેવી. ” તે
સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે તેજ પ્રમાણે કરવા કમુલ છે; પરંતુ એક
બિરબલ તો મારી પાસે બેસશે ! ” ત્યારે બહુરૂપીએ જણાવ્યું કે
“ જો બિરબલ આવી બેસે તો તેમના પાસેથી રીઝ મોજ ધસાયદીજ
મળવી જોઇશે ? ” શાહે તે વાર્તા કમુલ કરી તદ્દનંતર બીજે દિવસે
તે બહુરૂપી સાથે થએલી વાર્તા વિશેની હકિકત બિરબલને જણાવી,
તેમ રાત્રિના સાત વાગ્યે અવશ્ય હાજર થવું એમ પણ દર્શાવ્યું.
બિરબલ સાહની આજ્ઞા માથે ચઢાવી પોતાને મુકામે જઇ પહોંચ્યા
અને વિચારવા લાગ્યો કે “ બહુરૂપીની વાર્તા તથા સરતો ઉપરથી
કાંઈ જુદોજ સંશય બરેલો મુક્તિ ભેદ માલમ પડે છે માટે વખતે
કાંઈ કપટ હોય તો શું બબર ? ! જેથી ‘ ચેતતો નર સદા
સુખી ’ એ વાક્યને અમલમાં આણવું એથી અતિ-વિશેષ સાબ
છે ” એમ વિચારી અંગમાં બખતર કવચ ધારણ કરી ઉપર પોષાક

(૧૩૨) ખુબીના ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ,
 પહેરી લીધો, સાત વાગે દરબારગઢમાં દાખલ થયો. 'સાહમે બાદ-
 શાહ ખીરાજમાન થયા હતા અને જમણી બાજુ તરફ ખીરખલ બેઠો
 અને ખીજ દરબારી માણસો ચોગ્ય સ્થળે બેઠા હતા. એટલામાં
 બહુરૂપી વાઘનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ભયંકર ગર્જના કરતો વિકાળ
 મુખ ફાડતો પંખના દાવપેચ ખતાવતો પડદાની બહાર આવ્યો અને
 વાઘના સ્વભાવ પ્રમાણે સર્વ ચિતાર આપવા લાગ્યો આ સમગ્રી
 રચના કરવાનો હેતુ શું હતો ? તે તો વાંચકોથી કાંઈ અજાણ્યું નથી
 જે વખતે વાઘનો આબેહુમ ચિતાર આપવા માંડ્યો તે વખતે બહુ-
 રૂપી (કાઝી) પોતાની ધારેલી ધારણા બર લાવવા ખીરખલ ઉપર
 એકદમ ત્રાપ મારી તેથી લોકોના જાણવામાં આવ્યું કે નકો ખીરખ-
 લને આજે આ ઠાર મારશે ! એટલામાં તો બહુરૂપી દાવપેચ આ-
 દરી મોટા નખોના પ્રદાર કર્યા. પરંતુ તે સર્વ ખાલી ગયા; કેમકે
 ખીરખલે તો તેની કાપટયતા વિષે શંકા લાવી પ્રથમથીજ અંગરક્ષક
 કરેલું હતું તેથી તેનો એકે દાવ સફળ થયો નહિ બાદ પોતાનું
 અસત્ત્વ રૂપ ધરી સલામ કરી શાહ આગળ ઉભો શાહે તથા ખીરખલે
 બહુરૂપીની ઘણીજ તારીફ કરી અને તેને શું બક્ષિસ આપવી તે
 વિષે ખીરખલને પુછ્યું. ત્યારે ખીરખલે જણાવ્યું કે “ નામદાર !
 આપ રાજાખીરાજ છે માટે જે આપવા ધારો તે પ્રમાણ છે પણ
 હું તો એ વાંદું છું કે કાલે ફરી એકવાર સતી થવાનો વેપ ધારણ
 કરી ભગ્ની ખતાવે એટલે એક વર્ષ મારી વજરાતની પદવી-ચાન્ડ
 આપીશ, ” આ સાંભળી બહુરૂપી ખુશી થયો કે “ એક વર્ષ પદ-
 વીનો ચાન્ડ હાથ કરીશ એટલે મને તે પ્રકારે ખીરખલને ફસાવી
 ખાડી કલમે સહાદત થવાનો વખત લાવી દેઈશ માટે એજ બક્ષિસ
 ઉત્તમ છે ! એમ વીચારી બહુરૂપી બોલ્યો કે “ નામદાર ! હું એ

હુકમ માન્ય કરું છું અને કાલ સતિનો સ્વાંગ સુંદર પ્રકારે આબેહુબ બનવીશ ! ” તે સાંભળી શાહે કહ્યું કે “ જો દેખાવ બરોબર રીતે બજરી બતાવશે તો એક વર્ષ ખીરખલતી જગ્યાનો ચાર્જ અવશ્ય આપવામાં આવશે; પણ જો સ્વાંગ સાંગોપાંગ પણાએ બજવતાં પાર ન પહોંચે તો દેહાંત (મારી નાખવા)ની શિક્ષા કરવામાં આવશે કેમકે અમારા આગળ જો જે વારતા ખરી આવડતી હોય તોજ હા પાડવી; પરંતુ જો જેવી તેવી આવડતી હોય તો હા પાડવી નહિ, નહીં તો નાહક અમને લલચાવ્યા ફેસલાવ્યા એમ સમજી શિક્ષા-પાત્ર કરીશું. અમને જુડી વાત પસંદ છેજ નહિ માટે વિચારી ધગધું ભરજો ! ” આ હુકમ સાંભળી બહુફીએ દિગ્મત સાથે કહ્યું કે “ ગરીબ પરવર ! જો મારી એ કાર્યમાં કસુર જોવામાં આવે તો ખેશક એમ કરવું. ”

ખીજે દીવસે નિયમ પ્રમાણે સતિનો સ્વાંગ (વેષ) ધારણ કરી બહુફી પડદામાંથી બહાર આવ્યો; પરંતુ ખીરખલે પોતાના કટા શત્રુનો પુરેપુરી રીતે દાવ લેવા એવી ગોઠવણ કરી રાખી હતી કે એક મોટો કુંડ ખેરનો અંગારાથી ભરેલો તૈયાર કરાવી રાખ્યો હતો તેનું કારણ એ હતું કે સતિને જ્યારે સત ચઢે ત્યારે તે અગ્નિ ની ચિતા (ચેહે) માં બળી સ્વર્ગ લોકમાં સિધાવે છે; માટે સતિનો સ્વાંગ બરોબર ક્યારે બજવ્યો ગણાય કે અગ્નિ કુંડમાં ઝાંપાપાત કરે ત્યારેજ ! તેથી તે ગોઠવણ કરી રાખેલી હતી અને તે સતિનો સ્વાંગ લઈ આવનાર બહુફીને બતાવી કહ્યું કે “ આ અગ્નિ કુંડ તમારા સ્વાંગનો બરોબર ચીતાર આપવા તૈયાર કરી રાખેલ છે. ” તે ધગધગતો અગ્નિકુંડ જોઈ બહુફીએ વિચાર્યું કે કાલે મેં જે ખીરખલની ધાત કરવા ખાતરી પ્રપંચ નાંખ્યો હતો.

(૧૩૪) ખુબીનો ખબરો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

તેનો ખરેખરો બદલો વાળવા ચતુર શિરોમણી ખીરબલે સુક્તિ રચી છે ! તેમજ જે સતિનો સ્વાંગ ધારણ કરી અગ્નિકુંડમાં ઝંપાપાત ન કરે તો સતિના સ્વાંગનો આગેહુબ ચિતાર પણ આપ્યો મહામ નહિ અને અંદર ઝંપાપાત કરે તો બળી ભસ્મ થવાનોજ ! તેમ જે ખરોખર સ્વાંગ ભજવી ન શકે તો શાહ શુળીએ ચઢાવી પ્રાણુ પણ લેવાનોજ ! હાય ! હાય ! ‘ હાથનાં ડર્જાજ હથે વાગે એ કહેવત સત્ય છે ! કરોળીઓ પોતાની જાળમાંજ પોતે મુઠાઈ મરણ પામે ’ તેમજ હું પણ મારા પ્રપંચી પેચમાં ફસાઈ પડ્યો ! અરેરે ! સદા ‘ ધર્મનો જય અને પાપનો ક્ષય ’ છે પાપી માણસો પ્રપંચવડે અનેક ફંદ રચી ખીજને ફસાવવા ફાંફાં મારે છે પણ તે સર્વ ફોકટજ છે ! ખાડ ખોદે તેજ પડે ’ છે ! ધોખીના કુતરાની માફક હવે હું ધરતો કે ધાટનો એકે તરફનો રથો નહિ; માટે હવે મારો પાપી આત્મા આ અગ્નિકુંડમાં બાળી ખુદાની હજુર પાપની માફી માગવા મોકલું તોજ આલોક અને પરલોકમાં ફતેહ મળે; તેમજ જીવ કુરઆન કરતા લાજ પણ રહેશે ? માટે હવે તો ‘ ચોરની મા કોઠીમાં મ્હોઁ ઘાંતી રહે ’ તેવી રીતે મનમાં મનમાં પસ્તાઈ મુંઝે મ્હોડે અગ્નિ કુંડમાં પડી સતિવા વેપનેખરોખર ભજવી વશ પ્રાપ્ત કરે ! ” એમ છેવટ નિશ્ચય ઉપર આવી અગ્નિ કુંડમાં ઝીપડાવી દીધું અને પડનાં વાંતજ અગ્નિએ તેના દુબ આત્મા અને પાપને બાળી નાંખ્યાં તે જોઈ સમાજનો અને શાહને ઘણીજ અસહી ઉપજી ! પરંતુ તે બહુરૂપીનો અગાડીનો જતાંત અને તેણે હાવ લેવા રચેલા હાવ વગેને હરીકત કરી બતાવી તેથી શાહ ધણો આશ્ચર્ય મુકત બની ગયો અને ખીરબલની ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યો તથા વર્તમાન સમયમાં ખીરબલના સમાન કોઈ પણ

સુદ્ધિશાળી મંત્રી (પ્રધાન) હેન નહિ ! એવો વિચાર કરી અ-
ધીક ગર્વાનંદી બન્યો.

વારતા ૫૬ મી.

આણુંદ કહે પરમાણુંદા, માણુસે માણુસે ફેર;

એક તો લાખ રૂપીયે ન મળે, (અને) એક તાંબીયાના તેર;

“ બુદ્ધિવંતની બલિહારી ! ”

એક સમય અકબરશાહે વિચાર કર્યો કે “ હુરમ પોતાના
બાઇ વિષે જાહેરાત સમજે છે માટે થનામાં કેટલી જાહેરાત (અ-
કબર-ચાતુરી) છે ? હ દર્શાવવા એક અન્ય યુક્તિ રચી હુરમને
પ્રતીતી કરાવી આપું ” એમ વિચારી હુરમને બોલાવી કહ્યું કે
“ રૂથામના શાહને એક બેટ દાખલ અમુલ્ય ચીજો મોકલીએ તો
હીક; કેમકે તે શાહ તરફથી ઉત્તમ નિવાજશો માન મરતબો વગેરે
મળવા સંભવ છે; માટે હુસનખાને મોકલવા નિશ્ચય કરેલ છે તે
વિષે તમારો શું અભીપ્રાય છે ? ” તે સાંભળી હુરમ બોલી કે “ જો
આપે મારા બાઇ માટે વીચાર્યું હશે તે યોગ્ય હશે એટલે મારા
અભિપ્રાય એ વાર્તાને પુર્ણ ટેકા આપે એમાં નવાઈ શી ? ! ”
શાહે જણાવ્યું કે “ હીક છે ! ત્યારે કાલે તેમને તે કાર્ય માટે અ-
વસ્ય પ્રવાણ કરાવીશું ! ” એમ કહી શાહ રાજ્ય કામમાં પ્રવર્ત્યો.
તદનંતર બીજો દીવસે એક સુંદર સોનાની કામડી ચિત્રત્રીચીત્ર ચીજો
અને અમુલ્ય નંગીયાં જડીત તેમાં મહીપુત્રીને ભરી બંધ કરી તે
ઉપર કાચેપી કામ કરેલા તથા જરીદાર, કીતખાપ, રેશમી અને
નકશીદાર ચલેફે એક પછી એક વીંટી કલાખતની દોરીથી કુસુમ

૧૩૬) ખુબીનો ખજનો અને ઠહાપણનો દરિયાવ.

ગુચ્છ પ્રમાણે આકૃતી કરી તે દડો હુસેન ખાને બોલાવી સુરપદ ક-
ર્યો અને કહ્યું કે “ હાથી ઘોડા, પૈડલ અને અય સુશોભિત સર-
ળગ સહિત યોગ્ય દબદબાથી ખીરબલની પદવી સાથે આ અમૂલ્ય
લેટ આપવા માટે રમસ્યામના શાહ હજુર જાગ્યો અને શાખારી
મેળવી વહેલા આવો. તે સાંભળી હુસનખાં હર્ષ ધેલા બની ગયો
અને સત્કામ કરી શાહના હુકમ પ્રમાણે દબદબા સહ રમસ્યામ બણી
પ્રયાણ કર્યું મજલદાર મજલ કરી કેટલાક દીવસે રમસ્યામની સરહદ
નજીક પહોંચ્યો તે ખાતમી ત્યાંના શાહને મળી કે તુરત હર્શવંત થઇ
યોગ્ય સ્વારી સાથે પોતાના દિવાનને ખીરબલના સાદમે માન આ-
વકાર આપવા મોકલ્યો અને ધામધુમ સાથે શહેરમાં પ્રવેશ કરાવી
ઘટતો સત્કાર કર્યો. બાદ બનાવટી ખીરબલે (હુસેનખાંએ) શાહની
મુલાકાત લઇ નમ્રતા સહ અકબર શાહે આપેલી ડાબી (ડાબડી
શાહના આગળ લેટ કરી કહ્યું કે “ નેકનામદાર ! અકબર શાહે આ
ડાબડીમાં પેક કરીને કાંઈ અમૂલ્ય વસ્તુ મોકલી છે તે વસ્તુ મસ્તક
અને ડાબીમાં નાખવા માટે દિલ્લીપતીએ ભલામણ કરી છે. ” તે સાં-
ભળી શાહે પરમ ઉત્સાહથી તે દડો ફેંકીડવા લાગ્યો, જેમ જેમ
છોડતો જાય છે તેમ તેમ નવીન નવીન અમૂલ્ય ગણેશની રચના ની-
હાળી “ વાહ ! શોભન અલાહ ! કયા મેરે અજીજ ખીરાદરને વાસ્તે
તજવીજ બનાકે દહા બેજાહે ! ઉસકી કૌનસે તારીફ કરે ? નયો નયો
રંગ ઔર નયે નયે કીસમકી કારીગીરીકે બડે કીમતી કપડું કે ગ-
લેફ લપેટ કે બે ચીજ ખુબસુરત ઔર જવાહીરૈસે જડી હુધ ડાબીમે
રખખડર બેજાહે વડો ચીજ કયા ઉમદા હોગી ! ઔર પુણ ચીજસે
મેરા બેહેતર-શુકર હો જમ વૈસી ઇકમેસે બરી હુધ હોગી ! યા માક
પરવર દીગાર ! યા મેરે મૌલા ! તેરી અજબ તરકીબ હૈ ” એવઠ

હર્ષમાં મગ્ન થયેલા શાહે જ્યારે ડાલડી જોસખંધ ઉઘાડી કે આંદરે
તો ઝીણી રેત ભરેલી હતી ? તે એકદમ ઉડી અને આંખ તથા મોમાં
ચડી તેથી શાહે અત્યંત વિસ્મયતા સાથ પૂછ્યું કે “ અચ્ચે ખીરખત્ર
અહો કયા ચીજ હય ? ” ખીયારો બાકુવાતી ખીરખત્ર તો એ પ્રશ્ન
સાંભળતાં ઝાખા ઝખ બની બોલ્યો કે “ નામદાર એ તો ધુલ મા-
લમ દેતી દે ! ” તે સાંભળી શાહ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે “ કયા મૈરે
બોલે મેં ધુલ ડાલનેકે લીયે તુજે યહાં ભેગ હય ? ” ઔર દિલોકે
શાહનેબી મૈરે જમકડી મરકરી કરનેકું અહે ચીજ ઇતને ધામધુમકે
સાથ ભેજ ? કયા કહું તું ખીરખત્ર હય જુસ્સે મૈરે ગુસ્સેકું દખા ર-
ખતા હું લેકીન ઔર જો કોઇ સખસ હોતા તો સમશેર કે લાખે કર
ડાલતા ! જસ અખ અહે ચાહતા હું કે તમારા કાલા મુંહ લેકે જ-
દદી ઇવરસેં રખસદ હો જાઓ ! ” ખીરખત્ર (દુસનખાં) તો એ
સુખન સાંભળી એવો શ્યામ અને ઠંડો થઇ ગયો કે કાપો તો ખુખ
પણુ ન નિકજે ! મુંગે મ્હોડે કુરનસ બળતી દીલ્લી બણી રસ્તો મા-
ર્યો. રાતી સીકલે દીલ્લી પહોંચ્યો અને શાહ હજુર જઇ વિતેલી
ગીતક નીવેદન કરી અરજ કરી કે “ નામદાર ! ઠીક મારો ઘાટ ધ-
ડાવવા મ્હોટા દખદખા સાથે ખીરખત્રનો આંદ આપી મોકલ્યો હતો !
મારો સીતારો પાંસરો અને ખુદ તાલા વ્હારે ચઢ્યા તેથી જવતો
આવ્યો નહિ તો સાંજ સોઅે વર્ષ પુરાં થઇ જાય. ” તે સાંભળી
શાહ બોલ્યો કે “ અરે ! ગાંડા થયા ? તમારો ઘાટ ધડાવવા મારો
વિચાર સ્વપ્ને પણુ થાય અરે ! મેં તો તમને સારા માટે મોકલ્યા
હતા પણુ તમારામાં હિતર આપવા વિષે અક્રત્ર ન હોય ત્યાં હું શું
કહું ? જોર પરણાવે છે પણુ ઘર સુતર ચલાવી આપતો નથી ! ”
હવે એજ કમડી ખીરખત્રને આપી કશું પણુ જણાવ્યા વગર તેજ

(૧૩૮) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 સાહ પાસે મોકલું છું જીએ. એ પછી કેવી ખુખી લઢાવે છે ? તે
 સહુકો જોઈશું ? ” એમ વારતા થયા બાદ હુસમખાંતા મનને સાંત
 કરવા મીઠી મીઠી વાતો કહી સમજાવી ઘેર મોકલ્યો. ન્યારે સાહ
 શત્રે હુરમના મેહેલે ગયો કે હુરમ તો તાતી ઉન્હી થઈ એકદમ કહે-
 વા લાગી કે “ વાહ ! શાખાસ છે ખાવિંદ ! મારા ભાઈનું કાસજ
 કહાડવા ઠીક પેચ રચી ઉચે ચઢાવી નીચે પછાડવા મોકલ્યો હતો
 એ બિચારાને મોટી પદવી હવે જોઈતીજ નથી ! અને હું કોઈ દિવસ એના
 બદલ આપને કશું પણ કહેનાર નથી ! શું ડાલડીમાં ધુળ ભરી
 ખીચારાનું માથું કાપવાનો વીચાર આદરી મોટો ખનાવી મોકલ્યો
 હતો ? નાહક હજારો રૂપીઆને માથે પાણી ફેરવ્યું ! ” આવું
 હુરમનું બોલવું સાંભળી સાહ બોલ્યો કે ખ્યારી જાન ! જે તારા
 મનમાં એવો વહેમજ ઠસી ગયો હોય તો સવારે તેજ ડાલડી તારા
 દેખતાં ખીરબલને આપી તેજ સાહ હજાર મોકલું, પછી જ ને કે
 તે કેવી અકકલ કેળવે છે ? પંડમાંજ અકલ ન હોય તો પછી
 બીજો શું યુક્તિ ચલાવે ? એ તો

તારા ભાગ્યથી ભાગ્યશાળી ગણાય છે ? ” એવી વારતા
 કરતાં કરતાં બન્ને જણાં નિદ્રાદેવીને સ્વાધિન થયા. માત્રકાળે ખીર-
 બલને બોલાવી કહ્યું કે “ હુસમખાં સાથે રમશ્યામના સાહને એક
 કુદરતી દારીગરીવાળી અમૂલ્ય વસ્તુ મોકલાવી હતી; પરંતુ જે વિશેષ
 અગત્યની ચીજ હતી તે બૂલથી અત્રેજ રહી ગઈ હતી માટે તે
 જેનું અવશ્ય પહોંચતી કરવી જ જોઈએ. હુસમખાં શ્રમસહીત છે
 તેથી આ આ વખતે તમે જાઓ અને અમુલ્ય ભેટ આપી પાછા
 જવ્હી આવો. ” એમ કહી પુર્વકત ડાલડી ખીરબલને સુપરદ કરી,
 સારા દબાયા સાથે પ્રયાણ કરી ખીરબલે રમશ્યામ ભણીનો માર્ગ

ભોષો. કેટલાક દિવસે તેની સરહદે જઈ પહોંચ્યો. એટલુંજ નહિ પણ તેજ પાવતખતના શહેરમાં જઈ પહોંચ્યો ! ત્યાંના સાહને રાજદારીઓએ ખખર આપી કે “ પ્રથમ તો નામનો કહેવાતો ખીરખલ આવ્યો હતો; પરંતુ આ તો ખાસ પ્રખ્યાત ભારત બૂખણ ખીરખલ જન્મે આવ્યો છે. ” એમ સાંભળી શાહે કહ્યું કે “ કીક હે ઉનકી અક્કલ દેખે જીસ પીછે માન અકરામ દીયા જયગા. ”

એમ કહી શાહે ખીરખલની ચાહેરી ગતવા એક સરખા ખાર તંબુ ખડા કરાવ્યા અને સરખી ઊંમર તથા સરખી સીકલના, સરખા પોપાકથી સરખા દુધખાવી ખાર પાદશાહ બેસાડી દીધા: અર્થાત અખ્યાર તંબુમાં અન્ય દરખારી માણસોને શાહરૂપ બનાવી બેસાડ્યા અને છેલા-ખારમાં તંબુમાં ખુદ શાહ ખરાજમાન થયો. જ્યારે ખીરખલ નજીક આવી પહોંચ્યો ત્યારે રાજ્યના સાધારણ કારભારીઓ સાહમા જઈ શહેરમાં લેઈ આવ્યા અને દરખારગઢમાં દાખલ થયા. ખીરખલે તે રાજ્યકારભારીઓને પુછ્યું કે “ નામવરની સ્વારી હાલ ક્યાં હશે ? અને ક્યા ટાઇમે (વખતે) મુલાકાત થશે ? ” વગેરે વગેરે પ્રશ્ન પુછતાં તેઓએ જણાવ્યું કે “ ખુદા-ચિંદ આ સાહમેના ચોકમાં છે ખીરાજમાન થયેલા છે. ” આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી ખીરખલ તે ચોકમાં જઈ પહોંચ્યો અને ત્યાં જઈ જુવે છે તો ખાર તંબુની અબીવન રચના રચેલી જણાણી. ખારે તંબુએ ફરી તમામ પાદશાહને જોઈ જ્યાં રમશ્યામનો શાહ ખીરાજમાન થયો હતો ત્યાં જઈ સલામ કરી હિલો રહ્યો તે જોઈ શાહે આશ્ચર્યતા સાથે આદરસૂત્ર આપી પુછ્યું કે “ મેરેકુ કીસ તરહમે પહેચાન લીયા ? ” ખીરખલે નમ્રતા સાથે જણાવ્યું કે “ નેક નાબદાર ! બનાવટી હોરા અને સાચા હોરા કુપા રહી શકતા

(૧૪૦) ખુબીનો ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

નથી, જે માત્ર બીચારા જે બડીના મેમાન રૂપ શાહનો પોષાક પહેરી બેઠેલા તેમનું તેજ અને આપનું તેજ કાંઈ છુપું રહે ? મેં જ્યારે સરવેની મુખમુદ્રા તરફ જોયું તે સરવે દખ્ખામાં આપની સમાનતા ધરાવતા હતા; પરંતુ તે એક રતી વીના એક રતીના જણાતા હતા; તેમજ તેની દ્રષ્ટી તીરછી ગતીએ છેલ્લા (આપના) તંબુ તરફ હતી અને આપની નિર્ભય-અચળે દ્રષ્ટી હતી તેથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવ્યું કે આ અગ્યાર નામના પાદશાહ છે ! એમ જાણી આપ નામદારને કુરનસ સળખી. ”

આ પ્રમાણે બુદ્ધિ કૌશલ્યના ભરી વાર્તા સાંભળી શાહ હર્ષવંત થયો અને ખીરભલ અકલ બહાદુર છે એમ ખાત્રી થઈ ! બાદ ખીરભલે અકમર શાહની આપેલી ડાલડી કહાડી શાહ આગ રજુ કરી તે જોઈ શાહે વિચાર્યું કે યહ જો પહેલે ખીરભલ બનકે ડિખ્યા લે કે આયાથા વોલી હૈ મગર દેખું કે અંદર કયા હૈ ? એમ વિચારી એક પછી એક ગલેફ ઉઠેલી ડાલડી ઉઘાડી જોયું તો પ્રથમ પ્રમાણે તેમા ધુજળ ભરેલી હતી તે જોઈ શાહ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો કે ‘ કયું ખીરભલ ! પહેલા ખીરભલ બનકે આયાથા વહોજી મેરે ધોલેમે’ ધુજળ ડાલનેકે લીધે પેલી ડીખ્ખી લોકે આયાથા ચૌર તું નામાંકિત અકલ બહાદુર હો કે બી શીર વોલી વોલી ધુજલ લે કે હાજર હુવા ? જમ યહાં પેહેલે આયા વોલ સખ્સકું મેને છતા છોડ તમ શીર મેરી મશકરી કરનેક વારતે તું આના અમતો યદી ઠીક હૈ, હે હંસ તજવાર કે તાખે કરકે ખુદાકે હજૂર બેજ દઉ ” આ પ્રમાણે વિષત્તી સૂચક વાક્યો સાંભળતાં પેંતજ ‘તક’ શક્તિ ફેલાવી હાથ જોડી બોલ્યો કે “ નામદાર મોટા પુરખો તુઝ વાત તરફ લક્ષ આપે એ પણ સમયનીજ બલીહારી છે કેમકે એવી ધુળ જેવી હલકામાં

હલકી ચીજ આપ તરફ લાખો રૂપીઆ ખર્ચ કરી દીલ્લીપતીએ મોકલી તે તેમાં કાંઈ મહત્વતા હોવીજ જોઈએ કાંઈ ધુલ માટે આટલો પરીશ્રમ લેવાય ખરો ! ખુદાવિંદ એ ધુળની વાત જ્યારે પુરે-પુરી સાંભળશે ત્યારે આપ આપના હાથથીજ માથામાં અને આખા કુટુંબના માથામાં તથા મ્હોમાં હસી હસીને નાખશે નામદાર / દીલ્લીપતી દરરોજ પોતાના રાજમહેલમાં કુવા ઉપર એક મોટી ચાદર પાથરી તે ચાદરને ચાર ખુણે ચાર લીંબુ મૂકી તે ચાદરના મધ્ય ભાગે અકબરશાહ બેસી પાંચ વખત નીમાજ પડતા અને ખુદાની બંદગી કરતા હતા. એમ કરતાં જ્યારે છ મહિના વીતી ગયા ત્યારે ખલક કે ખાવિંદ ખુદા શાહની નેકી ઉપર ખુશ થઈ નિમાજના વખતે અકબરશાહની સાહમા આવી ઉભા રહ્યા જોઈ અકબરશાહ અત્યંત ખુશ થઈ ખુદાના પગમાં પડી ઘણીજ અરજ ગુજારી અને ખુદાએ પણ સારી દુવા દીધી તે વખતે જે જગ્યા ઉપર ખુદા રસુલ પાક પરવર દીગાર આવી ઉભા હતા તે જગ્યાની ધુળ એકઠી કરી તે ધુળ પોતાની કાઠી તથા પોતાના માથામાં મ્હોમાં અને આખા જનાનખાનામાં તથા ખીરાદર બાજ બન્નેમાં વગેરે સરવેને માથે ખુદાતાલાની ખાસ પ્રસાદી રૂપ જાણી નાંખી અને પોતાની બંદગી સફળ કરી. તે પ્રસાદીમાંથી આપ નામદાર માટે લાખોનું ખર્ચ કરી આપની પાસે મોકલી, તે પ્રસાદીનું એક વખત અપમાન કર્યું તદ્દપિ ફરી અકબરશાહે પોતાનો સાચો નાતો જાળવવા મને મોકલ્યો છતાં આપ તેને ધુળ ગણી ફરી અપમાન કરો છો એ ખુદાતાલાનું અપમાન કરવા જેવોજ પ્રકાર છે ! આપ ગુણને બદલે અવગુણ લઈ પ્રસાદી આપવા આવનારને તસ્વારને તાબે કરવાનું કહ્યો છો એ પણ એક ભાગ્યની રચના છે ? ”

(૧૪૨) ખુખીનો ખબનો અથવા ડહાપણના દર્શાવ.

આ પ્રમાણે ખીરખલનું ખોલવું લાંબળી શાદ તો હર્ષ થેડો
ગયો અને તે ડાહડીમાંથી ધુળની ચપટીઓ ભરી ખુદાની પ્ર-
સાદી મોઢામાં માથામાં અને ડાહીમાં પોતાને હાથે નાંખવા મંડી
પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે “ યા ખુદાતાલા યા પાક પરવર દીગાર
યા ગકુરે સ્ત્રીમ, યા મૌલા મેં તેરા ગુન્હેગાર. હું મેં તોખાહ પુકા-
રતા હું, મેરી બડી ચુક હુધ હય, મેરા ખીરાદરને એસી ઉમદા ચીજ
બેજ, તોખી મેં કેસા બેવશાદાર બેમુરવત હું ? યા ખુદા રસ્તુલ ! તેરી
મહેરબાનીસે આજ મં નિહાયત ન્યાયમત આપાહ હુવા હું, ઓર
સખ અલાપાહ દફ હુધ. વાહ ! અયે અજીજ ખીરાદર અકબર તેરા-
બી ગુન્હેગાર હું ” એમ કેટલીક મારી માગ્યા પાદ પોતાના જનાન
ખાનામાં તથા બાજ બચ્ચાં અને ખીરાદરને તે પ્રસાદીની બેટ લેવા
સૂચ્યું. તદનંતર ખીરખલ ઉપર ઘણોજ ખુશી થઇ બોલ્યો કે “શા-
ખાશ ! અકલ બદાદુર ખીરખલ ! મે તો બેવાકિફ ગારીસે અછ્છે
માયને વાળી ખાતકુ ખુરી માનકર માલિકકા બડા ગુનેદગાર હોતાથા
લેકીન તુને સચ્ચી ખાત સમગળએ જીરસે સખ અચ્છા હો ગયા ઈ.
સલીયે તેરાબી મેં એસાનમંદ હું, ઓર તેરી કયા તારીફ કરે ?
એસી તારીફ મેને મેરે કાનુસે સુનીથી તોરસેબી ન્યાદે દેખી ! ખુદા-
તાલા હમેશાં તેરેકું અલાબલા ઓર હર આફનોસેં બચાવે ઓર
જીંદગી ભર ખુશ મોજમગલ વ તંદુરસ્તીમે રખે ” એમ કહી
ઉમદા પોશાક પહેરી એક સાફ પ્રગણુ તથા મોટી રકમ બક્ષીસ કરી
પાદ કેટલાકે દીવસ ત્યાં રાખી સારી મેમાનગત દાખવી બ્યારે ખીર-
ખલે જવાની રળ માગી સારે નાઇલાજ થઇ શહે રળ આપી અને
ખીરખલને માનપત્ર તથા શાદને ખુશાલીના પત્ર લખી આપી માન
અકરામ સાથે વિદાય કર્યો ખીરખલ પોતાના રસાલા સાથે મજલ

દર મળવ કરતાં દોસ્તી આંચી પહોંચો અને અકબરશાહની ભેટ લઈ
પોતાને મળેલું માનપત્ર તથા બહેલી બગીચાનો ફકકો અને આલા-
રવંત ખુશાલીના પત્ર રજુ કરી ઉભો રહ્યો. શાહ તે પત્રોથી વાકેફ
થઈ આશ્ચર્યતા સાથે બહેલી હકીકત વિશે પુછ્યું તેથી ખીરબલે સ-
ચળી હકીકત નીવેદન કરી સાંભળી શાહ ધણો પ્રસન્ન થયો અને
સુંદર પોષાક બદલ્યો. બાદ દરબારીઓને તથા હુસનખાં અને હુરમ
સાહેબને તે સચળી ખીના કંઠી સંભળાવી તથા હુસનખાં અને ખીર-
બલની અકલમાં ફેટલો નકાવત છે ? તેનો તાદસ દાખલો આપ્યો
તેથી સર્વકો ચુપ થઈ ગયા ગુણીજનો ગર્વાનંદ બન્યા અને હુજનો
કર્ષાંજિમાં બગી ખાખ થઈ ગયા,

વારતા પઞ્ચમી.

અંગ આંખ તખ આકૃતી, શ્રેષ્ઠ ચાલને બોલ;
બોતાં સમજી ચતુર જન, તુરત કરી લ્યે તોલ.

નટવરલાલ

દસ હજારની કોઠી.

એક સમય અકબર શાહ ખીરબલને સંગાથે લઈ રાજપાટિકા
ફરવા ગયેલ હતો, ત્યાં એક ભરવાડ દોર ચારતો વાંસળી બળવતો
સુંદર ગાયન ગાતો હતો, તે તેમની નજરે પડ્યો; તે બેઠ શાહેખી;
રખલને કહ્યું કે “ આ ભરવાડ કેવો મૂર્ખ છે ? કે વૈતર-મજુરી કર-
વાનો ધંધો છે છતાં મોજ શોખમાં મસ્તગુલ બન્યો દોર ચરાવે છે ! ”
તે સાંભળી ખીરબલ બોલ્યો કે “ નામદાર ! ધરનો બલ્યો ખીચારો

(૧૪૪) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

વનમાં આવી દુખનો વિસારો કરે છે, એ કાંઈ શોખને લીધે આ
આચરણ રાખતો નથી પણ એની બધરી વ્યભિચારણી હોવીજ જો-
ઈએ અને તેજ કારણથી આ ભરવાડ આવા રંગમાં રંગાયો છે.
કેમકે જે પુરુષના ઘરમાં બયરી ખોટી ચાલની હોય છે તેનું હૈયું હ-
મેશાં શોક સંતાપ રૂપ અગ્નિથી ધીનુંજ રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ
જોતી ભારત જુડી હોય તેના અંતરમાં ઉડી અસાધ્ય પીડ પ્રવલ-
તાપણું ધારણ કરે છે, સર્વ સંસાર શોકમયિ અને આકરો લાગે
છે તથા દિવાનાની માફક ખેલાનપણે ઉદાસિન બની ઘરનાર છોડી
જંગલનો વાસી થવા ચાહે છે, અરે! મરણને બ્હાવું ગણે છે. મહા
ધોર પાપનો ઉદય થાય ત્યારેજ કુભારજન-કુલટા કુશીળણી અને
કર્કના સ્ત્રીનો સમાગમ થાય છે, એવી સ્ત્રીના સહવાસ કરતા તે
લાખ ગણે દરજ્જે મરવું ખેલતર છે ! અને આ ભરવાડ પણ તેજ
સખબરી કંટાળી પોતાના જીવને દુઃખનો વીસારો આપવા આ આ-
ચરણ આદરેલ છે એમ તેની મુખમુદ્રા કહી આપે છે !” આ પ્રમાણે
ખીરખતનું ખોલવું સાંભળી શાહ આશ્ચર્ય સાથે ખોલ્યો કે “ તે શાહ
ઉપરથી તોલ કરી શકો છો ? તેમ છે વારતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ શું ?”
ખીરખત કંઈ કહે “ નામદાર ! જો આ વારતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોવા
ચાહત. તો તો આજ સાંજ સુધી હું જે કહે તે ગુપ્તુપ પણ જોય
કરતાં કાંઈ પણ ખોલવું નહીં તો આપો આપ સીદ્ધાંત જણાઈ આ-
વશે. ” તાહે તે સર્વ કથુવ કર્યું. બાદશાંત સાથે લઈ ખીરખત તે
ભરવાડ પાસે ગયો અને હર્ષ સહિત લાંબો હાથ કરી રામ રામ
કરી ખોલ્યો કે “ બાઈ ! ખુશીમાં તો ? અને આપણા ઘરનાં બધરાં
છોકરાં કુવળ ને ? આ પ્રમાણે ખીરખતનું ખોલવું સાંભળી ભરવાડ
ત્રીઆરમાં પડી મુંગા મ્હોડે ઉભો રહ્યો. તે જોઈ ખીરખત ખોલ્યો કે

“ કેમ ભાઈ મને ન ઓળખ્યો ? હું તારો મોટો ભાઈ છું ! ત્યારે તું નાનો હતો ત્યારે હું પરદેશ રજવા માટે ગયો હતો ત્યાં ધણા વર્ષ રહી એ પૈસા પેદા કરી પાછો સર્વ સગાં સંબંધીઓને મળવા અહીંયાં આવ્યો છું. ” તે સાંભળી ભરવાડ ખુશી થઈ બોલ્યો કે “ ભાઈ હું ! તમને ન ઓળખી શક્યો ! હશે માફ કરજો. (આંગળીનો ઇસારો કરી) સામું ઘર દેખાય છે ત્યાં તમે જન્મ્યો. તમારી બોબદ ઘેર હશે અને ન હોય તો પણ ઘર ઉઘાડી બેસજો હું જરા દોરોને એકઠાં કરી હાકા લઈ પાછળને પાછળ આવું છું. ”

તદનંતર શાહ અને ખીરખલ બન્ને જણ તે ભરવાડને ઘેર જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં જઈ જુએ છે તો માંહેલો બાલુએથી ઘર અંધ હતું કમાડની તેડ (છીદ્ર) થી ખીરખલે જોયું તો એક જર પુરખતી સાથે લારતાના રંગમાં રંગાયલી તે ભરવાડની સ્ત્રીને દીડી તેથી કમાડ ઠોકી બોલ્યો કે “ કમાડ ઉઘાડો ” તે અચાજ સાંભળી બોલી કે “ કાણુ હશે ? ખીરખલે જણાવ્યું કે “ એ તો કાંઈ નહીં હું તમારો જોઈ છું ” આ શબ્દો સાંભળતાં ગાભરી બની ગઈ અને પોતાના ચારને છુપાવવા તજનીજ ચલાવવા લાગી છેવટે એક માટીની ખાલી ઢાકી પડેલી હતી તેમાં જરને સંતાડી ઝટપટ કમાડ ઉઘાડ્યા અને ખાટલો બીજાવી તે બન્ને જણને બેસાડ્યા. એટલામાં તો તે સ્ત્રીનો ધણી પણ આવી પહોંચ્યો અને સ્ત્રીને રસોઈ બનાવાની તાકીદ આપી, ત્યારે ખીરખલ બોલ્યો કે “ ભાઈ હું કાંઈ જમવા માટે તારે ઘેર આવેલો નથી પણ માત્ર તને સગા સંબંધીઓને બેટવાજ આવ્યો છું અહીંયાંથી બે ગાઉ ઉપર અમારા વ્યાપારીઓએ અનાજ ખરીદવા મોકલ છે માટે ત્યાં ઝટપટ જવું જોઈએ તથા રસોઈની ઝટપટ કરવાની કશી જરૂર નથી. મારી પાસે બેસી સુખ દુઃખની

(૧૪૬) પુખ્તિનો અખનો અથવા ઠહાપણનો દરિયાવ.

વારતા કરો એટલે મારા જીવને આનંદ થાય ” એમ કહી ભરવાડ-
ને પાસે બેસાડી કેટલાંક આડાં અપાળાં ગપ્પાં અને વાતોના તઠકા
અથવા બાદ બીરમણે કહ્યું કે “ ભાઈ બીજું તો અમને કશું દુઃખ
નથી; પરંતુ માત્ર પાણી ભરવાને કોડી નથી એ મોટી અડચણ છે;
કેમકે માણસો ધણા અને વાસણ નાનું એથી રસ્તામાં બહુ તકલીફ
પડે છે માટે આ તમારા ઘરમાં માટીની કોડી પડી છે તે બે ખાલી
હોય તો મને ચાર દીવસ માટે આપો. ” આ પ્રમાણે બીરમણની
માગણી સાંભળી ભરવાડે ખુશીની સાથે જણાવ્યું કે અરે ! એમાં તે
શું મોટી વાત છે ! મહે ખુશીથી એ લેઈ જાઓ મારે એ કોડીની
કશી જરૂર નથી ! ” આવું પોતાના ધણીનું બોલવું સાંભરી ગાભરી
બતી તે કોડી ન આપવા માટે ધણી આનાકાની કરવા લાગી. ત્યારે
કોડીને ઉચકી બહાર લાવવા ભરવાડ ગયો. ત્યારે બીરમણ બોલ્યો કે
ભાઈ, એ કોડી વિષે મને બહેમ છે કે એ કાંઈ કાચી હશે માટે
તમે છાણાં અને લાકડાં જરા એકઠા કરી લાવો એટલે તે કોડીની
આણુ બાણુ ગોઠવી પકવીએ એટલે પછી કાચાપણનો બહેમ મટી
જશે એ સાંભળી ભરવાડ છાણાં લાકડાં એકઠા કરાવા ગયો તે
જોઈ ભરવાડણે બણ્યું કે હવે મારું સંધળું પોકળ ઉઘાડું થશે
એટલુંજ નીપણ મારા હૈયાનો હાર બળી મરણ પામશે હવે કરવું
શું, એમ વીચારી છેવટે પોતાના ચારના બાપને ત્યાં પહોંચી અને
કહેવા લાગી કે મારે અને તમારા પુત્રને ધણા વખતથી વિકટનો
સંબંધ થયેલો હતો તે સંબંધ આજે ખુલ્લો પડવાનો વખત
આવ્યો છે. માટે હવે હું શું કહું, મારી તો કીક પણ તમારી
ફજેતી થાય એ મને વધારે ચિંતા છે, હવે મને એક રસ્તો મુજબ

નથી એમ કહી સધળી બીના કહી સંભળાવી તેથી ચારનો આપ
 બોલ્યો કે કાંઈ શ્રીકર નહી હશે જે બનનાર હતું તે બન્યું હું
 તમારે ત્યાં આવું છું અને મન માનતા પૈસા ખર્ચી કાઢી લેઈ
 જનારાઓ ન લેઈ જાય તેમ ગોઠવણ કરું છું આદિ બરવાડણુ ઘેર
 પહોંચી અને કાઠી ન આપવા માટે રકઝક ચલાવી તેટલામાં પાછ-
 બળી તેના ચારનો આપ પણ જઈ પહોંચ્યો અને ભાંજગડથી વાકેફ-
 ગાર થઈ બોલ્યો કે તમે આ કાઠીને લેઈ જશો તેથી નાહક આ
 ધણી ધણીઆણીના વચ્ચે અપાર કંકાસ થશે અને એમાથી શું
 પરીણામ આવશે, તે કાંઈ કહી શકાય નહી માટે આપ સમજી છો
 તેથી કહેવું જરૂરનું છે કે જેમ આટલા દીવસ પાણીની તરફી વેડી
 તેમ ચાર દીવસ વધારે વેડી લેજો. તેમ છતાં આપને એ કાઠી
 માટે અતી આગ્રહજ હોય તો મારી વીનંતી છે કે-આપ સારા
 માણસોનો એ ધર્મ નથી કે આપણા રહેજ દાયદા માટે સ્થામા
 માણસને નુકશાનમાં ઝાકાવી દેવો, તેથી જો આપ એ વાર્તાનો હક
 મૂકી દો તો વધારે યોગ્ય ગણાય. આ ધણીધણીઆણી વચ્ચે નાહક
 કંકાસના સજડ મૂળ રોપાય છે તે જાઈ હું ધણોજ પશ્ચાતાપ પામું
 છું અને જો આ કંકાસનો પાર આવતો હોય તો એ કાઠી બદલ
 હું એક હજાર રૂપીઆ આપું છું અને હાલ એ કાઠી મારા કબજામાં
 રાખું છું. આ બંનેની તકરાર મટશે કે તુરત તેમને પાછી સોંપીશ.
 ફક્ત આ વીના કારણે જે જણને અંટસ પડવાનું કારણ ઉત્પન્ન
 થયેલું જોઈ મને સ્વાભાવીક દયા ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે
 તે બંનેના પીતાનું યુક્તિવાળું બોળવું જોઈ બીરબલે તેને કહ્યું કે
 એક હજાર રૂપીઆ તો શું પણ પચીસ હજાર આપો તો પણ એ
 કાઠીના ઝોઝા છે; કારણ કે કાઠી ઉપર મારું પૂર્વ સીત ચોટયું

(૧૪૮) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

છે માટે હું આપવા ચાહતો નથી.

આવું બોલવું સાંભળી જરનો પીતા ગભરાયો અને વધતાં વધતાં છેક દશ હજાર રૂપીયાની રકમ આપવા કબુલ કરી અને આજીવ સાથે ઘણી ચરજ કરી તેથી છેવટે તેની વાર્તા સ્વીકારી અને તેજ વખતે પહેલી રકમ હાથ કરી ફોફી તેને સ્વાધીન કરવા તૈયાર થયો તે સમય એક મજબુત લાકડી-લકુ હાથમાં લેઈ જોરથી તે ફોફીના પેટા ઉપર ઘા કર્યો પથી ફોફી ફુટી ગઈ અને પોકળ પ્રકાશમાં આવ્યું તેથી બ્યભીચારીણી-દુષ્ટા સ્ત્રીની અને જર પુરૂષની પુઠકળ ફળેતી થઈ. બીરબલે તે જર પુરૂષને અને દુષ્ટા સ્ત્રીને પરજમાં રાખ્યાં. તદનંતર દશ હજાર રૂપીયામાંથી પાંચ હજાર રૂપીયા ભરવાડને આપી કહ્યું કે આ રૂપીયા તું તારી પાસે રાખ અને બીજી સ્ત્રી પરણી લાવ. કેમકે આ સ્ત્રી તારા લાયક છેજ નહીં માટે બલાથી દૂર થા તેમ બાકીના રૂપીયામાં તારું અને તારાં કુટુંબનું મુજરાન ચલાવજો એમ કહી તે બન્ને દુષ્ટાત્માઓને આગળ કરી પોતાનું અસત્ત્વ સ્વરૂપ પ્રગટ કરી દોહલીએ જઈ પહોંચ્યા અને તે બન્નેને યોગ્ય શિક્ષા આપી શોહ આ પ્રમાણે બીરબલની ચાતુર્યતા જોઈ મનમાં અત્યંત ગર્વાનંદ પામ્યો અને તેના માન ચકરા-રમાં વધારો કર્યો.

વારતા ૫૮ મી.

વિગ્રહ સંગી લેહને જાણે તેજ મુજાણ.

મોહનલાલ.

એક સમય શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે. “મારા શાહજાદાને

વજ્ર પુત્રની સાથે સ્નેહ જોડાયો છે અને પલ્લવાર તે બન્ને અલગ પડવા પામતા નથી; પરંતુ મને એ શ્રીકર વધારે થાય છે કે વજ્ર પુત્રનાં લક્ષણો સારાં નથી માટે તેના સહવાસમાં શાહબદો વીશેષ રહે તો સોળતીની અસર લાગ્યા વીના રહેજ નહીં અને તે નહારી અસરથી છેવટ પ્રજાને પીડાકારક નીવડે. માટે શાહબદાને ખોટું ન લાગે તેમ વજ્ર પુત્રને પણ ખોટું ન લાગે તેવી યુક્તિપદે એ બંનેનાં મન જુદાં પડી જાય તો વધારે સારું, નહીં તો પાછળથી ખસ્તાવાનો પાર રહેશે નહીં, આ પ્રમાણે શાહના દીર્ઘ દ્રષ્ટીયોજક અને પ્રજાહીતચીતક વાક્યો સાંભળી ખીરબલે કહ્યું કે ગરીબપરવર આપ જરા પણ ચીંતા કરશો નહીં હું માત્ર આજ સંખ્યા પડતાં પડતાંજ એ બંનેનાં મન વીસુટાં પાડી દેદશ અને શાહબદાના મનમાં મારી યુક્તિથી માહું પણ લાગશે નહીં, આ પ્રમાણે ખીર-બલતું વાક્ય સાંભળી શાહને મહા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને ખીર-પ્રત્યે જણાવ્યું કે મારા સાચા સ્નેહી, બણા દીવસનો લાગેલો સ્નેહ કીંચીત વારમાં શી રીતે તોડી શકાય, પ્રેમગ્રંથી અતી નીવડ હોય છે, કારણ કે જૈસો બંધન પ્રેમકો, તૈસો બંધન આ; કાઠહી ભદ્રે કમળકો છદ ન નીકરે ભૌર તેમજ દેહકું છેહદ્યે ઇત-નેપર નેહકું છેહ પ્રખીન નદેહૈ માટે શું એ અમૂલ વાક્યોને, અસત્ય પાડવાં ધારે છે, તે સાંભળી ખીરબલે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે નામદાર, આપતું કહેવું સત્ય છે અને પ્રેમ એ અદૌકીક ચીજ છે; કેમકે ધન દે કે જીય રખીએ જીય દે રખીએ લાજ; ધન દે જીય દે લાજ દે, એક પ્રાન કે કાજ તો પણ કહ્યું છે કે જલ પય સારવ બિકાય, દેખે હું પ્રીતકી રીત ભલી: વિલગ હોઈ રસ જાય, કપટ ખટાઈ પરતહી માટે એક એકના મનમાં

(૧૫૦) ખુખીનો ખનનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.
 જુદાઈ લાવતા યત્ન અદરવો બેઠાએ; ખુદાવીદ ભલ્લી કરત લાગે
 વીલખ, વિલખન છુરે વિચાર, ભુવન ચનાચત દિન લાગે,
 પણ હાહન લાગે ખતાર ખોડ કહવું એ તો ઘણુંજ સહેલ છે
 માત્ર કોકનું સારું કરવું એ અતી મુશ્કેલ છે. એમ કહી ખીરખલ
 શાહની આજ્ઞા લેઈ જ્યાં શાહબંદો અને વજીર બંદો છેમમૂર્તી બની
 બેઠા હતા ત્યાં ગયો અને વજીરબંદાને ખોલાવી કાનમાં જાની વાત
 કહેતો હોય તેવો ભાવ બતાવ્યો; અર્થાત્ કશું ન ખોલતાં કાનસરખું
 મોઢું લગાડી થોડીવાર પછી ઉતાવળેથી ખોલ્યો કે મેં જે વાર્તા
 કહી તે કાંઈને પણ કહેશે નહીં, એટલુંજ ખોલી ખીરખલે ત્યાંથી
 રસ્તો માપ્યો, તરનતર શાહબંદો વજીરબંદા પ્રત્યે પુછવા લાગ્યો કે
 પ્રીયમીત્ર, ખીરખલ શું ગુપ્ત વાર્તા કર્ણપુટમાં જણાવી ગયો, આ
 પ્રમાણે શાહબંદે પુછ્યું; પરંતુ ખીયારો વજીરબંદોતો ખીરખલ કશી
 પણ વાત કાનમાં કહી ગયો હોય તો કહેને, તેથી તેને શાહબંદા
 પ્રત્યે જણાવ્યું કે મીત્રવર, ખીરખલજી ખાલી પોતાનું મોઢું મારા
 કાન પાસે રાખી ગુપ્ત વાત કહેવા સરખો ભાવ બતાવી ગયા છે પણ
 કશી વાર્તા કહી ગયા નથી એટલે આપને શું કહું,

આ સાંભળી શાહબંદે જણાવ્યું કે વહાલા દોસ્ત, તેમણે (ખીર-
 ખલે ગુપ્ત વારતા કાંઈને ન કહેવા ભલામણ કરી છે તેથી તું વાત-
 નેજ ગણત કરી નાંખે છે; પરંતુ હું કાંઈ કાંઈ નથી; કીંતુ એક
 આત્મરૂપ છું મારે કહેવામાં કશી અડચણ નથી” આવા વાક્યો
 સાંભળતાં વજીરબંદો અતી ખેદવંત બની ખોલ્યો કે શું ત્યારે હું
 આપને ખોટા બાનાં બતાવી વાતને છુપાવું, કાંઈ દીવસ નહી અને
 આજ શું મારા મનમાં આપ મારે જુદાઈ ભાસી હશે, છટ અત્યા-
 રનું ખોલવું ખીલકુલ આપનું ગેરબાજબી છે, આવાં વજીર સરખાં

કઠોર વચનો સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યું કે તું ગમે તેમ યુક્તી પ્રયુક્તિથી સમજાવ; પણ હું તે તારી વાત કમુલ કરનાર નથી. કેમકે મેં સારી નજરથી જોયેલ છતાં તું ઉલટો ચોર કાટવાળને દંડે તેવો પ્રકાર કરે તે થી રીતે માનું, અજીજ ખીરાદર તારી આ વખતની વર્તણૂક પ્રીતીને ખાસ લાજન આપવા સરખી છે; કેમકે પ્રીત હાં મહદા નહીં, પડદા તહાં ન પ્રીત; પ્રીત તહાં પડદા રહયો, (તો) સોહી પ્રીત વીપરીત ભલે હવે તારે આટલા વર્ષની પ્રીત ઉપર પાણી ફેરવવું હોય તો કંઈ હું કહી શકતો નથી જો સેલડીના સ્કાંઠામાં પણ જ્યાં ગાંઠા હોય છે ત્યાં મીઠા રસ હોતો નથી; પણ ગાંઠા વગરની જગ્યાએ રસ હોય છે માટે જરા વીચારી જો, કેમકે જે મતિ પીછે ઉપજે, સો મતી પેહલી હોય; કાજ ન વિચરે આપણો, દુનર્જન હશે ન કોય આવાં આવેશયુક્ત શાહજાદાનાં વચનો સાંભળી વજીરજાદે અરજ કરી કે અરે, મારા દિલગન દોસ્ત નાહક આવાં કઠોર વાક્ય બાણોવડે મારું દુકામળ-પ્રેમ કાળજી શા માટે ચીરા છો, અને દુનર્જન તો આપણા નિવડનેહતો સંબંધ થયો જોઈ ગમે તે ખટપટ લઢાવી વીખુટા પાડવા ઉઘમ ચલાવશે પણ આપ એવી નજીવી શંકાને મહા બળવાન ચણી સાચી સાચી માનો તો પછી મારો ઉપાય નથી બાકી હું સાચે સાચું કહું છું કે મને ખીરબલ્લ કથી પણ યુક્ત વારતા કરી ગયા નથીજ, આ પ્રમાણે વજીરજાદે જણાવ્યું ત્યારે શાહજાદે કહ્યું કે શું ખીરબલ્લ જેવા અક્ષલ બહાદુર અને ચતુર શીરોમણીનરો પણ દુનર્જનની પંક્તિમાં છે, અને એમને આપણી સાથે શું વૈર હતું કે આવી દુષ્ટ હીલચાલ ચલાવે હશે એ હવે તને પુછવા માગતો નથી આખર તો તારી વર્તણૂક અમલમાં આણી હાથે કરીને

(૧૫૨) ખુખીનો ખળનો અથવા ઠહાપણનો દિર્યાવ.
 પોતાનાં પગ ઉપર કોહાડો માર્યો ખેર, તારા ભવીષ્યમાં પ્રીતી
 રૂપી અમૃતનો સ્વાદ લેવો લખ્યો નહીં હો, એટલે હું શું કર, ખસ,
 હવેથી તું મારી પાસે મિત્રભાવ સમજી આવતો નહીં, જેમ સહુને
 બોલાવું છું તેમ તને પણ બોલાવીશ. જો કે તારા ખુરામાં હું એક
 શબ્દ પણ બોલનાર નથી પણ હવે શાહબદા મારા મિત્ર છે એમ
 કાંઈ વખતે તું સમજતો નહીં. ખસ આજથી છેલ્લા સલામ છે.

એક-કહી શાહબદા રંગભુવનમાં ગયો અને વજીરબદા વિલે
 મોટે પોતાના ઘર ભણી રસ્તો માપ્યો. એ ખનાવની બ્યારે શાહને
 ખમર પડી ત્યારે શાહ ખીરખસની બુદ્ધિખજની અગાધ તારીફ
 કરવા લાગ્યો.

ભાગ છઠો.

વારતા પદ મી.

સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે કેટલો અંતર છે ?

એક સમય બાદશાહે ખિરખસને પુછ્યું કે “સત્ય અને અસત્ય
 વચ્ચે કેટલો અંતર છે” તે સાંભળી ખિરખસે હિતર આપ્યો કે
 “નામદાર ! ચાર આંગળનો ! શાહે પુછ્યું શી રીતે ? ખિરખસે જણાવ્યું
 કે સરકાર ! સત્યને તપાસ કરનાર આંખ છે માટે આંખેથી જોયું તે
 સત્ય અને તેનાથી ચાર આંગળને છેટે જાન છે તેણે સાંભળ્યું તે
 બોલું; માટે સત્ય અસત્ય વચ્ચે ચાર આંગળનો અંતર છે. આ યુ-

ક્તિની શાહ ધણો પ્રસન્ન થયો.

વારતા ૬૦ મી.

દાન કરતી વખતે કોનો હાથ નીચે ?

એક સમય બાદશાહે બીરબલને પૂછ્યું કે બીરબલ ! દુનિયામાં દાન કિંવા દાન લેનારનો હાથ ઉપર અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ નીચે હોય પરંતુ કાંઈ કાળે એવું અને છે કે દાન વા વસ્તુ લેનારનો હાથ નીચે અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ ઉપર હોય ! આ તાજુબી ભરેલી વાર્તા સાંભળી બીરબલ જરા વીચારી બોલ્યો કે ગરીબ પરવર જેમ પણ કાંઈ કાળે અને છે જુઓ કે છીંકણી આપનાર મનુષ્યનો હાથ હેઠળ અને છીંકણી સુંઘવા લેનારનો હાથ ઉપર હોય ! આ ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ખુશી થઈ તેની બુધ્ધિબળ અને તર્ક શક્તિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

વાર્તા ૬૧ મી.

સતાવીસમાંથી નવ ગયા તો બાકી ધુળ રહે.

બોલી બોલ અબોલ દે; બીન તોત્યાં મન બોલ;

પહેલી બીતર તોલ કે, પીછે બહાર બોલ.

એક સમયમાં કચેરીમાં બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને ચતુર જનોને બાદશાહે એક પછી એકને પ્રશ્ન કર્યું કે 'સતાવીસમાંથી નવ જાય ત્યારે બાકી શું રહે ? સર્વ કાંઈ પોતપોતાની મતિ અનુસાર બોલ્યા કે ખુદાવિંદ ! સતાવિસમાંથી નવ જાય ત્યારે બાકી અઢાર રહે અને ફેટલાક તેટલું પણ ન બોલતાં મઠાં ત્રાં ગણવા લાગ્યા એવડે બીરબલ તરફ જોઈ શાહે પ્રશ્ન કર્યું તે સાંભળી બીરબલ

(૧૫૪) ખુખીનો ખળનો અને કહાપણનો દરિયાવ,
 કે ખલકના ખાતિંદ ! સતાવીસમાંથી નવ ગયા પછી બાકી ધુળ રહે
 છે, કેમકે સતાવીસ નક્ષત્રો પૈકી નવ નક્ષત્ર વર્ષાદ સાથે નિકટ સં-
 બંધ ધરાવનારાં છે પણ જો તે નવ નક્ષત્ર પ્રતિક્ષત થયાં અર્થાત નવ
 નક્ષત્ર વર્ષા વિના ખાલી ગયાં તો પછી અન્નના પાકની શી આશા
 ત્યારે બાકી ધુળજ રહે કે નહિ ? આ ગુઢ આશય પ્રદર્શિત કરનાર
 પ્રશ્નાથે સાંભળી સહુકો આશ્ચર્ય પામ્યા અને સર્વકા ખીરખલની બુદ્ધિ
 કૌશલ્યનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

વારતા ૬૨ મી.

પ્રીય આર્ય અહરથો ! આપે આ પુસ્તકના પાંચ ભાગ વાંચ્યા
 તેમાં જે જે ગમત ભરી વાર્તાઓ આવી તે વાર્તાઓનો વિચાર ક-
 રતાં કદાચ એમ ભાન થયું હશે કે અકબરશાહ બહેમી, ભોજો, સમજ
 વગરનો કીંવા માનભીલાસી હશે, તેથી અસંભવીત પ્રશ્નો પુછતો વા
 મહાન્ રાજપુરુષને ન છાજતી કારકીદી અનુસરતો હતો પરંતુ એ
 સંકા લાવવી વાસ્તવિક રીતે વીચારતાં યોગ્ય જણાતી નથી; કેમકે
 જો અકબરશાહ બહેમી, ભોજો, સમજ વગરનો કીંવા માનાભીલાષી
 હોત તો તેવા ગુણવાળા પુરુષનું નામે અમર રહેતજ નહીં અને
 દેશી પરદેશીનો કીંવા રાજ્ય કરતાં અને કરી-લેખકો ઉત્તમ નીચાં
 રૂપે લખવાનો વ્યર્થ શ્રમ ઉઠાવત નહીં, પરંતુ જ્યારે ઉક્ત પાદશા-
 હનો આયન અકબરી આદી કાવલના પુસ્તકો તથા તેની રાજ્ય રચ-
 નાની રીતો વખાણી વખાણી તેની અનુસારે આપણી રાજ્યકર્તા
 કૃપાળુ કહસરેહિંદ રીતે આમની સમા પણ અમલમાં આણી ગર્વા-
 નહીં અને છે તથા આપણે સર્વ દેશી પરદેશીઓ જે મહાન્ પુર-

બના ગુણાનુવાદ ગામ્ધએ છીએ ત્યારે પૂર્ણ પ્રતીતી થાય છે કે કાંઈ સાધારણ મનુષ્યની આટલી બધી મહીમા મહીમાં વીસ્તરેજ નહીં પણ નામાંકીત નરરત્ન વીર પુરુષોની મહીમા મહી (પૃથ્વી) માં વીસ્તરે છે જેમ પરદુઃખ ભગ્ન વીર વીક્રમાદીત્ય, વીદ્યાવીલાસી ભોજરાજ, દાન કલ્પદ્રુમ ભૂજરાજ, પરનારી સહોદર કુમારપાળ, અટટી પ્રજાપાળક સમરસીંહ, સંગ્રામસીંહ કુંભો, પ્રતાપસીંહ અને રાજસીંહ વગેરે સીસોદીયા રાણાઓ તથા કળીયુગનો અહંકારી રાવણ, પૃથુરાજ ચલુઆણ તથા કીર્તિચાહક સીદ્ધરાજ જયસીંહ વગેરેની કીર્તિ દેશ છોડી પરદેશમાં પહોંચી છે, તેમજ દીક્ષીપતી અકબર શાહની પણ સુકીર્તિ અઘાપી સુધી વીંધમાન છે એજ તે મહાપુરુષની આતુર્યતા, વીર ધીરતા બુદ્ધી કૌશલ્યતા, પરેપકાર બુદ્ધી, ગુણુગ્રાહી અને નીખપક્ષણે નેકન્યાયની નીતી રીતી તથા દાતવ્યબુદ્ધી વીદ્યોત્તજકપણ માટેની પુર્ણ પ્રતીતી આપે છે તેમ તેની અવિક્ષિત ખાત્રી થવા અત્રે કેટલીક વાર્તાઓ લખી બતાવું છું તે તરફ લક્ષ આપો.

વારતા ૬૩ મી.

રાજહઠ બાળહઠ, યોગી હઠ શક કણ્ઠ;
નારી હઠ પુર્ણ કરવી ન સહેલી.

પ્રેમાનંદ.

એક વખત આતુર્માસમાં જમુના નદીના કીનારા ઉપરના મહેલમાં શાહ શયન કરી રહ્યો હતો તેવામાં ઓચીંતુ નદીમાં બેસબંધ પુર આવ્યું અને તેના ઘોઘનો મોટો ખળખળાટ થવાથી નીદ્રામાંથી શાહ જાગી ઊઠ્યો અને તે શબ્દ સાંભળી વીચારવા લાગ્યો કે અત્યારે

(૧૫૬) ખુબીનો ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

અર્ધરાત્રીના સમય આ નદી અવાજ આપે છે તેનું કારણ શું હશે? મારા રાજ્યમાં કે દુખી નથી છતાં દુખમય અવાજ શા માટે કરતી હશે, એવી વીચારણા કરી એજ લત ઉપર ચઢી ગયો અને પહેરે-ગીરને બોલાવી તેઓને પુછ્યું, કે અર્ધી રાત્રે નદી શા દુઃખથી રૂવે છે? આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી પહેરેગીરે ચુપ થઈ ગયા, તેનો જવાબ કાઢનાથી અપાયો નહી ત્યારે કેટલાક દરખાસીઓને તેજ વખતે બોલાવી ઉક્ત પ્રશ્ન પુછ્યો; પરંતુ સર્વને નીચ્છર થઈ ગયેલા નેહ છેવટે ખીરખલને તેડું મોકલ્યું. સીપાય ખીરખલને ત્યાં જઈ પહોંચ્યા અને નામદારનો તાકીદી હુકમ સંભળાવ્યો ખીરખલે વીચાર્યું કે અત્યારે શું કામ હશે, આવા વર્ષાદિના વખતમાં ઓચીંતુ શું કામ પડ્યું હશે, હશે જવું તો નેહએજ, એમ વીચારી સીપાઈ સંગાથે શાહ હજુર આવ્યા. કુરનસ બબ્બરી આગળ બેઠો. શાહે ઉક્ત પ્રશ્ન જણાવ્યું, તે સાંભળી ખીરખલે વીચાર્યું કે એકદમ હિંમતથી નામદાર બગી ઉઠેલ છે તથા વર્ષાદિના સીધે ઓચીંતુ નદીમાં પુર આવ્યું છે. એ સુરતામાં નથી તેથી આ શંકા ઉત્પન્ન થયેલ છે; પણ આપણે તો તેજ શંકાને યોગ્ય ઉત્તરથી સમાધાન કરવી નેહએ એમ વીચારી ખીરખલે હાથ નેહી ઉત્તર આપ્યો કે નામદાર નદી રૂવે છે તેનું કારણ એ છે કે નદીનું પીચર પર્વતમાં છે અને સાસર સમુદ્રમાં છે માટે પીચરથી આત્રી પોતાના પત્ની સમુદ્રને ત્યાં જાય છે માટે સંસારના વ્યવહાર પ્રમાણે સાસરે જતાં રાત્રું નેહએજ માટે રૂવે છે. એ સાંભળી શાહ ધણેજ ખુશી થયો અને ખર કારણ જાણવામાં આવવાથી ખીરખલની અકલ માટે ધણીજ તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૧૪ મી.

આપધ અજન યોગવીધી, યંત્ર મંત્ર તંત્ર;
દેવાદીક વીશ્વાસથી, શીઘ્ર સીદ્ધી હોય સંત.

દેવ બડા કે ચેકીન બડા :

સમય બાદશાહે ખીરબલ પ્રત્યે પુછ્યું કે ખીરબલ દેવ મોટા કે એકીન મોટુ, તે સાંભળી ખીરબલ બોલ્યો કે નામદાર દેવ મોટા નહીં પણ ચેકીન મોટુ. શાહે કહ્યું કે જો દેવમાંજ સાચ (સત્યતા-પ્રભાવ) ન હોય તો ચેકીન (વીશ્વાસ) રાખવાથી શું દહાડો વળે? જાણનારીમાં જોર ન હોય તો દષ્ટ્યણીની મહેનત વૃથા છે માટે મારે તો એમજ માનવું છે કે ચેકીન કરતાં દેવ મોટો છે. ”

તદનંતર ખીરબલે જણાવ્યું કે નામદાર! મારા બોલવાની પ્રતીતી થોડા વખત પછી આપ નામદારને આપીશ, કે દેવ મોટા કે ચેકીન મોટુ આપને તો શું પણ મનુષ્ય માત્ર ચમત્કારને નમસ્કાર કરે છે કહે કબીર માય આગમ મુઝે કે બીન પરચે કાઉ નહીં પુજે. દર્શનીક પૂરાવો જોયા સીવાય પુર્ણ ખાતરી કહેવા માત્રથી થતીજ નથી.

થોડો કાળ વ્યતીત થયા પછી એક દીવસ એક ગધેડાને મરી ગએલું જોયું અને તેને એક સુંદર વૃક્ષની ઘટામાં ખાડ બોદાવી દટાવી દીધું, પછીથી સલાટોને તે દારેલા ગધેડાની જગ્યાએ નમુનાદાર રમણીક રાઝો બનાવી અંદર મનમોહક કબરતું સ્થાપન કર્યું તે ઉપર જરીયાની આદર અને જોષતો ઠાઠ તૈયાર કરાવ્યો, તથા એક શુજરંગ સાંધને તે નવરંગ પીરનો મુળવર ઠરાવ્યો. તે મુળવર આલાક અને ધર્મ સ્થાપનની રીતીને જાણનારો હોવાથી પીરની

(૧૫૮) ખુબીનો ખબરોનો અને હાપણનો દરિયાવ.

માનતા મુજબર વધારે એ કહેવતને ખરી રીતે અમલમાં આણી અને આસપાસના શહેરો-ગામડાઓ તથા દેશ પરદેશમાં એટલી તો તે નવરંગ પીરની મહીમા વધારી દીધી કે સર્વ લોકો પોતપોતાની મન કામના પુર્ણ પાડવા બાધા આપડીઓ રાખી અરે વીશ્વાસવડે ધારેલાં કામો પાર પાડવાથી હજારો માનતાઓ થવા પણ લાગી તેથી નાળીએર, ચાદરો ઘોડીયાં-પારણાં અને ધન્ય વગેરે થવા લાગ્યા.

એક વખત ખીરખલ તે નવરંગ પીરની દરગા તરફ શાહને કરવા લેઈ ગયો, શાહે તે નીચે મોટું ધામ બંનેલું બોધ ખીરખલને પુછ્યું કે “ખીરખલ, આ કયા ઓલીઆની દરગા બની છે. ખીરખલ બોલ્યો કે નામદાર શું હજુર આપના બજાવામાં નથી, આ નવરંગ પીરના મહા ચમત્કારથી દેશે દેશના હજારો લોકો દરરોજ વીધીય પ્રકારની માનતાઓ કરવા આવે છે અને મનની મુરાદ બર લાવે છે.

તે સાંભળી આશ્ચર્ય યુક્ત બની શાહ તે દરગાહમાં ગયો અને જગ્યાનો ઠાઠ તથા માનતાઓની આવેલી ચીજોના મોટા મોટા ઢગલાઓ નીહાળી ચેકીન આવ્યું કે ખરેખર કાંઈ ચમત્કારીક ઔલીયા છે માટે મારે પણ માનીતી હુરમતે કાંઈ બલ્લાનો વળગાડ છે માટે જો તે બલ્લા અત્યારથી દુર થઈ જશે તો સોનાનું જડીત છત્ર, છડી, જરકસીની ચાદર ચઢાવીશ અને ફતીઆ પઢાવી ફકીરોને જમાડીશ આ પ્રમાણે ધારણાં ધારી પીરની મહીમા સખધી વાતો કરતા પોતાને મેહેલે આવ્યા. વીશ્વાસ હોય તો ગમે તે વસ્તુમાંથી વીશ્વનાથ પ્રકટી વાંછના પુર્ણ કરે એ વાક્ય પ્રમાણે વીશ્વાસવડે શાહની મનેચ્છા પ્રમાણે કાર્ય સીદ થયું તેથી માનેલી માનતા પ્રમાણે માનતા કરી છેલ્લો છોડયો,

તદનંતર ખીરખલ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે કેમ ખીરખલ ચેકાન
મોટું કે દેવ મોટા, જે અમારા આ ઔલીઆનું ખરેખર સાચ
હતું તોજ ધાર્યું કામ પાર પાડ્યું પણ જે સાચ ન હોત તો ચેકાન
રાખવાથી શું લીલું વળત, માટે કબુલ કરો કે ચેકાન કરતાં દેવ
મોટા છે તે સાંભળી ખીરખલે પ્રથમ પ્રમાણે કહ્યું અને કબર ખોદાવી
મુએલા ગધેડાના હાડ રામ વગેરે શાહને દેખાડી બોલ્યો કે દુનામદાર
હવે કહો કે ચેકાન મોટું કે દેવ મોટા જે દેવ મોટા કહો તો આ
મુએલા ગધેડાનું અસ્તીપંજર છે તો તેમાં દેવાતન ક્યાં રહ્યું, પરંતુ
જે આપે ચેકાન વડે છલ્લો રાખ્યો તો મુરાદ બર આવી માટે
દેવમાં દેવાતન કે સત્તા જે ગણો તે માત્ર ચેકાનનેજ આધીનજ
રહેલી છે તેથીજ દેવ મોટા નથી પણ ચેકાન મોટું છે કહ્યું છે કે:-

પાપાણમાં, લાકડામાં કે માટીમાં અર્થાત્ પથરની, લાકડાની
કે માટીની મુર્તિમાં વા અન્ય પદાર્થોમાં દેવાતનપણું નથી પણ પુર્ણ
શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ રાખી ભજન-પુજન કરવું તેજ દેવાતનપણાને
પ્રકટ કરનાર પ્રયોગ છે; અર્થાત્ શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ રહીત ગમે તેટલું
દેવનું પુજન-ભજન કરો તદપી જડ પદાર્થના બનાવેલા દેવો જડવં-
તજ છે; પરંતુ શુદ્ધા-વિશ્વાસ રાખી ભજન-પુજન કરે તો તેજ
જડ દેવો ચૈતન્ય બની મનકામના સીદ્ધ કરે છે માટેજ દેવ મોટા
નથી પણ ચેકાન મોટું છે, એ વારતા કેવળ નીઃસંદેહ છે,

આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહે તે વારતા પ્રણય
કરી કેમકે પ્રત્યક્ષ જોયું એટલે પછી તે વારતામાં શંકા રહીજ નહીં
તે તરફથી ચેકાન મોટું છે એ સીદ્ધાંત સત્ય ઠરવું અને ખીરખલના
શુદ્ધીબળ તથા દીર્ઘ દ્રષ્ટીવંતપણા વીધે ધણીજ તારીફ કરી યોગ્ય
સન્માન સત્કાર કર્યો.

(૧૬૦) ખુબીનો ખમનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

વારતા ૬૫ મી.

સુમ રામના રાજ્યની હોય પ્રભ પણ સુમ;
તાને તેનો દાખલો વાંચી વીવેકી તન.

શમ્ભા

પારસ સ્પર્શ્યાં છતાં લોખંડજ રહ્યું.

એક સમય અકબરશાહ રાજપાટીકા ફરવા છડી સ્વારીએ
પધાર્યા હતા ત્યાંથી પાછા ફરતા પુનઃ શહેરના ચોકમાં આવી પહોં-
ચ્યા તે વખતે એક ડોસી પોતાના હાથમાં એક તલવાર પકડી ઉભી
રહેલી હતી અને પોતાના સાથેનાં માણસો પણ ખીજા હથીયારો લેઈ
ઉભાં હતાં તે તરફ અકબરશાહની દ્રષ્ટી જઈ પડી, તેથી વીરમયકારી
બનાવ જોઈ તે ડોસીની નજીક જઈ પુછ્યું કે બાઈ આ તલવારને
ગ્રહણ કરી ચોક બજારમાં શા કારણથી ઉભાં છો, અને આ સાથેનાં
માણસો પણ શસ્ત્રધારી છે તે પણ તમારાજ છે, તે સાંભળી ડોસી
બોલી કે નેકનામદાર, આ તરવારને વેચવાના ઇરાદે અહીંયા ઉભી
છું અને આ માણસો પાસે જે શસ્ત્રો છે તે પણ વેચવાનાંજ છે તે
સાંભળી શાહે કહ્યું કે જો તો તરવાર કેવી છે, આ પ્રમાણે શાહનું
વચન સાંભળતાં ડોસી પોતાના હાથમાંની તરવાર શાહને આપી ન્યારે
તે તરવારને આનમાંથી કાઢાડી પોતે નીહાળી ત્યારે ખીલકુલ ખરાબ
અને માત્ર નામનીજ તરવાર કહેવાય તેવી લોખંડના પત્રાની ભુડી-
નકામી જણાઈ તેથી તે તરવાર આન કરી ડોસીને પાછી આપી,
તેથી તે તરવાર આનમાંથી કાઢાડી ડોસી ધારી ધારીને જેમ કાઢ્યો
પોતાની તરવાર બદલાવી લીધી હોય તેવો ભાગ બતાવતી તરવારને
નીહાળવા લાગી, જેથી શાહે પુછ્યું કે બાઈ, સસક મુદ્રાવડે તરવાર

તરફ ધારી ધારીને શું જુવો છો, તે સાંભળી હાથ જોડી દીન વાણી
 વડે ખોલી કે મરીમ પરવર, હું મારી તલવાર બદલાઈ છે એવી
 કાંઈ શંકા લાવી જોતી નથી પણ એ 'જોડે' છું કે સાદસ પારસ
 સમાન આપના હાથનો મારી તરવારને સ્પર્શ થયો છતાં પણ મારાં
 કમ નસીમ છે, કે સોનાની કમ ન બની, તે તપાસું છું. આ પ્રમાણે
 તેનું ચમત્કારીક યુક્તી જરયું બોલવું સાંભળી તેની આતુરી તથા દીન
 પ્રતીદીન દીર્ઘદ્રષ્ટી કરી તે ડાસીને તરવાર બારોબાર સોનું આપ-
 વાનો હુકમ કર્યો અને તેને સંતોષી તેની દુઃખાવસ્થા દુર કરી; તેમ
 ડાસી પણ શુભાશીર્વાદ આપી પોતાને ઘેર ગઈ.

વારતા ૬૬ મી.

પર નરની જે પીડા જાણે, જન તે છે જગમાં વાર;
 છીદ્ર ન પેખે ન છગથી, વડપણ ધારી સદા ચહેપસાર.

વિદ્યાગૌરી.

વડા-નરોની વડાઈ.

એક સમય અકબરશાહ સાંજરે સુવ્રતાન હજરત નિજમુદ્દીન
 ઓલીયાની દરગાહમાં બંદગી કરવા ગયો હતો. જ્યારે દરગાહના દર-
 વાજમાં દાખલ થયો ત્યારે ત્યાં જિભા રહેલા એક વેપારી ફકીરે
 શાહને દુવા દેઈ હાથ મેળવવા હાથ લાંબો કર્યો તે જોઈ સાંઈ મૌ-
 લાનું માન જાળવવા શાહે પણ હાથ લાંબો કરી મેલાવ્યો અને માન
 સલામતી નીસાની બતાવી તથા શાહનો હાથ પકડી દરગાહમાં પર-
 સ્પર વાતો કરતા ચાલ્યા, જ્યારે શાહને વાતોમાં લીન થયેલો જોયો
 ત્યારે આસ્તેથી હાથચાલાકી વડે શાહના હાથમાંની કીમતી હીરાની

(૧૩૨) ખુખીના ખગનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

અંગુડી કાઢાડી લેવા પ્રયત્ન ચલાવ્યો; પરંતુ અંગુડી આંગળીમાં ચુસ્ત હોવાથી જલ્દી નીકળી શકી નહિ, તેથી છેવટે તે વેપધારી ફકીરે આયોદ્ય મારી કાઢવા ઉઘમ કર્યો; પણ તે સર્વ આશા અને મહેનત નિષ્ફળ નીવડી છેવટે નીરાશ થઈ ત્યાંથી જલ્દી રસ્તો માપ્યો. શાહ પણ દર્શન કરી પોતાને મહેલે ગયો અને હજુરીઆઓને બોલાવી એક હજાર રૂપિયા આપી તે વેપધારી ફકીરના ચહેરા વગેરેની નીશાની આપી દરગાહમાં જવા હુકમ કર્યો હજુરીઆઓ દરગાહમાં જઈ તેઓએ ફકીરની પુષ્કળ શોધ કરી. પરંતુ ક્યાંએ તેનો પતો લાગ્યો નહિ તેથી હજુરીઆઓ પાછા આવી સઘળી હકીકત નિવેદન કરી; તેથી શાહ બહુ ઉદાસ થઈ અફસોસ કરવા લાગ્યા કે ‘અરેરે! ખીયારા ગરીબ સાંપડે અંગુડી કહાડવા પુષ્કળ યત્ન આદર્યું પણ તેમાં નિરાશ થયો અને તેની દુઃખીવસ્થા વીચારી ગુજરાન થવા યોગ્ય રકમ મોકલાવી ત્યારે તેનો પતો લાગ્યો નહિ. જે ખીજો ઠેકાણે એનો લાથ ભરાયો હોત તો મારી અંગુડી કહાડી લેવા યત્ન આદરતજ નહીં; કેમકે જે ચોર બદમાસોને શિક્ષા કરનાર અત્યારે હું વિઘ્નમાન છું છતાં તે શિક્ષાનો પુણ્ય ભય ન રાખતાં મરવુંજ આદરી ખુદ મારીજ અંગુડી કહાડી લેવા હીમ્મત બીડી. શાખાશ છે તેની હીમ્મતને! પરંતુ મને એજ લાગી આવે છે કે એની દયા-રણી દશા મારા જાણવામાં આવ્યા છતાં તે દુઃખીજ રહ્યો ત્યારે હવે એ કેવા પ્રકારે સુખી થશે? અર્થાત્ હવે કેાની માયના કરશે. કિંવા કોણ તેનું દુઃખ હૈયે ધરશે? હશે તેના બાગ્યની રચના.”

વારતા '૬૭ મી.

દાન માન સન્માનને, ખાનપાન વરદાન;

પાત્ર પ્રમાણે હોય તો, શોભા લહે સુગળ,

કહાનદાસ.

એક સમય કાઠ એક પારધી એક પાહારી પંખીને પકડી તેને
સોનેરી અને વિવિધ રંગથી રંગી ખુબસુરત ખનાવી જ્યાં નામદાર
અકબરશાહનો પાટરી શાહજહાં કે જે જહાંગીર નામથી પ્રખ્યાત
હતો તે પોતાના મીત્રોસહ દરબારગઢમાં ખેત્ર ખેત્રતો હતો ત્યાં તે
પારધી પંખીને લઈ આવી પહોંચ્યો અને અરજ કરી કે નામદાર !
લગ્ન પહાડ જંગલોમાં રખડી બહુ મહેનતે આ સુંદર પંખી આપ
માટે લાવ્યો છું. માટે આપ લ્યો અને મહેરમાની કરી મને એક
હજાર રૂપિયા આપી દો. તે અરજ સાંભળીને શાહજહાંએ તે સુંદર
પંખીને ધારી ધારીને નિહાળ્યું અને શાહજહાંનું મન તે પંખીને
લેવા માટે લલચાયું; તેથી તે પાંજરું હાથમાં પકડી પારધીને ત્યાંજ
ઉભો રાખી પોતે ખુશી થતો પોતાની દાદીમા અગાડી ગયો, અને
કહેવા લાગ્યો કે, દાદીમાજી ! આ પંખી કેવું ઉમદા છે ? એક ગ-
રીબ માણસે તે મને નજરાણા દાખત આપ્યું છે, માટે તે ગરીબને
એક હજાર રૂપિયા આપો. આ પ્રમાણે શાહજહાંનું બોલવું સાંભ-
ળી દુરમ સાહેબ બોલ્યાં કે, ભાઈ ! હજુ તું નાદાન બાળક છું
માટે ખનાવટી ચીજને પણ સાચી સમજે છે. શું આવું સોનેરી
પાંખ અને વિચિત્ર મનોહર રંગવાળું પંખી અઘાપી સુધી દેખ્યું
કે સાંભળ્યું હતું, ભાઈ ? આપણે તે રાખવા લાયક નથી. આ તો
રમથી રંગીને તને ફ્રેસલાવવા માટે તે પારધી લાવેલ છે. માટે
આ પંખી તેને પાછું આપ અને ગુપ્તગુપ્તજે ખેલ ખેલો.

(૧૬૪) ખુશીનો ખજનો અને હાપણનો દરિયાવ.

જ્યારે ઉપર પ્રમાણે દાદી દીકરાનો સંવાદ થતો હતો ત્યારે ખુદ શાહ અકબર પણ ત્યાં હાજર હતો. તે માતૃશ્રીનું ઉક્ત પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે, માજી સાહેબ ! આ શાહજહાં છે તેથી લોકો તેને આશા રાખી ન ફાસલાવે અને ફાયદો ન મેળવે તો ખીજા કોની પાસે જઈ પોતાને ફાયદો થાય તેવી ઉમેદ રાખે ? ત્યાં ભરું સરોવર હશે ત્યાંજ પશુ, પંખી અને પંથી આવી તૃપ્ત મટાડી આનંદ લેવાની આશા રાખશે, પણ ત્યાં સુકાર્ધ ગયેલું સરોવર કે ત્યાં શંખલા ઉડતા હશે ત્યાં જવાની કોઈ પણ આશા રાખશેજ નહિ. માટે આપણે આપણી વડાઈ વીચારવી જોઈએ તેમ શાહજહાંને પણ તેવાંજ નજરાણાં થવા યોગ્ય છે માટે શાહજહાંના કહેવા પ્રમાણે એક હજાર રૂપીઆ આપી દેવા એજ યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી માજી સાહેબે ફરમાવ્યું કે, હજાર રૂપીઆ મારી પેટીમાં નથી પણ સો સોનામહોરો (અશ્વરશીઓ) પડેલી છે તે તેને આપી દો. એમ કહી પેટી ઉઘાડી સો સોનામહોરો શાહજહાંને આપી અને શાહજહાંએ પેલા પારદીને તે સોનામહોરો આપીને વિદાય કર્યો.

વાર્તા ૬૮ મી.

મનુષ્ય માત્રતા અંગમાં, ગુણ અવગુણ કે નુર;
માત તાત મોસાજની, અસર છે એજ જરૂર.

ગોદાવરી.

દીક્ષી શહેરમાં એક લક્ષ્મીચંદ નામનો સદગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેની સદગુણસંપન્ન સ્ત્રીનું મર્ણુ થવાથી તેણે પુનઃ લગ્ન કર્યું અને તે

નવીન સ્ત્રીની મંગાથે સંસાર સુખ ભોગવતાં એક સુંદર પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત કર્યું.

સદરહુ શેઠની ગત થઈ ગયેલી સ્ત્રીના પણ એ પુત્ર હતા. તે-
ઓ પોતાના ધંધા રોજગારમાં આનંદમાં વિહાર કરતા હતા. જ્યારે
આ નવીન પરણેલી સ્ત્રીથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો અને તે પાંચ વ-
ર્ષનો થયો ત્યારે દુર્દૈવના પ્રતાપે તે ગૃહસ્થનો સ્વર્ગવાસ થયો. તેથી
તેની નવી સ્ત્રીને તેના પોતાનાં અને પોતાના બાળકના પોષણ માટે
મોટા ઓરમાન છોકરાઓની ઓશીબાળ કરતી પડી. ઓરમાન છો-
કરાઓના મનમાં તો રાત દીવસ નવીન સ્ત્રીના પુત્ર માટે ખટક
રહેતી હતીજ કે આ ક્યાં નકામું સાલ થઈ પડ્યું ? પીતાએ મરતાં
મરતાં પણ આ પીડામાં જોડાતી દીધા. હશે, પણ હજી કંઈ વડી
પાપડ વઢ્યા નથી. ધીમે ધીમે એ કાસલ કહાડી નાખીશું. આ પ્ર-
માણે દુષ્ટ વિચારો ચલાવતા હતા; અને એવાજ દુષ્ટ મનસુખાઓને
લીધે પોતાની નવીને અને તેના પુત્રને ખાવાપીવા સંબંધી અડચણ
કરવા મંચા. તેથી તેમની નવી માતાએ પોતાના ઓરમાન છોકરા-
ઓ પ્રત્યે કહ્યું કે, હંમેશાં તમને ખરચખુટણુ માટે તરફી આપવી
એ મને હીક લાગતું નથી. માટે ત્રીજા હીસ્સાની સ્થાવર કિંવા 'જં-
ગમ મીલકત મને વહેંચી આપો, એટલે પછી હું માફ ગુજરાન
નીલાવવા ગુમાસ્તાઓદ્વારાએ વ્યાપારાદી ચલાવીશ. આ પ્રમાણે પો-
તાની સાવકી માતું બોલવું સાંભળી તે બંને છોકરાઓએ સ્પષ્ટ
કહી સંભળાવ્યું કે, તમોને મીલકતનો હીસ્સો મળનાર નથી. કેમકે
અમારા આપથી પેદા થયેલો તમારો પુત્ર નથી એમ અમે ખાતરીથી
જાણીએ છીએ. માટે ફક્ત અમારા પીતાની સ્ત્રી કહેવાવ તેથી અ-
મારી વડાઈની ખાતર અથવા પીતાશ્રીની લાજને ખાતર જે ખરચ

(૧૬૬) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દરિયાવ,
 આપીએ તે બાધ ગુપત્યુપ માત્રમીલકતનો દાવો બરાબ્યા વગર ખેસી
 રહો. એમ છતાં પણ કદી કોઈની હીમાયતને લીધે ગડબડ કરશે
 તો નાહક કળેત થશે પણ કરશે ફાયદો મેળવનાર નથી એ નક્કી
 સમજાવે. આવા ચોખાચટ કલંકયુક્ત રોકડાં શુકન સાંભળી તે
 બાધને બહુજ ખોટું લાગ્યું અને પોતાનો ખરો હિસ્સો મેળવવાને
 તેણે ન્યાયમંદીરનો આશ્રય લીધો. પરંતુ અજ્ઞાણતાં વખતથી ચાલ-
 તું આવેલું પોગળ કાંઈ દીલ્લીપતીના અદ્વલ ઇન્સારી રાજ્યમાં તદ્દન
 નાશ પામ્યું નહોતું. તેથી તે બાધના પ્રતીવાદો બન્ને પુત્રોએ પોતા-
 ની થેલીઓ છુટી મુકી દીધી તે સગબથી તેમના પાસા પોઆર પ-
 ડ્યા અને બાધનો સાચો દાવો રદ થઈ ગયો, અરુ ! પૈસો શું કરી
 શકતો નથી ? જરૂરી મોહબત જરૂરે તાબે, જલ્દો જગમે ખાર હૈ,
 જીસ તરફ દેખો ચારો, જરૂરે ખેડ પાર તૈ. જીણુ દીઠે મુતીવર ચ-
 ને, તજણુ પસારે હથ; કંથા વોહ ધન લાવજો, જીજુરો નામ ગરથ.
 બીચારી બાધ પાસે નાણાંનાં ટંકાણાં નહોતાં એટલે તેણીનો સાચો
 દાવો બરબાદ ગયો અને પૈસાવાળા છોકરાઓનો ખોટો દાવો પણ
 સાચો ઠર્યો. કેમકે સર્વને પેટ વળગેલું છે. તે પાપી પેટ પોતાના
 પણને પણ છોડાવી દે છે એટલે બીચારા ન્યાયાધીશો પછી કરે શું?
 ને પેટ ઘેર મુકીને કચેરીમાં જતા હોય તો તેની ચિંતા માટે શરમ
 અદ્ય કે ચીવટ રાખવાની જરૂર ન પડે. શીવ, શીવ, લક્ષ્મી વીના-
 લાગેણો નર પણ લપોડ ગણાય છે એ વાત ખરી છે. જીઓ દે,
 લક્ષ્મી વીનાનો લપોડ ચતુર્ભુજ દોરાં ચારતો, થઈ ખેડો રણુછોડ કે
 મહેરામણ મથ્યા પછી. માટે જેની પાસે ટકા, તો તેના સો સગા,
 પણ જેની પાસે નહી ટકા, તો ખેડા બેવે ટગટકા. પૈસે બીન બાપ
 કહે પુત તો કપુત લયો, પૈસે બીન બાપ કહે બન્ધુ દુઃખદાયી હૈ;

પૈસે બીન જોર કહે નટસૈ કામ, પૈસે બીન સુસર કહે કીનકા જમા-
 હૈ; પૈસે બીન ચાર દોસ્તદાર કાહુ ન તજીએ, પૈસે બીન દુનીયામેં
 મુંહકું છીપાઇએ; કહે કવી બીકટરામ, સુનહો દીનદયાળ, પૈસે બીન
 મુઝેકું લકડી ન પાઇએ,

ન્યારે આ પ્રમાણે તેના આરમાન છોકરાઓના પૈસાના વગ-
 વસીલાથી પોતાનો ખરો દાવો રદ ગયો. જોયો કે તેણીએ નામદાર
 અધ્યપારશાહ આગળ જઈ પોતે પોતાની ઉપર ગુજરેલી સઘળી બી-
 ના તેમજ નીચલી અદાલતમાં ચાલેલા કેસની સઘળી હકીકત નીવે-
 દન કરી ઇન્સાફ આપવા અરજ કરી. નામદાર આદેશાહે તેણીની સ-
 ઘળી વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી તે કેસનો સુકાદો આપનાર ન્યાયાધી-
 શને પોતાની હજુરમાં બોલાવી સઘળી હકીકત પુછી કે આ મુકરદ-
 માનો કેસલો તમે કવી રીતે આપ્યો અને ખરા કેસને ખારીજ
 (રદખાતવ) શા આધારે કર્યો ? નામદાર શાહનો આવો સવાલ
 સાંભળી તે ન્યાયાધીશે પ્રતીવાદીએ અને તેમના સાક્ષી પુરાવા નામ-
 દાર શાહ હજુર રજુ કરી કેસનું રૂપ અને નીરાકરણ કવી સંમગાવ્યું
 તે સાંભળી નામદાર આદેશાહ પણ વીચારમાં પડ્યો અને આ વી-
 ચીત્ર કેસમાં ખરી બાજુ કઈ હશે તેના શોધન તરફ પોતાની નજર
 દોડાવી. નામદાર આદેશાહે તે ફરીવાદી બાજુ એક તરફ બોલાવી પુ-
 છ્યું કે, બાઈ, ન્યારે તમારો પતી તમને પરણી લાગ્યા તે વખતે
 તેમની વૃદ્ધાવસ્થા હતી. છતાં પુત્ર પેદા કરવા જેટલું સામર્થ્ય તેઓ
 થી રીતે પ્રાપ્ત કરી શક્યા ? શું તેમણે કાંઈ વાજકરણ પ્રયોગો પો-
 તાના ઉપયોગમાં લીધા હતા ? ત્રીગેરે વીગેરે જે ખરી હકીકત તમા-
 રા બજુવામાં હોય તે કહી બતાવો.

(૧૬૮) ખુખીનો ખળનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

આ પ્રમાણે દબુરનું બોલવું સાંભળી પીતારૂપ નામદાર પાસે કહેવા લાગી કે ‘અન્નપાક ! આપ તો આ પૂન્ય પીતા સમાન છો, એટલે આપ આગળ સત્ય વાર્તા જાણાવવામાં કશી અડચણ સમજતી નથી મારેજ હું આવા દુર્ધટ પ્રસંગમાં લાજ અદબ રાખી મૌન્ય બનું તો ‘લાજે વણસે કાજ’ મારે સત્ય વાર્તા કહું છું કે મારા સ્વામીનાથે માફ પાણી ગ્રહણ કર્યું ત્યારે જરા ઘડપણ અને વાધિઓને દુર કરનાર રસાયનરૂપ આન્નપાક એક સારા વૈદ્યશાસ્ત્રીના હાથથી વીધીયુક્ત સેવન કર્યો હતો તેનાજ પ્રતાપથી મારે ગર્ભ રહ્યો હતો.

આ પ્રમાણે બાદનું બોલવું સાંભળી શાહે તર્ક કર્યો કે “ જો આન્ન પાકના પ્રતાપથી આ બાદને ગર્ભ રહ્યો હશે તો ખચિત તેના પતિના વિર્યમાં તે આન્નરસના પુશ્કોની અસર રહેવીજ જોઈએ અને તે વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો જો આ પુત્ર હશે તો તેના પ્રસ્વેદમાં પણ તે વાસના અવશ્ય હોવીજ જોઈએ; કારણ કે ભાવમિશ્ર, સુ-શ્રુત, ચર્ક વાગ્લટાદિ મહરપિઓએ તે વાક્ય વિષે વેદ-સ્મૃતિ અને પુરાણના દાખલાએ । આપી સિદ્ધ કરે છે કે પીતાના વીર્યમાં અને માતાના રૂધિરમાં જે ગુણદોષ પ્રકૃતી રહેલી હોય છે તેજ તેઓનાથી ઉત્પન્ન થયેલા સંતાનોમાં અવશ્ય દાખલ થાય છે, તો સિદ્ધાંત વાર-તા છે કે તે આન્નપાકથી ઉત્પન્ન થયેલ વીર્ય અને તે વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ સંતાન તેમાં તેનો અસર કેમ ન હોય ? ” એમ વિચારી એક નોકરને હુકમ કર્યો કે “ આ બાદના દોકરાને સુંદર પાણી વડે સ્નાન કરી ઉમદા ગરમ કપડા પહેરાવી પ્રસ્વેદ (પરસ્વેદ) આવે તેવી રીતે દોડાવી એકદમ મારી પાસે લાવો. ” આ હુકમ ચર્તાં વેતજ નોકરે તેજ પ્રમાણે હુકમ બજાવી જ્યારે પરસ્વેદથી ઝેબઝેબાં થઈ ગયેલ

તે પુત્રને લાવી રજુ કર્યો ત્યારે શાહે ખુદ પોતાના હાથે સ્વચ્છ ર-
માલવડે તેનો પ્રસ્વેદ લુછી નાખી તે રમાલ કચેરીમાં બેઠેલા સુર
દરબારીઓને આપી કહ્યું કે “ આ રમાલમાં શાની વાસના આવે
છે ? તે બરોબર વિચારી તપાસો. ” દરબારીઓએ તે રમાલને સારી
રીતે સુંઘી તપાસ્યો તો તેમાં કેરીના રસ જેવી ખુશબો જણાવી
તેથી હજુર પ્રત્યે વિનવ્યું કે “ નેક નામદાર ! આ રમાલમાં કેરીના
રસ સમાન સુંઘધી આવે છે ? ” તે સાંભળી શાહને પ્રતીતી થઈ કે
“ ખચીત તે અમ્રપાકના પ્રતાપથી તેના પતીના સંગથીજ આ પુત્ર
થયેલો છે માટે આ બાઈ સત્ય છે અને પ્રતીવાદીઓ નાહક ખીચા-
રી બાઈને શીર કલંક ચોટાડવા તથા બદ દાનત વડે તેનો હિસ્સો
ખચાવી જવા આ તરકટ આદરેલ છે એમાં જરા પણ શક નથી ! ”
એજ નિશ્ચય કરી પ્રમાણે ત્રીજો હિસ્સો તેજ વખતે આપવા અને
બદ દાનત વાળાને યોગ્ય શિક્ષાનો હુકમ કર્યો.

વારતા ૬૯મી.

જન્મી આપે કુળતિમા, કરે સુગતિનાં કામ,
વિધીમુખમાં મણિ નીપજ, છતાં ઝરે વિષ સ્યામ.

નરસિંહલાલ.

દિલ્લી શહેરમાં એક મુસલમાનનો યુવાન નોકરો યુવાનીના
મઘમાં મસ્ત થઈ કાંઈ કારણસર પોતાના પીદર (બાપ)ને મારવા
હુકમો અને પગરખાવડે માથામાં પાંચ સાત ઘા કરી દીધા તેથી
તે બિચારો ઘરડો બાપ મોટી છુમ મારી રડવા લાગ્યો તેથી આસ-
પાસમાં રહેતા લોકો એકઠા થઈ ગયા અને તે દુષ્ટ ઉન્મત ઓકરાને

(૧૭૦) ખુખીનો ખખનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

પકડી લીધા; તદ્દપી વારંવાર મારવા માટે હુમલા કરતો તેથી છેવટે
પોલીસે (ચોકીના સીપાઈઓએ) તેને પકડીને નામદાર હજુર
લેઈ ગયા અને તેના અધરિત કર્મ સંબંધી હકીકત જાહેર કરી તે
સાંભળનાં વેતજ શાહ અત્યંત કોપાયમાન થઈ ગયો અને તે દુષ્ટ
છોકરા પ્રત્યે કહ્યું કે “ કમરે મુખાં જે આપણને પાળીપોશી ફટલાં
દુખો વેરી ઉછેરે છે (પ્રતિપાલન કરે છે) તેનેજ આ પ્રમાણે
માર મરાય કે ? એવો કાણ બેવકુફ દર્શે કે પોતાના પોપણ કર-
નારને મારે અગર આવું અપમાન કરે ! ? ” ઉદ્ધત પણ સમજી
છોકરો દાવ ઉપર સોગડી મારવાનો લાગ આવ્યો જાણી હાથ જોડી
બોલ્યો કે “ નામદાર ! આપ ફરમાવો છો તે કેવળ સત્ય છે અને
એમ કરવાથી મહા પાપ થાય છે એમ હું માનું છું પરંતુ આપણી
આંખનું કુશળ ચાહી પારકાની આંખમાં કુશળ પહેરાવવા જવું એ
શું આપ સરખા નામદારને વ્યાજખી છે ! આ પ્રમાણે તે છોકરાનું
બોલવું સાંભળી શાહ વિસ્મયમસદ બોલ્યો કે “ ને શી રીતે મારી
ગેરવ્યાજખી વાર્તા છે ? તો તું જણાવ ” ઉદ્ધત છોકરો બોલ્યો
કે “ ગરીબ પરવર ! જ્યારે પાલાણ કરનારને મારવા કિંવા અપ-
માન કરવા માટે આપને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે હજારો
બાળકો અને મનુષ્યનું જે ખીનસ્વાર્થે પાલણપોપણ કરે છે તેવી
નિર્દોષ ગરીબ, મોઢામાં ત્રણ (ઘાસ) ને ધારણ કરનારી ગાઓને
મારવી કિંવા તેમનું અપમાન કરવું એ ઠીક છે ? સુરા લોકોનો
એ ધર્મ છે કે જેના હાથમાં શસ્ત્ર નથી તથા જેણે દાંતમાં તગણું
ધારણ કર્યું હોય તેવા માથાના વાઢનાર શરને પણ મારવો નહિ;
પરંતુ અભયદાન આપવું તો તે રીતીથી આપ ઉલટી રીતે વર્તો
છો તેનું કશું નહીં અને મેં મારા પીતાને માર્યો તો તે વિષે આપ

ગુસ્સે થાઓ છો તેથી એમ ચોખ્ખું જણાઈ આવે છે કે એ ખુદનો કાયદો ગરીબોને માટેજ હશે પણ આપ જેવાઓને માટે નહીં હોય અને જો હોયતો ' હુથીના દાંત દેખાડવાના જુદા અને ચાવવાના જુદા ' તેનું કારણ શું ?

આ પ્રમાણે નિશંકપણાનાં નીતિ યુક્તી વચનો સાંભળી શાહે વિચાર્યું કે " આ છોકરાનું કહેવું સત્ય છે તથા મારા અમલમાં એ નિરપરાધી ગૌમાતાનો વંધ થાય છે એ ખરેખર અઘટીત પ્રકાર છે એમાં જરા પણ ખોટું નથી, માટે આજથી તે અધોર કત્ય મારા રાજ્યમાં ન અને તેમ અવસ્થા બદોખસ્ત કરવો એ દ્રઢ સંકલ્પ છે. " એમ નિશ્ચય કરી ગૌવંધ થતો અટકાવવા સખ્ત હુકમ સાથે ઠંઠેરો ફેરવ્યો અને નિઘ નંદોર-વાતકપણું બંધ પાડી સકળ પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી.

વારતા ૭૦ મી.

છળયી છુપાવે સત્યને, પણ છેવટ ન છુપેજ;
આખર ખુલ્લું થાય સહુ કદ જહુ પામેજ.

ધનસક્ષમી.

શહેનશાહ અકબર શાહના રાજ્યમાં એક ગરીબ મનુષ્યની છોડીનું કાંઈ એક તાલબાજ હરણુ કરી ગયો અને દીલ્લી શહેરમાં રહેનારી એક વેસ્યાને ત્યાં તે છોડીને પૈસા લઈ વેચી દીધી; તદ્દાંતર તે વેસ્યાએ તે છોડીને ગાયનનૃત્ય અને પૈસા હરણુ કરવાની અચ્છી કળા શીખવી, તેથી પોતાનો ધંધો ઠીક ચાલવા લાગ્યો અને પૈસો પણ સારો સંપાદન થવા લાગ્યો.

(૧૭૨) ખુખીનો ખજનો અથવા ડહાપણનો દરખાવ.

વાચક હંદ ! અમૂલ્ય ગુણીજન પુરુષ દુરખળ અવસ્થામાં કે સંકટમાં આવી પડ્યો હશે તેમ તે ધનાઢય આગળ કાસાવાલાં કરશે પણ તેને કાંઈ આશ્રય આપવા ચાહશે નહિ; પરંતુ સ્ત્રી ચાહે તેવી દુરચુણી હશે તદ્દપિ રૂપ ચટક મટક અને ચાળાઓને જોઈ તે એ બદામતી જૈરીને સર્વ અમીર ઉમરાવ સરદાર સોગડીઆઓ વગેરે ચાહનાવડે આશ્રય આપી આધીન બને છે બનશે એટલુંજ નહી પણ તેના શબ્દ ઉપર વગર મુલ્યે વેચાશે; પરંતુ એમ કાંઈ વીચારતું તથી કે-મદ ચુલુવાનને વિપત્તી વખતે અવશ્ય બની શકે તેટલો આ શ્રય આપવો; કેમકે વિપત્તીનું વાદળ એક દિવસ સર્વના ઉપર ધ્રુમે છે જ માટે અણિ સાચી લેવાની બહુ વડાઈ ગણાય, તેમ તે ઉપ કારમા બદલામાં ખાનદાન ગુણીજનો ખરી વખતે માથાં અર્પણ કરે છે પણ સ્ત્રી પુરુષ પૈસા દોલતની દરકાર રાખતા નથી ! અને સ્ત્રી તો કેવળ જ્યાં સુધી તેનો સ્વાર્થ સંધાશે ત્યાં સુધી આપની થશે તેમ બહુ રીઝી જશે તો ‘ મુત્ર પાત્ર -નકર-દાર-સુમતી સદગુણ અને સુચર રૂપ ધ્રુતનો નાશ કરનાર ‘ જલજલ્યમાન અગ્ની કુંડ ’ તમારા આગળ ધરશે; છતાં પણ શું મોહ જાળવી પ્રમળતા છે કે દીવો લેધનેજ કુવામાં પડે છે, અહા ! કામ દેવની પણ બલીદારી છે !

હવે તે છોકરીના પીતાએ છોકરીની ઘણી શોધ કરી પરંતુ ક્યાંય પતો લાગ્યો નહો તેથી બીચારો નીરાશ બન્યો અને માંડાની માફક જ્યાં ત્યાં ભટકવા લાગ્યો.

એક વખત ફરતો ફરતો દિલ્લી શહેરમાં આવ્યો અને શહેરમાં ફરતાં નાયકોના ઘરો બહુ જાણી જાણી લાગ્યો એક વેશ્યાની હવેલીના ઝ-ત્રાખામાં એકેલી શ્યામા-નાયકાને નિહાળી વિચારવા લાગ્યો કે, આ

ઝરોખામાં બેઠેલી સ્ત્રી ખચીત મારી પુત્રી હોવી જોઈએ, પરંતુ આ-
વા નીચ કર્મ સુધી કેવી રીતે પહોંચી ? એમ વિચારી પોતાની આ-
ળખાણ આપવા તે સ્ત્રી પ્રત્યે કેટલીક પ્રેમ વાતસલ્યતા સાથે વાર્તા-
ઓ કરી પણ તેણીએ તો તે તરફ જરા પણ લક્ષ આપ્યુંજ નહિ.
કાશીના પંડીતો કેમ જીત્યા ? તેઓએ કહ્યું તે 'મેં' માન્યુંજ નહિ
તેવો બનાવ બન્યો; તેથી છેવટે લાચાર બની અકબરશાહની હજુર
ફરીયાદ કરી. તે ફરીયાદની હકીકત સાંભળી સદરહુ અને એવફાદાર
છોડીને બોલાવી મંગાવી. બાદશાહે વેસ્યા પ્રત્યે પુછ્યું કે ? આ છો-
ડી કોની છે ? તે સાંભળી વેસ્યા બોલી કે, જી હજુર, જ્યારે આ
છોડી નાની અવસ્થામાં હતી તે વખતે એને એક ફકીર લઇને આ-
વ્યો હતો અને પોતાનીજ દીકરી છે એવો પક્કો વિશ્વાસ આપી
હજુર રૂપીઆ લઇ વેચી ગયો ત્યારે મેં પુછ્કજી દ્રવ્ય ખરચી તેને
નૃત્યાદિની ઉત્તમ કળામાં પ્રવીણ બનાવી; તેમ આ છોડીને મેં જે
વખતે વેચઠિ લીધી તે વખતે ઘણાં માણસોને શાક્ષી રાખી લીધેલ
છે અને તે શાક્ષીદારો અહીંયાં મોજુદ છે માટે નામદારે ખાત્રી કરી
લેવી જોઈએ. આ પ્રમાણે વેસ્યાનું ઠાવકું બોલવું સાંભળ ગવાડી
(શાક્ષી) એને બોલાવી હકીકત મેળવી તો વેસ્યાના કહેવા પ્રમાણેજ
વાત જણાવી; તેમજ તે છોડીની જુગ્યાની લીધી તો તેણે જણાવ્યું
કે, હું કેવળ અણુસમજણી હતી તે વખતે મારી મા મરણ પામી
હતી એટલે ચોકસ નથી કહી શકતી કે અમુક વયે મરણ પામી છે
પરંતુ મારી માના મુઆ પછી મારો બાપ ફકીર થઇ ગયો હતો
એને તેજ આ નાયકાને ત્યાં વેચી ગયો હતો ત્યાર પછી મારા બા-
પની પણ મને ખબર નથી કે તે જીવે છે ના મરણ પામ્યો છે.

યદ્યપિ તે છોકરીની આ પ્રમાણે જુગ્યાની સાંભળી, તદ્યપિ

(૧૭૪) ખુખીનો ખન્નનોં અને ડહાપણનો દરિયાવ.

શાહને ખાતરી પડી નહીં કેમકે જે કપટનાજ માતા પિતારૂપ મનુષ્યો હોય છે તેઓની સત્ય વાર્તા હોય તથાપિ પ્રતીતી પડતી નથી; અર્થાત ગાની, પંડિત, સુધંડનર, નૃત્ય કરનાર (ભવધ્યા નાટકવાળા-ભાંડ), રાજા, ભાટ કિવા કરીતા કરનાર, કથા કથ્યક લોકો મનને વેશ્યા એ આઠ જણાઓ કપટને જન્મ આપનારજ ગણાય છે માટે કાણુ જાણે કે શું કાપટ્યપદ્ધતા કેળવી હશે? એમ વિચારી શાહે તે વેશ્યા અને છોકરીને બીજે દીવસે હાજર રહેવાનું ફરમાવી રજા આપી. ત્યારપછી તે ફરીયાદીને પુછ્યું કે, એ તમારી દીકરીનું નામ શું પડેલું હતું? તથા કયા કયા નામથી બોલાવ્યે તે જટ બોલતી હતી? શાહનું બોલવું સાંભળી ફરીયાદીએ અરજ કરી કે નામદાર, નાનપણમાં એનું નામ અમીના પાડ્યું હતું તેમજ તે નામથી જટ દોડી આવતી હતી. તે સાંભળી શાહે પુત્ર વિચાર સાથે તકે ઉઠાવી સાથી વારતાને એની મેળેજ પ્રકાશમાં લાવવા યુક્તિ રચી.

જ્યારે બીજે દીવસે શાહ કચેરીમાં આવી તપ્ત ઉપર ખીરાજ-માન થયા અને ચોપદાર પ્રત્યે હુકમ કર્યો કે, બહાર અરજદારો પેકા કાલવાળી છોકરી અમીનાનું નામ પોકારો? તે સાંભળી, અમીના હાજર છે? એમ ત્રણ વખત પોકાર પાજા કે તુરત તે વેશ્યાની છોકરી, હાજર છું. એમ બોલી આગળ આવી, એટલે તેને શાહના હજુર ઉભી કરી. શાહે તે છોકરીને પુછ્યું કે, તારું નામ સહીના છે છતાં તું અમીના નામથી પોકાર પાડે કેમ બોલી? આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી બોલી કે, હું હજુર, મારો બાપ મને નાનપણમાં અમીના, એ નામથી બોલાવતો હતો તેથી સ્વભાવિક તે નામ સાંભળી હું આપ હજુર હાજર થઈ, આ જવાબ સાંભળનાર શાહની ખાતરી થઈ કે, આ છોડી ફરીયાદીનીજ છે એમાં જરા શક

નથી. કેમકે જે એના પિતાનું કહેલું નામ હતું તેજ નામથી પોતે
બોલી ઉઠી તેથી ખાતરી થાય છે કે તે કોઈ પણ માણસ કોઈ કા-
રણસર પોતાના નામ ઠામ કુળને કૃત્યાકૃત્યને છુપાવે, પરંતુ કોઈ વ-
ખતે પણ તેનાથી ખરી વારતા બોલાઈ જવ.ય છે. કિંવા ખરી
વારતાનો સત્યાસ પડી આવે છે એમાં જરા ખોટું નથી. એમ ખા-
તરી કરી વેશ્યા તથા ખોટી શાક્ષી પુરનારને યોગ્ય શીક્ષા કરી અને
તે છોકરીને પોતાના પિતાને તાબે થવાની ફરજ પાડી; પરંતુ તે
ફરીયાદી પ્રત્યે શાહે જણાવ્યું કે, હવે આ છોડી તારા ભલામાં મર-
ણ રહેશે નહિ. તેમ તેનાવડે તારો જીવ ખોઈશ માટે કોઈ શોખીન
પુરુષ બેઠ તેને અર્પણ કરી દે; કેમકે ખાનપાન અને એશઆરામમાં
લોહુસ ખનેલ છે માટે તે હરામચરકો મટશે નહિ માટે તે કાર્ય જ-
લદીથી કર. આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી તેણે તેજ હુકમને
માથે ચઢાવી અમલમાં આણ્યો.

વારતા ૭૧ મી.

ચાહે ચતુરને તો સહુ, એમાં શું અધિકાઈ ?

પણ તસ સહવાસી તણી, ચાહ કરે સહુ લાઈ !

વનમાળી.

એક સમય શાહે ખીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે “ ખીરબલ ! આપણી
મીઠાઈ થઈ ત્યારથી અઘાપી પર્વન તમારા લાપણથી નિરંતર મને
આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે, પરંતુ આજે મારી એવી ઇચ્છા થઈ કે
ચતુર નરના સહવાસમાં રહેનાર સ્ત્રીઓ પણ ચતુર હોવી જોઈએ
એથી તમારી પત્નિ (સ્ત્રી) નું લાપણ સંભળવા ચાતુર હું માટે

(૧૭૬) ખુશીનો ખળને અને ડહાપણનો દરિયાવ.
તમારી સ્ત્રીને મારી હજુર મોકલી દો; કારણ કે તેની બોલવા ચા-
લવાની કેવા પ્રકારની પદ્ધતી છે ? તે જાણવામાં આવે. ”

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી ખીરખલે જેવો નામદારનો
હુકમ એટલું બોલી પોતાને મુકામે ગયો અને બાદશાહ સાથે થયેલી
વાતચીત પોતાની પત્નિ (સ્ત્રી) ને કહી સંભળાવી તેથી ચતુર અને
પત્નિ ધર્મને જાણનારી મનોરમા મધુર વચનો વડે બોલી કે પ્રાણ-
નાથ ! શું ચિંતા કરવા જેવું છે ? કેમકે શુદ્ધ બુદ્ધિથી શાહ મારી
ચાતુર્યતા જેવા ચાહે છે તો બેધડકપણે તે પુછશે તેનો ઉત્તર આપી
પાછી આવીશ ” માટે તે વાતોના સંબંધમાં આપ જરા પણ
ચિંતા-બેદ કરશોજ નહીં ? આપ પ્રતાપે હું શાહને જવાબ આપીશ.

ન્યારે યુક્ત પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે
દિમ્મત લાવી તેમ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે પોશાક, શણગાર અને
મુક્તાળ સાથે દરબારમાં મોકલી.

જે વખતે ખીરખલની સ્ત્રીના આવવાની ખબર અકબરશાહના
જાણવામાં આવી તે વખતે રાજમહેલમાં તેની રમુજ તથા વાક્ય
ચાતુરી જેવા ખીરાળ્યા ન્યારે ખીરખલની પત્ની આવી ત્યારે તે
સાથે સમજ સુંદર મધુર મનોરંજક બાષણ-વાતચીત થવાથી જેવી
રીતે ખીરખલના બાષણથી સંતોષ અને આનંદ થતો હતો તેવોજ
સંતોષ અને આનંદ થયો તેથી એક સુંદર અરબી ઘોડો ખુદ પો-
તાને જે બહાલો હતો તે બક્ષીસ કર્યો. તે વખતે ઘોડો ખુખારવા
લાગ્યો તે બેધ શાહે ખીરખલની સ્ત્રીને પુછ્યું કે ‘ બહેન આ ઘોડો
શું કહે છે ? ’ આવું શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી ખીરખલની પત્નિ બોલી
કે દિલ્લીપતી વીર ! આ ઘોડો એમ કહે છે કે-મને નામદારે તમને
અગ્રે બક્ષીસ ખાતે આપી દીધો છેમાટે આજ પછી હવેથી મારા

માલીક તમે છે પણ બાદશાહ સાહેબ માલીક નથી ! આ પ્રમાણે હિતર સાંભળી શાહ તેના હાજરજવાબીપણા માટે ઘણાજ ખુશી થયો અને તે બદલ સુંદર વસ્ત્રાલંકાર આપી પુર્ણ સન્માનથી સંતોષી રળ આપી અને તે આનંદ વડે પોતાને મુકામે આવીને પતીને ખમે લાગી અને બનેલી બીના વીદીત કરી. જેથી ખીરબલ પણ ઘણાજ ખુશી થયો.

વારતા ૭૨ મી.

એક એકથી અધીક છે, અકલ્પત જગમાંલ;

બહુ રતન ધારીશી ધરો, કરો ન ગર્વ કદાચ.

બુલાખી.

અધર કુલતો મહેલ.

એક વાર અકબરશાહે ખીરબલને કહ્યું કે મારા માટે એક એવો મહેલ બનાવો કે જેના થાંભલાઓ ન તો જમીનઉપર રહે કે ન તો આકાશમાં અડે, અર્થાત. આધાર શીવાય અંતરીક્ષ કુલતો મહેલ તૈયાર કરાવો. તે સાંભળી ખીરબલે કહ્યું કે જેવો નામદારનો હુકમ.

તદ્વંતર રાજ્ય સંબંધી આનંદપ્રદ વાતો કરી ખીરબલ પોતાને મુકામે ગયો અને એટલો બધો ચિંતાતુર બન્યો કે કાંઈ પણ પ્રકારનું તેને એન પડ્યું નહિ. જ્યારે આ પ્રમાણે અતી ખેદવંત થયેલા ખીરબલને પોતાની દીકરીએ જોયા. તે વખતે મૃદુ વચને પ્રેમ સાર

(૧૭૮) ખુબીનો ખબનો અથવા કહાપણનો હિસ્સા.

બોલી કે પુન્ય પિતાજી ! આજે શું આટલી અબેદ મિત્રા આવી
લાગી છે કે જેનો બેદ કહેવાને આપની મતી હારી ગયો છે ! તથા
મહા મતીમાન પુરૂષ પણ કદાચિત મુઝવણમાં આવી પડે છે. કેમકે
સર્વજ્ઞ એકા હરિ માટે તે વિષે ન શોચ ન કરતાં મને શોચ ન ક-
રતાં મને કહેવા માટે જો કશી અડચણ ન હોય તો બેલાશક વાકેફ
કરો. કહ્યું છે કે કુવા કુવાનાં પાણીમાં નવીન નવીન પ્રકારના સ્વાદ
વાળું પાણી છે. કપાળે કપાળે જુદી જુદી અમીનવ પ્રકારની ધધરી
અક્ષીસવાળી બુદ્ધિચાતુર્યતા છે / દેશ દેશને વિષે જુદા જુદા આચાર
વિચારો છે અને મનુષ્ય મનુષ્યના વિષે જુદા જુદા પ્રકારની ખુબી
ચાતુરી, હુંશીયારી, લાવણ્યતા અને વાક્યવિલાસની મગ્ગ રહે છે.
તેમજ મનમાં પેદા થયેલી મુઝવણ માટે આપણાથી અધીક બુદ્ધિશા-
ળી કીંવા સહેજ બુદ્ધિવાળા માણસની પાસે જો તે મનની વ્ય-
થા ત્યાં સુધી કહીએ નહિ ત્યાં સુધી તેનો અંત આવતો નથી. કાર-
ણ કે ખીજ પાસે તે મુઝવણ કહેવાથી પોતાની છાતી હલકી થાય
છે. મનને આધાર મળે અને વખતે તે મુઝવણનો નાશ કરવાનો ઉ-
પાય પણ હાથ લાગી આવે છે, કેમકે મતીવાન માણસ હોય તેને
કદાચ મુઝવણ થઈ આવવાથી તેની મતી મુંઝાઈ જાય છે તે વખતે
ખીજની અવસ્ય સહાયતા લેવી પડે છે.

આ પ્રમાણે વૈયસહિત નીતીનાં વચનો સાંભળી ખીરબલ બો-
લ્યો કે બહાલી દીકરી ! તારું કહેવું ખરું છે. જણુ જણુને પુછતાં
નર પંડીત થાય એમાં જરા પણ શંકા નથી. એમ કહી સઘળી હ-
કીકત તેણે તેણીને કહી સંભળાવી. તે કહી દીકરીએ તે વાત સાં-
ભળી તેણે જણાવ્યું કે, પિતાજી ! આવી એક નજીવી વાતને માટે

શા સાર આટલા બધા શોકમાં પડ્યા હતા કે એ વાતનો ખુલાસો તો સહેજમાં અને તેમ છે. તમે તે માટે જરા પણ ઉદાસ થશો નહિ. આપની કૃપાથી બાદશાહની એ વાતનો ખુલાસો આપને આ-
જ્ઞથી માત્ર પંદરજ દીવસમાં કરીશ. આપ સુખેથી આપના મનની ચીનતા દૂર કરો અને આપના કામમાં પરવરો. આમ કહી તેણી પોતાના ઘરકામમાં પરવરી. આ બાબુ ખીરબલ પણ આ થયેલા ખુલાસાથી પોતાના મનની ચીનતા દૂર કરી રાજકાજમાં પરવર્યો. તેને પોતાની પુત્રીનાં ભુદ્ધિબળની ખાત્રી હોવાથી તેને યકીન હતું કે જરૂર આ કામ તેણી પાર પાડશેજ.

હવે ખીરબલની પુત્રીએ દશ પંદર પ્રખ્યાત રમાનની પેદાશ-
બાળા પોપટો ખરીદ કરી તેમને મહેનત લઈ એક એકાંત સ્થાનમાં લગાવવા માંડ્યા. તેણી તેમને એટલુંજ બોલતાં શીખવાડતી હતી કે છોટા લાવ, ચુનો લાવ, લાકડાં લાવ. જ્યારે આ શબ્દો બોલતાં તે પોપટો ઠીક ઠીક શીખી ગયા તે વખતે તેણીએ પોતાના પીતાશ્રીનાં હાથમાં તેઓને આપીને કહ્યું કે, પીતાજી ! આ સવળા પોપટો તમારા બાદશાહના સવાલનો જવાબ આપશે. આ પોપટોને કોઈ ન જાણે તેમ એક મહેલના ઉંચા મજબાપાળા ઓરડામાં યુક્તિવડે છુટા મુકી માત્ર પવન સારી રીતે આવળ કરે તેમ ગોઠવણ રાખી બારણાં બંધ કરી જાણી ખુદશી રાખજો અને શાહતા મહેલ સંબંધી ખુલાસો આ પોપટોજ શાહને કરી આપશે. પરંતુ એટલું ચોક્કસ રાખજો કે આપણી આ યુક્તિની ખબર શાહને કે બીજા કોઈને ખબર ન પડે, બાકોની બધી આ પેચની ખુખી તો આપના સમજનામાં જુદી ગ્રહ હશે એટલે એ બાબતમાં આપને વિશેષ સમજવું.

(૧૮૦) પુત્રીનો ખખનો અને કહાપણનો દરિયાવ.

વવાની જરૂર નથી. એમ કહી તેણીએ તે પોપટો પોતાના પીતાને સ્વાધીન કર્યા,

બાદ તે પોપટોને લઈ ખીરખલ એક એકાંત ભુવનમાં લઈ પોતાની પુત્રીના કહ્યા પ્રમાણે છુટા મુકી દીધા. ન્યારે તેઓ તે ભુવનમાં છુટા થયા કે તરતજ ઉડી ઉડીને તે ભુવનમાં ઉંચા ભાગ ઉપર બેસી તથા ઉડતા ઉડતા શીખવાડ્યા પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા. બાદ ખીરખલે શાહ અગાડી જઈ વીનંતી કરી કે, ગરીબપરવર ! અંતરીક્ષ મહેલ બાંધવા માટે મીસ્ત્રીઓ અંતરીક્ષ જઈ ખોટી થાય છે અને ઉતાવળા થાય છે કે ઇંટો લાવો, ચુનો લાવો, લાકડાં લાવો એમ વારંવાર પોકાર્યા કરે છે, માટે હવે તો જલદીથી કહીઆ, સુનાર અને મજૂરોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે અંતરીક્ષ મોકલ મોકલી આપો. ખીરખલનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી નામદાર બાદશાહે ખીરખલને કહ્યું કે, ન્યારે હું મીસ્ત્રી લોકોનું બોલવું કાનોકાન સાંભળું તોજ તમારી વાત ખરી માનું. આ ઉપરથી ખીરખલ નામદાર અકબરશાહને તે એકાંતભુવન આગળ કે જેમાં તે મીસ્ત્રીઓ (ખીરખલની પુત્રીએ શીખવાડેલા પોપટો) હતા ત્યાં આગળ લઈ ગયો અને કહ્યું કે, નામદાર ! ઉપર મીસ્ત્રીઓ શું કહે છે તે આપ ખાત્રી કરો કે મારી વાત સાચી છે યા નહિ ?

ન્યારે નામદાર શાહે ખીરખલના જણાવ્યા પ્રમાણે અંતરીક્ષ માર્ગથી મીસ્ત્રીઓના ઇંટો લાવો, ચુનો લાવ, લાકડાં લાવ એ પ્રમાણેના ઉપરાઉપરી આવતા અવાજને કાનોકાન સાંભળ્યા અને ખીરખલનું કહેવું ખરું છે એવી પોતાની ખાત્રી થતાં નામદાર શાહ વિ

સ્મય થયો. હવે નામદાર શાહ તે મીસ્ત્રીઓના પોકારવા પ્રમાણે કડીઆ, મળુર તથા સુતારોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે અંતરીક્ષ (અંતરીઆળ) તે મીસ્ત્રીઓ પાસે ખીરખલ્લના કહેવા પ્રમાણે શી રીતે પહોંચતાં કરવાં તેના હંડા વીચારમાં પડ્યો, આખરે એક પણ રસ્તો ન જડવાથી બાદશાહે ખીરખલ્લને કહ્યું કે, ખીરખલ ! કડીયા, સુતાર તથા મળુરોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે મીસ્ત્રીઓના કહેવા પ્રમાણે અંતરીઆળ શી રીતે તેમની પાસે મારે પહોંચતાં કરવાં ?

બાદશાહનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી ખીરખલે નામદાર શાહને વિનંતી કરી કે, પરવરદીગાર ! જો આપ કડીઆ, સુતાર તથા મળુરોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે તેઓની પાસે અંતરીક્ષ પહોંચતાં ન કરી શકો તેમ હોય તો આપની આજ્ઞા પ્રમાણે તદ્યાર કરવામાં આવતો મહેલ મીસ્ત્રીઓ સામાન અને માણસો વગર અંતરીક્ષમાં ફવી રીતે અને શેનો બનાવશે તેનો આપજ વીચાર કરો. તેમજ જો આપ તેમના માગવા પ્રમાણેનાં સાધનો તેમની પાસે અંતરીક્ષમાં મોકલી શકો તેમ નથી તો પછી મારે મીસ્ત્રીઓને નાહક હેરાન કરી વિના સ્વાર્થે તેમના પગાર વિગેરેની નુકશાની રાખ્યની તીજેરીને વેઠવી પડે તેમાં શો ફાયદો ? માટે હવે આ અંતરીક્ષ મહેલ બનાવવાની બાબતમાં આપ જે હુકમ કરમાવો તે પ્રમાણે તેનો અંદોજસ્ત કરું ! આ પ્રમાણે ખીરખલ્લનું બોલવું સાંભળી નામદાર બાદશાહ ધણોજ ખુશી થયો અને ખીરખલ્લનાં બુદ્ધિબળની તારીફ કરી સુંદર પેપાક બદ્યો.

વારતા ૭૩ મી.

કંચન ફેરી ખાણમાં, લોહ ન નીપજે લેશ;
સુધડ પિતાના મૃત સદા, હોયજ સુધડ હમેશ.

અંગાખાઈ.

ખાપ તેવા બેઠા યાને તુખમે તાસીર.

એક સમયે ખીરખલ જે વખતે કચેરીમાં નામદાર બાદશાહની હજુરમાં ગયો તે વખતે પોતાના સાન આઠ વર્ષના છોકરાને પણ પોતાની સાથે કચેરીમાં લઈ ગયો હતો. તેને જોઈ નામદાર શાહે તેની હુંશીઆરી જોવા માટે પુછ્યું કે, કેમ વજ્રગ્રહ ! તમને હિંદી બોલી આવડે છે કે ? તે સાંભળી નામદાર શાહ સામે લાથથી અદબ કરી ખીરખલપુત્રે તે નામદારના સવાલના જવાબમાં જણાવ્યું કે, હા નામદાર ! મને હિંદી ભાષા થોડી ઘણી આવડે છે, નામદાર શાહે તેના આ જવાબથી વિસ્મય પામી ફરી પુછ્યું કે વજ્રગ્રહ ! તમારા આમ કહેવાની મતલબ શું છે તે અમને સમજાવો. વજ્રગ્રહએ જવાબ આપ્યો કે નામદાર ! મારા આમ કહેવાની મતલબ એ છે કે જે લોકોને હિંદી બોલી ઘણી સુંદર આવડે છે તેઓના કરતાં મને થોડી આવડે છે અને લોકોને મારા કરતાં થોડી આવડે છે તે લોકોનાં કરતાં મને વધારે આવડે છે. આ પ્રમાણે વજ્રગ્રહ (પરધાન પુત્ર) નું ખુબી ભરેલું બોવણું સાંભળ્યું ત્યારે શાહ ઘણોજ હર્ષવંત બની સભાસદો પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે-જુઓ સોખતે

અસર અને વુકમે તાસીર'નો દાખલો પરત્તા નજર અગાડી મોળુદ છે ! જેમ વિદ્યા વીલાસી માલવપતી મહારાજ ભોજ અગાડી એક વખત વીદ્યાન બ્રાહ્મણનું કુટુંબ આવ્યું હતું તેને ભોજરાજે (સરસ્વતી કુટુંબ) નો ચાંદ આપ્યો હતો તેમજ આ રાજ સાહેબ (ખીરમલ)નું કુટુંબ 'બ્રહ્મ વતી' કુટુંબ છે એમાં જરા શક નથી ! ધન્ય છે એઓના અને મારા ભાગ્ય ભુવનને ! !

વારતા ૭૪ મી.

સમસ્યા સમજવી સહેલ નથી.

સમસ્યા સમજવી સહેલ નહી, પણ છે બહુ મુશ્કેલ.

એક સમય પ્રાતઃકાળે શહેનશાહ અકબર યમુના નદીના કીનારે ઉપરના રાજ મહેલના ઝરૌખામાં બેસી નદીના ઘાટ-જળ તરંગ અને મનુષ્યોની રમુજ જોતા. તે વખતે એક નવ યોવના સુંદર મનોહર સ્વરૂપવંત સ્ત્રી યમુનાના ઘાટ ઉપર એક પારીકા સ્વેત વસ્ત્ર પહેરી અન્ય વસ્ત્રો ધોઈ યમુનાના જળમાં સ્નાન કરી બહાર આવી. તે વખતે પવન ગયેલું ચીર શરીર સાથે સંલગ્ન થઈ (ચોટી) ગયું હતું અને માથાની વેણી છુટકી હતી તેથી તે ભીજેલી વેણીને બન્ને હાથપડે સુધારી ઝાટકી બન્ને સ્તનો ઉપર રાખી વસ્ત્ર બદલતી હતી તે કબીની છટા ભેજ શહે એક ઇંદ્રવીજ્ય હંદના ચોથા ચરણનું અર્ધ ચર્ચુ બનાવ્યું અને ત્યાર પછી ત્યારે કચેરીમાં 'ધાર્યા ત્યારે

(૧૮૪) ખુબીનો ખખને અને હાપણનો દરિયાવ.

સર્વ કિંવા અમીર ઉમરાવ અને નવ રત્નો વગેરેને પુછ્યું કે ' નીક-
ર્યો રવી શેડી પહાડકી નાંઈ ' એટલે શું ? આ પાદ પુરતી
સમસ્યા જલ્દીથી પુર્ણ કરી આપો આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી
સર્વ કોઈ પોતપોતાની મતી અનુસાર પદ પુરતી કાવ્ય બનાવ્યાં પરંતુ
જે તાદ્રસભાવ આવે એ જોઈએ તે કોઈના કાવ્યમાં આવેલો નહોતો
છેવટે બીરબલ (કવીરાય) ને પાદ પુરતી માટે પુછ્યું ત્યારે વર-
દાઈ બીરબલ બોલ્યો કે

રાત સમઈ રસ કેટી કીયો આલી ભોર ભય ઉઠ મંજન ધાઈ
નીરકે છીરમે દે દુખકી યમુના જલમે જેસે ચંદનકી છાઈ;
લે દુખકી જલસૈ ઉભરી ઉસકી અવકે. મુંખ ઉપર આઈ,
દોઉ કર કેસ સંવાર લીયો નીકસો રવી ફાડ પાહાડકી નાઈ.

યમુના કીનારા ઉપર શાહે જે સ્ત્રીના દેખાવ વીષેની સમસ્યા
ગોઠવી હતી તેજ તમામ બીના ઉપરની કવીતામાં સમાયવી જોઈ
શાહ અત્યંત ખુશી થયો અને અમુલ્ય શીરપાવ બક્ષ્યો.

વારતા ૭૫ માં.

બુદ્ધીતણી શીમા છે કવીતા, હામા છે ગુણની સીમા,

મુળચંદ.

એક વખત અકબરશાહ આનંદજીવનના ઝરેખામાં બેસી રાજ-

માર્ગમાં જતા આવતા લોકોની રમત ગમત નીહાળતા હતા તે વ-

અતે એક રૂપ યૌવન ભરપુર સ્ત્રી પોતાના માથા ઉપર પાણીનો દે-
લ્લો લેઈ જતી હતી તે પાણીના ભરેલા દેવડામાં પાણી હાલતું
જોઈ એક પાદપુરતી સમસ્યાનું અર્થ ચરણ રચ્યું કે—‘ કહા કારણ
ડાલમે ડાલત પાની ? ’

ન્યારે શહેનશાહ કચેરીમાં પધાર્યા ભારે સર્વ સુઝ સલાસદો—
નીદાનોને ઉક્ત સમસ્યાવાળું ઉત્તરાર્જનું અર્થ ચરણ કવી સંભળાવી
કહ્યું—કે ‘ એ સમસ્યાવાળા ચાર ચરણ બનાવી શા કારણથી ડાલમાં
પાણી હાલે છે ? તેનું નીદાન (મુખ્ય કારણ) કહે. ’ આ પ્રમાણે
નામદારનું બોલવું સાંભળી સર્વ કવીઓ—નીદાનોએ પાદપુરતી (એક
કવીતાના ચોથા કે આઠમા ભાગના પદ ઉપરની આસુ કવિત રચે
અને ભાવનું રૂપ બદલાય નહીં તે પાદપુરતી) સમસ્યા કિંવા કવીત
રચે અને ભાવનું રૂપ બદલાય નહીં તે પાદપુરતી) સમસ્યા કીંવા
કવીત કહે છે, તદનંતર પોતપોતાની અકલ્પ પ્રમાણે કવીતા રચી
પીવીંધ ઝકઝમક ચમત્કારભરી સંભળાવી; તદપી શાહતા મનનો જે
ભાવ ગોઠવેલ તે પુર્ણ થયો નહી, છેવટે વરદાઈ કવીરાયે ખીસ્મલને
પુછ્યું કે તુરત નીચે પ્રમાણે કવિત રચી સંભળાવી:—

એક સમૈ જગ લેન કુપેપર છેલ જખીલી ગઈ હરખાની,
ગાત સકેલમે ડાલ ભરનજગ ખેંચતીથી અંગીયાં મસકાંતી;
દેખી સભી છતીયાં ઉઘરી તબ વારીહુકી મનસા લલચાની,
હાથ ખીના પછતાત રહા મહાકારન ટોલમે ડાલત પાની.

આ પ્રમાણે શાહે અદ્ભૂત તાદ્રસ ભાવ ભરેલી કવીતા સાંભળી
અત્યંત વીરમ્બ થયો કે “ મનની ધારેલી બારણાજ કવીતામાં કેમ

(૧૮૬) પુખ્તો ખળો મળેલા ડહાપણનો દરિયાવ.

આવી શકતી હશે ” ખરેખર કાંઈ દેવનું વરદાન મળેલું હોવું જ નોંધ-
એ. નહીં તો પરના મનનો ભાવ જાણ્યો અશક્ય છે ધન્ય છે !
મારા ભાગ્યોદયને કે મને આવાં રત્નો થયાં છે ! ! ” એમ ગર્વોત્તરી
બની ખીરબલને એક ઉત્તમ પ્રકારનો પોષાક બદ્યો.

વાર્તા ૭૬ મી.

બુદ્ધી તાણું હજી તોલ કાઢ, કદી નશકયો જમમાંલ,

કૃષ્ણલાલ.

એક સમય અકબરશાહ પોતાની હુરમ સાથે આનંદભુવનમાં
આનંદ ક્રિડા કરતો હતો તે સમય પ્રેમમાં મસ્ત બનેલો પ્રેમી શાહ
પોતાની હુરમને અત્યંત પ્રેમભાવ વડે એક પાનખીડું પોતાના હાથે
ખવરાવ્યું તેથી ખાવિંદને માન આપવા વિચારી આવ્યો કે ‘ શું
પ્રીયા રીસાઈને ચાલતી થાય છે ! ’ એમ વિચારી એકદમ તેનો હાથ
પકડી પ્રેમાલિંગન આપી ચંદ્રમુખને સુખી પ્રેમ પ્રદર્શિત કર્યો અને
અંક (ખોળા) માં બેસાડી ચંદ્રમુખીના મુખ તરફ નિહાળ્યું તે જોઈ
હુરમે તિરછે કટાક્ષે નિહાળી મંદ હાસ્ય કર્યું તે વખતે તેના મુખ-
માંથી તંબોળ રંગનું બુંદ નીકળી હડપચી ઉપર પડ્યું. તે લાલ રં-
ગનું બુંદ ગોળ મુખચંદ્ર ઉપર અત્યંત શોભા આપતું હતું તેથી શાહે
તેજ સમક્ષ એક પાદપુરતી સમસ્યાનું અર્થ ચરણ રચ્યું ‘ માનો
ચંદ્રેશ હીર કમ્બલ મુલાયો. ’

તદનંતર સ્નેહ સહિત દંપતી બુદ્ધાં પડી સ્નાન મંજન બોજન શબ્દગાર કરી પોતે પોતાના કાર્યમાં પરવાર્યા. જ્યાં શાહ કંચેરીમાં પધાર્યા ત્યારે સર્વ સભાસદો તથા વિદ્વાનો ઉક્ત સમસ્યાના અર્થ-ચરણ માટે પાદ પુરતી કરી આપવા ફરમાવ્યું અને સર્વ કોઇ પો-પોતાની તર્કશક્તિ પ્રમાણે પાદ પુરતી કાવ્ય રચ્યાં; પરંતુ શાહના નીદાનોને મળતો એક કવિતનો ભાવ મળ્યો નહોતો. છેવટે ખીરખલ તરફ નીદાણી સમસ્યા કરી સાંભળાવી તેથી નીચે પ્રમાણે પાદ પુરતી કાવ્ય કહી સાંભળાવ્યું.

એક સમે પીયુને મુખમેં કર ખોલકે આપ તંબોલ ખવાયો,
ચંદ્રમુખી નુખરે આપના કર જોરડીકે જ્યોંડી શીશ નવાયો,
લોલનલાલ જીવે હોતસોં ઉમંગી છતીયા જીપરા હુરસાયો,
મુસકાતે ગીરી મુખપેં પીકસે માનો થંદકો ચીર કસું ન સુવાયો.

આ કવિતા સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશ થયો અને ખીરખલના બુદ્ધિબળની પ્રશંસા કરી ઉત્તમ શિરપાવ આપ્યો,

વારતા ૭૭ મી.

ફોજ ફજેતી છેક, થાય ચોરની ચોકમાં;
તોપણ તજે ન ટેક, પડે અંતે પગ તોકમાં.

પાર્વતી.

ચોરની ચાતુરી ચતુર આગળ આલે નહિ.

એક સમય એક વહાણમાં ચોરી થઇ તેથી તે ચોરી કરનાર

(૧૮૮) ખુખીનો ખખનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

ચોરને ખોળી કહાડવા ખુખ માલીકે તપાસ ચાલી, પરંતુ કશો પતો લાગ્યો નહીં; ત્યારે છેવટે અકબરશાહના દરબારમાં તે સખળા સખ-દાર માણસોને લેઈ માલીક શાહ હજુર ગયો અને સર્વ હકીકત ની-વેદન કરી તે વખતે શાહે ખીરખલ પ્રત્યે તે ચોરને શોધી કહાડવા વીધે સૂચના કરી તેથી ખીરખલે ઘડુનો લોટ મંગાવી મુઠી ભરી ભરી દરેક સરદારોને આપી કહ્યું છે:—“ આ લોટનો ફાકડો મારી પો-તાના થુંક વડે ગોળો વાળી દરેક જણુ ખતાવો એટલે ફાણુ ચોર છે? તે આ ઇલમના નેરથી તુરત પકડાઈ આવશે. ” આ પ્રમાણે ખીરખલજીનો હુકમ સાંભળી દરેક સખદાર માણસોએ તે પ્રમાણે કર્યું; પરંતુ તે સર્વ સખદારો પૈકી એક જણુ સિવાય દરેક જણે તે લો-ટના થુંકવડે ગોળા વાળી ખનાવ્યા; અર્થાત્ જે ચોરી કરવામાં ખી-લકુલ જનજીના નહોતા તેઓના મુખમાં પુકળ આમી હતું. તેથી લો-ટનો ગોળો ખની શકતો હતો પણ જે ચોર હતો તેના મોઢામાંથી તો આ ઇલમની વાત સાંભળતાં વેંતજ અમી સુકાઈ ગયું હતું તો અમી (થુંક) વીના લોટ પદ્મજેજ ક્યાંથી? અને ગોળો કેમ વાળવો કેવા પ્રકારે? જ્યારે આંખો ખનાવ ખીરખલે જોયો કે તુરત તે ખરા ચોરને પકડી ચૌદમું રત્ન આપવું શરૂ કર્યું. મારાથી દેવ પણ હાર ખાઈ જાય છે તેથી તે ખીચારો ચોર ‘સાચે સાચું’ બોલ્યો અને તમામ ચોરીનો માલ કબુલ કર્યો અને તે ચોરને યોગ્ય સાસન આપી વીના ભાડાની ફેટડીમાં રહેવા હુકમ કર્યો.

વારતા ૭૮ મી.

તુરત તર્ક શક્તિવડે, રચે યુક્તિ અભિરામ;
તે નર ચતુર શિરોમણી, ગણાય વર ગુણ ધામ.

કૃષ્ણલાલ.

મીઠી મશ્કરી.

એક સમય અકબરશાહ યમુના નદીમાં પોતાના શાહમદદ વજીરમદદ અને ખીરખદ વગેરેને જળક્રીડા કરવા લેઈ ગયા હતા એટલે એવો ઈરાદો ધારીનો ગયા હતા કે ખીરખદ અપવિત્ર ચીજને અડકતો નથી તેમ તે સહુની મશ્કરી કરી સર્વને હુંડા પાડે છે પણ આજે તેને હુંડા પાડવો, એમ વીચાર કરી મુરગીનાં ઇંડાં કેટલાં લેઈ લીધાં અને યમુનાજીમાં તે સર્વે એક પછી એક નહાવા પડ્યા, તે વખતે શાહ યમુનાના ઘાટ ઉપર તે સર્વેની ગમ્મત જોતો હતો. તે શાહમદદઓ અને વજીરમદદઓ યમુનાજીમાં ડુબકી મારી એક મુરગી (કુકડી) નું ઇંડું હાથમાં પ્રથમથી નીચે જોડવી રાખેલી પેટીમાંથી લાવી શાહ હજુર મુક્યા હતા એમ વારા ફરતી વારે સર્વ કાંઈએ કયું અને ન્યારે ખીરખદનો વારો આવ્યો ત્યારે વિચાર્યું કે મારે ઇંડું હાથમાં પકડવું એ તો કવળ મર્મ વિરહ છે; પરંતુ કાંઈ યુક્તિ તો કરવીજ જોઈએ. એમ વીચારી ડુબકી મારી કુકડાની ગરદનના આકારે પોતાના હાથની આકૃતિ કરી કે “કુકડુકુ” તે જોઈ શાહે પૂછ્યું કે “એ શું” ત્યારે હાથ જોડી ખીરખદે વીનવ્યું

૬૧૬૦) ખુબીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

કે “ગરીબ પરવર ! જ્યારે આટલી આ મુરઘીઓ ઇડાં આપે છે પણ તે એક કુકડો હોય તો તે ઇડાં આપી શકે છે માટે આ મુરઘીઓના ટોળામાં હું કુકડો રાજ છું માટે મુરઘો મુરઘીઓ ઇડાં આપે છે. તે જાંઘ ખુશીમાં કુકકુક બોલ્યો આ પ્રમાણે બીરબલનું મીઠી મશ્કરીવાળું બોલવું સાંભળી શાહ હસવા લાગ્યો અને શાહનદા વજીરનદા વગેરે ખિન્ન મુદ્રાયુક્ત બન્યા; કેમકે બીજાને બતાવતાં જતાં પોતેજ બન્યા પણ મશ્કરી કરવી અને રીસ રાખવી તે કેમ બને ! માટે ગુપચુપ ન્હાઈ કપડાં પહેરી પોત પોતાના શેંથાયા.

વારતા ૭૯ મી.

મનુષ્યાકૃતી સંઘુની છે સરખી. પણ બુદ્ધિ જુઓ તથી સંઘુમાં સરખી.

રેવાશંકર

લક્ષ્મીપતી તે લાખેણો.

એક સમયે અકબર શાહે સભાસદો તથા અમીર ઉમરાવો પ્રત્યે પશ્ચ કયો કે સર્વ પુરષોમાં અધિક જ્ઞાનવંતાઓ વદ્ધ પુરુષ કોણ છે ? તે સાંભળી સર્વજન્યુઓ પૈકી પોતપોતાની અશ્વલ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો કે તપશ્ચર્યામાં જે મોટો હોય તે સર્વ પુરુષોમાં વદ્ધ અને

અધિક માનવંતો છે. ખીજો જણાવ્યું વનમાં વૃદ્ધ હોય તે વૃદ્ધો અ-
ધિક માનવંતો ગણાય ત્રીજો જણાવ્યું કે જે પુત્ર પૌત્રાદી પ્રાપ્ત પ-
રીવારવાળો હોય તે કુલીન વૃદ્ધ અને માનવંતો ગણાય. ચોથો જ-
ણાવ્યું કે જે વીશેષ જ્ઞાન ભણ્યો હોય તે સર્વથી વૃદ્ધ અને માનવ-
તો ગણાય. પાંચમો બોલ્યો કે રૂપ ગુણ શીંગ સંપન્ન નર હોય તે
મોટો અને માનવંત ગણાય. આ પ્રમાણે સહુ સહુની મરજીમાં આવે
તેમ પ્રત્યુત્તર જણાવ્યા; પરંતુ શાહને યરાયર રૂચ્યા નહી. છેવટે
બીરબલ પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે અમીર હંમરાવો
અને સમાસદોએ કહ્યું તે સત્ય છે પણ મારા સમજવા પ્રમાણે તે
મોટો છે કે જેની પાસે પુષ્કળ નાણાંનું જોર છે. પછી ચાહે તો નીચ
જાતીનો હશે; કિંવા કદરૂપો કઠોર વચન પ્રચક કરનારે દુર્યુણનો
હરીઆવ અક્રમ દુશ્મન અને સકળ સદ્ગુણોનો દુશ્મન હશે; તદ્દપી
તેના આગળ વીદ્વાન, પુત્ર પૌત્રાદી પ્રાપ્ત પરીક્ષાવાળો વૃદ્ધ વયવાળો
મહાન તપશ્ચર્યા કરનારો અને રૂપ ગુણ શીંગ સંપન્ન કુલીન નર હશે
તેને પૈસાનો અપ પડશે કે અન્ય અપ પડશે તે વખતે પૈસાદાર-વ-
નાદય આગળ જઈ ઓશીયાળો થઈ અદ્ય સાચવતો છલુકા છાકાટા
સહન કરતો, આજીજી સાથે સન્નામ કરી મદદ માગશે; તેથી હું માનું
છું કે સર્વ કરતાં પૈસાદાર પૂર નર છે. તેજ મોહટો વૃદ્ધ અને અ-
ધિક માનવંતો છે; કેમકે ગમે તેવા ચતુર વીદ્વાન કે બોહળા કુટુંબ-
માળા કુત્રરી ફાંકડા હોય; પણ ગર્થ વીનાના ગાંધા, લક્ષ્મી વીનાના

(૧૬૨) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દસ્તાવ.

લપોડ, વસુ વીનાના પશુ, જરવીનાના ખર અને નાણાં વીનાના
નાણા સરખા ગણાય છે. મનમાં તો ધણા મનસુખા ધારે પણ પૈસા
વિના નર કે વિદ્યાને ખીત્રવવી શાથી ? તેણુજ બધે કુટુંબનું ભરણુ-
પોષણ કરકીરીયાવર અને પરમાર્થનાં કાર્યો કરવાં શાથી । કિયા
કરે નર ફાંકડા કે ગેલીકા મ્હોં સાંકડા તેથી મેરે જાને બિસ્વા-
બિસ દાસ હીમૈ રામહૈ અને જેની પાસે દામરૂપી રામ છે તે
તે રામના પ્રતાપથી ધારે તે કરી શકે; માટે તે સર્વેથી મોટામાં
મોટો અને માનવતામાં અધિક માનવતા નાણાંવાસો નર છે આ
પ્રમાણે બીરબ્રનું બોલવું સાંભળી શાહ અત્યંત હર્ષ પામ્યો અને
તેની બુદ્ધિ આતુર્યતાની બાહુલ્યતાની તેમજ સત્ય શોધક સમયસુચક
સર્યવકતા માટેની બણીજ તારીફ કરી અનુદ્ય શીરપાવ બક્ષ્યો.

ભાગ છઠ્ઠો સમાપ્ત.

ભાગ સાતમો.

વારતા ૭૯ મી.

ઈનસાફને હરતાળ લગાડી રહ કરવો જોઈએ.

એક સમય એક ચોરને અકબર બાદશાહે શુળીએ ચઢાવવા હુકમ કર્યો એટલે તે શહાણો ચોર જરાપણ ન મલરાતાં હાથ જોગી બોલ્યો કે—જહાંપનાહ ! આ એક વખતનો મારો ગુન્હો માફ કરો, જો હજુર આ વખતે મારા કસુર માટે મારી બક્ષશો તો, હું એક અમુલ્ય અગ્નયખી ભરેલો હુન્નર આપ આગળ પ્રકાશ કરીશ, તે હુન્નર આજ દિવસ સુધી મારા શિવાય હાલમાં કોઈ પણ જાતનું નથી જો મારો નાશ થશે તો તે હુન્નરનો ગણ નાશ થશે પછી જેમ નામવરની મરજી.

આ પ્રમાણે ચોરનું બોલવું સાંભળી શાહ આતુરતાથી પુછ્યું કે—એવો તો શો હુન્નર જાણે છે ? ચોર બોલ્યો કે—ગરીબ પરવર ! હું સાચા મોતી ઉઘાડી જાણું છું ! ચોરની આ અગ્નયખી ભરી વાત સાંભળી શાહ આશ્ચર્ય પામ્યો કે—મોતી તે કેવે પ્રકારે ઉગતાં હશે ? તેવો કોઈ ઇલમ હશે કે તેના જોરથી તેમ થતું હશે ? હોય બહુ-રત્નાવસુધરા જગતમાં જગતનિથંતાએ એક એકથી અધિક બુદ્ધિ-શાળી એક એકથી અધિક કળાવાન અને એક એકથી અધિકઈલમી મનુષ્યો પેદા કરેલ છે કહ્યું છે કે—મુ'ડે મુ'ડે મતિમર્ની કુ'ડે કુ'ડે નવ પયઃ દેશે દેશે નવાચાર વાણિ વાણિ મુખે મુખે-કપાળે કપાળે બુદ્ધી બુદ્ધી મતિ હોય છે. કુવા કુવાના વિષે બુદ્ધ બુદ્ધ

(૧૯૪) ખુખીના ખળળે અને કહાપણે દરિયાવ.

સ્વાદ ગુણવાળુ પાણી હોય છે, દેશ દેશને વિષે નવીન નવીન પ્રકારના રમક ઝમકને ચમત્કૃતિ ભરેલી હોય છે માટે ચોરમાં ક્યાંથી અળ-યખીવંત દહમ હોય ! એમ માનવાનુ નથી; કેમકે ધન્યરે અકર અંધારે વહેંચેલી છે કાંઈ રૂપવંત કે કુળવંતને 'જોઈનેજ' આપી હોય એમ નથી જોયી એને પુછી નવીન કળા જાણુવી જોઈએ સોનું વિષ્ણુમાં પડ્યું હોય તદાપિ તેને ગ્રહણ કરી લેવા કહ્યું છે ? એમ વિચારી ચોરને કહ્યું કે તે મોતી કવે પ્રકારે ઉગે છે. તે તું કહી બતાવે કે જોયી માલિક તારા હકમાં ફાયદો આપશે.

શાદનો આ પ્રમાણે હુકમ સાંભળી ચોરે કહ્યું કે—ખલકના ખાપિંદ ! મને જે જે તે બાબતમાં મસાલા જોઈએ તે પૂરા પાડવા બંદોબસ્તએ થાય એટલે તરત આપને મોતી ઉગાડવાની કળા બતાવી દઉં. શાહે કહ્યું કે જે જે મસાલા જોઈએ તે તે લખી આપ કે તરત તે પ્રમાણે મંગાવી અપાવું ચોરે તરત મસાલા ઉતારી આપ્યો કે તેજ વખતે બંદરમાંથી મંગાવી ચોરના આગળ મૂક્યો અને તે મસાલો લઈ ચોરે એક સ્વચ્છ ભૂમિમાં તે મસાલો વેરી દીધો મતલબમાં જમીન પોગી કરી ખાતરની જગ્યાએ તે મસાલો મેળવ્યો પછી તે ચોરે શાહ હજુર આવી અરજ કરી કે—કીજલે આલમ ! સર્વ તમાર થઈ ચુકી છે હવે માત્રે મોતી વાવી દેવાં એટલુંજ કામ રહ્યું છે; પરંતુ હું ચોર છું તેથી મારે હાથે વાવીશ નો ઉગશે નહી, કેમકે જેણે કોઈ દિવસ ચોરી ન કરી હોય તે માણસના હાથથી વાવે તોજ ઉગે, જન કે આટલા દિવસ હું ચોર નહોતો તેથી કોઈની જરૂર પડતી નહોતી; પણ હવે હું ચોરી કરવાથી ચોર થઈ ચુક્યો એટલે ખીજની જરૂર પડે છે માટે તેવો માણસ આપવા મેહેર-ખાની કરો.

ચોરનું બોલવું સાંભળી પોતાના હજુરમાં ઉભેલા વજીર અમીર,
 ઉમરાવો અને મરજુદાને પ્રત્યે પુછ્યું કે આ ચોર કહે છે કે જેણે
 કાંઈ પવખ કાંઈ પ્રકારની ચોરી ન કરી હોય તોહ તેવો નર હોય
 તો મોતી ઉગે માટે તમો સર્વ પવીત્ર છો જેથી ગમે તે એક જણ
 ઝેતી સાથે જાઓ આવું અકબરશાહનું બોલવું સાંભળી, સર્વ જણ
 વીચારવા લાગ્યા કે—નહાનપણમાં કેમ અકબરને લીધે કદાચ સહેજ
 નહીં જેવી ચીજ માટે સન લલચાયું હોય અને તે ચીજ ઉઠાવી
 લીધી હોય તો તે પણ ચોર્યાં કહેવાય અગર તેને ચોરી કરી ન
 લેખવીએ અને જે ચોરી કરવાથી રાજ્ય દંડ સહન કરવો પડે તેને
 ચોરી કરી લેખવીએ તો તે આપણે કરેલી નથી; પરંતુ મોતી વાવવા
 ગયા અને મોતી કદાચ ન ઉઘ્યાં તો તે વખતે ચોરી કરી દશે નથી
 આ મોતી ન ઉઘ્યાં એમ તે ચોરી ચોખી રીતે કહેશે માટે માનવ
 સાર્વર્થ સાધન ચૂપ રહેવું એજ સર્વ અર્થને સિધ્ધ કરનાર છે
 હાથે કરીને શા માટે હજીરો માણસ વચમાં હોતાનું ડહાપણ ડહોળી
 પોતાની વીના કારણે ફજેતી કરાવવી નેંધએ એનું વિચારી સધળા
 માન ધારણ કરી રહ્યા આ બનાવ નેંધ અતુર ચોર બોલ્યો કે—નેક
 વામદાર ! આ તો સર્વ ચૂપ થઈ રહ્યા છે તેથી કાંઈ શાહુકાર હોય
 એમ લાગતું નથી તો જ્યારે આટલા બધા ચોરોને આપે પોતાના
 પ્યારા ગણી મોટાટી મોટાટી જાગીરો બક્ષી છે, અને 'મોટા મોટા
 હોદ્દાઓ આપેલા છે ત્યારે તું નહીં જેથી ચોરી કરનાર ચોર તે
 કેવા પ્રકારે ગુનીએ ચઢવા લાયક છું ? કારણ કે આપ જેવા ન્યાયી
 શહેનશાહના અમલમાં નિરપક્ષપાતપણે અદલ ધન-સાફ મળે છે તો
 અને અદલ ધન-સાફ કેમ ન મળવો નેંધએ ? અને જો હું શિક્ષાને
 પાત્ર છું તો સધળા ચોરોને શીક્ષા તેજ પ્રમાણે થવીજ નેંધએ,

(૧૯૬) ખુખીનો ખખનો અને હાપણનો દરયાવ.
 નહીં તો અદલ ઇન્સાફ મળે છે એ શબ્દ ઉપર દરતાલ લગાડી રહ
 કરવો ઘટે છે.

આવું ચમત્કૃતિ યુક્ત ચોરનું બોલવું સાંભળી શાહ બહુજ પ્રસન્ન
 થયા અને ગુન્હો માફ કરી યોગ્ય ઇનામ આપી વીધાય કર્યો.

વારતા ૮૦ મી.

નવાણું ઘડા દુધમાં એક ઘડો પાણી,

સમજી તણા મત એક સદાય;

મૂર્ખ તણા મત જુદા જુદા થાય સામગામટ.

એક સમય અકપરશાહે બિરખલે પુછ્યું કે—સો શાહાણનો
 એક મત હોય છે એ વાત ખરી છે ! તે સાંભળી બિરખલ બોલ્યો
 કે, જી જહાંપનાદ ! તે વાતો વિદ્યા વિસાસી વદ્દ બોજરાજના
 વખતમાં પ્રજા પ્રદાશના આવેલી છતાં આપને શંકા હોય તો હમણાં
 જ અજમાવી લ્યો આ પ્રમાણે બિરખલનું બોલવું સાંભળી શાહ
 તેજ વખતે શહેરના સારા સારા અક્કલમંદ ગણાતા સો પુરશેને
 તેડાવી હુકમ કર્યો કે ? આજ અર્ધ રાત્રીએ સર્વ જણાએ એક
 પછી એક હમામખાનાના હોજની અંદર એક એક ઘડો દુધ રેડી
 જવું ? આવો અકપરશાહનો હુકમ સાંભળી સવળાઓએ કશું કે
 જોવા નામદારનો હુકમ.

પછી સાહના હુકમ પ્રમાણે અર્ધ રાત્રીએ સવળા એક પછી એક
 પોતાના હુકમથી નીકળી હમામખાના તરફનો રસ્તો લીધો; પરંતુ
 પરંતુ પહેલાના મનમાં એવું આવ્યું કે ત્યાં નવાણું ઘડા દુધના
 હોજમાં રેડાશે ત્યાં હું એક ઘડો પાણીનો જો વેડી દબાશ તો તેમાં

શું ખબર પડવાતી છે / એમ વિચારી પાણીનો ભયો ઘડો હોજમાં ઠલવી ગેર ગયો એવીજ રીતે ખીજના મનમાં વિગાર સુન્યો કેળ્યાં નવાણું ઘડા દુધ પડશે ત્યાં એક ઘડો પાણી પડશે તો તેમાં શું વરતવાનું છે ? માટે પાણીનો ઘડો રેડી રસ્તો માપુ. એમ વિચારી ત્રણે પણ તેજ પ્રમાણે કર્યું એમ એક પછી એક આવતા ગયા અને ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરી કરી પાણી રેડી રસ્તો માપતા ગયા; કેમકે એક એક કોઈ ભેગુ થાય તેવો બનાવ બન્યો નહોતો તેમ મ્હોટા શહેરમાંથી કોઈ ક્યાંથી અને કોઈ ક્યાંથી આવે તેથી મેલાપ ભાગ્યેજ થઈ શકે.

જ્યારે સવારે આદશાહે જઈ હોજમાં બેસ્યું તો તેમાં પાણી ભરેલું દીઠું તે બેઠને આશ્ચર્ય પામી એકદમ તે સત્રળા પુરુષોને તેડાવી કહ્યું કે તમે મારા હુકમને અમલમાં ન લેતાં પાણીના ઘડા કેમ રેડી ગયા ? સાચેસાચુ કહો નહીતો સખ્ત શિક્ષાને પાત્ર થશો, કહોર હુકમ સાંભળી તેઓમાં એક જણ બોલ્યો કે—ગરીબ પરવર ! હું મથમ આવ્યો ત્યારે હોજ ખાલી દીઠો મેંવિચાર્યું કે મારા પછી તો નવાણુ ઘડા દુધના રેડાશે તો હું એક પાણીનો રેડી બકે તો શું વરતવાનું છે એમ વિચારી પાણી રેડી ચાલતો થયો એવીજ રીતે એક પછી એકને બોલાવી પુછ્યું તો સરવળુ ઉપર પ્રમાણેજ બોલવું થયું તે બંને શાહે કબુલ કર્યું કે—સોશહાણુનો એકજ મત હોય એવી કહેલી વાર્તા માત્ર સાંભળી હતી પણ હાલ મારી નજરથી સિધ્ધ થયેલ જાઉં છું તેથી પ્રતીતી થાય છે કે શો શહાણુનો એક મત હોય એમ ખીરાબલનું કહેવું છે તે વથાર્થ છે એમાં જરા પણ સંદેહ નેવું નથી.

(૧૯૮) ખુખીનો ખળનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

વારતા ૮૧ મી.

ખીનઅકલી હળલ.

સમણ સમજે સહેલમાં, વાક્ય વિષેના ભાવ;

પણ શું સમજે અણુજ નર, શુકિત ભક્તિના દાવ.

પ્રાણજીવન.

એક વખત એક હળમને ખીરખલે, કહ્યું કે—તમે સારા કારીગર છો એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે માટે મને મારી હળમત સારી બનાવશો તો હું કાંઈક તમને આપીશ. ખીરખલનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી હળમ તો બહુજ ખુશી થઈ ગયો કે કાંઈક તે અજબ ચીજ હશે. તે પ્રભુ બણે ? જોડે તો ખરો કે તે શું ચીજ છે ? એમ વિચારી ખુશી થતો હળમત કરવા બેઠો અને જોટલી પોતામાં કારીગરી હતી તેટલીજ અજપાવી તેથી ખીરખલે પણ ખુશી થઈ એક રૂપીઆ તેને આપવા માંડ્યા એટલે હળમ બોલ્યો કે આપનો કરાર શું હતો ? હું કાંઈક આપીશ માટે મને એ રૂપીઆ જોઈતો નથી. આ ઉપરથી ખીરખલે તેને બે રૂપીઆ આપ્યા પરંતુ હળમ ભાઈ તો અકલબુદ્ધ, અધર્માંશળીઆ કહેવાય : તેથી તે રૂપીઆ પાછા ફેંક્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, મારે રૂપીઆની સરત નહોતી ફક્ત કાંઈકની જરૂર છે માટે તેજ આપો ? આવું હળમનું જીદીપણું જોઈ “ શકે સાડયં સમાચરેત ” એ પ્રમાણે ધ્યાનમાં લઈ હળમ ન જાણી શકે તેવી રીતે એક પાણીના બેરેલા ઘડામાં તે બે રૂપીઆ નાંખી દીધા, અને થોડીવાર પછી તે હળમને કહ્યું કે, પેલા ઘડામાંથી પાણીનો ઝાસ ભરી લાવ હળમ તે ઘડામાંથી જોવો ઝાસ ભરવા ગયો છે તેવો તેમાં અવાજ થયો.

ઐટલે ઘડામાં નજર કરી જોતાં જોલ્યો કે હજુર આમાં તો કાંઈક પડેલું છે. સાંભળી ખીરખલે પુછ્યું કે એક કાંઈક છે કે બે સારે હજાયે કહ્યું કે, ૭ સાહેબ, બે છે. ખીરખલે કહ્યું કે, સારે લેઈ લ્યો. આવો હુકમ ચર્તાજ હજીમે તેમાં હાથ નાંખી જુલહાર કાઢી જોયું તો બે રૂપીઆ જણાયા. બાદ ખીરખલ ગુસ્સે થઈ જોલ્યો કે, કેમરે બેવકુફ મેં એક કાંઈક આપવાની સરત કરી હતી કે બેની ? છતાં તે બે કાંઈક ઘડામાંથી કેમ કાઢી લીધા ? આવો પ્રશ્ન સાંભળતાં હજીમ ગલરાયો અને પોતાનીજ જગ્યાનથી પોતે ખંધાઈ ગયો જોઈ મુંગે મોઢે રસ્તો માપ્યો.

વારતા ૮૨ મી.

પાડયો પણ તે બસ્થીમાં કાયમ રહ્યો.

યોગ્ય યોગ્ય વિચારણા, જ્યાં લગી રહી ઉરમાંજ;
લ્યાંલગી સલને સ્નેહને, પ્રકટ પટાતર ત્યાંજ.

પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે કે અકબર અને ખીરખલને પુર્ણ મિત્રાઈનો નાતો હતો ઐટલુંજ નહિ પણ મિત્રધર્મના જો જો કાયદા છે તે તે સર્વ અન્યોઅન્ય પાળતા હતા જોઈ એક એકના જોલવાથી કાઢને માહું લાગે તેવું રહ્યુંજ નહોતું કેમકે—જાતપાત કુલરે જડે, રહેણું ન પાવે નેમ; રહે નિરંતર એકરસે, પરીકવ સોહી પ્રેમ. જોવો મિત્રધર્મને પુરેપુરી રીતે જાણતા નથી. તેઓ ઘડીકમાં વધારે રંગ અને ઘડીકમાં કમતી રંગ દેખાડે છે પરંતુ ખરા સ્નેહીનો થવાથી તેઓ કિંચિત્માત્ર પણ છલકાતા નથી. જેમ દાડમની કળીઓમાં બહુ રસ ભરાય છે તેવારે દાડમ ફાટી જાય છે,

(૨૦૦) ખુબીનો ખબનોં અને હઠાપણનો દરિયાવ.
 પરંતુ તેમનો રસ લગવા પામતો નથી પણ તેમનો તેમ કાયમ રહે
 છે. કેમકે સજ્જન નવના આંક સમાન છે અને દુરજન આઠના
 આંક સમાન છે અને આઠના આંકને ખમણો ત્રમણો કે ચારગણો
 કે ચારગણો પદે છઠાવીશું તો તે જેમ ઉચ્ચપદે ચઢતો જશે તેમ
 તેમ પોતાની હલકાઈ ઓછાપણું બતાવતો જશે અને નવના આંકને
 ખમણા ત્રમણા કે ચોગણા; ઉચ્ચપદે ચઢાવશે છતાં, ન ઘટવું કે
 ન વધવું ? માત્ર સમાનજ રહેશે. તેનો ખુલાસો એ પ્રમાણે છે કે,
 આઠ એક આઠ, આઠ દુ સોળ એટલે શાસ્ત્રમાં આંકની આજ્ઞા
 ઉલટી રીતે ગણવાની પદ્ધતિ છે જેથી ૧૬ ને ઉલટી રીતે ગણવા-
 થી ૭ ને એક સાત અર્થાત આઠના આંકને ડબલ દરજ્જે ચઢાવ્યો
 એટલે આઠ તરી ચોવીસ તેને ઉલટી રીતે ગણતાં ચાર ને બે ૭
 મતલબમાં કે એક પંક્તિ નીચે ઉતર્યા અને ચારગણે દરજ્જે મચ-
 ઢાવ્યો એટલે આઠ ચોકુ બીસ ડર ઉલટી રીતે ગણતાં બે ને
 ત્રણ પાંચ ફરી એક પંક્તિ નીચે ઉતર્યા, પરંતુ એક રૂપમાં રહ્યો
 નહિ તેવીજ રીતે દુરજનની પ્રીતિની રીત છે, જેમ જેમ આપણે
 તેની ચડતી ચાહીએ તેમ તેમ તે પોતે નીચે પાટલે ખેસનો જાય
 અને નવનો આંક જોશો તો નવ એક નવ, નવ દુ ૧૮ ઉલટી
 રીતે ગણતાં આઠ ને એક નવ નવ દુ અઢાર, નવ તરી સત્તાવીશ
 સાત ને બે નવ ચોકે છત્રી ૩૬ ૭ ને ત્રણ નવ નવે પાંચે પીસ્તા-
 બીશ પાંચ ને ૪ નવ, નવ છોકે ચોપન ૫૪ ચાર પાંચ નવ. નવ
 સત્તા ત્રેસઠ ૬૩, ત્રણ ને ૭ નવ, નવ આઠાં બહોતેર ૭૨ બે ને
 સાત નવ, નવું નવું એકાશી ૮૧, એક ને આઠ નવના નવ વાહ,
 એકથી એકથી નવગણા દરજ્જે ચઢાવ્યો તોપણ પોતાની તેજ સ્થી-
 તિ કાયમ રાખી માટે સાચા સજ્જનોનાં નવના આંક મયાન રવ-

ભાવ હોય છે અધિક અધિકાર પામ્યા છતાં પણ એજ રંગે રહે એવા સ્નેહીને શતકોટી ધન્યવાદ છે.

ઉક્ત પ્રકારે બાદશાહ અને ખીરખલને પ્રીતિનો રંગ જામેલો હતો. એક દીવસ ખીરખલ શાહ હજુર ઉભો હતો તે વખતે 'નીચું' જોઈ દહીં હતો તેથી શાહે મશકરીમાં પુછ્યું કે શું જોજો છો ? કાંઈ જોવાયું કે શું ? તે સાંભળી ખીરખલ જોલ્યો કે, જીઆલમ પનાહ હું એ જોળું છું કે મારો પિતા શેજરી ગયો તે ક્યાં ગયો, આવું ખીરખલનું જોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે, તારા જોવાઈ ગ-એલા બાપને હું બતાવી દઉં તો તું શું આપીશ. આ મુત્રમાણે રી-તિની રીતને ન જાણે તેવો જોલ સાંભળી તેજને ટકાર આપવા સરખો ખીરખલે જોલનો માર માર્યો કે, હજુર જો મારા જોવાઈ ગએલા બાપને આપ મેળવી આપો તો અડધો આપનો.

આવું માર્મિક વાક્ય સાંભળી શાહ લજ્જિત થયા અને પ્રી-તિની રીતને સમજી ખીરખલને શાબાશી આપી.

વાર્તા ૮૩ મી.

કોકને બનાવા જતાં હું પોતે બન્યો.

મણુ બેમણુ કે પાંચમણુ, નથી બુદ્ધિનું તોલ;
સહુ ચાહે જગમાં સદા, જોલે અમવ અતોલ.

પુણ્યચંદ્ર.

એક સમય અકબર બાદશાહ કચેરી ભરી બેઠો હતો, તે વ-ખત વિદ્વાન મંડળ સમીપ પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો કે હે પંડિત કે કવિજનો, હું એમ સમજું છું કે, જેના અંતાંમ બાન શબ્દ આવે,

(૨૦૨) ખુબીનો ખનનો અથવા ડહાપણનો દરખાવ.
 તે ધણોજ ખરાબ માણસ હોય છે હું તેના ઉપર તિરસ્કાર નજર-
 થી નિહાળું છું. જુઓ કે સારંખાન, માડીખાન, ફલાયખાન, વગેરે
 વગેરે નામોના અંતે ખાન શબ્દ લાગેલ છે અને એ વિશેષણવાળા
 માણસો વધુ વિચાર કરીશું તો એકંદર બહુજ પાણ હોય છે. આ
 પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી મુઠ્ઠાં દોખાને બોલ્યો કે, સત્ય છે.
 એમાં જરા પણ ફેર નથી. આ શબ્દ સાંભળી શાહે બોલ્યું કે મને
 ખાન વિશેષણવાળા તાંતણા આને તો કાયમ કરી દીધો. માફજ
 બોલ્યું મારા મોંમાં પેસારવા જેવો પુરેપુરો દાખતો આપ્યો. કોકને
 બનાવા જતાં હું પોતે પોતાના વચનનીજ ખાસો ધુધરા જેવો બ-
 ન્યો હશે જે થયું તે થયું, હવે એ વાતની વધારે ચોખવટ કંવીજ
 નહિ, એમ વિચારી મનમાં સમજી અન્ય કાર્યમાં પ્રવર્ત્યો.

વારતા ૮૪ મી.

સમજીની બલીહારી છે !

કુપથી નિવરી સુપંથ ચલાવા, ગુન પ્રગટે અવગુનહિ દુરવા,
 માહાત્મા તુળસીદાસજી.

એક સમય અકબરશાહ કચેરીમાં બિરાજ્યા હતાં તે વખતે
 અબુલ ફઝલ ઘોડો દોડાવતો આતુરતા વડે એક કાગળ શાહના હાથમાં
 આપ્યો અને બદશાહે તરત વાંચ્યો, હાણેકવાર વિચાર કરી પછી
 વારતા પ્રકાશ કરી કે કાંઈ ચિંતા નથી કાલે હું પંડે એ હજાર
 સ્વાર લેઈ ચંદ રાજા ઉપર ચઢાઈ કરીશ; પણ મને અધિક આશ્ચર્ય
 એ થાય છે કે—ચંદ રાજાની ઉપર હું બહુજ પ્રાતી રાખતો હતો;
 છતાં એણે બડાશું કારણથી ઉઠાવ્યું તે સમજાતું નથી !

આ પ્રમાણે એ શાહનું પ્રજા સાંભળી સર્વ કચેરી મંડળ નિયુ-
જાઈ રહ્યું કેમકે ખંડ ઉઠાવવાનું મુળ કારણ તે સધળાઓના જાણ-
વામાં હતું કે તમામ ક્ષત્રિયો કેટલાક સમયથી ધુંધવાઈ રહેલા છે;
કારણ કે અકબરશાહ જનતાનખાનામાં દર શુક્રવારે મોટા મોટા રા-
જ્યની ક્ષત્રિયાનીઓને બોલાવી બખર ભરતો હતો અને તે વખતે
શાહ પડે તે બખર જોઈ જતો હતો, જે કે ત્યાં કાંઈ જાતના
બગાડની વાત નહોતી તદ્દપિ એ આચરણથી ક્ષત્રી વીરો બહુજ
નારાજ થતા હતા; કેમકે પડદેનશીન રજપુતાણિઓને ખુલ્લે મ્હોડે
ફરતી શાહ જુવે તથા રહેજ મશ્કરી ટોળી પણ થાપ તે રજપુતોને
બિલકુલ પસંદ નહોતું પરંતુ આ વાત શાહને મ્હોડે કાણુ કરી શકે
રાજા ડોડરમલે બીરબલ પ્રત્યે ઇસારો કર્યો કે-સમય આવ્યો છે
માટે હસતાં હસતાં કટાક્ષ વચન કાને પહોંચાડી દે બીરબલે ઇસા-
રાથી કે કેલું ઠીક.

બાદશાહ અબુફઝલને આવતા દિવસ માટેની આખી રહ્યા કે
જાણે કથા નવીન સોયનીય સમાચાર નથી તેવો હસતો ચહેરો કરી
બીરબલને કહ્યું કે હે કવિરાય, આજે સમયને અનુસરતો વર્ષા ઋ-
તુનો ક્ષીતા વીનોદ કેમ ચલાવતા નથી, આ પ્રમાણે શાહનું બોલતું
સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે:-

રંગ બેરંગી મનોહરી. પતરી પચાવરી વૃંદ,
મિત્ર ઠરા ધીર રક્ત હો, ચાપ ચઢાકા ચંદ.

આ મારમીક દુહો સાંભળતાં વેતજ સકલ સમા અધોમૂખ
થઈ ગઈ અને સધળા વીચારમાં પડ્યા કે હવે બાદશાહ શું કરશે.
પણ શાહ મોટા મનનો શહાણો હોવાથી સમજી ગયો, અને પરાક્ષ-
રીતે બોધ કરવા માટેજ આ બીરબલનાં કટાક્ષ ભર્યાં વચનો છે તેથી

(૨૦૪) ખુખીનો ખખનો અને ઠહાપણનો દર્યાવ.

તે એટલુંજ ખોલ્યો કે ખીરખલ મેં તને વર્ષા ઋતુની કવિતા કરવા કહ્યું હતું તેને ઠેકાણે આ શું કહ્યું, ખીરખલ અતી નચતાથી માયું નમાવી ખોલ્યો કે-શીરતાજ. એ વર્ષા ઋતુના સાયંકાળનું વર્ણન છે. એમાં એમ કહ્યું છે દે-રંજ રંગની મનને હરવવાળી પાનળી વાદળી-ઓના ટોળામાં મીત્ર કહેતા સૂર્ય રાતો ચોળ થઇને સ્થિતિ ઉભો છે મેઘ ધનુષ્ય ચઢ્યું છે અને ચંદ્રમા રહામો આથે છે.

આ પ્રમાણે ખીરખલને ઉક્ત દુહાનો અર્થ કહી શંભળાવ્યો. પણ બાદશાહે જણાવ્યું કે એ અર્થ ખરેખર સંગતી ધરાવનારો નથી. કેમકે સૂર્ય સ્થિર ઉભો રહેતોજ નથી, ખીરખલે જવાબ આપ્યો કે હજુર સૂર્ય સ્થિર રહેતોજ નથી, પણ સંધ્યા વખતે મૂર્ય અસ્ત થતી વખતે નિહાળીને ભેદએ છીએ તો તે ઉભો રહેતો હોય તેવોજ દેખાવ આપે છે ' જગન્નાથ પંડીત વગેરે એ વારતાને પુષ્ટિ આપી કે સાયંકાળે તેજ પ્રમાણે સૂર્ય દેખાય છે એ ખરું છે. તેથી એ વાત સાખીત થઇ ત્યારે ફરી શાહે શંકા કરી કે વાદળીઓને પાતળીનું વિકુશણ આપવાનું પ્રયોજન શું.

આ પ્રશ્નનો જવાબ કેવા પ્રકારે દેવો એવો ખીરખલ વિચાર ચલાવે છે, એટલામાં અકબરની સલાતાં અમુલ્ય નર રત્નો પૈકી એક બેખીરાજ ત્યાં હાજર હતો તેમ ખીરખલનો મિત્ર હતો તેથી ખોલી ઉઠ્યો કે નામદાર. આ આખા દુહામાં પંજેરીએજ વીશેપણુ જ્યોતીશ પ્રત્યે ખરેખરો અભીપ્રાય છે કેમકે વાદળીઓ ઘડ-ઢઢે જાડી હોય તો તે ધનધાર દેખાય અને બ્રહ્મ થાય પણ જ્યારે વાદળીઓ પાતળી હોય છે ત્યારેજ તેને બેદીન સૂર્ય કિરણો આપણી તરફ આપી શકે અને આકાશમાં રંગબેરંગી લીલા જામી રહે છે.

આ પ્રમાણે જોશીરાજનું બોલવું સાંભળી તદ્દપી બાદશાહે ગુ-
સ્સાનો ડહોળ બતાવી ખીરબલ પ્રત્યે કહ્યું ૧—એ દુહો ફેરથી કહે અને
ઐની અંદર ખીજે શો ભાવ રહેલ છે તે જલ્દીની બતાવ.

આવો શાહનો કઠોર હુકમ થયો કે પ્રથમનો દુહો કહી સંભ-
ળાવ્યો અને તેનો અર્થ કરતી વખતે જરા આંચકો ખાવા લાગ્યો,
તે જોઇ શાહે કહ્યું કે—બીશ નહીં અર્ધાંયા તો સથળ ખાસ મંડે-
ળજ છે માટે સ્પષ્ટ રીતે તેમાં રહેલા ભાવ કહી બતાવ આવું શા-
હનું બોલવું થતાંજ ખીરબલને હીંમત આવી અને બોલ્યો કે—ભાત
ભાતના રંગવાળી મનને હરણ કરનારી પાતળા સ્ત્રીઓના સમુહમાં
મારો મિત્ર અશક્ત થઇને સ્થિર ઉભો છે. અને તેના સ્હામો ચંદ્ર-
રાજ ધનુષ્ય ચઢાવી ફાંસી આપે છે. આ પ્રમાણે આ દુહાની અંદર
ભાવ ભરેલા છે. એમ કહીને અતી નમ્રતા પૂર્વક મસ્તક નમાવી
કહ્યું કાબલે આલમાં બે અદખી માફ માગું છું, કેમકે આ ખાસ
મંડળ આપને આ પાપતમાં લાંબા વખતની કાંઈ કહેવા ઇચ્છતુ હતું
તેથી મહે આપનું બહુ ચાહી માફ માથુ આપની તરવારની ધાર ઉ-
પર મુકયું છે, ચાહે તો કાપી નાખો કે, શિરપેચ બંધાવી સુશો-
ભીત કરો,

આ પ્રમાણે ખીરબલનું આજીજી સાથેનું બોલવું સાંભળી તેમજ
અન્ય માનવતા સભાસદોએ પણ ઉક્ત વાતનો ટેકો આપતા સરખા-
જ યોગ્ય શબ્દો બોલ્યો કે—આલમચનાહ ! રાજરહીતને માટે આવી
ચેતવણી નામદારને અમારે આપવી એ અમારી ખાસ ફરજ છે અને
તેથીજ આપના વિચારને લગતો હાજી હા ન કહેનાં અમારો ધર્મ
બજાવ્યો કહ્યું છે કે:—

(૨૦૬) ખુશીનો ખખડો અને ડહાપણ નો દર્શાવ.

સચીવ વધ શેરૂ તીનજો, પ્રીય બાલહી બય આસ;
રાજ ધરમ તનુ તીનીકર, હોહી બેગદી નાશ.

કારભારી-પ્રધાન, વૈદ અને પોતાનો ધર્મગુરુ એ ત્રણ જણા જો રાજ રોગી અને સેવકોએઓને ખોટું લાગશે, ગુસ્સે થશે, એવા વિચારણાને લીધે ભય કિંવા આશાને અવલંબી મીઠુ બોલે તો રાજ્ય ધર્મ અને શરીરનો નિશ્ચય માશ થાયઃ અર્થાત દિવાન રાજના ભયથી વા વિશેષ પગાર થવાની આશાને લીધે; વૈદ રોગી તરફથી પૈસા લેવાની આશાને ખાવા પીવાને છુટ આપે અને ગુરુ સેવકો પાસેથી પૈસા કે ધર્મના કાર્યો માટે સાધન મેસવવાની આશાએ જો સત્ય મારગ ન બતાવે અને હાજી હા કહે તો જાણવું કે, વ રાજ્યપેં રાજ્ય રોગગ્રસ્ત રોગી અને ધર્મ એ ત્રણેનો જાણીથી નાશ થશે ' માટે યોગ વિત વચનો કહેવા માટે ભય આશ ન રાખતાં એજ કારણને લીધે આમ કહેવાની આવશ્યતા સમજી આ વર્તણુક ચત્રાવી છે તે માટે મારી બક્ષો.

અકબરશાહ તો પ્રથમથીજ આ વાત સમજી ગયો હતો, તેથી તે ક્ષત્રીઓનાં દલ દુભાવાં સરખો પ્રકાર હવેથી બંધ પાડતો એમ ખાસ સંકલ્પ કરી હતો; પરંતુ આટલું વિવેચન કરવાની મતલબ ફક્ત ખીરખલ્લી હીમત, ચાતુરી અને હિતચિંતકપણું જેવા માટેજ હતી. શાહ ખીરખલ્લી અને સભાસદો ઉપર બહુજ પ્રસન્ન થયો અને તેમનાં પોતાના મુખેજ બહુ વખાણુ કરી આભાર માન્યો અને કહ્યું કે મારાં અહોભાગ્ય છે કે મને તમારા જેવા હિતચિંતક મંત્રીઓ મળ્યા છે ખરેખર પરવર દિવારની કૃપાનીજ નિશાની છે ? આબું હિતચિંતકપણું રાજ્યને સલામત રાખવા જાળવશે જેથી ખુદા નેકીનો બદલો બે સુમાર આપશેજ ! /

આવું શાહનું બોલવું સાંભળી સર્વે જણા સલામ કરી વિનવવા લાગ્યા કે જહાપનાહ ! એ આપની લીયડી છે કે આપ અમારામાં હજારો અવગુણ છે છતાં ગુણ છે છતાં ગુણ માનો છો એ અમારાં પણ અદોલાખ છે અને કદાચ અમારામાં કિંચિત માત્ર કાંઈ પણ ગુણ છે; તોપણ તેના કદર કરનાર આપના જેવા આ જગતમાં માલિક કોણ મળનાર છે ? ખુદા મૌલા અપને ભુગોભુગ પ્રતાપસિંહ અમર રહે !!!

તદનંતર શાહે કચેરી બરખાસ્ત કરી ચંદરાજનો પરાજ્ય કરવા તત્પર થયો.

વારતા ૮૫ મી.

આઠાજી એકું બાગેજું અત્રનો અંગીકાર કરતા નથી,

ગુણ ગ્રહક ગુણિને સદા, પરખી લે પણ માંડી;

તેમ ગુણી નિજ ગ્રાહક પ્રતે, શોધે ધરી ઉઝાંહ. મુકુંદ.

એક સમય અકબરશાહ ગુણિજનોતી ખાસ મંડળી ભરી કાવ્યવિનોદ ચક્રાવર્તો હતો, એટલામાં મુસ્લા ફેઝાનું આવવું થયું અને મુગલાઈ નિયમ પ્રમાણે સાત સલામ કરી બોલ્યો કે—

ચલત ચમક સમસેર શત, જલજા જડ હો જાત;

એસી છસ્કી સૈન ઇર, કહા બનકી ખાત.

આ દુહો સાંભળી સલામા આગેવાનો પૈકી ચાર પાંચ જણાએ બોલી ઉઠ્યા કે, વાહ ! ખુબ કહી સચ્ચ ખાત છે ! ! આ વખતે અકબર પણ હાજર હતો તે સમય વિચારી બોલ્યો કે ‘ અફિન્ન

૨૦૮) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

ખુખ મજેની વાત કવી ? જેના માત્ર એક નજરથી હળરો તરવારે
ચમકીને ચાલવા લાગે છે અને જે કૃપાની હોય તેના લક્ષ્મી ત્યાંજ
સ્થિર થઈને વાસો વસે છે, તે પાદશાહના મહોમાથી એક બોલ
નિકળે અને તે પ્રમાણે તેના દરબારીઓ અમલ કરે એમાં આશ્ચર્ય ?
ફઝીની કીરતી સાંભળી જગન્નાથને ગુસ્સો ચઢતો હતો તેથી
આ પ્રસંગે પણ બોલી ઉઠ્યો કે આ કવિતામાં રસ કયે સ્થાનકપણે
આ પ્રમાણે જગન્નાથનું બોલવું સાંભળી આદર્શાઈ ફઝીને કહ્યું કે—તે
રસ જે સ્થાનકે રહ્યો હોય તે બનાવે; આવું શકનું બોલવું સાંભળ્યું
જે કે ઠેઠી ઉત્તમ પ્રકારનો કવિ અને પંડિત હતો ખરો, પણ કાય-
મનો નિયમ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરતાને સમજાવી શકવાની તેનામાં શક્તિ
નહોતી કેમકે સંસ્કૃત ભાષા શિવાય અન્ય ભાષાઓ પુર્ણ નથી તેમ
સાહિત્યો વિગેરેની પણ અન્ય ભાષાઓમાં ઘણીખી કચાશ છે. ફઝ
સંસ્કૃત ભણ્યો હતો, પણ જગન્નાથ પંડિત આગળ તે ટકી શકે
તેટલું તેનામાં સામર્થ્ય નહોતું; તદ્દપિ ઉત્તર દેવા વિચારણા કરતો
હતો, એટલામાં ખીરબલ ફઝીના મનનો આવ સમજ શાહના માનીતા
માણસના પક્ષ કરવાથી પરિણામે અતિ લાભ થાય છે ત-
થા પોતાના ઉત્તમ જ્ઞાનની પણ ચમત્કૃતી ઝળકતી રહે તેટલા માટે
બોલ્યો કે, હજુરનો હુકમ હોય તો તે દુહામાં રસ કહાં રહ્યો છે
તે જરી કહી બતાવું ? આવું ખીરબલનું વિનયયુક્ત વચન સાંભળી
શાહે કહ્યું કે, ખુશીથી કહી બતાવવી. પછી ખીરબલે કહ્યું કે, ઉક્ત
દુહામાં એ ચમત્કાર છે કે, આપના હુકમ પ્રત્યપથી લોહા જેવા જડ
અને કઠીણ પદાર્થો પણ ચલનશક્તિ પામે છે અને લક્ષ્મી જે ચં-
ચળ વસ્તુ તે સ્થિર થઈ જાય છે એમ કહ્યું છે. એ ઉપરથી આ-
ખનો હુકમ સર્વ માન્ય છે, એમ આ વાક્ય સિદ્ધ કરી આપે છે.

અને તેની સાથે આપનાં પ્રતાપ તથા ઉદારતાનું વર્ણન પણ થયું. આ બંને અર્થ 'ચલન' અને 'જડ' એ બે શબ્દ ઉપરથી સમજાય છે કે, એમાં વિશેષ રસ રહેલો છે એમ કહેવામાં જરા ખોટું મળાય તેમ નથી અને તે શિવાય એમાંના પદેપદ સાંભિપ્રાય રસમય છે.

બાદશાહની સલામાં એક સૈયદ જતુનુદીન હતો અને તેનામાં જતુનીપાણું પણ અત્યંત હતું તથા સંસ્કૃત ભાષાનો કટો દુશ્મન હતો, ફક્ત તેને ફારસી અને અરબી ભાષાજ પ્રિય હતી અકબર સાહે દરબારી ભાષા ઉદ્ધરી હતી તેને માટે તે બહુજ નારાજ હતો તેમ અકબરશાહને કટુ વચનો સંભળાવનારો પણ એ એકલો જ હતો; પરંતુ સારો વિદ્વાન હતો તેથી તેના દુર્ગુણો તરફ લક્ષ્ય આપતાં શાહ તેનું માન જળવતો હતો તે ઉપરના દુહાના ભાવ્યાર્થ વિચારી ધણો ચીડવદ્ધ ગયો અને બોલ્યો કે, ફઠ્ઠા જેવો અરબી ભાષાનો કામેલ મોલવી કાફરોની જુખાનમાં લાહેરી કરે છે. એ જોવુંજ કેટલું ગુન્હા ભરેલું કામ છે? તેમાં વળી સેતાની સંસ્કૃત ભાષાનો 'જલજા' એ શબ્દ લખવાની શી જરૂર હતી? આ શબ્દમાંજ ફઠ્ઠાની શાહેરી ઉપર બાદુવા ખુદાએ મુકી છે. આ મીજલસમાં પણ કેટલા જણ એ બોલને સમજ્યા છે. તે તો તપાસી જુવો, આવું સૈયદ સાહેબનું બોલવું સાંભળી કેટલાક મિજલસીઓ પોતાની નજર ફેરવી 'બેઠા; કેમકે રખેને એ બાબતમાં આપણને જ પુછે, પરંતુ ખીરખલ તો નિઃસંકપણે બોલ્યો કે 'લક્ષ્મી ચપળ છે. એ વાત જલજા એટલે પાણીથી ઉત્પન્ન થયેલી એમ કહેવાય છે. બરાબર સમજાય છે; કેમકે સૈયદ સાહેબને આ વાત તો બાદ રહેશે કે સોખતે અસર અને તુખમે તાસીર, બાબા વિના રહેતો નહીં, એથી પાણી અચળ અને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલી લક્ષ્મી

(૨૧૦) પુખ્તો ખળો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

અપણ હોયજ; આ કહેવત સાંભળી સર્વ સભા મંડળ ખડખડ હસી પડ્યું; કેમકે ખીરખલે સૈયદ સાહેબની સૈયદીનું જળમુખ શોધી વાક-ખાણુ માર્યું, એટલે સૈયદ લાહોરના એક ખાટકોનો છોકરો હતો, પણ વિદ્યાભ્યાસથી મુઠ્ઠાંમાંથી પરાણે પાપોમાંથી ધીરમહમદ થાય તેમ સૈયદ થઈ પડ્યો હતો, તે વાત ઉપરથી કહેવત સૈયદનું કાળજી દારનાર થઈ પડી આ હાસ્યારપદ પ્રકારથી શાહ ખુખ પ્રસન્ન થયો, પણ વિવેકથી હસવું થંભાવ્યું અને ચોપદાર તરફ ઇશારો થતાં તેણે ગરજના કરી ‘અદબ,’

શાતા તરંગ રંગથી સર્વ સભામંડળનાં મુખ પ્રફુલ્લિત થયાં પણ જગન્નાથ પંડીત તો ધુધવાયલા અમીની પેઠે રૂપ ધારણ કરી બેસી રહ્યો હતો, તે જોઈ બાદશાહે પુછ્યું કે પંડીતરાજ ! ફૈઝીની શાહેરી કવિતાથી સૈયદ સાહેબ છો નાખુશ થયા, પણ તમે પ્રસન્ન થયા કે નહીં ! આવું શાહનું બોલવું સાંભળી જગન્નાથ પંડીતને કહ્યું કે, અમે બ્રાહ્મણલોક એહું બોરેલું અન અંગીકાર કરતાજ નથી, આ વાક્ય સાંભળી સર્વને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું કે મુઠ્ઠાં ફૈઝીએ જે શીઘ્રપણે પ્રસંગોપાત કવીતા બનાવી તે ઉચ્ચિષ્ટ શી રીતે થઈ, પછી મુગારી પંડીત જગન્નાથ સ્વામીના હાસ્યની સાથે બોલ્યો કે સરકાર, આ દુહો મુઠ્ઠાં ફૈઝીએ કાઢ વખતે પોતાની બીબીને સાર બનાવેલો જણાય છે અને તેનું એહું આજે આપણને બેટ કરે છે. સર્વ સભામંડળે જાણ્યું કે પંડીતરાજે ચતુરાઈથી ઉક્ત દુહાનો અલૌકિક પ્રકારનોજ અર્થ લગાવ્યો હશે, એ ઉમંગથી પ્રસન્ન વદને સર્વ સાંભળી ઉત્કંઠા ધરાવતા જોઈ પંડીતને કહ્યું કે-એ દુહાનો મુજ અર્થ આ પ્રમાણે છે. કહે છે કે આ બીબીની કટાક્ષ એવી છે કે, તેમાંથી હજારો ચમકતી તલવારો નીકળે છે અને તે ચાલી જાય છે, એટલે ચારે તરફ ઉભે-

લા સધળાઓની કતલ કરી નાખે છે, એ કટાક્ષનું મનોહરપણું જોતાંજ લક્ષ્મી જે રૂપનો ભંડાર છે, તે પોતાને કદરૂપી સમજી જડ થઈનેજ ઉભી રહે છે. એવી જેની એક કટાક્ષ છે તે જો તે બોલે તો પછી તેની ખુબીજ શી, આ પ્રમાણે દૈત્રીમીયાંની સુંગાર વૃત્તિ વત્તરોત્તર ઉછળતી જાય છે.

આ પ્રમાણે પંડિત સજનો કરેલો અર્થ સાંભળી સર્વ સભા છક થઈ ગઈ અને જગન્નાથ અર્પુવ બુદ્ધિનાં વખાણુ કરવા લાગી પણ રસના વિષયમાં ફેણ પંડિતરાજથી ઉતરે તેવો નહોતો તેથી ફેઝીએ જણાવ્યું કે પંડિતરાજ, તમે મારી કવિતાનો ગુઢ સંગારનો આશય પ્રગટ કર્યો તે માટે હું આપનો આભારી છું, પરંતુ આપને માલમ નથી હશે કે, અમે મુસલમાનકો ખુદાને માથુક સ્ત્રી રૂપેજ ભજીએ છીએ; અરથાત એ કવિતા સ્ત્રીની નથી પણ ખુદાની છે. આ જવાબથી શાહ ઘણો પ્રસન્ન થયો કેમકે જગન્નાથ પુર્વપક્ષનું ખંડન થયું અને તે સાથે પોતાને ખુદાની ઉપમા મળી; તોપણ વિવેકને સાર જગન્નાથની શીઘ્ર કલ્પના બહુ વખાણી બીરબલ બોલ્યો કે પૃથ્વીનાથ આપે જગન્નાથ કવીની પ્રશંસા કરી તે યથાર્થ છે. પણ આ દુહામાં તેમની બુદ્ધિનુંજ રૂપ વર્ણવ્યું છે જગન્નાથ પંડિતની બુદ્ધિ કેવી છે કે ચલત ત્યમક સમશેર સત, સંત એટલે સાચું અને સાચું એટલે શાસ્ત્ર તેમાં કઠિન વિષયોમાં તરવારની પેઠે ચળકતી ચાલે છે; અરથાત કાઠપણુ વિષય જેને કઠિન અગમ્ય નથી પણ શું માત્ર કઠિણુજ છે? કામળતા કે રસિકતા તેમાં નથી જલ જાગર હોળત, એટલે સંધી તોડતા જળજ કહેતાં કમળ અજર થઈ જાય છે; અર્થાત તેની કામળતા કદી પણ જતી નથી, એસી છસ્કી સન ઈક એવી જે બુદ્ધિ રૂપી સરસ્વતીની એક નજરમ છે તે સરસ્વતી હકા

(૨૧૨) ખુખીનો ખમનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.
એનકી બાત, એન એટલે વીણા લાઇને જ્યારે સંગીત કરવા એ
ત્યારે તો તેની કામળતા ફેટલી જણવી.

આ પ્રમાણે ખીરખલનું ખેલવું સાંભળી ચારે તરફથી શાખાશ,
શાખાશ, એજ અવાજ સભા મંડળમાં છવાઇ રહ્યો શાહ પણ બ-
હુજ પ્રસન્ન થઇ ગયો અને ખીરખલના શુદ્ધિખળની અત્યંત તારીફ
કરવા લાગ્યો, તેમ જગન્નાથ પંડીતે પણ કણલ કર્યું કે, મારા કરતાં
પણ ખીરખલની કલ્પના વિશેષ સુંદર છે. તદ્દનંતર અમુક્ય શિરપાવ
તેને ધનાય કર્યો.

વારતા ૮૬ મી.

ખીરખલ અને તાનસેનના ગુણનો મુકાબલો
વસંતતીલકા છંદ.

જેને અનિતી પ્રિય હોય સદાજ ઝાઝી, તેને સુતીતી પંચ ગામી જણાય પાછ,
માપી પ્રપંચ કરી પુષ્કળ દ્વેષ ધારે ન અરથ તદાપ ન મતિ સુધારે.

ખીરખલ અને તાનસેનના ગુણનો મુકાબલો.

દીક્ષીપતી નામદાર અકબરશાહની હજુર ખીરખલ નામનો પ્રધા-
ન (દીવાન મહા ચતુર, ધુરત અને અક્ષલવાન હતો તેથી કદરદાન
બાદશાહ તેને ઘણી મમતાથી ચાહતો હતો એટલુંજ નહિ પણ પ્ર-
ત્યેક કામમાં તેની સલાહ લીધા શિવાય આગળ ડગ ભરતો નહોતો;
તેવા સંબંધથી તમામ મુસલમાન વર્ગ ઘણોજ નારાજ રહેતો અને
નિરંતર એજ વિચાર થતો કે “આપણા મુસલમાની રાજ્યમાં વળી
કુખાખમાં હુડી, સમાન નહનાર એ બ્રાહ્મણે મોટા રાજના કારો-
બારની લગ્નમ કેવળ પોતાને હાથ કરી લીધી. અને આપણને તેની
તહેનાતમાં રહેવું પડે છે એ ખરેખર હીણ પદ છે ! માટે કોઇ પણ
પ્રકારે તે પદજટ્ર ભાય અગર અહીંઆથી દુર દળે તો તેની જગ્યા

આપણી કોમના માણસને હાથ આવે, એમ નિશ્ચય કરી એક તાન-
સાન નામનો ગવૈયા કે જોણે તમામ હિંદુ મુસલમાનોને પોતાની
ગાયન કળાવડે કેવળ વસ્ત્ર કરી લીધા હતા, તે તે જગ્યા ઉપર
દાખલ કરવો ! એમ ધારી એક દિવસ તાનસેનને ગાયન કરવા માટે
એક અમીરે બોલાવ્યો અને નામદારને આમંત્રણ કર્યું કે “ આજ
આપ મીજલસમાં પધારવા મહેરબાની કરશો ” તદ્દનંતર સર્વ અ-
મીર ઉમરાવ અને બાદશાહ વગેરેનું પધારવું થયું. મીજલસ ભરાણી
તે વચ્ચે તાનસેન પ્રથમ દીપક રાગ રડ્યો કે તે રાગના પ્રભાવથી
રોશની માટે કરી રાખેલી બતીઓએ એની મેજેજ તાત્કાળ જ્યોતી
પ્રકાશી દીધી અને જ્યાં ત્યાં રોશની ઝગઝગાટબંધ દીપ્તમાન થઈ
તેથીસર્વ બાદશાહ અનેમીજલસના મનુષ્યો અત્યંત આશ્ચર્ય યુક્ત
થઈ ગયાં તદ્દનંતર તાનસેને સર્વ પ્રકારની સમય સમયની રાગ રાગ-
ણીઓ ઉત્તમ આલાપસહ ગાઈ બતાવી, તે વખતે સર્વ મંડળ આ-
દમય બની એકે અવાજે વાહ ! વાહ ! શાબાશ, એમ કહી તાનસે-
નના ગુણની પુષ્કળ તારીફ કરવા લાગ્યું કે તાનસેનકી તાનમેં સ-
બી તાન ગુલતાન બાદ ગાયન બંધ કર્યા પછી અમીર ઉમરાવ
અને તમામ મુશુદી વર્ગ વગેરે બાદશાહની મરજી સુપ્રસન્ન નીહાળી
કહેવા લાગ્યો કે જહાંપનાહ ખીરખલથી તાનસેન કટલા ગુલુવાન અને
જાનવાન છે. તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો દિવા મુકાબલો હજુરની હજુરજ
મોબુદ છે એટલે વિશેષ તારીફ કરવાની જરૂર નથી, માટે સર્વકો
આહે છે કે એવા અકલવાન પુરૂષને કદાચ ખીરખલની જગ્યા આપ-
વામાં આવે તો ધણુંજ ઉત્તમ ગણાય ? આવું તેઓનું બોલવું સાં-
ભળી બાદશાહે જણાવ્યું કે તમારું કહેવું ખરું છે; અને ખીરખલ
કરતાં ગમે તેટલે તાનસેન વધારે ગુલુવાન છે, તદ્દપિ ખીરખલના બુ-
દ્ધિબળ અગાડી તાનસેનના ગુણ વખતે શ્રાંત થઈ જાય એમ હું માનું

(૨૧૪) ખુબીનો ખખને અને ડહાપણનો દારસર.

છું. અને એ વાતની ખાત્રી તમોને થોડાજ વખતમાં ખતાવીશ એ પ્રમાણે કેટલીક વાતચીત થયાબાદ પાનપુલ વહેંચ્યા પછી મીનલસ બરખાસ્ત થઇ.

ખીજે દીવસે બાદશાહે ધરાનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે આપ તરફ ખીરખલ અને તાનસેનને મોકલ્યા છે તેમને આ પત્ર દેખત શીરચ્છેદ કરાવશો. એવી મતલખનો પત્ર લખી પોતાની મોહોરછાપ કરી તે પત્ર ખીરખલ અને તાનસેનને સ્વાધીન કર્યો ને હુકમ કર્યો કે, દખ્ખ્યા સાથે ધરાનના શાહ પાસે જાઓ અને આ પત્રનો પ્રતિહિતર લઇ આવો.

બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે ખીજેજ દીવસે બન્ને જણા ધરીત દખ્ખ્યા સાથે પ્રયાણ કર્યું. કેટલેક દિવસે ત્યાં જઇ પહોંચ્યાં બાદ દરબારમાં જઇ યોગ્ય રીતી પ્રમાણે વંદન કરી અદખ સાથ રહી અદખર બાદશાહે આપેલો પત્ર હાજર કર્યો તે પત્ર શાહે વાંચવાની સાથિજ સેવકોને હુકમ કર્યો કે “ આ બન્નેને શહેર બહારના મેદાનમાં લેઇ જઇ તેમનાં મસ્તક ઉડાવી દો. આવી શાહની આજ્ઞા થવાથી સીપાઇઓ બન્નેને પકડી વધરથાને લેઇ ચાલ્યા ત્યારે તાનસેન ધણો જ લયલીત થઇ રડવા લાગ્યો તે જોઇ ખિરખલ બોલ્યો કે હવે રડવાથી શું વળવાનું છે ? કહ્યું વખતે ધણું ધૈર્ય ધારણ કરી આવી પહેલી આપદામાંથી બચવું એજ ડહાપણ અને ચાતુરી છે. તેમજ મારા કરતાં આપ ગુણમાં અધિક શ્રેય છો કારણ કે ખિરખલની જગ્યા આપને આપવી એવી તમારા જ્ઞતીલાઇઓએ ખુદ બાદશાહને વિનંતી પણ કરી છે; માટે બાદશાહ આપણ બન્નેની અકબ્રનો મુકાબલો કરવાઆવો પ્રસંગ આણેલો છે તેથી આપ ગુણના પ્રભાવવડે સંકટ નિવારણ કરો. આ સાંભળી તાનસેન હાથ જોડી બોલ્યો કે

ભાઈ ! તમે મોટા પરાપકારી છો અને આપનું બુદ્ધિબળ અગાધ છે હું આપને શરણુ છું જેથી માફ ઉપહાસ્ય ન કરતાં પ્રાણુરક્ષક કરવાની યુક્તિ યોજી મને જીવતદાન આપો આ પ્રમાણે દીનવાણી યુક્ત બોલવું સાંભળી બિરબલે કહ્યું કે બીશો નહિ ધૈર્ય ધારણુ કરો અને હું કહું તે પ્રમાણે કરો એટલે સંકટ રહિત થશો.

તાનસેને કબુલ કર્યું બાદ બીરબલે જણાવ્યું કે “ જે વખતે આપણને આ સીપાઈઓ વધસ્થાનકે લેઈ જાય તે વખતે ધણાજ હર્ષ સાથે મને પાછળ હઠાવી સીપાઈઓને કહેવું કે “ ભાઈઓ પહેલું માફ માથું કાપો ! અને હું તમને પાછળ હઠાવી કહીશ કે ભાઈ એનાથી પહેલું માફ માથું કાપો ! એ પ્રમાણે અત્યંત ઉત્સાહ બતાવવો પછી જે મારે બોલવું હશે તે હું બોલીશ.

તદનંતર ચાલતાં ચાલતાં ફેટલેક વખતે વધ કરવા (મારી નાખવા) તે જગ્યાએ પહોંચ્યા એટલે પ્રથમ કરી રાખેલી ગોઠવણ મુજબ બંને જણે ધામધુમ આદરી, તે જોઈ વધકારો અત્યંત આશ્ચર્યવંત થયા કે આ બંને કેવા મુર્ખ છે સાક્ષાત મરણુનો સમય આવ્યો છે છતાં આનંદવૃત્તથી માંહે માંહે ધુમ મચાવી રહ્યા છે કે પહેલાં માફ માથું કાપો અને બીજો કહે છે કે માફ માથું કાપો ! માટે આ આશ્ચર્યજનક વારતા શાહને જાહેર કરવી જોઈએ પછી જેમ નામદારને હુકમ હશે તેમ કરીશું ” એમ વિચાર કરી તે બંનેને શાહની હજુર લેઈ ગયા અને સઘળી હકીકત જાહેર કરી જેથી શાહ પણ તાબુબ થયો અને કહ્યું કે “ મનુષ્ય માત્રને પ્રાણુથી વધારે વ્હાલી કોઈ ચીજ નથી ! તેમ છતાં તમે બંને જણા બેરીકરા બની અંદર અંદર પ્રથી જન (જીવ) આપવામાં આકળા થઈ રહ્યા છો એવું શું કારણુ છે ? ” એવું શાહે પુછ્યું ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે “ નેક-

(૨૧૬) ખુખીનો ખખનો અને કહાપણનો દરિયાવ.
નામ કદરદાન સરકાર ! એ વાત અમેને ધણુંજ નુકશાન થાય છે
અને જે આશા પાર પાડ્યા અમારા ધણીએ આપના પાસે મોકલેલા
છે તેમની આશા પૂરી થશે નહીં. અમારા પ્રાણ લેવા એવો અમારા
આવિંદે આપને પત્ર લખેલો છે તો જાણવુંજ જોઈએ કે તેમાં કાંઈ
ખાસ મતલબ હોતી જોઈએ ! એમ આપના દીલમાં ખ્યાલ રહેજ
આવવોજ જોઈએ; કેમકે જે અમારા ફક્ત પ્રાણજ અમારા ધણીને
લેવા હોત તો તેમને કાંઈ મુશ્કેલ નહોતું પરંતુ આપની તરફ શિર-
ચ્છેદ કરવા મોકલ્યા માટે ખાસ જરૂરનું કારણ છે એવો સિદ્ધજ
થાય છે માટે વાર ન કરતા એકદમ મારું શિરચ્છેદ કરો અને તાન-
સેનનું આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહને ધણીજ આતુ-
રતા વધી કે અતરે વધ કરવા મોકલ્યા તેનું સખજ કારણ હશેજ
તેથી કહેવા લાગ્યો કે “ જ્યાંસુધી તમે તે ખરી વાત મારા અગાડી
જાહેર નહિં કરો ત્યાં સુધી શીરચ્છેદ કરવામાં આવનાર નથી !
ત્યારે ખીરખલ બોલ્યો કે જ્યારે આપ એ વાત બરોબર જાણીલ્યો
ત્યારે તુરત અમારા શિરચ્છેદ કરવા; અંતે બોલ્યો કે “ કબુલ છે ”
પછી ખીરખલ હાથ જોડી શાહ પ્રત્યે અરજ કરવા લાગ્યો કે “ અ-
મારા ધણીને આપનું રાજ્ય પોતાના તાબામાં લેવા માટે ધણી વખ-
તથી આતુરતા ભરી આશા લાગી રહી છે, પરંતુ આપ તો શમસેર
બહાદુર છો ! એથી લલાછ કરી મનની મુરાદ બર આવે એમ ન
જણાવાથી ના (લા) ધલાજ થયા હતા પણ હાલ મોકેથી ખાદશાહ
સરકારને ત્યાં એક ખીરખલ પધારેલા છે તેમને હાથ જોડી નમ્રતાથી
પુછ્યું કે ધરાનના શાહનું રાજ્ય મારા તાબામાં શી રીતે આવે ?
તેના ઉત્તરમાં ખીરખલએ કહ્યું કે ‘ ધરાનનો શાહ મોટો પુણ્યશાળી
પ્રતાપવંત છે ! માટે એવું રાજ્ય તમારા તાબામાં આવશે નહીં.

પણુ જો તેમના હાથથી એ મનુષ્યો નાહક-ગુન્હેગાર મરાય તો એની મેજેજ તે શાહ ગુજરી જશે પરંતુ એ જણા વગર વાંકે મરાય તેમાં જે પહેલું વધ થાય તે શાહની ગાદીનો માલીક થશે અને પછી વધ થશે તે ખીરખલની પદવી પામશે. ” એવું પીગ્ગલદાનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે અમને એ જણને વિશેષ પ્યારના કારણથી આ તરફ યુક્તિ લઢાવી મોઢવ્યાં છે માટે હવે વાર લગાડવાનો વખત નથી, પહેલાં માર અને પછી તાનસેનનું શિરચ્છેદન કરો જેથી વહેલું કાર્ય સિદ્ધ થાય. માટે શાહે કહ્યું કે જ્યારે એમ છે ત્યારે હું માર પોતાનું નીકંદન કાઢવા શામાટે તૈયાર થાઉં ? બળતી લામાલમાં કાણુ પડશે ? માટે જેવા આવ્યા તેવા તમારા ઘેર તુરત ચાલ્યા જાઓ અને હું લખી આપું છું તે કાગળ તમારા શાહને આપજો. આજ સુધી હું તમારા શાહને મુરખી સમજતો હતો પણ હવે એનાં ભુરા કાવતરાથી એના લખેલા પત્રને માન્ય કરતા નથી આ પ્રમાણે શાહનાં વચનો સાંભળી બહુજ અને જણા નારાજ થયા અને ઉતરેલ ચહેરે ત્યાંથી વીદાય થયા કેટલેક દીવસે દીલ્લી આવી પહોંચ્યા અને બાદશાહને મળ્યાં તેમ તેમ ત્યાં બન્ને સઘળી હકીકત આ પત્ર રજુ કરી ઊભા રહ્યાં પત્ર વાંચી બાદશાહે દરબાર ભર્યો અને તાનસેન તથા ખીરખલને સભા સમક્ષ પુછ્યું કે તમે શી રીતે જીવતા આવ્યાં તે સાંભળી તાનસેને ત્યાં સઘળી બનેલી હકીકત કહી અને બોલ્યો કે ગરીબ પરવર ? ખીરખલની અક્કલને ? અને એની અજબ ચાતુરીથી મારો પ્રાણ બચ્યો ! ” એ સાંભળી બાદશાહે પોતાની જાત-વાળાને કહ્યું કે મે તમોને પ્રથમ કહેલું હતું કે ખીરખલની આગળ તાનસેનના ગુણ તો દટાઇ જાય ! તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો જોયો ? એવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી ખીરખલનું દેખી મંડળ

(૨૧૮) ખુબીનો ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 પૃથ્વી ભણી નીહાણતું જણાયું અને ફરીથી ખીરખલ વિષે ઝાઝી
 અહેબાઈ ન કરવા તેમના મન સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી.

ભાગ ૮ મો.

વારતા ૮૭ મી.

બાદશાહ તો ખીરખલની આંખે દેખે છે.

કરતા હોય સો કીજીએ ઝોર ન કીજે કબ્જ.

મુંડ રહે સેવાલમે, ઉંચે રંગો પગ.

એક વખત ખીરખલના પ્રતિપક્ષીઓએ વિચાર્યું કે દિવસે દિવસે
 ખીરખલનો પગ વિશેષ જામતો જાય છે; એટલુંજ નહીં પણ બાદ-
 શાહ તો ખીરખલનીજ આંખે દેખે છે. કેવળ મદારી જેમ માંકડાને
 રમાડે તેમ શાહને પોતાની ધારેલી ધારણામાં રમાડ્યા કરે છે માટે
 હવે તેના વાસ્તે ખરેખરો ઘાટ ઘડ્યા વિના સિધ્ધ નથી; પરંતુ
 પહેલાં રક્તે કામ લેવું તે ઠીક માટે તેનામાં અવગુણો ફેટલા છે તે
 લોકોને ઠસાવવા યત્ન કરવું એમ વિચારી ખોટા ખોટા આરોપો
 ખિલસ્ત શબ્દોમાં લખી જાહેરનામું ભર જાનરમાં એક દિવાલ ઉપર
 ચઢોટાડ્યું કારણ કે તે જાહેરનામું હજારો લોકો વાંચશે તે પૈકી
 ઘણા ખરાના મનમાં એ જાહેરનામાની ખોટી ખબર છતાં પણ
 અસર થશે તેથી લોકોની પ્રીતિ કમતી થશે.

નવીન જાહેરનામું મોટા અક્ષરોથી લખેલું ખિરખલના નામનું
 જાણી બેસુમાર લોકો એકઠા થઈ વાંચવા લાગ્યા. જોકે સમજી મા-
 જુસો તો જાહેરનામાને વાંચી લખનારની નિઃશ્ચિન કરતા રસ્તો
 માપતા હતા. પણ બાદશાહે અને નીતિ તથા અક્ષર શતરૂઓ અંદરે
 અંદર હાથ તાળીઓ આપતા ખુશ થતા. વાતને ફેલાતાં ફેટલીકવાર

થોડીજ વારમાં ખીરબલને કાને પણ જઈ પહોંચી તેથી પ્રતિરમાંધએ
ના કૃત્યને તોડી પાડવા એકદમ પોતાના હુજુરી માણસો સાથે જે
જગ્યોએ જાહેરનામું ચોટાડ્યું હતું ત્યાં જઈ જાહેરનામું ઉચી જગ્યોએ
ચહોંટાડેલું હતું તે ઉખડાવી નીચે સહુ લોકોના વાંચવામાં આવે તેમ
ચહોંટાડ્યું અને લોકોની મળેલી મેદની શમક્ષ કહેવા લાગ્યો કે-હે
સમસ્ત શહેર નિવાસીઓ આજથી એક નવો કાયદો અમલમાં આવ્યો
છે તે એ છે કે તમારી મરજીમાં જે આવે તે મારા માટે લખી
જાહેર રીતે જાહેરનામાંમાં ચહોંટાડવાં અને અમારે પણ અમારી મરજીમાં
આવે તેમ તમારા જાહેરનામાં ચહોંટાડ શું; કેમકે હવે એક એકના
માટે ગમે તે લખે તે માટે સરકાર તરફથી કશી અડચણ નથી આ
પ્રમાણે ખિરબલનું વિલક્ષણ પ્રકારનું બોલનું સાંભળી લોકો ભયભીત
થયા કે આ કાયદો તો ઘણોજ ખરાબ કેમકે એક એકની ઇજ્જત
ઉપર જે તે લોકોં ત્રાય મારી છાપે મારશે તેથી સર્વની એળ ઉઘાડી
થવાનીજ આ ઠરાવ માટે તો નામદારનેજ અરજ કરવીજ પડશે.
એમ વીચારી સમજદાર લોકો દરખાસમાં ગયો અને અરજ કરી કે
ગરીબ પરવર જેના તેના માટે મરજી મુજબ લખી છાપી ચહોંટાડ-
વાનો જે ઠરાવ હજુર તરફથી બહાર પાડવામાં આવ્યો છે તેથી
સક્ષ પ્રજા ભયભીત થઈ ગઈ છે અને શોચમાં ગરક થઈ ગઈ છે
કે આ ઠરાવથી કોઈ કોઈની ઇજ્જત રહેશે નહીં માટે એ ઠરાવથી
ફેરફાર કરવા સરકાર ધણીછો.

આ પ્રમાણે પ્રજા વર્ગનું આશ્ચર્ય જનક બોલનું સાંભળી ખિર-
બલને પુછ્યું કે આ શું કહે છે તે વિષે મને તો કંઈ સમજ પડતી
નથી ? ખિરબલે જવાબ આપ્યા કે આલમપનાહ એવો ઠરાવ હમણાં
અમલમાં આવ્યો છે કે પોતપોતાની મરજી મુજબ ગમે તેની ગીમત

(૨૨૦) ખુબીનો ખમનો અને ઠહાપણનો દરિયાવ.

સાથેનાં મહેરનામાં ચહોટાડ્યાં અને તેને લીધેજ મારા પ્રતિસ્પધિઓએ પ્રથમ એ ઠરાવ અમલમાં લીધો છે તેથી શહેરવાસિઓ મલરાયા છે.

આવું બિરખલનું બોલવું સાંભળી બાદશાહ સારી પેઠે સમજી ગયો કે મારા કાનિ પ્રતિસ્પધિઓનાં કુકર્મો પહોંચ્યાવા માટે બિરખલેજ આ સવળી ખટપટ કરેલ છે અને તેથીજ લોકા મલરાયા છે પછી શાહે પ્રજા વર્ગને કહ્યું કે—તે ઠરાવ હવેથી અમલ નહીં લેવા વિચારી શું માટે કશી વાતે મલરાશે નહીં.

તદનંતર શખદાર પ્રતિસ્પધિઓના આગેવાનોને બોલાવી શાહે સખત તાકીદ આપી કે. આર્થદે બિરખલ માટે કાંઈ પણ પ્રકારનાં કાવત્રાં ભર્યાં છુરાં પગલાં ભરવામાં આવશે તો યોગ્ય શિક્ષાને પાત્ર થશે. આશું શાહજી બોલવું સાંભળી પ્રતિક્ષીઓ નિરાશ થયા અને કરેલા અપરાધની ક્ષમા માગી આપદે ન કરવા કસમ ખાધા.

વારતા ૮૮ મી.

તોખાહ સાહેબ

બિના વિચારે જો કરે, શો ફિર પિછે પછિતાન

એક વખત મહેરમના દિવસોમાં કતલની રાત્રીએ ઔલીયાની દરહમાં બિરખલ પોતાના દીકરાના પગમાં ઘણી કિમતી ઝીક ટપકાથી ભરેલી મોજડીઓ હતી તે દરગાહમાં જતી વખતે પગમાંથી ઉતારી પગે લાગવા ગયો હતો પાછળ વળતાં તે મોજડીમાંથી એક મોજડી હાથ લગી પણ બીજી મોજડીનો પતો લાગ્યો નહીં મતલબમાં ઘણીજ બીડ હતી કે તેથી એક મોજડી લઈ પોતાના મુકામે ગયો, પણ તે મોજડીનો માણસોના ઠેસવે ચડવાથી છેક ઔલીયાની કબર નજીક જઈ પહોંચી જ્યારે દરગાહ બંધ કરવાનો વખત થયો ત્યારે પૌસા

વગેરે સમેટી લેતાં તે મોજડી નજરે પડી અને હાથ લેઈ જોઈ તો,
કાંઈ દીવસ નહિ દીઠેલી તેની નવીન તથા કીમતવાન જોઈ વિચાર્યું
કે-આ મોજડી કાંઈ આદમ જાતની નથી પણ નક્કી ઔલીયાની
હોવીજ જોઈએ નહીં તો કબર નજીકે ક્યાંથી હોય ? ખચીવ ઔલીયા-
આનો આ એક જાતનો પ્રસાદને સર્વ મુસલમાનોએ તોળાહ સાહેબ
એમ જોલતા માથે આંખે અડાડી ગાલે લગાડવા લાગ્યા, બાક
બચ્ચાને અને બીબી વગેરે તમામ લોકોને માથે આંખે અને ગાલે
ઉપરનો શબ્દ જોલતાં અડકાડતાં હતાં અને અહો ભાગ્ય થયો માનતાં
હતાં, જ્યારે પ્રભાત થયું ત્યારે મોજડી લેઈ શાહ હજુર તે દરગાહનો
મુજવર ગયો. અને રાત્રીની હકીકત કહી તેથી શાહ ધણો પુશી
થઈ પોતે તથા પોતાનાં બચ્ચાં અને દુરમ વગેરે સર્વ જણે માથે
આંખે અને ગાલે અડાડી તોળાહ સાહેબ એમ જોલી ખુદનો આ-
ભાર માન્યો જે વખતે ખીરખલ કચેરીમાં આવ્યો તે વખતે શાહે
ઔલીયાના ચમત્કારી પ્રસાદની વાર્તા કહી મોજડી ખતાવી તે જોઈ
ખીરખલ જોલ્યો કે અરે ખુદાવિંદ એ તો મારા છોકરાંના પગની
મોજડી છે, જે આપને ખાત્રી ન થતી હોય તો એના જોડાની બીજી
મોજડી મંગાવી મુકાબલો કર્યો તો એકજ જાતની અને તેના છોક-
રાના પગનીજ જણાઈ તેથી શાહ અને સંકળ મુસલમાન વર્ગ બહુજ
શરમિદા થયા કે આપણે ઔલીયાના પ્રસાદ સમેજ માથે આંખે
અને ગાલે ખીરખલના છોકરાના પગની મોજડી અડાડી એ કેટલી
બધી અણવિચાર ભરી ભુલ થઈ છે હસે હસે સખસે બડી ચુપ ?
એમ કહી મુંઝે મ્હોટે પોતપોતાને કામે લાગ્યા.

(૨૨૨) ખુબીનો ખળનો અને કહાપણનો દરિયાવ.

વારતા ૮૯ મી.

જે કોઈ મરી જાય તેની પછવાડે જન્મવાનો રીવાજ શા કારણથી

પપર ઉપકાર સમાન, અવર પુન્ય તહી અવનિમાં અમરત.

એક વખત અકબરશાહે કચેરી મંડપમાં રિયત થયેલા વિદ્વાનોને પુછ્યું કે જે કોઈ માણસ મરી જાય છે તેની મરણ તિથીએ જન્મવા જમાડવાનો રીવાજ શા કારણને લીધે હશે ? આવું શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી પોત પોતાની મતિ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા—એટલે એક જણે કહ્યું કે મરણ તીથી યાદ રાખવા માટે હિંદુ તથા મુસલમાનો વગેરે સર્વ જ્ઞાતિમાં સાધારણ રીતજ પડેલી છે કોઈએ કહ્યું કે એ બહાનેથી પાંચ પૈસા ખેરાતમાં તથા જ્ઞાતિ ભાઈઓના પોપણમાં વપરાય તે માટે એ રીવાજ પ્રદ્ધ લોકોએ દાખલ કરેલો હોવો જોઈએ આ પ્રમાણે જે જેના મનમાં ભાસ્યું તે તે પ્રમાણે ઉતર આપ્યો; પરંતુ શાહના મનનું સમાધાન થયું નહીં અને અન્ય પ્રશ્ન કર્યું કે જે મરણ તિથી યાદ રાખી એ રીવાજ હોય તો તે કરતાં જન્મ તીથી યાદ રાખવાનો રીવાજ વધારે સારો ગણાય તેમ છે. આવું શાહનું બોલવું સાંભળી ખીરખલે બોલ્યો કે—કિમ્લે આલમ ! જ્ઞાનવાન પુરોષોની શિખામણ છે કે—

જનનું અપને જન્મદિન, કરલે ઓચ્છવ આપ;

મરન દિન તૈયાર સખહી મીલ લડડ ખાયગે આપ.

આ દુહો સાંભળી શાહે કહ્યું માણસના મરણને દિવસે ઉત્સવ કરવો એ કેવળ અવગતિ છે. ખીરખલે કહ્યું કે—સરકાર ! સંસાર બહુ જ્ઞાની છે, તેથી જગતમાં પાપ ગયું. એમ જાણી તેના મરણથી રાજ થાય છે. વિચાર કરો કે—

આયા કહુ લાયા નહી, ગયા મયા જગ રોગ;
એસે જનકે મરન દિન, બિન કહા સુરન જોગ.

જે માણસ જગતમાં આવ્યો ત્યારે કાંઈ પોતાની સાથે લાવ્યો નથી અને ગયો ત્યારે બધાને એમ લાગ્યું કે જગની બધા રોગનો અંત આવ્યો; અર્થાત જેના મુવા પછી કોઈ યાદ કરતું નથી અથવા જેણે જગતમાં આવી પરોપકાર કર્યો નથી કિંવા પોતાના દેહનું સાર્થક કર્યું નથી અને મુવા કેડે લોકો નિંદા કરે છે તો તેવા માણસોની મરણ તિથી શિવાય શું યાદ રાખવા જેવું છે ? અર્થાત એવા માણસોની મરણ તિથી યાદ રાખવા સાતિઓએ એ શિવાજ રાખ્યો છે,

ઉપરની બીનાને લગતું જગન્નાથ પંડિત બોલ્યો કે જગતમાં મહાન પુરુષોના તો, જન્મ દિવસજ યાદ રાખે છે, પણ એવા મહાન પુરુષો તો વિરલાજ છે તેથીજ સંસારનો વ્યવહાર મરણ તિથીજ યાદ રાખવા માટે દેખાય છે; કેમકે—

ઉચ્છવ સખકે મરન દિન, નિજ ઘરમેંહી હોય;
જગમ ઉચ્છવ જન્મદિન, એસા વિરલા હોય.

આ દુહો સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે વ્યાજબી છે કે જેના જન્મથી જગતને લાલ થાય તેનોજ જન્મ દિવસ યાદ રખાય અને એવા નર રત્નોનુંજ જીવ્યું પ્રમાણ છે ! તે સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે ‘ તે શિવાય બીજા માણસોનું મરણનું પ્રમાણ છે ? પુનઃ અકબરશાહે પંડિતરાજને પુછ્યું કે— મહાન નર રત્નો તો વિરલાજ નીકળી આવે છે તેનું શું કારણ ? જગન્નાથ પંડિતે જવાબ આપ્યો કે— ‘ આખા લુમંડળનું ભડું માણસથી શી રીતે થઈ શકે સર્વ લુમંડળનું કાંઈ નીકળી આવે છે, એજ નવાઈ બહુવી. ઘણા ખરા મનુષ્યો તો

(૨૨૪) ખુબીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

પોતાનાજ સ્વાર્થ સાધવા પાછળ પડ્યા છે. અને તેમજ અહ-
રનિશ મથન કર્યા કરે છે તે પણ મન માનતી રીતે સ્વાર્થ સાધી
શકતો નથી. હજારોમાં ભાગ્યેજ એવો એક જ નર નીકળે છે કે
પોતાનો સ્વાર્થ સાધતો થકા પોતાના કુળની ઉન્નતિ પોતાના યાત્રિ
ભાઈઓની ઉન્નતિ પોતાના દેશ અને દેશ બાંધવોની ઉન્નતિ અને
પોતાના સનાતન ધર્મની ઉન્નતિ કરવા માટે ફિકર રાખે છે અને
એની ફીકર રાખનારા હજારોમાંથી એકજ જણ ભાગ્યેજ ઉપર કહે-
લી ઉન્નતિ કરી બતાવવા શક્તિમાન થાય છે કહ્યું છે કે—

કુલ દીપક હોના કઠિન. દેશ દિપક દુર્લભ;

જગદીપક જગદીરાકા, અંશ મનુષ્ય અલભ્ય.

કુળદીપક થવું પ્રથમ તો કઠિન છે, તથા દેશદીપક થવું તેથી
પણ કઠિન છે અને જગદીપક થવું એતો અતિ કઠિન છે, કેમ
જગદિપક નર એ તો જગદીશનો અંશ કહેવાય છે તો તેના નર
રાનો તો અલભ્ય છે.

આ પ્રમાણે જગન્નાથનું શુદ્ધ આશય યુક્ત જ્ઞાન ચર્યાવાળું
બોલવું સાંભળી સર્વ સભાસદો તો સનંદાશ્રય પામ્યા, પણ મુલ્લાં
જદીન તો, ચીડવાઈને જગન્નાથની નિંદા કરી વચન પ્રહાર અને
ગાળિ પ્રહાર કરવા મચી પડ્યો તે જોઈ બાદશાહે કહ્યું કે ‘ પંડિ-
તરાજ ! એ જઈક મુલ્લાંના બડગડાટ તરફ જોવું નહીં. તે ઉપરથી
જોશી રાજે કહ્યું કે—

લગત જગતમે નહિ કદા, યુનાકો ગાલી સાચ;

શરિ શરણકે પ્રગાક સખ, રાજ સુધારક વાચ.

યુક્તિજનની ગમે તેટલી ઠાઠ નિંદા કરે. અથવા ગાળોદે; ત-
દ્દિપિ યુક્તિવાન છે તેને તે માટે જરા માફ લાગતું નથી, જેમ ચંદ્ર

આને કાષ્ટ દેખ જાવથી સસલાવાળો સસલાને છાપાવાળો કહે કદાચ તે કહેવું યુક્ત છે; તો પણ તે ગાળરૂપજ છે એમ સમજવાનું નથી અને લોકો તો, એ ગાળના શબ્દોને પણ સુધાકર વાક્યજ ગણવાના કેમકે તેમાં સૌદર્ય શિતળતાદિ ઐષ્ઠ ગુણો રહેલા છે સારાંસકે જેમ સશિ-શશાંક વગેરે શબ્દો ખરૂં જોતાં તો ચંદ્રની નિંદાશી છે; તો પણ લોક રઢીમાંજ સ્તુતિનાજ ગણાય છે, તેમજ મોટા ગુણવાનોની કાષ્ટ છિદ્રમવેષી નિંદા કરે તો તેને લાગતી નથી.

આ પ્રમાણે જોશીરાજનું બોલવું સાંભળી સકળ સભા આનંદ ચામી પંડિતરાજને જનુનુદીન ઉપર રીસ ચડવા આવી હતી, પણ આ કાવ્ય ચમત્કૃતિથી ઉતરી જઈ અને કહ્યું કે ‘ જોશીરાજે સારી કવિતા કરી કાવ્ય શાસ્ત્રનો પણ એવોજ ન્યાય છે—

દોષદર્શી ગુન અધિકો, ગીન ગુની અધમ અભાગ;

રાઈ સુધાકર શુદ્ધમે, સમશોધન રસ ત્યાગ.

આ દુહો સાંભળી ખીરખત્ર બોલ્યો કે ‘ પંડિતરાજે ખરેખરો વગર સમજ્યે ટીકા કરનારને આ ફટકો માર્યો છે કેટલાક ટીકાકાર સ્વજાવથીજ રસ શુન્ય હોય છે કે, આંધળો જો મેઘ ધનુષ્યની શોભા નિહાળી શકે તો તેનાથી કાવ્યની ખુબી દેખી શકાય એવા અધ્યા-યાના કારણથી તેને સાચર કવિઓની નિંદાજ સુઝે છે અને બોલે છે, કે—આ બાકરણુ વિરહ છે આ રઢી વિરહ છે આ રસ સાહિત્ય વિરહ છે, આમાં નીતિનો દોષ છે, એવા એવા છિદ્ર શોધે છે. જો કે ! આવા અનાડીના લવાસને પુર્ણ કાવ્યવેત્તા, તો ગણકારતાજ નથી. પરંતુ ઉછરતા યુવાન કવિયોને જરા ક્ષોભ થાય છે. પણ તેમ ન થાય તેને માટે આ દુહામાં સારો બોધ કર્યો છે—જે દોષને જ દેખે છે અને ગુણ જોવામાં કેવળ અધિજોજ છે તેને હે ગુણીજન

(૨૨૬) પુખ્તીનો ખખ્ખોનો અને કહાપણનો દરિયાવ.

તમે તે અધમને અભાગીયોજ નજો; મતલબ કે એવા મુખ ટીકા-
કાર ઉપર રીશે બળવું કે ચીડાવું નહીં પણ ઉલટું તેવું રસમાં
પારકપણું જોઇને તેના ઉપર દયા કરવી જોઇએ; કેમકે એ ટીકાકાર
કોના જેવા છે ? જેમ કોઇ મુખાંએ એનું સાંભળ્યું હશે કે ચંદ્ર-
મામાં સસલાનો આકાર દેખાય છે તે ઉપરથી શરદઋતુમાં પુર્ણચંદ્ર
પ્રકાશી રહ્યો છે. તે વખતે ચંદ્ર જ્યોત્સનાની મગલ લેવાને બદલે
તે સસલું ક્યાં છે ? તે શોધવા લાગ્યો; તેવીજ રીતે મુખ ટીકાકાર
પણ વર્તે છે; રસ છોડીને સસલાપી અલ્પ દોષનેજ શોધવા લાગી
જાય છે; કેમકે એ અંધ છે તેથી એની આંખેથી રસ્તો દેખતોજ
નથી. આ પ્રમાણે સમયોચિત ગિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ તથા
સુન્દ પુરુષો અતિ પ્રસન્ન થયા અને છિદ્રાન્દેષી પુરુષો ઇર્ષ્યામાં બ-
ળીને ખાખ થઇ ગયા.

વારતા ૬૦ મી.

બેઠે બેઠે રાજનો ભંડાર ખુટે.

જ્ઞાન ધ્યાન ગુણ પ્રવિણતા, સગપણ સત્ય સુમિત;

ભૂલાવી દે પળમાં ખર; વિત્ત ચળાવે ચિત્ત.

પ્રાણજીવન.

દીલ્લી શહેરમાં ઝંઘેરચંદ માણેકચંદ નામના બે સગા ભાઇ
હતા, તેમાં મોટો ભાઇ ઝવેરચંદ અને નાનો માણેકચંદ હતો. જે
વખતે તેમના પિતાશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો તે વખતે જે દ્રવ્ય
મુકી ગયો હતો તે થોડા દિવસમાં પાર મુકી દીધું કેમકે બેઠે બેઠે
ખાધે તો રાજનો ભંડાર પણ ખુટી જાય તો, આ બિચારા વાણિ-
યા પાસે આગળીઓના પેઢા ઉપર ગણાય તેટલા નાણાં તે ખુટતે
શી વાર લાગે ? દાગીના વગેરે પણ મુકી આધા જ્યારે આંધીએ
નાણાં મળવાનાં ઠેકાણાં ન પડવા લાગ્યાં ત્યારે બીજો ભાઇ વિચાર

કરવા લાગ્યો કે હવે દેશાંતરે સ્થળાંતરે જાય તો કીક નહીં તો ખા-
ધાની પણ પંચાત પડશે આટલે હવે વિચાર કર્યા શિવાય વાટ ખરચી
જેગ જે કાંઈ હોય તે લઈ દેશાંતરે જવું એમાંજ સાર છે પુરુષનું
નશીબ પરત્તજા ઓઠે છે માટે અહીંયાથી બીજા પ્રગણામાં કે દેશમાં
ગયા એટલે પાસા પોબાર સમજવા. ' એમ વિચારી બે ત્રણ મહીના
સુધી ધરના માણસોને ખાનખાનની અડચણ ન પડે તેવો બંદોબસ્ત
કરી પોતે ખરચી જેગ પૈસા પાસે રાખી પરદેશ ભણી પ્રયાણ કર્યું.
દિવસે ચાલવું અને રાત પડે ત્યાં વિશ્રામ કરવો. એમ મળેલે પંથ
કાપવો શરૂ કર્યો. રસ્તામાં આવતાં ગામમાં જે કાંઈ પોતાના ગળ
લાયક કીમત વાળો કંટ ખપે તેવો માલ મળે તે ખરીદવો અને
ખરીદેલો જે કાંઈ લાભ રહે તે લઈ વેચી દેવો. એ પ્રમાણે તેઓએ
ક્રમ ચાલુ રાખેલ હતો.

એક વખત એક ધૈર જંગલમાં ચાલ્યા જતા હતા, તે સમય નાના
ભાઈ માણેકચંદને તરસ લાગી. તેથી પાણીની શોધ કરવા લાગ્યો;
એટલામાં ઇશ્વર ઇચ્છાએ પાણીનું સ્થાન મળી આવ્યું તેમાંથી પાણી
પી પોતાની તરસ શાંત કરી પાછો પોતાના ભાઈ પાસે આવતો
હતો, તે વખતે તેને એક થેલી હાથ લાગી તેને ઉઘાડીને જોઈ તો,
તે સોનાના દાગીના તથા જવાહીરથી ભરેલી દીડી; તેમાં બે લાલ
માણેક પણ દીઠાં તે જોઈ હર્ષવંત થયો અને મજબુત રીતે થેલીને
પકડી હર્ષાંતો હર્ષાંતો મોટા ભાઈ પાસે આવ્યો, તથા તે થેલી મોટા
ભાઈને આપી એટલે તે પણ જોઈ અત્યંત ખુશી થઈ બોલ્યો કે
ભાઈ તું આ થેલી લઈને ઘર ભણી જા અને ઘર આગળ આ દા-
ગીના વેચી તે નાણાંથી વ્યાપાર કરજે. હું પણ વ્યાપારનાં મથકો
જોતો થોડા વખતમાં પાછો ધૈર આવીશ.

આ પ્રમાણે મોટા ભાઈનું બોલવું સાંભળી માણેકચંદે કહ્યું કે

(૨૨૮) ખુબીનો ખબનો અને હહાપણનો દરિયાવ.
 'હવે આપણુ બન્ને જણુ ઘેર જઈએ; કેમકે જે માટે આપણે ધરથી
 પરદેશ નિકળ્યા હતા, તે કામ તો પ્રભુએ સિદ્ધ કર્યું માટે હવે 'બુદ્ધ
 પડવાની કશી જરૂર નથી.

ઝવેરચંદ બોલ્યો કે 'ના; હું તો પરદેશમાં ફરવા ચાહું છું;
 કેમકે દેશાટન કરવામાં મળ્યા ફાયદા છે, તે તને હજી ખબર નથી
 માટે તું ખુશીથી ઘેર જા.

ન્યારે મોટા ભાઈએ ઘેર આવવાની ના પાડી ત્યારે માણેક-
 ચંદ જે બે માણેક હતાં તેમાંથી એક માણેક મોટાભાઈને આપવા
 ભાગ્યો; એટલે ઝવેરચંદ બોલ્યો કે—' નારે ભાઈ / મારે પરદેશમાં
 એ વળી જોખમ ફાણુ જાળવે ? તું તારે એ માણેક અને દાગીના
 તથા ઝવેરાત સમગ્રુ ઘેર લઈ જા, જે માણેક મને આપવા ધારે છે
 તે તારી ભાભીને આપજે એટલે થયું. પછી માણેકચંદ ધર બહારી
 પાછો વળ્યો અને ફેટલાક દિવસે પોતાને ઘેર આવી પહોંચ્યો, તથા
 તે ઝવેરાત અને દાગીના વેચી તે નાણાં વડે જળરો વ્યાપાર ખેડવા
 માંડ્યો, પણ પોતાના ભાઈએ જે માણેક આપવા ભલામણુ કરી
 હતી તે તો વિસારેજ નાખી, અને વિચાર્યું કે ન્યારે ભાઈ ઘેર
 આવશે ત્યારે ઝોડની દૃષ્ટ કે, તારી વહુને આપેલું છે એમ કરતાં
 પછી પડશે તેવા દૃષ્ટ.

બે ચાર વર્ષ ચર્ચા એટલે ઝવેરચંદ પરદેશથી ઘેર આવ્યો
 અને બન્ને ભાઈઓ મળ્યા દુઃખ સુખની વાતો કરી પછી મોટા
 ભાઈએ પુછ્યું કે ભાઈ ! મેં જે માણેક તારી ભાભીને આપવાનું
 કર્યું હતું તેનું શુ કર્યું ?—તે પ્રમાણે ભાઈનું બોલવું સાંભળી નાનો
 ભાઈ બોલ્યો કે 'ભાઈ / મેં તો તમારા કહ્યા પ્રમાણે મારી ભાભીને
 આપી દીધું હતું વિશ્વાસુ ઝવેરચંદ બોલ્યો કે—'મહુ સાર કર્યું' પછી

ઝવેરચંદ પોતાની સ્ત્રી આગળ જઈ કહેવા લાગ્યો કે ‘મારા ભાઈએ તને લાલ આપ્યું હતું તે ક્યાં છે !’ પણ ખીચારી તે તો બાણ-તીજ ન્હોતી એટલે ગભરાઈ બોલી કે ‘સોગંદ પુર્વક કહું છું કે લાલ વિષે હું કશું પણ બાણતી નથી.’ આવું સ્ત્રીનું બોલવું સાંભળી ન્હાના ભાઈ પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો કે ભાઈ તારી ભાભીને લાલ વીશે પુછતાં સોગંદ પુર્વક જણાવે છે કે, લાલ વિષે હું કશું પણ બાણતી નથી.’ માણેકચંદ બોલ્યા કે ભાઈ / ત્યારે શું હું જુદું બોલું છું ? મારી ભાભીની બદ દાનત થઈ હશે તો શું ખબર; ઝવેરચંદ ફરી પોતાની સ્ત્રીને પુછ્યું; તો પણ તેણે ચોખ્ખી ના કહી, તેથી ઝવેરચંદને ગુસ્સો આવ્યો અને સ્ત્રીને પુછકજી માર માર્યો; પરંતુ તે સ્ત્રી નિર્દોષી હતી તેથી બોલી કે મને નાહક શું કરવા મારો છો હું માણેક વિશે જરા પણ બાણતી નથી તેમ છતાં પણ મારી નાંખવી હોય તો ભલે મારો.’

આ પ્રમાણે ધર્મપતિનું બોલવું સાંભળી વિચારમાં પડ્યો કે જો આ બાણતી હોય તો ચૈદમા રત્નથી હા પાડી જત પણ ચૈદમું રત્ન પડ્યા છતાં પણ ના કહે છે તો, એ વિશે કાંઈક બેદ હોવો જોઈએ એમ વિચારી ન્હાના ભાઈ પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે તારી ભાભીએ લાલ નજરે પણ દીધું નથી એવી મને માત્રી મળે છે. ફક્ત ખોટી રીતે તેને તું બદનામી આપે છે. એવું મોટાભાઈનું બોલવું સાંભળી ગુસ્સો લાવી ન્હાનો ભાઈ બોલ્યો કે વાર એમ ? ! પોતાની ખાચડી કહે તે સોળ વાલને એક સ્ત્રી અને હું કહું તે ગળે પડવાનું ગુપ્ત. આ કળિયુગમાં ભાઈ કરતાં ખાચડીનું વધારે પ્રમાણિકપણું ગણાય એમાં નવાઈ જેવું નથી. હશે ! જેમ તમને સારું લાગે તેમ કરો.

(૨૩૦) જુખીનો ખજનો બચવા હાથપણનો ઇસ્માવ.

આ પ્રમાણે માણેકચંદનું બોલવું સાંભળી તેને પણ ખાતરી થઈ કે નહીં ભાઈનીજ બદલાવત છે પરંતું બદલાવતનો બદલો તેને મળે અને ફરીથી તેવા કામમાં હિંમત ચલાવે નહીં માટે દરબારમાં જઈ એનો વિસ્તાર ચલાવું એમ વિચારી દરબારમાં ગયો ત્યાં ખીસ્-બલ ઇન્સાફની રાહ લેકિાની તકરાર ના ફેંસલા આપતો હતો તે વખતે ઝવેરચંદે જઈ ફરિયાદ નોંધાવી તદ્દનંતર તે કેશનું રૂપ સમ-જવા ઝવેરચંદને ખેસારી ખીરબલે પુછ્યું કે ' તારી ફરિયાદની મૂળ હકીકત શું છે ? ઝવેરચંદે પ્રથમથી વાતો કહી સાંભળાવી તેથી મા-ણેકચંદને બોલાવી તેની જખાની લીધી તથા ઝવેરચંદની વહુની પણ જખાની લીધી અને તે માટે દિર્ઘ વિચાર કરી માણેકચંદને પુછ્યું કે, તે ઝવેરચંદની વહુને જે વખતે માણેક આપ્યું તે વખતે કોઈ શાક્ષી રાખેલ હતો ? માણેકચંદે પોતાના સોબતીઓના નામો શા-ક્ષીદાર તરીકે લખાવ્યાં તેથી તે નામવાળા સઘળા માણસોને બોલા-વી માંગાવ્યાં અને પુછ્યું કે, આ ઝવેરચંદની વહુને આ માણેકચંદે માણેક આપ્યું તે તમે જોયું હતું ? સઘળા શાક્ષીદારો બોલ્યા કે, હા અમે સઘળાએ જોયું હતું. ખીરબલે હુકમ કર્યો કે, દરેકને બુદીબુદી કોટડીમાં પુરી દો. હુકમ થતાંજ સીપાઇઓએ નીર નીરાળી કોટડી-માં તેઓને પુરી પાંચ પાંચ તોલા ઘઉંની કણક આપી કણું કે, જે લાલ તમોએ જોયું હતું તેનો જેવો આકાર જોયો હોય તેવો આ કણકનો બનાવી આપો. પહેલાં બન્ને ભાઈઓને બહાર કહાડ્યા અને લાલના આકારની ગોળીઓ જેઘ પછી શાક્ષીદારોને કહાડી તેમની પણ ગોળીઓ જેઘએ તો તે બન્ને ભાઈઓ કરતાં શાક્ષીદારોની ગોળીઓ બુદાજ આકારની હતી છેવટે ઝવેરચંદની બીને બ-હાર કહાડી ગોળીઓ માંગી તો તેણે જેવી કણક આપી હતી તે-

વીજ પાછી આપી જેથી ખીરબલે પુછ્યું કે, કેમ લાલના આકારની
 ગોળાઓ બનાવી નહીં ? જવેરચંદની સ્ત્રી બોલી કે, મેં 'મારા જ-
 ન્માંતરમાં લાલ કેવું હોય છે તેજ જોયું નથી તો, વગર જેએલી
 સીજનો શી રીતે આકાર બનાવી આપું ? આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીનું
 બોલવું સાંભળી ખીરબલે શાક્ષીદારોને એકાંતમાં લઈ જઈ ધમકી
 આપી કે જો સાચે સાચું બોલશો તો ઠીક નહીં તો સપ્તમજુરી
 સાથે તુરંગખાનાની શિક્ષા કરવામાં આવશે. આ પ્રમાણે ધમકી
 આપી પણ તેઓએ ખરી વાત કહી નહીં, તેથી સીપાઇઓને હુકમ
 આપ્યો કે, આ હરામખોરોને મારો પચાસ પચાસ જેરબંધનો માર
 હુકમ થતાંજ સીપાઇઓએ મોટા વાંદરા પીછા જેરબંધ લઇને આવ્યા,
 તે બંધને શાક્ષીદારો વિચારવા લાગ્યા કે હવે જુરા હાલ થશે, આ
 એસડ કરવા માટે ખરૂં માની દેવું તેમાંજ સાર છે, એમ વિચારી
 અરજ કરી કે, મહેરબાન સાહેબ, અમને મારશો નહીં, જે સાચી
 હકીકત છે તે કહીએ છીએ, કે અમોએ તે લાલ આપતાં જોયું
 નથી માત્ર એના નાતાની ખાતર માણેક આપતી વખત જોયું હતું
 એમ કહેવું પડ્યું છે માટે હવે મરજીમાં આવે તેમ કરવા સરકાર
 ધણી છે, આ પ્રમાણે શાક્ષીદારોનું બોલવું સાંભળી કહ્યું કે, માર
 ચૌદમું રત્ન છે નહીં તો નિર્દોષ સ્ત્રીને માટે ખોટી ચોરી ઠરાવીજ
 દીધી હતી. કેમ માણેકચંદ, આ તારા શાક્ષીદારો શું કહે છે ? મા-
 ણેકચંદ બોલ્યા કે, સાહેબ, મારની બીકથી એ જુદું બોલે છે. ખી-
 રબલે કહ્યું કે, લાલનો આકાર તેમણે જોયો હતો તો, કેમ એક
 સરખો સઘળા બનાવી લાવ્યા નથી ? માટે સાબીત થાય છે કે એ
 શાક્ષીદારોએ લાલ દીડુંજ નથી માત્ર તુંજ તરકડી છે. પછી સીપા-
 ઈઓને હુકમ આપ્યો કે ચૌદમું રત્ન શરૂ કરો. હુકમ થતાં વેંતજ

(૨૪૨) ખુખીનો ખખનો અને હાથનો દરિયાવ.
વાદર પીછી ચાણુકનો માર શર કર્યો એટલે તુરત કમુલ થયો કે,
લાલ મારી પાસે છે, એમ કહી તેણે લાલ લાવી હાજર કર્યો, એ
પૈકી એક ઝેરચંદને સ્વાધીન કર્યું અને બીજું સરકારી ત્રીજેરીમાં
દાખલ કર્યું તથા માણેકચંદ તેમજ શાક્ષીદારોને યોગ્ય શીક્ષા આપી.

ભાગ નવમો.

વારતા ૬૧ મી.

ઉલટા ચેર કોટવાળને દ'ડ.

ને સાચું સગપણ અંતરનું, તો તસ પેખી પીડા;
દીલ દાઝે જગ લાગે, પણ પરને શું પીડા.

પી. એ, દ્વિવેદી.

એક સમય કોઈ બે સ્ત્રીએ શાહ હજુર આવી તે પૈકી એક
જણીએ ફરીયાદી કરી કે મારો દીકરો આ છીનાળ ધુતારીએ ફા-
સલાવી ફટારી પોતાના કમળે કરી લીધો છે માટે મારે હવાલે ક-
રાવવો જોઈએ. શાહે બીજી સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે નેક નામદાર, મારી
એ ફરીયાદ છે કે, આ સ્ત્રીએ જે આપ હજુર ફરીયાદ કરી છે, તે
તદન પાયા વગરની છે, ઉલટા ચેર કોટવાળને દ'ડ, તેવું તેણે
કરવા માંડ્યું છે; કેમકે એ દીકરો મારોજ છે; છતાં કેવળ બદ્ધાન-
તથી, મારો છોકરો છે, એવો દાવો ધરાવે છે; પરંતુ છેવટે ન્યાયી
નામદાર આગળ, દુધના દુધમાં અને પાણીના પાણીમાં વિભાગ
પડશે, આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરોધી ફરીયાદ સાંભળી શાહ ભારે
મુંઝવણમાં પડ્યો તેથી ખીરબલે ચરજ કરી, મુંઝવણમાં પડવાનુંકશું
કારણ નથી, માત્ર કરવતવડે એ છોકરાના બે ભાગ કરી બન્નેને
આપી દેવા એટલે તકરાર પતી એમ કરી વધ કરવાને બોલાવવા

સીપાઇને હુકમ આપ્યો; એટલે છોકરાની જે સાચી મા હતી તે મલરાઇને બોલી કે, મરીમપરવર, મારે એ છોકરાની જરૂર નથી એનો હું મારો દાવો પાછો ખેંચી લઉં છું; કેમકે છોકરાને કાપી ત્રકાર પતાવવી તેથી તો એ બહેતર છે કે ભલે એજ છોકરાનેલઈ જાય જે જીવતો હશે તો હું તેને દુરથી નિહાળી 'આનંદ પામીશ; પરંતુ નાહક તેનું નિકંદન કરાવવું એ હું દરસ્ત ધારતી નથી ભલે એ છોકરાને આ બાઈ લઈ જાય. પ્રભાકર પંડિતના સરખું આતો બ્રહ્મ અને તતો બ્રહ્મ થવાથી પરિણામે પશ્ચાતાપનો 'પાર રહે નહી શાહે પુછ્યું કે, તે પ્રભાકર શી રીતે બન્ને તરફથી બ્રહ્મ થયા ? અને પરિણામે કેવા પ્રકારે પશ્ચાતાપ કરવો પડ્યો.

સી બોલી કે, પ્રભાકર નામનો એક પંડીત પરદેશથી વિદ્યા-ભ્યાસ કરી પોતાના ઘરભણી પાછો ફર્યો, તે વખતે એક ગામમાં રાત્રિએ વિશ્રામ લેવા માટે લોકને પુછ્યું કે, આ ગામમાં કાઈ બ્રાહ્મણનું ઘર છે ? લોકોએ કહ્યું હાં, એક બ્રાહ્મણનું ઘર છે. શું તમારે રાતવાસો કરવો છે ? જુઓ પેલું સામું દેખાય તેજ ઘર. પછી પ્રભાકરે ત્યાં જઈ ઉતારો લીધો અને તે ઘરવાળા બ્રાહ્મણ-જીની સ્ત્રીએ સ્નાન સત્કાર કર્યો. તથા ખાનપાનની પણ સ્વચ્છ સા-ચવી સમન માટે ગોઠવણ કરી આપી પ્રભાકર પણ તે લોકની બર-દાસથી ખુશી થયો અને નિદ્રાને સ્વાધીન થઈ આરામમાં રાત્રી વ્ય-તીત કરી પ્રાતઃકાળે ન્હાઈ ધોઈ સંધ્યા પુજા કરી ભોજન આરામી આરામમાં ખેડો; તે વખતે પ્રભાકરને તે બ્રાહ્મણી પુછવા લાગી કે, મહારાજ, આ મારા બે છોકરા છે તેને જનોઈઓ દેવી કે સુનત કરાવવી ? આ વાક્ય સાંભળી પ્રભાકર તો બિચારો વિચારમાં પડ્યો કે બ્રાહ્મણના છોકરાને સુનત કરવી કેવી ? એમ

(૨૩૪) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દાર્યાવ.

વિચારી પ્રભાકર જોત્યો કે, બાઈ બ્રાહ્મણના દીકરાને તો જનોઈનોજ અધિકાર છે, પણ સુનત કહો છો તેનું કારણ શું ? બાઈ જોલી કે, વીરા, હું પહેલી બ્રાહ્મણી હતી પણ આ છોકરાનો આપ સૈયદ તેની સાથે મારે નેક બંધાવાથી તેમના ઘરમાં આવીને બેઠી ત્યાં પછી આ બે છોકરા થયા, આ ગામમાં કાંઈ બ્રાહ્મણનું ઘર નહોતું તેથી ગામના લોકોએ મળીને વિચાર્યું કે, કાંઈ પંડીત, પુરાણી કે વટેમાર્ગુ બ્રાહ્મણ આવે છે ત્યારે તેને ઉતરવા ખાવાપીવાની અડચણ પડે છે માટે એક બ્રાહ્મણનું ઘર હોય તો વધારે સારું માટે આપણા સૈયદના ઘરમાં બ્રાહ્મણી છે, તેથી તે સૈયદને બ્રાહ્મણ બનાવ્યો એટલે થયું એમ વિચારી અમેને બ્રાહ્મણ બનાવ્યાં તેથી હવે આ છોકરાઓને જનોઈઓ આપવી કે સુનત આપવી તે વિષે મને વારંવાર વિચાર થવા લાગ્યો, પણ કોઈ સમજી બ્રાહ્મણ મળે તો પુછું એવા ઇરાદામાં હતી; તેટલામાં તમે આવ્યા તેથી બહુ રાજી થઈ અને મારા મનનો ખુલાસો પણ કર્યો માટે હવે આપ જે સલાહ આપો તે કરીએ. પ્રભાકરે આ ઇતિહાસ સાંભળ્યો. બિચારો ચિત્રામણના પુતળાની પેઠે સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને મહા પશ્ચાતાપ કરતો વિચારવા લાગ્યો કે, અરે પ્રભુ, મારું બ્રહ્મત્વ પણ સમુળગું નાશ થયું. સર્વથી હેઠ્ઠા પામવાવાળા યવનનું અજ પાણી આરોગ્ય જેથી વિદ્યા, કર્મ, ધર્મ અને દેહ ભ્રષ્ટ થયાં, પણ હવે ઉપાય શો ? બ્રાહ્મણી જોલી કે, મહારાજ, કેમ મારી વાત સાંભળી નિસ્તેજ બની ગયા ? મારા પુછેલા પ્રશ્ન માટે શું આપનો અભિપ્રાય આપું ? તારે તો જનોઈ કે સુનત જે થવાનું હશે તે થશે; પણ મારી ધૈર્ય કે ચિતા ? તેજ મોટી મુઝવણમાં પડ્યો છું. હું ન બ્રાહ્મણ રહી કે ન મુસલમાન. ધાખીનો કુતરો ઘરનો કે

ઘાટનો એકેમાં ન રહ્યા. આ પ્રમાણે અપાર પશ્ચાતાપ કરતો પોતાના દેહની શુદ્ધિ કરવા ગંગાજીના શરણમાં ગયો અને શુદ્ધ થઈ તપશ્ચર્યામાં પોતાનું જીવન ગાળ્યું. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, એ સૈયદના છોકરાં તો મુસલમાનપણામાં મોજથી રહ્યાં; પરંતુ બિચારો પ્રભાકર વિના કારણે મફલે જગતથી વિરાત થયો તેજ પ્રમાણે અમો બન્ને જણીઓ પોતપોતાના તાનમાં રહી એ પણ બિચારા છોકરાનો નાહક જીવ જીવ માટે એમાં કશો પણ હુ કાયદો સમજતી નથી, તેથી ખુશીની સાથે મારા છોકરાને એ સ્ત્રી લઈ જાય.

આ પ્રમાણે વિચારયુક્ત કણ્ણનાં વાતસલ્ય પ્રેમ ભક્તિનાં વચનો સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે—આદ્યશાહે આલીબદ્માં આ આપનોજ તે છોકરો છે એમાં જરા શંકા નથી; કારણ કે, જે અંતરનું સમુદાય છે તેનાજ અંતરમાં પ્રેમનો અંશ ઉત્પન્ન થાય છે. અને એજ હેતુ માટે છોકરાનું અત્યુ થવા વિષેનો પ્રદાર તેને ગમ્યો નહીં તથા પોતાનો દાવો રદ કરવામાં તૈયાર થઈ માટે માના પેટમાંજ આંતરડાની સગઈ હોય છે એ કહેવત સિદ્ધ થાય છે અને આ બીજી સ્ત્રી છે તે કેવળ ગળેપડુ છે. તેમ તેના એ છોકરો નથી, જ્યથી તેને એ છોકરો નથી, જ્યથી તેને કાપી બે ભાગ કરી વહેંચી લેવા હુકમ થયો છતાં તે કમુ બોલી નહીં માટે એ તરકડીખોર છે, તેની તેને યોગ્ય નશીયત આપવી ઘટે છે; આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહે તે છોકરો સમજી આપના સ્વાધીન કર્યો અને ગળેપડુ રંડાને વિના ભાડાની કાટડીમાં મોકલાવી દીધી.

વારતા દર મી.

જીખને લીધે જરા પણ શકતી નથી,

ભલપણ કરતાં બ્રાંત; મળે જીંઝાર મહિવિષે;

ભાપણ

(૨૩૬) ખુખીનો ખખનો અને કહાપણનો દરિયાવ.

એક સમય અકબર બાદશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે—ખીરખલ

એવું કયું કાને હશે કે—નેડી—સલાઇ કરતાં ભુરી—ભુંડાઈ પ્રાપ્ત થાયઃ
ખીરખલ બોલ્યો કે હજુર આવી આ વાક્યની પ્રતિત આપવામાં તો,
આપણા મુઠ્ઠાં દોપ્પા જે ખુખ સમજે છે આવું ખીરખલનું બોલવું
સાંભળી બાદશાહ જમજહાંએ તેજ વખતે મુઠ્ઠાં દોપ્પાજેને બોલાવી
લાવવા માટે સિપાઇ મોકલ્યો, જેથી તે સિપાઇ મુઠ્ઠાં દોપ્પા જેને
ઘેર જઇ બોલાવી લાવ્યો; એટલે મુઠ્ઠાં દોપ્પાજેને બાદશાહે પુછ્યું
કે મુઠ્ઠાંજી ! તે કામ કયું હશે કે નેડી કરે અને બદી હાંશીલ થાય
મુઠ્ઠાંએ જણાવ્યું કે તે કામ હું સારી રીતે બાજુ'જી' પણ શરમને
લીને કાંઇ કહી શકતો નથી કેમકે જે વખતે આપનો સિપાઇ આવ્યો
તે વખતે હું ખાવાની તૃપ્ત્યારીમાં હતો; પરંતુ હુકમને તાબે થઇ
આપ હજુર આવ્યો પણ મારામાં ભુખને લીધે જરી પણ શક્તિ
નથી કે આપના પ્રજ્ઞનું વિવેચન કરી શકું બાદશાહે કહ્યું—ન્યારે
જરા શક્તિ નથી તો અડીઆ સુધી શી રીતે અવાયું મુઠ્ઠાં દોપ્પાજે
બોલ્યા કે હજુર હું તો મનુષ્યજી' પણ ભુખ્યું થયે બે ચાર કદમ
ચાલીતો શકે છે પણ બોલી શકતું નથી બાદશાહે રસોઇઆને હુકમ
કર્યો કે મુઠ્ઠાં માટે ઘણુંજ સરસ ભોજન પંરસી અડીઆ લઈ આવ
ખખરચી રસોઇઓ હુકમ પ્રમાણે ભોજન યાગમાં પીરસી
કચેરીમાં લઇ આવ્યો અને મુઠ્ઠાં આગળ મૂક્યો એટલે મુઠ્ઠાં દોપ્પાજે
તે યાગને ઉઠારી બહાર ચાલવા લાગ્યો જેથી બાદશાહે કહ્યું કે
અડીઆ બેસીનેજ જમો. આવો હુકમ થતાં લાંજ બેસી મુઠ્ઠાં
જમી મસ્ત બન્યો પછી બાદશાહે પુછ્યું કે કહો હવે તે કામ કયું કે
નેડી કરે અને બદી હાંશીલ થાય મુઠ્ઠાંએ કહ્યું કે હજુર બતાવી તો
દીધું બાદશાહે હકમાવ્યું કે હું તો તેમાં કાંઇ સમજ્યો નથી કે તમે

શું બતાવ્યું મુક્તાએ કહ્યું કે શાહે આલી આ વખતે આપ મને જે
ખાણું ખવરાવ્યું તે બાણુંજ સરસ હતું કે મેં આજ સુધી એવું
ખાણું ખાધું નથી પણ હજુરવાલાએ આ જગ્યાએ ખાણું ખવરાવા
માટે જે હુકમ આપ્યો આખંદાએ પણ શરમાતે ખાતું શરૂ કર્યું
તેથી પુરેપુરું જમાયું નહીં પણ ઉલટું મારું લોહી બળી ગયું, જેથી
મને મહા દાની થઇ આ પ્રમાણે મુક્તાનું બોલવું સાંભળી શાહ બહો
ખુશી થયો અને સારું ઇનામ આપ્યું.

વારતા હૃદ મી.

કાગડો હાસની ચાલ ચાલવા જતાં પોતાની ચાલ છુટી ગયો.

દેખાદેખી કામ, કરીએ નહીં કદી મદદ કરી;

નહીં તો આખર નામ, દામ ધામ ખુલે નારણ.

નારાયણજી.

દીક્ષીપતી અકબરેશાહ બાદશાહના વખતમાં દરેક જાતના હુ-
ન્નરો તથા સુધારા કે પ્રજ્ઞના કલ્યાણમાં કામો સારી પેઠે નેસબંધ
રહ્યાં હતાં અને હુન્નરી વિદ્યાવંત કે ગુણીજનોને સારો સત્કાર તથા
શીરપાવ જગીર વગેરે પોત પોતાના સીકંદર પ્રમાણે મળતો હતો
તેથીજ તે વખતમાં પ્રત્યેક બાબતમાં પ્રવીણ પુરૂષો કળાવાન લોકો
અને સમજદાર સજનોને મધ્યાનહનો સુર્ય હતો એક વખત અક-
બરશાહ બહાર હવા ખાવા માટે જતા હતા, તે વખતે મુસ્તરીઓના
હુન્નરોના કારખાનામાંથી કામ કરનારા લવાર સુધાર વગેરે છુટ્યા
અને પોતપોતાના ઘેર જતા હતા તેમના તરફ શાહે નિગાહ કરી
જેવા માડ્યું તો જ્યારે લવાર લોકોનું ટોળું નીકળ્યું ત્યારે તમામ
લવાર લોકોનાં શરીર—હાથ પગ મ્હોં સ્વચ્છ તથા કપડાં પણ દાગ
વગરનાં જોયાં તે પૈકી એક લવારના કપડા ઉપર દાગ અને હાથ

(૨૩૮) ખુબીના ખખનો અને ડહાપણનો દર્શાવ.

મોઢા ઉપર પણ કાયલાની કાળાશ લાગેલી દીડી તેથી તે લવારને
શાહે પુછ્યું કે- આ કારખાનાના તમામ લવાર લેકિના કપડાં
તથા શરીર ઉપર કાળાશના દાગ લાગેલા નથી અને તારાં કપડાં
તથા શરીર ઉપર કાળાસ લાગે છે તેનું કારણ ? લવારે હાથ
બોડી આજ તરીકે બાદશાહ આલમપેના ! કાગડો હંસની ચાલ
ચાલવા જતાં તો પોતાની ચાલ પણ ભુલી ગયો, તે કહેવત પ્રમાણે
એ સદ્ગુણ લવારોની રીત પ્રમાણે જો હું ચાલવા જઉં તો મારું
ગુજરાન ચાલતું હોય તે પણ અટકી પડે એ તમામ લવારો લો-
ખંડના ઓળર વડે કાયલા ભટ્ટીમાં નાંખે છે, તથા હાથ લુછવા
રૂમાલ વગેરે રાખે છે, જેથી દાઢકુગ પડતા નથી પણ આ આપનો
ગુલામ તો, હાથેથીજ કાયલા નાંખે છે એટલે હાથે મોઢાં અને
કપડે કાળાશ લાગે છે. આપે કહ્યું કે તું પણ તે પ્રમાણે કેમ
કરતો નથી ? છતાં ઓળર હાથે શા મારે કાયલા નાંખવા ? લવાર
બોલ્યો કે હજુર આવી આપ નામદારના કારખાનામાં તો, જે જે
આખતનાં ઓળર જોઈએ તે તૈયાર મળે છે પણ મારા ઉપરી રહેજ
વાંકને લીધે કે કોઈ કારણના બદાને મને રમ્મ આપે અને ખીન્ન
કાંઈના કારખાનામાં રહેવું પડે ત્યારે ત્યાં સર્વ જાતના ઓળર
ક્યાંય હોય અને હાથેથી કામ ન કરેલું હોય તો ઓળર વીના
કામ કરતાં કંટાળો આવે તેથી છેવટ કંટાળી કામ મુકી ઘેર બેસ-
વાનો વખત આવે મારે સદાય એજ પ્રમાણે દેવ રાખતી કે, ઓળર
હોય કે ન હોય, પણ હાથેથીજ કામ લેવું અને વખત વિચારી
ચાલવું તો કાંઈ વખત આજીવીકાની અડચણ આવે નહીં, નહી
તો સોદાગરના ગુમાસ્તાની પેઠે થાય. શાહે પુછ્યું કે તે સોદાગરના
ગુમાસ્તાની સી રીતે વારતા છે ? લવાર બોલ્યો કે હજુર ! કાંઈ

મુલકના એક સોદાગરને ત્યાં જે ગુમાસ્તા હતા તે કાંઈક સારા લાલકારી માલ લઈ કાંઈ બીજા દેશમાં ગયા ત્યાં પોતાની પાસેના માલ સારો લાલ મેળવી ત્યાંથી મળતા માલને ખરીદી વીશેષ લાલ મેળવવા લાગ્યા તે દેશમાં એવો રીવાજ હતો કે એક રૂપિયાની મીઠાઈ એક મણ મળતી હતી અને ઘડું તો અડધા રૂપિયાના પાંચ શેર મળતા હતા. એક દિવસ સાંજના સમય બજારમાં બંને ગુમાસ્તા ગયા અને વિચાર કરી એકબીજા કહ્યું કે મીઠાઈ ખરીદવી એજ ઠીક છે અને બીજો કહ્યું કે અડધ ઘડું ખરીદવા એજ લાભકારી છે. આ પ્રકારે બંને જણના મત જુદા પડવાથી બંને જણે પોત પોતાની મરજી મુજબ માલ ખરીદી વેચવા શરૂ કર્યો માસની આખર તારીખે હિસાબ કરતાં મીઠાઈ ખરીદનારે ઘણો લાભ મેળવ્યો અને ઘડું અડધ ખરીદનારે એક રૂપિયા પણ પેદા કર્યો નહીં. બ્યારે તેઓ પાછા પોતાના દેશમાં આવ્યા ત્યારે પોતાના શેઠ સોદાગરની પાસે આવી પોતપોતાના જીભાનો હિસાબ આપ્યો, તે વખતે સોદાગરે પુછ્યું કે, સરખા રૂપિયાના વેપારમાં તફાવત બહુ છે તેનું શું કારણ છે ? ગુમાસ્તાએ સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી તેથી સોદાગરે ફરીને પુછ્યું કે મીઠાઈના વેપારમાં એક હજારનો એક માસમાં લાભ મળ્યો અને અડધ ઘડુંમાં એક માસમાં એક રૂપિયા પણ પેદા ન થયો એ ખરેખર નવાઈ જેવું છે. માટે તેનું કારણ જાણવા ચાહું છું. જેણે મીઠાઈ ખરીદી હતી તે ગુમાસ્તે કહ્યું કે તે શહેરના માણસો દરરોજ મીઠાઈજ ખાતા હતા અને અનાજ ખાવાનો મારો થોડો હતો, તેથી તે સ્ત્રીજની ખપત વધારે તે સ્ત્રીજનો વેપાર કરવો એજ યોગ્ય છે, એમ જાણી મીઠાઈજ ખરીદી, તથા તે વેચીને સારો લાભ મેળવ્યો. બીજા ગુમાસ્તાને સોદાગરે પુછ્યું કે, તેં કેમ મીઠાઈ ન ખરીદી અને

(૨૪૦) ખુબીનો ખબનો અને ડહાપણનો દારખાવ.

બહુ અડદ ખરીદ્યા ? ગુમાસ્તે અરજ કરી કે, સાહેબ મેં જાણ્યું કે જો હું મીઠાઈ ખરીદીશ તો મીઠાઈ ખાવા જેવી ચીજ તે તે ખવાઈ જશે તેથી મને ખરાબ આડત પડશે અને શેઠને મોટું નુકસાન થશે એમ ધારી મીઠાઈ ન ખરીદતાં બહુ અડદ ખરીદ્યા પરંતુ તેને ખરીદનારજ કોઈ મળ્યું નહીં જેમ તેમ કરી પૈસા બંધ બેસાડ્યા સોદાગરે સઘળી હકીકત જાણી મીઠાઈ ખરીદનાર ગુમાસ્તાને સાબાસી આપી સારું ધનામ બદલ્યું અને બીજા ગુમાસ્તે કહ્યું કે, આજથી તારો પગાર ઉતરતો છે. આ પ્રમાણે કહી લવાર બોલ્યો કે, હજુર આવી તે સોદાગરના બંને ગુમાસ્તા પૈકી જે સમય વિચારી કામમાં હુશીયાર રહ્યો તેજ આખર સુધી પામ્યા, અને સમયનો વિચાર કર્યા વિના બીજા ગુમાસ્તાએ બધી મહેનત સાથે કર્યું છતાં ઘેર બેસવાનો વખત આવ્યો માટે ગરીબ પરવર, પ્રથમથીજ વિચાર કરી ચાલવું એજ ઉત્તમ છે નહીં તો પ્રથમથીજ હું આપને કહેવત કહી ચુક્યો છું કે, કાગડો હંસની ચાલ ચાલવા ગયો તો પોતાની ચાલ ભુલી ગયો. લવાર બોલ્યો કે જી હજુર, એક જગ્યાએ એક કાગડો બેઠો હતો તે વખતે એક હંસ ઉડતો ઉડતો જતો હતો તેને જોઈ કાગડે વિચાર્યું કે હું પણ એના સમાન ઉતિવડે ઉડું. એમ વિચારી કાગડે પણ પોતાની પાંખો હંસની પેઠે ફેલાવી ફેલાવી હંસના પાછળ પાછળ ઉડવું શરૂ કર્યું સહુકોના જાણવામાં છે કે, હંસ અકદમ એક વખતમાં ઉડી સેંકડો ગાઉસુધી વિસામો ખાધા વગર જઈ શકે છે, જેથી હંસ તો બેઘડકપણે આકાશ પંથને ઓલવતો ચાલ્યો જતો હતો, પણ કાગડો તો થોડાક સુધી તેના સાથે ઝપાટાબંધ રહ્યો; પરંતુ આમજ તેની ઝડપથી ઉડવા જેવી તાકાત રહી નહીં; તદ્દપી મમતનો માર્યો ઉડવા લાગ્યો પણ આખરે થાકીને બેહાલપણે

જમીન ઉપર પડ્યો અને હોસ પણ રડી નડી, કેટલીક વખતે ભાન
ઠેકાણે આવ્યું અને ઉડવા ક્યું પણ હંસની ચાત્ર શીખતાં પોતાની
ચાલ ભુલી ગયો. ઉડાયું નહીં તેથી એક જગ્યાએ ચુપચાપપણે પ-
ડ્યો પડ્યો પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો એટલામાં વગડામાં એક બીલા-
ડી આવી તેણીએ તે કાગડને પકડી લઈ મારી પોતાના પંડને પો-
ખ્યો, બાદશાહ ફલક પનાહ, જે એ કાગડો હંસની ચાલની બરા-
બરી કરત નહીં તો વગર મોતે મરણનો વખન આવત નહીં. માટે
મનુષ્ય માત્રને અવસ્ય જાણવું જોઈએ કે પોતાની આદત-દેવ બરાબર
કરતી નહીં અને હૃદયી વધારે કોઈ પણ કામમાં કોઈની બરાબરી
કરતી નહીં તોજ સુખ પામે એમ વિચારી હું ખોટાઈનો ફકિ ન
રાખતાં હાથે કામ સાંચું છું.

આવું જવારનું બોલવું સાંજળી શાહ ધણેજ ખુશી થયો અને
તેની સમજ માટે તારીફ કરી મીઝીની જગ્યા ધનાયત કરી.

ભાગ દસમો,

વારતા ૯૪ મી.

ગજેપકુ ગુલામડી.

જુઠે ટકે જરીવાર, પાર ન પહોંચે પ્રીતિ નર.

વિદ્યાગેરી.

એક સમય કોઈ એક ગજેપકુ ગુલામડી એક ગૃહસ્થને ગળે
પકડી કે મારા ઉપર જળાતકારપણું વાપરી મારી લાજ ભુરી માટે
દરબારમાં ફરીયાદ કરી તને પુરેપુરી શિક્ષા અપાવું એમ કહી બાદ-
શાહ હજુર જઈ ઉપરની મતલબ પ્રમાણે ફરીયાદ કરી તેથી તે ગૃ-
હસ્થને બોલાવી તપાસ ચલાવી, પરંતુ ગૃહસ્થની વર્તણૂક ઉચ પ્ર-

(૨૪૨) ખુબ્બીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

હારની જથ્થાઈ જેથી ફરીમાદીને કશું કે, તારી ફરીમાદ ખરોખર છે, માત્ર મને તારી ચતુરાઈ જોવાની ઉત્કંઠા છે તે કારણ માટે એક ગમ્મત કરવા ચાલુંધું કે આ સોયમાં તું દોરો પરોવી આ માલની અંદર એક બુટો ભરી આપ પછી તારી ફરીમાદનો નિકાલ લાવું છું એમ કહી શાહે સોય ચપટીમાં પકડી દોરો સ્ત્રીના હાથમાં આપી પરોવવા ફરમાવ્યું, પણ ને સોયને ચપટીમાં ફેરવવા ત્રાગ્યો તેથી સ્ત્રી બોલી કે જહાંપનાહ ! સોય ફેરવવી બંધ રાખો તો મારાથી દોરો પરોવાય નહીં તો પરોવા શક્તિમાન નથી આવું તે સ્ત્રીનું બોલવું સાંભળી શાહે કશું કે વાહ ? જરા સોયને ફેરવું છું તેમાં દોરો પરોવતા આશક્ત છે. ત્યારે તેના ઉપર ન્યારે આ ગૃહસ્થે બળાત્કાર વાપર્યો હશે તે વખતે તે ધડ પછાડા કર્યામાં ખામી નહીં રાખી હોય; છતાં એ પોતાની વાસના શી રીતે પુરણ કરી શક્યો ? માટે સોય દોરાના દાખત્રાથીજ સામેતી થાય છે કે શાંત પણે રહી હર્ષિત ત્યારેજ આ ગૃહસ્થની ધારણા પાર પડી હશે તો તેણે બળાત્કાર વાપર્યો એમ કહેવાયજ નહીં; ખરેજ આ આખર-હારની આખર ઉપર હુમલો કરવા તથા કોઈ પણ પ્રકારની બદ-દાનતને લીધે કે ધમકી આપી પરાણે પૈસા ઓઠાવવાને લીધે આ પેચ અમલમાં આણેલ છે જેથી તું સખત શિક્ષાને પાત્ર છે; તદ્દપિ સહેમ નજરને લીધે ૧૮ માસના કેદખાનાની સજા ફરમાવું છું.

આવો શાહનો કુકમ સાંભળી દુષ્ટ રંગ બહુજ રડવા લાગી પરંતુ વગર ભાડાની કાટડીમાં સરકારી માણસોના માન સાથે તેને ઓઠલાની દીધી.

વારતા હપ મી.

તરનારો પાણીમાંજ ડુબી મરે.

સહુ સહુના દુઃખને રડે પર દુખે રડે ન કાય. ગીરધર.
એક વખત અકબરશાહ રાત્રિએ નગર ચર્ચા જોવા નીકળ્યો હતો તે વખતે જમુના કિનારા ઉપર ત્રણ સ્ત્રીઓને રડતાં દીડી તેથી ત્યાં જઈ તેઓને શાહે પુછ્યું કે તમે શા માટે રડો છો ? તે કહેવામાં કશી અડચણના હોય તો મને કહો આ પ્રમાણે જ્યારે આવાચક વીરનું બોલવું સાંભળ્યું ત્યારે સ્ત્રીઓએ આંખ ઉઘાડી જોયું તો કોઈ સાહસીક દેવાંસી નરને નિહાળ્યો જટ હાથ જોડી ચરણમાં નમી પહેલી બોલી કે મારા ધણી આ જમુના નદીના પેલે પાર ખેતીનું કામ કરે છે તેથી દરરોજ તરીને પેલેપાર જાય છે અને આવે છે પણ કોકને કોક દિવસે તરનારો પાણીમાંજ ડુબી મરે તેથી હું રડું છું બીજી સ્ત્રીને રડવાનું કારણ પુછ્યું ત્યારે તે બોલી કે મારો ધણી રોજ ચોરી કરવા જાય છે જેથી કોકને કોક દિવસ પકડાશે તો છુરા લાલ થશે; કેમકે પોતાની જાળમાંજ પોતે ફસાઈ પડે છે. જેથી હું રડું છું ત્રીજીને રડવાનું કારણ પુછ્યું ત્યારે તે બોલી કે મારો ધણી ન્હાતી ઉમરનો છે, જેથી માંડે યૌવન એજે જાય છે, તેથી રડું છું આ પ્રમાણે ત્રણેનું કારણ સાંભળી પોતાના કાર્યમાં પ્રવર્ત્યા અને વિચાર્યું કે ક્યારે કવિ ગંગ આવે અને ઉક્ત પ્રકારની બાળત વિવુ પ્રખ કહે. જ્યારે ગંગકવિ આવ્યો ત્યારે શાહે કહ્યું કે ત્રણ સ્ત્રીઓ રાત્રિએ શા માટે રાતી હતી ? આ પ્રમાણેના પ્રશ્ન સાંભળી વરદાઈ કવિગંગ બોલ્યો કે—
નદી પાર ખેતી કરે, અર પરવર ચોરી જાય;
બાલે કંથડી કામની; (મહ) તીનું છુરી બહાય.

મારતા ૯૧ મી.

ઉત્તમ શોધક આગળે, રહે શું સુખ પદાર્થ ? મીરાંબાઈ

એક સમય કોઈ એક સ્ત્રીએ શાહ આગળ બાપી ફરીયાદ કરી કે મોટા કુવાવાળા મ્હોલાના રહેનાર સૈયદ કુમુખુદીન અમીરઅલીએ જખરદસ્ત બલાતકારથી મારી આખર લીધી માટે અદલ ઇન્સાફી શહેનશાહના નેક રાજ્યમાં એવા જુલમગારોને નશિયત મળવી ઘટે છે. આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીની ફરિયાદ સાંભળી શાહે ચપરાસી મોકલી તરત તે સૈયદને બોલાવી પુછ્યું કે—આ સ્ત્રી ઉપર તમેએ બલાતકાર ગુજાર્યો છે, એવી અરજ મારા રખત રોશન થઈ છે, તે વિષે તમારું શું કહેવું છે ? સૈયદે હાથ નેડી જણાવ્યું કે બાદશાહે આલી હું તો એ વાતમાં કશું પણ જાણતો નથી. તેમ આ સ્ત્રી કોણ છે ? અથવા તેણીએ શા કારણને લીધે આવું નાહક ખોટું તહોમત મૂક્યું ? તે વિષે પણ કોઈ કહી શકતો નથી. પછી તો હજુરની ધ્યાનમાં આવે તે ખરું આ પ્રમાણે સૈયદનું બોલવું સાંભળી શાહે તેના મ્હેરા, વાકય અને એજા ઉપરથી વિચાર્યું કે—સૈયદે આ સ્ત્રી ઉપર બલાતકાર ગુજાર્યો હોય એ વાત તદત અસંભવિત જણાય છે, તદ્દપિ ઇન્સાફ માં બારીકથી વાપરવાની જરૂર છે એમ વિચારી સૈયદને કહ્યું કે—તમારું કહેવું સમજ્યો; પરંતુ મારા ધારવા પ્રમાણે તમે દોષિત છો માટે ૧૫ રૂપીઆ એ સ્ત્રીને આપી આ ફરિયાદને બંધ પાડો એમાંજ ફાયદો છે. નહીં તો ફાકટ ફજેત થશે.

આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી સૈયદે તે સ્ત્રીને ૧૫ રૂપીઆ આપ્યા એટલે તે સ્ત્રીને રાજ આપી. ત્યારબાદ સૈયદને ફરમાન કર્યું કે જાઓ તમે એ રૂપીઆ તે સ્ત્રી પાસેથી પાછા લઈ આવો. આવો હુકમ થતાં સૈયદ તે સ્ત્રીની પાછળ ગયો અને સ્ત્રીના પાસેથી રૂપિઆ

પાછા લેવા ધણી તકરાર કરી તથા બળાત્કારપણાથી ડુટાવી લેવા પણુ યત્ન ચલાવ્યો; તદ્દપિ કશું વળ્યું નહીં અને તે સ્ત્રી ઉલટી બાદશાહના હજુર આવી ફરી અરજ ગુજારી કે—મરીમ પરવર ! આપે આ બદમાસ કનેથી રૂપીઆ મને અપાવ્યા છે, તે પાછા છીનવી લેવા માટે ફેટલો બધો જીલમ ગુજાર્યો શાહે પુછ્યું કે તે રૂપીઆ આપ્યા કે નહીં ? સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે શિરતાજ ! એની શું મગદુર છે કે, મારી પાસેથી પાછા લઇ શકે ! આ પ્રમાણે તેનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે—જ્યારે આ સખસ તારી પાસેથી આટલા રૂપિયા બલાત્કાર વાપર્યા છતાં પણ ન લઇ શક્યો તો પછી બલાત્કાર વાપરી તારી આબરૂ શી રીતે લઇ શક્યો હશે તે ખરેખર વિચારવા જેવું છે માટે સિદ્ધ થાય છે કે જો તારી સાથે કદાચ આણે સોખત કરી હોય; તોપણ તારી રાજપાથીજ થએલી હોવી જોઈએ, પરંતુ હવે કાંઈ અણુબનાવ થવાથી આડે રસ્તે તેને સખ આપવા પગલાં ભર્યા છે માટે એના પાછા આપી દે અને કચેરીને નાહક તસ્દી આપી તે બદલ પણ રૂપિયા આપ, નહીં તો ૩ માસની સખત મજુરી સાથે તુરંગખાનાની સખ બોગવ, આવો હુકમ થતાં પેંતજ હુટ સ્ત્રી થરથર કંપવા લાગી અને પોતાના પાપનો પશ્ચાતાપ કરી પણ રૂપિયા ઉત્તરા દંડમાં આપી પોતાના ધરનો રસ્તો લાધો.

વારતા ૯૭ મી.

લોલચ જુરી.

“ જરી જુઠ બોલન લોલ વશ થઇ ટેક નહીં વજ જવતાં ”

એક તપસ્વિ દરીઆ કિનારા ઉપર બાર વર્ષની અવધની અમરકળ મેળવવા પુષ્કળ તપચર્યા કરતો હતો. તેને તપચર્યા કરતાં કરતાં સાડા અગ્યાર વરસ થયાં, તે વખતે કિનારે વૃક્ષમાં વસતા

(૨૪૬) ખુબીને ખખનો અને ડહાપણનો દારવાવ.

સેતાને તે તપસીનું સત જોઈ વિચાર્યું કે આનું મન સંસારના પ્રપંચી કામોથી કિંવા દુષ્ટ વિકારોથી દુર થયું છે કે નહીં ? માટે પરીખો તો કરવી જોઈએ, એમ વિચારી તે સેતાને કાગડાનું રૂપ ધારણ કરી જે વક્ષ નિચે તપસ્વી તપશ્ચર્યા કરતો હતો, તે ઝાડ ઉપર ધણા વખતથી હંસને હંશિની રહેતાં હતાં, તે પૈકી હંસરાય કરવા ગયેલો હતો અને હંશિની ત્યાં બેઠેલી હતી તેના માળામાંજ કાગડો જઈ બેઠો જ્યારે હંસ ઘેર આવ્યો અને કાગડાને પોતાના મકાનમાં બેઠેલો દીકો, તેથી તેને પુછ્યું કે—તું મારા મકાનમાં કેમ બેઠો છે ચાલતો થા અહીંથી કહાડનાર કાણ છે ? આવું કાગડાનું બોલવું સાબળી હંસને ધણાજ ગુસ્સો આવ્યા અને ખન્ને જાણની વચ્ચે ભારે તકરાર થતી. છેવટે હંસે વિચાર્યું કે આખર કાગડાની જાત નીચ છે જેથી એની સાથે વિશેષ બોલવું એ મારા જીવણને કલંકીત કરનાર છે માટે અદલ ધન્સારી દિક્ષી પતી સહેનશાહ અકબરશાહ હજુરમાં જઈ અરજ ગુજારૂં તો આ નીચને યોગ્ય શિક્ષા આપી મને મારી હંસની તથા મકાન અને ખચ્ચાં સ્વાધીન કરી આપશો આવા વિચારથી અકબરશાહની હજુર જઈ પોતાની સર્વ હકીકત રોશન કરી તેથી બાદશાહ આલી જહાં એ તે કાગડાને બોલી મંગવવા હુકમ કર્યો હંસ બાદશાહ અગાડી ફરીયાદ કરવા ગયો છે એવું કાગડાનું રૂપ ધારણ કરનાર સેતાનની સમજમાં આવ્યું ભારે કાક કાક શબ્દ પોકારવા લાગ્યો જેથી જ્યાં ત્યાંથી સેંકડો કાગડા ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને પુછવા લાગ્યો કે—કેમ શું કામના માટે બોલવવાની જરૂર પડી કાગડો બોલ્યો કે ભાઈ આજે તમોને ધણા અગત્યના કામ સારૂ બોલાવેલ છે કે આ હંસિનીના હંસે મારા ઉપર અકબરશાહ અગાડી ફરીયાદ કરી છે તેથી ત્યાં મને પણ તેડુ થશેજ માટે તમો સહજાએ

એટલીજ શક્તિ આપવી કે એ હસિની આ કાગડાની વડુ છે અને એની સાથે જમારે તે પરપૂરો હતો ત્યારે અમે સધળા જનમાં ગયા હતા. તેથી કહી શકીએ છીએ કે આ હસિનીએ અને એ મકાન તથા ખચ્ચાં વગેરે આનાજ છે જે તમે મારી આ મારી વખતે આટલી તરફદારી-પક્ષ કરશે તો, એક મહા; ખતાવીશ કે તે એક મહાના સુધી તમારે ખાવાનું ચાલશે, આ પ્રમાણે કાગડાનું બોલવું સાંભળી સર્વ કાગડાઓએ તે મહાંની લાલચને લીધે કાગડાના કહેવા પ્રમાણે કબુલ કર્યું પછી પેલા કાગડાએ સેતાને તપસ્વીને જઈ કહ્યું કે તમે ધણી મુદતથી તપશ્ચર્યા કર્યા કરો છો; છતાં હજી કશી ઇષ્ટ સિદ્ધિ થઈ નથી માટે જે જરા માંડે કહ્યું માનો તો જે માટે સાડા એઝ્યાર વરષથી મહા દુઃખ વેડો છો તેજ ધારેલી વસ્તુ-સુંદર અમર ફળ લાગ્યો છું તે તમેને આપુ, એમ કહી અમરફળ દેખાડ્યું એટલે તપાસી તો તપથી લાલચને વશ થયો અને કહેવા લાગ્યો કે; શું કહેવા માગો છો તમે જે કહેશો તે હું કરવા કબુલ છું આ પ્રમાણે તપસીનું બોલવું સાંભળી સેતાને વિચાર્યું કે લોટમાં પાણી તો પડ્યું લાલચમાં લપટાયા, અહા યોગી, જતી અપધુત, સન્યાસી ઉદાસી અને મહાત્માઓ અરે ! ઇંદ્રાદિક પણ લોભની ઝપટમાં લપટાઈ ગયા છે લોભ એજ પાપનું મૂળ છે લોભ એજ સર્વ કર્મ ધર્મ અને શરમનું સત્તાનાશ વાળનાર છે લોભ એજ મિત્રતા સગાં સહોદર તથા પુત્ર પૌત્રાદિઓમાં વિરોધ કિંવા કાપાકાપી કરનાર છે લોભ એજ સદગુણ અને પ્રતિષ્ઠાની હાની કરનાર છે વિશેષ શું કહેવું પણ લોભ પ્રતિષ્ઠાની હાની કરનાર છે જે એ દુષ્ટ લોભના ઝપટાથી ખચ્ચો છે તેજ જગતને વંદન પુજન કરવા યોગ્ય અને અન્યવાદને પામે છે.

(૨૪૮) પુખ્તીનો ખળનો અને કઠાપણનો ફરિયાવ.

તદનંતર તપશ્વી પ્રસ તે કાગડપ સેતાને કહ્યું કે હું એટલુંજ કહેવા માગુ છું કે બાદશાહની હજુરમાં તમારે કહેવું કે હું સાડા અઘાર વર્ષથી જે વૃક્ષ રહું છું તે વૃક્ષ ઉપર કાગડો આ હંસિની સહિત સદા રહે છે એમ નિરંતર જોઉં છું તથા મકાન બગ્યાં વગેરે એનાંજ છે અને આ હંસ માંડે ઘર તથા સ્ત્રી છે એવો દાવો ધરાવે છે પણ તે તદ્દન ખોટો છે; કેમકે સાડા અઘીયાર વરસની મુદતમાં તો મેં એ હંસને તે વૃક્ષ ઉપર આવેલો કાંઈ વખત દીઠો નથી જસ એટલુંજ કહેવું. કાગડાનું આ પ્રમાણે ખોલવું સાંભળી તપશ્વીએ તેના કહેવા પ્રમાણેજ અમરકાંઠાની આશાએ હા પાડી કેટલેક વખતે બાદશાહનો મોકલેલો અમલદાર આવી પહોંચ્યો અને દિલ્લીપતી જર્હાપનાદનો હુકમ તે કાગડાને સાંભળાવ્યો જેથી તે કાગડો તથા કાગડા મંડળ શાહની હજુરમાં જવા રવાના થઈ હુંક મુદતમાં દિલ્લીપતી હજુર જઈ પહોંચ્યા. ન્યારે અકબરશાહે કાગડાને પુછ્યું કે આ હંસના ઘરખારનો તું જખરાઈથી ધણી થઈ પડ્યો છે એવીજ ફરીયાદ બારા હજુર થઈ છે તે વિષે તારું શું કહેવું છે કાગડે કહ્યું કે હજુર આવી આલમશાહ હું જખરાઈથી મારા ઘરનો ધણી થઈ પડ્યા માગે છે, જે હું આ વાત ખોટી કહેતો હોઉં તો મારી પાસે આખી ન્યાત સાક્ષિદાર છે, જેથી તેની ગવાહી—સાક્ષી લઈ દરકાશત કરો, શાહે તે કાગડાઓની સાક્ષી લીધી તો દરેકનું એજ પ્રમાણે કહેવું થયું કે આ હંસણી એની વહુ છે કેમકે અમે સંધ્યા એની જાનમાં ગયા હતા, જેથી હીમ્મતથી કહી શકીએ છીએ કે એ ઘર કાગડાનું છે અને હંસ જુઠો છે શાહે આ જુબાની સાંભળી હંસને કહ્યું કે આખી ન્યાત એની તરફેણમાં સાક્ષી આપે છે માટે હવે તારી પાસે બીજો કંઈ પુરાવો છે, કે નહીં ? હંસ બોલ્યો

કેનેક ન્યાયી ખુદા સત્યનો બેલી છે ! એ કાગડાઓ સાક્ષી પુરે છે તેમાં નવાઇ જેવું શું છે ? કેમકે એ પ્રતિવાદીના ન્યાતના છે જેથી એની શરમને લાવે કે, પોતાની ન્યાતની મુજબ હોયી રહે એવા જાતિ અભિમાનને લીધે એની તરફદારી કરેજ માઇ તેના તરફદારીઓની સાક્ષી ઉપર નામદારને વજન રાખવા જેવું નથી જો એની પાસે બીજા પુરાવા હોય તો તે પુછો; શાહે કાગડાને ફરી પુછ્યું કે, તે સાક્ષીદારો કરતાં બીજા કાઇ પ્રમાણિક સાક્ષીદાર છે ? ' કાગડે જવાબ્યું કે હાજી હજુર ! તેજ કાડના નીચે એક તપસ્વી સાડા અગીયાર વરસથી તપસ્યા કરે છે તેને બોલાવી મારા કહેવા વીશેની તપાંસ કરો આ પ્રમાણે કાગડાનું બોલવું સાંભળી હંસે પણ તે તપસ્વી માટે ઉચ્ચ અભિપ્રાય દરશાવ્યો અને શાહને પણ ખાત્રી થોવ્યે સાક્ષી જણાવી કેમકે તે ત્યાશું તપસ્વી કદી જુહું બોલનાર નથી. શાથી કે તેને કાઇની તરફદારી મોહ મમતા કે મોઝાઇ લોભની આશા નથી, જેથી નિરાશવંત ધર્માત્મા જે હશે તે સત્યરૂપ કહીજ દેશે એમ વિચારી તે તપસ્વીને બોલાવી લાવવા તેડવા મોકલ્યો અને તે તેડાગર જઇ તપસ્વીને બોલાવી લાવ્યો. શાહે તપસ્વીને પુછ્યું કે મહાત્મા આ કાગ અને હંસના મુકદમામાં-કેશમાં આપ શું માહેત-ગારી ધરાવો છો ? તથા આ કચેરીમાં રજુ છે તે હંસણી તથા બન્ન્યાં કાગના છે કે હંસના ? તપસવી બોલ્યો કે રહ્યતના રક્ષક ! આપ સદા આનંદ રહો ! આ કેશમાં હું એટલું જાણું છું કે, આ સ્ત્રી આ કાગડાની છે. તથા તે ધર બન્ન્યાં પણ કાગડાનાંજ છે, કેમકે સાડા અગ્યાર વર્ષથી દરિયા કિનારે જે કાડ ઉપર આ કાગ રહે છે, તે કાડ તમે તપ કરે છું. તેથી આ કાગનેજ દેખું છું, પણ આ મેં ત્યાં કાઇ વખત જોયો નથી, ' આ પ્રમાણે તપસ્વીની સાક્ષી

(૨૫૦) ખુબીનો ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

પડેલી જોઈ હંસ તો ખીચારો છુપ થઈ ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, 'અરે ! આ સંતમાં પણ કળિયુગે પ્રવેશ કર્યો ! ઉત્તમ પક્ષી તથા સત્યપણે સાક્ષી ન પુરતા દુષ્ટાત્માં જે નીચ પક્ષી કાગડો તથા સ્વર્ણ પારકા માણને બચાવી પડનારે તેની તરફદારી કરી ! જે પ્રતીતિ થાય છે કે દુષ્ટ કાગડે કોઈ પ્રકારની આને લાલચ આપી હશે તેથી લાલચ બુદ્ધી બલાયન ફંદમાં ફસાવવાથી પોતાની સત્યમેવ જયતે એ વાક્યને શું જગત નિયંતા બુદ્ધ કરશે ? જ્યારે સદગૃહસ્થ ના વાક્યો બુદ્ધા થશે શા મારી સ્ત્રી ઘર અને બાલ-બચ્ચાં જશે તો કુરબાન છે એમ વિચારી મુંગે મોઢે ઉભા થઈ રહ્યા અને તે હંસીની તથા બચ્ચાં ઘર માત્ર મતા કાગડાને સોંપી ત્યાર પછી કાગડો કચેરી બહાર નીકળ્યો એટલે બીજા સર્વ કાગડાએ કહ્યું કે લાઇ ! હવે તે મડદું બતાવ કે, કંઈ જગોએ છે ? કાગડો બોલ્યો કે મુરખાઓ ! જે મડદું હોત તો તમને શું કરવા બતાવત શું મને બેઠે બેઠે મહિના સુધી ખાઈ આનંદમાં દિવસ ગાળતા નહોતા આવડતા ? માટે ચાલ્યા જાઓ સીધે રસ્તે નડી તો અકબર શાહની કચેરીમાં ખોટી શાક્ષી પુરનારની શી વહે થાય છે તે તમોને ખબર નડી હોય આતો ફક્ત તમારું પ્રમાણિકપણું અખેચરી ઠગ જાત કહેવાય છે તે છેતરાય છે કે નડી ? તે જાણવાજ આટલી ખટપટ ચલાવી છે. આ પ્રમાણે સેતાન કાગડાનું બોલવું સાંભળી કાગમંડળ રસ્તો માપી ગયું પછી તપસ્વી મહારાજ પણ આવી તે કાગડાને કહેવા લાગ્યો કે તમારી સરત પ્રમાણે કામ બજાવ્યું છે માટે હવે અમરફળ આપો ' કાગડો બોલ્યો કે-મહારાજ આંખો બંધ કરો અને મોઢું ખુલ્લું રાખો ' તપસ્વીએ તેના કહેવા પ્રમાણે કર્યું એટલે કાગડે વિષ્ટા લાવી તેના મોંમાં મુકી બોલ્યો કે ' હવે મોઢું ચલાવો ' જ્યારે

તપસ્વીએ મોઢું ચણાવવા માંડ્યું કે થુ થુ અરે ! આ શું માઢામાં નાખ્યું છે ? કાગડો બોલ્યો કે ' એ તો બુઢું બોલનાર અને લાલચમાં લપટાઇ સલ છોડનારના મોંમાં જે મુકવું ઘટે તેજ મુક્યું છે; કેમકે બુઢું બોલનાર કે સલ છોડનારના મુખમાં વિષ્ટાજ નાંખવી ગોઝ છે, લાલચમાં લપટાઇ તને જરા વિચાર ન આવ્યો કે બુઢું બોલવાથી ધર્મ, કર્મ તપશ્ચર્યા, વ્રત નિયમનો નાશ થાય છે ! ક્યાં હું અને ક્યાં એ હંસ; છતાં કેવળ ખોટા કામમાં ખોટી સાક્ષી આપી અનચારને પુષ્ટ કરવા મદદ આપી, પણ પોતાનો ધર્મ શો છે ? તે તરફ બીલકુલ લક્ષ આપ્યું નથી ધીકકાર છે તારી તપશ્ચર્યા અને મનોવૃત્તિને, હું તો તારી દ્રઢવૃત્તિને જોવા ચહું છું અને જ દુષ્ટાત્મા તું તો ઉલય બ્રષ્ટ થયો છે, જેથી તારા પાપનો પત્રાતાપ કર. આ પ્રમાણે શીટકાર વચનો કહી હંસને બોલાવી હંસની, અચ્ચાં અને ધરખાર સુંપરત કર્યો તથા પોતપોતાની સ્વેચ્છા પ્રમાણે કરવા વિચારવા લાગ્યો અને હંસ પણ પોતાના સ્થાનકે ગયો.

વારતા ૯૮ મી.

જાત વિના ભાત પડે નહિ.

જેસી કારી કાંબરી ચઢે ન દુબે રંગ.

ત્રંદશતશદ્ધ.

એક દિવસ અકબર શાહે પોતાના બહાદુર ગુલામને પુછ્યું કેમ બંદાલા અઘનાજ તું સાચે સાચું બોલ, કે દુનિયાની કાંઈ પણ ચીજની ઇચ્છા તને બાકી રહી છે આવું નામવરનું બોલવું સાંભળી ગુલામ બોલ્યો કે—જો જહાંપનાહ સરવ મારા મનની ઉમેદ આપ નામવરે પુરી પાડી છે, પણ એક બાકી રહે છે માટે હજુર હુકમ આપો તો રોશન કરે આ પ્રમાણે ગુલામનું બોલવું સાંભળી શાહે ખુશીથી કહ્યું કે મારા ખ્યાલ જન ? તું ખુશીથી જે બાકી રહ્યું હોય.

(૨૫૨) ખુખીનો ખખનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.

તે માગી લે હું આપવા કબુલ કરું છું આવો શાહનો સવાલ થતાં
ગુલામ બોલ્યો કે સરકાર હું કો દીવસ નાશી ગયો નથી માટે તે
ઉમેદ મારા મનમાં બાકી રહી છે આવું ગુલામપદને છાજતું બોલવું
સાંભળી પોતાનું વચન પાળવા કહ્યું કે હીક જે તારી ઉમેદ છે તે
ચુરી કર પછી ગુલામ ત્યાંથી નાશી પોતાના એક દોસ્તના ઘરમાં
સંતાઈ રહ્યો; બહાલા ગુલામનો વિયોગ થયો જેથી બાદશાહ ઘણો
જ એવેન થઈ ગયો અને હજુરીયાઓને હુકમ કર્યો કે અહીયાજ
ન્યાં હોય ત્યાંથી શોધી મંગાવી મારી પાસે લાવો પછી હજુર-મ
સ્થાનો અને કારભારી વગેરે તેને મનાવવા ગયા, પણ ગુલામભા-
ઈએ તો ઉંહુ ઉંહુજ કરેયા કરયું, મનાવા જનારાઓએ બહુજ તેને
આજીજીથી યોગ્ય શુકનો કહ્યા પણ કોઈનું કહેવું તેણે ધ્યાનમાં લીધું
નહી તેથી થાકીને છેવટે પાછા આવ્યા; પરંતુ શાહ તો જેમ જેમ
વધારે વખત થતો ગયો તેમ તેમ તેના વિયોગથી બહુજ આકુળ
વ્યાકુળ થયો અને ખાસ મંડળને હુકમ કર્યો કે-જે અહીયાજ મના-
વી લાવે શને અમુક દીરાનો હાર આપું આવું તોહનું બોલવું સાં-
ભળી ખીજ તો કોઈએ હા પાડી નહી, પણ શાણા ખીરખલે કહ્યું
કે ખાવિંદ ! મનાવી લાવું છું જરા પણ અકળતા નહી એમ કહી
તે શેકામ ન્યાં હતો ત્યાં ગયો અને બોલ્યા ચાલ્યા વગર જતાં
વાંત લાત મુકીઓની ગરમા ગરમ મીઠાઈ ચખાડવા માંડી જેથી ગુ-
લામ ગભરાઈ બોલ્યો કે, મહેરબાન ! મને શા સાર મારો છો. હું
ક્યાં આપની સાથે આવવા ના પાડું છું ખીરખલે કહ્યું કે ત્યારે થા
ઝટપટ આગળ એટલું કહેતાં તો તુરત તે અહીયાજ ગુલામ આગળ
થયો અને શાહના હજુર લાવી ખડો કર્યો તેને બોધ પ્રેમધેતો શાહ
એકદમ ઉભો થઈને બેઠી પડ્યો અને પુછ્યું કે બહાલા અહીયાજ ?

તુને ખીરખમ શું ફરેય દેધને મનાવી લાગ્યો ? તે મને જણાવ અહીં
યાજે જણાવ્યું કે ખીરખલજીએ તો મને મળુને છત્રી શેરજ ખોલ્યા
ચાલ્યા વગર કરવા માંડ્યો તેથી મેં જાણ્યું કે હું જવાની હા નહી
પાડું તો મારા હમણા ને હમણાંજ પ્રાણ કહાડી નાંખશે માટે તુરત
આવવાની કબુલત આપી આવું અહીંયાજનું ખોલવું સાંભળી શાહ
ખીરખલની વિચિત્રતા જોઈ એટલો તો ખુશી થયો કે તેને અમુલ્ય
હીરાનો દાર ધનાયત કરી દીધો.

વારતા ૯૯ મી.

સીપાઇ રૂપ શીશી.

પ્યારા વારથી રાખવા, ગણે ન પતિવું કહેણ. જીગલ.

અકબર બાદશાહની હજુર એક પુરૂષે આવી અરજ કરી કે—
ખાવિંદ કોઈ જર પુરૂષ મારા ઘરમાં નિરંતર આવે છે એમાં જરા
શક નથી; પરંતુ મેં તેને હજુ સુધી જોયો નથી અને જાણુતો નથી
કે કોણ છે માટે તેને હાથે પકડવા ચાહું છું જેથી આપ નામદાર
હજુર આગ્યો છું, કે તેને કોઈ પણ પ્રકારે પકડી આપવાની યુક્તિ
કરવા કૃપા કરશે તો આપનો મોટો ઉપકાર થશે. શાહે તેની હકી-
કત સાંભળી કહ્યું કે હું એક ઉમદા અતરની શીશી આપું છું તે
લેઈ જા અને તારી ઓરતને સુખદ કરી કહેજે કે આ શીશીમાંથી
જરા પણ અતર વાપરીશ નહી એમ કહી ઉમદા અતરની શીશી
આપી તેને વીદાય કર્યો અને તે સખસે પણ તેજ પ્રમાણે કર્યું.

શાહે તે સખસના ઘરની આસપાસ માણસો ખેસાડી દીધા
અને બલામણુ કરી કે, જે માણસના કપડામાંથી આપેલી શીશીમાં-
ના અતરની ખુસબો આવતી જણાય કે તુરત તેને મારી પાસે
પકડી લાવવો.

(૨૫૪) પુખ્તના ખજાનો અને કહાપણનો દારૂખાન.

જ્યારે પેલો જર પુરુષ ફરીયાદ કરવા જનાર સ્ત્રીની મુલાકાત લેવા આવ્યો ત્યારે તે સ્ત્રીએ પોતાના ઘણીએ અનામત તરીકે સોંપેલી જે અત્તરની શીશી હતી તેમાંથી અત્તર કહાડી પોતાના ચારને છાંટ્યું અને કહ્યું કે, દીલોગ્ગન, મારી આંખની કીડી, આ ઉમદા અત્તરની શીશી મને મારા ધરધણીએ અનામત તરીકે સોંપી ખાસ બલામણુ કરી હતી કે, આમાંથી તું જરા પણ અત્તર વાપરતી નહીં પણ પ્યારા તે બધા માણસની જરા પણ દરકાર ન રાખતાં મેં આપણા ઉપયોગમાં લીધું કેમકે એવી ઉમદા સીજની આપને મળ્યા ન આપું ત્યારે પછી કોને મળ્યાં આપવી હતી ? બલેને ઘણી જે કરનાર હશે તે કરી લેશે તો, તે તમારા માટે સહન કરી લઈશ. આવા અત્યંત ખારની વારતા સાંભળી ચાર બોલ્યો કે, શાખાશ છે મારા કાળજની કોર, તારા ખાર ઉપર તો મારો જીવ દુરખાન છે. કેટલોક વખત વીત્યા પછી એશઆરામ કરી તે ચાર પોતાને મારગે પડ્યો એટલે પેલા અત્તરની ભમક રાજના સેવકોને આવી તેથી તે જર પુરુષને એકદમ પકડી શાહ હજુર લઈ ગયા એટલે શાહે સદરહુ ફરીયાદીને બોલાવી કહ્યું કે, તારી કુલટા સ્ત્રીનો આ ચાર છે, કેમકે જે અત્તરની શીશી તે અનામત તરીકે તારી સ્ત્રીને સોંપી હતી છતાં તે શીશીમાંનું અત્તર પોતાના ચારને છાંટ્યું છે તેની ખુસખો તું તપાસી લે એટલે ખાત્રી થશે અને ઘેર જઈ સ્ત્રી પાસેથી તે અત્તરની શીશી માગી તપાસીશ એટલે એથી પણ વિશેષ ખાત્રી થશે. આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી તપાસ કર્યો તો તેજ પ્રમાણે જણાયું.

ભાગ અગીયારમો.

વારતા ૧૦૦ મી.

હજુર ગાય નહીં પણ બેલ.

સહુને વહાલું સર્વદા, નીજ સ્તુતિ માન વચન;

બુઝો નામ જગ શત્રુ પણ, સુશ્રી પાસે સુખ મન.

નગરકર.

દીલ ખુશ કરવા રાખેલા હાસ્યસમ પુષ્ટી કરનારા મરકરા ગ-
વધ્યાઓને શાહે કહ્યું કે, આ સમય કંઈ ગાય તો દીક, ગવધ્યે
જવાબ દીધો કે, હજુર ગાય નહીં પણ બેલ. ફરીથી બાદશાહે કહ્યું
કે, અરે કાંઈક ગાયન બેલ. ત્યારે ગવધ્યાએ જવાબ દીધો કે, વાંકા
બીશ રૂપીઆ બેલ. શાહે ચીડાઈને કહ્યું કે, શું હરામખદ છે, ગ-
વધ્યા બેલ્યા કે, સાહેબ હરામખદ તો કાઠી નહીં લઉં આ બલ્યા
સેપ સાંભળી ગુસ્સે થયા અને હુકમ કર્યો કે, હાલના હાલ અડીયાં-
થી નીકળી મારા મુલકની હદ છોડી ખીજી હદમાં જાઓ. આવો ક-
ઠોર હુકમ થયો સાંભળી તે ગવધ્યાઓ સલામ કરી ચાલી નીકળ્યા
અને ત્યાંથી બે ત્રણ ગાઉ છેટે જઈ રાત પડી એટલે પાછા વળી
પોતાના ઘરમાં જઈ ભરાયા. તેઓએ દીવસ ઉઝ્યા પહેલાં શહેર
બહાર જઈ કાંઈ ગુપ્ત સ્થળમાં ભરાઈ રહેતા અને રાતે ઘેર આવતા
આ પ્રમાણે કેટલોક વખત ગાળ્યો. એક વખત દુધવયોગે આ ગ-
વધ્યાઓના ગુપ્ત સ્થળ તરફ જવું અને શાહનું શીકાર કરી પાછું
ફરવું થવાથી ગવધ્યાઓએ શાહને દીઠા તેથી એક ગંજવર વડના
ઝાડ ઉપર ચઢી બેઠા પણ શાહની નજર વેગબેથી તેઓ ઉપર પડી
ચુકી હતી, તેથી તે ધોડો દોડાવતે તેજ વડના ઝાડતળે આવી ગવ-
ધ્યાઓ તરફ બેઠા કહ્યું કે, બદમાસો, તમોને હદપાર જવા હુકમ
કર્યો છતાં અડીયાંજ કેમ ભરાયા ? શાહનું બેલવું સાંભળી હાથનેડી

(૨૫૬) ખુબીનો ખજાનો હાપણનો દરિયાવ.

વિનયું કે, ગરીબ પરવર, આપના હુકમને માથે ચઢાવી ચાલી ની-
કળ્યા અને દેશ દેશ રખાયા; પરંતુ આપનો અમલ ન હોય તેવો
કોઈ દેશ નજરેજ પડ્યો નહીં એટલે છેવટે નિરાશ થઈ હવે આ-
સ્માન તરફનો રસ્તો લીધો છે. આવો ગવણાનો બોલ સાંભળી
શાહ પરમાનંદી થયો અને તેઓનો ગુન્હો માફ કરી પાછા પોતાની
હજુરમાં રાખ્યા.

વારતા ૧૦૧ મી.

કીચો દેશ નીર્લજ.

ઉત્પત્તિ સ્થળની અસર આવે છે સહુમાંજ; સીવીતાબાદ
એક સમય બાદશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે ‘કવિરાય ! પુરવ
પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉત્તર એ ચાર દિશાના પુરવ દેસ, પશ્ચિમ દેસ
દક્ષિણ દેશ અને ઉત્તરખંડ વગેરે નામો પડે છે, પરંતુ તે દેશો પૈકી
કયા દેશના માણસો વિશેષ બેશમાં નિર્લજ હશે ? ખીરખલે કહ્યું કે
જ્યાંપણ પુરવ દેશના માણસો સરવ દેશ કરતાં વિશેષ નિર્લજ
હોય છે, શાહે કહ્યું કે તેમ કેમ ખાત્રી થાય ? ખીરખલ બોલ્યો કે
નામવર ઘોડા સમય પછી તેની ખાત્રી આપીશ.

તદનાંતર ખીરખલે તે ચારે દિશા તરફના દેશની નાયકાઓને
બોલાવી શાહની હજુરમાં રાખી. ફેટલોક વખત ગયા પછી ખીરખલે શા-
હને અરજ કરી કે આપની હજુરમાં ચારે દેશની નાયકાઓ વિદ્યમાન
છે માટે હજુરના પ્રજાનો ખુલાસો મેળવવા મીનલસ ભરવી જોઈએ
એટલે તુરત સંકાનું સમાધાન થઈ આવશે. શાહે તેજ રોજી મીન-
લસ ભરવાનો ઠરાવ કર્યો અને ગાન તાન શરૂ કરાવ્યાં, પાછલી રાતે
શાહે પ્રથમ પશ્ચિમ દિશાની (કાઠિયાવાડ વગેરેની નાયકાઓને
પુછ્યું કે—રાત ફેટલી બાકી રહી હશે ? તેઓએ અદ્ય સાથે જવાબ

દીધો 'મરીબ નિવાજ ! થોડીજ બાકી રહી છે. શાહે પુછ્યું કે શા ઉપરથી થોડી રહી છે એમ કહી શકો છો તેઓએ અરજ કરી કે પથ્વી પતિ ! મારી નયનીનાં મોતી ઠંડાં થયાં છે તેથી બાણું છું કે રાત થોડી રહી છે; કેમકે પરાદીએજ ઠંડી હવા વાગે છે પછી થોડીવાર કેડે દક્ષિણ દેશની નાયકાઓને પુછ્યું તો કે પ્રાતઃકાળ થશે. શાહે પુછ્યું કે શા ઉપરથી કહી શકો છો ? તેઓએ કહ્યું કે 'નામ-વર ! પાન શીકું લાગે છે તેથી. તદનર ઉ ૨ દેશવાળી નાયકાઓને પુછ્યું કે હવે રાત કેટલી બાકી છે ! ત્યારે નાયકાએ જણાવ્યું કે થોડી બાકી રહી છે ? શાહે પુછ્યું શા ઉપરથી જાણો છો ? તેઓએ જવાબ આપ્યો કે ખુદાવિંદા દિવા બતીનું તેજ ઝાંખુ લાગે છે તેથી છેવટે પુરવની નાયકાઓને પુછ્યું કે કહે કેટલી રાત બાકી રહી છે તેઓએ જવાબ આપ્યો કે હજાર / મને જંગલે જવાની હાજત થઈ છે, તેથી બાણું છું કે હવે બહુજ થોડી રાત રહી છે આવું બોલવું સાંભળી શાહેને ખીરબલના બોલની ખાત્રી થઈ અને હુકમ કર્યો કે પુરવ દેશના લોકોને હજારમાં કે મીજલસમાં દાખલ થવા દેવાજ નહી કેમકે એઓ તેવા સ્થળને લાયક નથી.

વારતા ૧૦૨ મી.

ગજા વીના ગજરાજનો ખોરાક પાર ન પડે,

ગજા વીના ગજરાજનો, પાર પડે ન ખોરાક. જમનાખર્ષ

એક વખત અકબરશાહલાહ તથા કુપુરના નામાના ગવૈયાઓના આયનથી બહુજ પ્રસન્ન થયો, તેથી એક મકનોહાથી બક્ષીસ કર્યો મવૈયાઓએ એક વરસ સુધી હાથીણી ખોરાકી પુરી કરી તેમાં તો ખોતાની કેટલી દોલતનો ભોગ અપાઈ ગયો તેથી વીચારવા લાગ્યા કે ભાઈ આ શાહની બક્ષીસનો ખરેખર જીલમી બલા જેવી છે? ને

(૨૫૮) ખુખીનો ખળનો અમવા ડહાપસુનો દરિયાવ.

ચોડા વખત આ હાથી આપણે ત્યાં રહેશે તો છપા છેકરો બસ પીતાં થઈ જશે, પણ કરવું શું એ હાથી વેચી શકીએ, ન તો કોઈને આપી શકીએ અને ન રાખી શકીએ અને ન રાખી શકીએ માટે હવે કાંઈક ફારસ કર્યા શિવાય આ બલામાંથી છટકારો થનાર નથી એમ પીચારી તે હાથીની કાડમાં ઢોલ તંબુર વગેરે લટકાવી છુટો મુકી દીધો એટલે તે હાથી શહેરમાં ધ્રુમતો મરજી મુજબ તોફાન કરવામાં લાગ્યો, તેથી શહેરના લોકો શાહ હજુર જમ અરજ કરી, કે હજુર છુટો કરતો હાથી અમોને બહુ તુકશાન કરે છે અને ધર-માંથી બહાર પણ નિકળવા પામના નથી સાહે હુકમ કર્યો કે તપાસ કરો કે કોનો હાથી છે ? તે સાંભળી સીપાઇઓએ તપાસ કરી હજુ રતે કંઠું કે ખાવિંદ ! એ હાથી કપુર, લાડ ગવઈયાનો છે. સાહે —એને શાહ હજુર બોલાવી લાવ્યા તેઓને બોલાવવા ફરમાવ્યું તેથી ગઈયાઓને શાહ હજુર બોલાવી લાવ્યા, તેઓને બેઠા શાહ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો કે કેમ તમારા હાથીને છુટો મુક્યો છે ? ગવઈયા બોલ્યા કે જહાંપનાહ, વરસ દીવસ સુધી ખાનપાનમાં ખુશી રાખી તેને અમારો સંઘનો હુત્રર શીખવાડી તઈયાર બનાવ્યો, તેથી હવે તેને ઢોલ તંબુર આપી રમ આપી રમ આપી કે મુલક બાદશાહ સરકારનો છે માટે ખુશીથી ફરી ગાનતાનથી અમીરોના મન રંજન કરી તારૂં પણ ગુજરાન કર અને અમોને પણ જે આપવું ઘટે તે આપજે. આ પ્રમાણે ગઈયાઓનું બોલવું સાંભળી શાહને હસવું આવ્યું અને હાથીને પકડી મંગાવી હાથીશાળામાં બંધાવ્યો અને તેના બદલામાં તેમને એડ સારી પેદાશવાળું ગામ બક્ષીસમાં આપ્યું.

ભાગ બારમો.

વારતા ૧૦૩ મી.

પોતાની માને કોઈ ડાકણ કહેતું નથી.

કહી ચાર કાને જશે જાલા, યશે હાની નીચે હશે છોક ઠાલા;
ગઈ જો છ કાને પછી તો તમારી, જશે જીવ લગ્ન યશે ખુખારી.
શરમી.

એક વખત અકબરશાહ અને ખીરખલ રાત્રીના સમયે શહેરની ચર્ચા જોતા ફરતા હતા, તે વખતમાં શાહે કહ્યું કે, ખીરખલ, તમારા હિંદુઓ કરતાં અમારી મુસલમાની જાત સંપીલી સમજી અને શાણી હોય છે એમ કટલાંક કારણો ઉપરથી સમજાય છે. ખીરખલ જોલ્યો કે શહેનશાહજહાન વાચે સકંદર તાલેજમાન, પોતાની માને કોઈ ડાકણ કહેતું નથી તથા પોતાની જુલ અને પારકી અછત કોઈના ધ્યાનમાં આવતી નથી. પરંતુ વાસ્તવીક રીતે વિચારકરી જોશો તો હિંદુ અને હિંદુમાં પણ નંદ હોય તે સમાન શાણી, સમજી અને સંપીલી જાત એકે છેજ નહી. જો કે આપને પરીક્ષાજોયા વિના મનમાં આ વાત ઠરશે નહી; પણ માંડે કહેવું એટલે અંશે ખરું છે, હમણાંજ આપને વખત આવે છે તો બતાવી દઉં છું એમ વાતો કરતાં કરતાં આગળ ચાલ્યા એટલામાં એક વાણીયણ મળી તેને જોઈ ખીરખલે મસ્કરી કરી અને કાંઈ અડપણું પણ કયું, તે વખતે આસપાસ વાણીયાનો મહેલો હતો તેથી ત્યાં જતા આવતા વાણીયાઓએ આ બતાવ નજરોનજર જોયો તેથી તકરાર કે મારા-મારી થવી જોઈએ છતાં પણ વાણીયા તે બાઈને ઉલટું કહેવા લા-ગ્યા કે, બહેન, કંઈ નહી, હશે જો થયું તે થયું પણ સારા માખા-પત્ની દીકરીનું એ કામ છે કે જોલ્યાચાલ્યા વગર દાંતમાં છેડો ધાલી ઘેર જવું. હલકુ માણસ હોય તે ગમેતેમ છેડ કરે, એમ કહી અડ-

(૨૬૦) ખુખીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

પણ કરનારને કશું પણ ન કહેતાં પોતપોતાને માર્ગે ગયા તે જોઈ શાહ બોલ્યો કે, કેવી ઢીલગંડી જાત છે, પોતાની જાતની અને વખતે સગી પણ હશે તે સ્ત્રીની અટકચાળી કરી અને જોયા છતાં પણ કશું બોલી રહ્યા નહીં, તથા પોતપોતાને રસ્તે પડ્યા. ખરેખર ખીલણ અને કીના-ગુસ્સા વગરના ખીલકુલ ખાયલા છે આ પ્રમાણે વાતો કરતા જાય છે, એટલામાં તરકવાડો આવ્યો ત્યાં એક નાણુક બદન નખરાબાજ ખીખી બની ઠણીને જતાં હતાં તેને જોઈ ખીરખલે અડપણું કયું એટલે તો ખીખી ઘણો ગુસ્સો લાગ્યો ખરાડા પાડી લાંબા લાંબા હાથ કરતી બોલવા લાગી કે, હત તેરા સત્યાનાશ જાય તેરી ખીટણી પડે, અરે તેરી મધ્યત નીકાલું, મેરી ઈજત લેલી અખ તેરેકું અખાકા અખા કાટખાઉ, કયા તેરી મા ભેણુ નહીં કે ઉસ્કી મશ્કરી ન કરતે મેરી કરનેકું આયા, વગેરે વગેરે લવારો કયોં એટલો તો આસપાસ મુસલમાની જનુની લોકો લાકડીઓ અને તરવારો હાથમાં લઈ, પકડો પકડો, મારો પીટો સાલેકું, આવી ખુમે મારતા આવતા દીઠા કે ખીરખલ પોખાર કરી પોશાક ફેરફાર કરી તેજ મહેલમાં આવી ઉભો અને મુસલમાનોને પુછવા લાગ્યો કે શું છે ખાં સાહેબ ? શું કોઈ ચોર છે કે હરામજદો છે ? મીયાં બોલવા લાગ્યા કે, અરે સાહેબ, કોઈ બદમાસ સખ્સ થા સો ઈન ખીચારી ઓરતકી ઈજતપર હુમલા કર લાગ ગયા, જો સાલા હાથ આતા તો માર મારકે હડ્ડી તોડ ડાલતે. મગર છોડતે નહીં. કયા હિંદુ-કા-ફૂંકી ઓરત જૈસા હમારા મામલાથા, કે યહાં ગડબડ મચાઈ ? ઘો મરને વાળી હોશે જખી બાઘરીવાડોગે જાય. હાય, કરે કયા ઉસ્કી કીસમતને જોર કીઆ ન તો, બેશક ખુન હોતા તો કુછ ડરનાથા, ઓર કબી સરકારમાં પકડા જાતા તો કરોડો મુસલમાનમેંસે એક

દીન કે વાસ્તે લીલાલી હો ગયા તો ક્યા, હુવા, લેકાન શીર દાઢ
 એસા કામતો ન કરે. આવા પ્રકારે દરેક જણા ફોકટ શીસીઆરીથી
 ફુલો મારતા, ફડપણથી ફાળ મારતા હતા. બાદશાહ અને ખીરબલે
 તો આગળ રસ્તો લીધો. થોડે છેટે ગયા એટલે બાદશાહ ગર્વાનંદી
 થઈ ખીરબલને કહેવા લાગ્યા કે, કેમ જોયું, કેવી મુસલમાનની કામ
 સંપીલી અને કીનાબોર છે. પોતાની ન્યાતની ચોરત વાસ્તે મરવા
 પણ પાછા ન હઠતાં એકદમ ચારે બાજુએથી માણસો દોડી આવ્યા
 અહા ખુદાતાલા, દીનોકા શુકર કરો ? દીનકે બાદે તો એય ચોર
 હી નહી હઈ. આવાં જ્યારે ગર્વવંત વાક્યો સાંભળ્યાં ત્યારે ખીરબલ
 બોલ્યો કે જલ્દાનઆલી, હું પ્રથમથીજ કહી ચુક્યો છું કે મનુષ્યમા-
 નને પોતાની કસુર પોતાની નજરે પડતી નથી, પોતાની દામને વ-
 ખાણુ છે, પણ તેમની બેવકુફાઈને પણ ભેગી વખાણતા જાઓ. જો
 કે આપ હિંદુઓને તદ્દન ખાયલા, ખીકણુ અને કુસંપીલા કહેતા હતા
 પણ તેઓ મુદ્દાની વાતને સારી પેઠે સમજનાર. કેમકે જે વાણીય-
 જીની મેં મશકરી કે અડપલાઈ કરી હતી, તેથી વાણીયા કશું ન
 બોલ્યા તે ધણું ડહાપણુ વાપર્યું. મશકરી કે અડપલાઈ કરી તે ન
 કરી થવાની નહોતી કદાચ મુસલમાનની પેઠે ધાંટાધાંટ કરી ધાંધલ
 મચાવી હતી તો તેથી ફાયદો નહોતો પણ ઉલટી ફજોતી હતી; કા-
 રણુ કે એ વાણીયજી અને રસ્તે જનાર બે ચાર પાંચ વાણીઆ-
 એજ તે વાત જાણી પણ સેંકડો માણસોએ તો તે વાત જાણી
 નહી મીયાંભાઈએ અને ખીખીએ બહાદુરી ખતાવી તેથી ઉલટી ખી-
 ખીની તથા તેના ખાવીંદ ખાપ, મા અને સંખંધીઓની ફજોતીના
 લીધે નિચું જોવાનું થયું કે ફલાણી ખીખીએ બહાદુરી ખતાવી તેથી
 ઉલટી ખીખીની તથા તેના ખાવીંદ તેના બદલે અનેક જણાને પો-

(૨૬૨) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

તાની ફજેતી પોતાના હાથે ડહાળી જગત જાહેર કરી બતાવી કહો વાણીઆ ડહા કે—મીયાંભાઇ ડહા ? તે હવે આપ ફરમાવો ? આ પ્રકારનું બેલવું સાંભળી શાહે કાનની ભુટ પકડી કબુલ કર્યું કે બેથક હોંદુ કામ ઉપરથી તો બણી ડહાપણ ભરેલી છે એમાં જરા મંપ નથી ? અને નરકતો જનુનીપણથી તરત ઉપજ્યું નીપજ્યું કરી દે પછી જે યનાર હોય તે યાય પણ તે વખતે બળતી હોળીમાં ભુરકા મારી દે માટે ખરી રીતે બેતાં મીયાંભાઇની બહાદુરી પોતાનીજ ફજેતી કરનાર હતી, ખરેજ માંડું સમજવું પણ અત્યાર સુધી ભુલ ભરેલુંજ હતું આ પ્રકારની વાતો કરતા પોતપોતાના મંદીરમાં ગયા.

વારતા ૧૦૪ મી.

માટીમાંથી ઉપજવું અને માટીમાં ચળવું—

માટીમાંથી ઉપજવું, મરવું માટી માંતે; કેદાર,

એક સમય અકબરશાહ બાદશાહ શહેર બહાર હવા ખાવા પધાર્યા હતા ત્યાં કબરસ્તાન હોવાથી કબરો નિહાળતા ફરતા હતા તેવામાં એક આદમીનો પગ એક કબર ઉપર પડ્યો જેથી તે કબરનો અડધો ભાગ કુદી ધણોજ નીચે ખેસી ગયો તેની અંદર તપાસવા લાગ્યા તો એવો ચમત્કાર માલમ પડતો હતો કે, મૃતક કલેવર છે તેવું હાડ પિંજર દેખાતું હતું અને દેખવામાં તે કબર હજારો વરસની હોય તેવી લાગતી હતી. તે કબર બેઠ બાદશાહ અત્યંત આશ્ચર્ય પામી કબરની અંદરનો ભાગ હાથ લગાવી તપાસવા લાગ્યા. તો તે હાડપિંજર કેવળ માટી જેવું સડીને થઇ ગયું હતું, તેથી હાથ અડાડતાની સાથે ચુરે ચુરે થઇ જતો તો તે બેઠ એ વખતે શાહે એક શહર—કવિતા બોલ્યા કે:—

“ બહોત લોગ અહિસેયે છનકા હમેશાં;
સમીને બદનથા મહતર કરેનથા. ”

આવું શાહનું બોલવું સાંભળી ખીરબલ બોલ્યો કે:—
જો કંગર કહું ધનકું ખોદી તો દેખા,
ના તારે કરૂંનથી ના અજીએ બદનથા.

આ પ્રકારનું બોલવું સાંભળી શાહ ધણોજ ખુશી થયો અને
અમુલ્ય શીરપાવ આપ્યો.

વારતા ૧૦૫ મી.

પાણી અને અગ્નિનો મેળાપ.

એક સરસ સમજે સદા, તે કવિજન કહેવાય;

આણુંદરાય,

એક દીવસ અકબરશાહ શહેરના કિલ્લાની ઉપર ચઢી સાંજના
વખતે જમુનાના જળ પ્રવાહથી ગમ્મત નિહાળતા હતા, તે વખતે
આસપાસના દેવસ્થાન તથા મકાનોના દીવાઓની રોશનીનો પ્રતિ-
બિંબ જમુનાના જળમાં પડતો હતો તે જોઇ શાહે એક કવિતાનું
પદ બનાવ્યું કે:—

“ હમને દારયા કી તરફ શેર ચનાગાન દેખા.

મેં દરીયાવતી તરફ સહેલ કરતાં તેમ, રોશની જોઇ. ”

આવું પદ રચી પછી દરબારમાં પધાર્યા અને ખીરબલને કહ્યું
કે હું જે કવિતાનું પદ કહું, તેનાજ ભાવને મળતું ખીજું પદ બ-
નાવી આપ.

સર્વ લોકોના બાણવામાં હતું કે, ખીરબલને સરસ્વતીનું જોર છે.
તેથી તે ગમે તેવી વચર જોએલી વાર્તા પણ કહી શકે છે અને શા-
હને પણ તે વાર્તાની સંપૂર્ણ પ્રતીતિ હતી, તેથી પાદ પુરતી કરવા

(૨૬૪) ખુબીના ખગનો અને કહાપણનો દરિયાવ.

ફરમાવ્યું એટલે તરત ખીરબલ બોલ્યો કે,

“ આખ વ આતસકું હુમ દસ્તા ગરેખાન દેખા.

પાણી અને અગ્નિનો મે પ્રતિભાવ અથવા મેલાપ જોયો.

મતલબ કે જ્યારે પાણીના કિનારા ઉપર ફરતા હતા ત્યારે તમે રોશનની જગમાં પ્રકાશ જોયો પણ હું તો એમ માનું છું કે, પાણી અને અગ્નિ વીરોધ છતાં; પાણી અને અગ્નિ પરસ્પર મળી ગએલ છે એ અતિ આશ્ચર્ય છે.

આ પ્રકારનું ખુબીવાળું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો અને શાઆશી આપી અમુલ્ય ઇનામ બદલ્યું.

વારતા ૧૦૬ મી.

મળ્યા તો મીર ન મળ્યા તો ફકીર.

લોક રીતિ કે નીતિની નથી જેને દરકાર;

નાગો તેને જાણવો, આ જગમાં નિરાધાર. પ્રાણજીવન,
એક વખત અકબરશાહે ખીરબલને પુછ્યું કે ખીરબલ દુની-
યામાં જે નાગો કહેવાય છે તે કેવા પ્રકારનો નાગો સમજવો. કેમકે
કપડાં પહેરે છે છતાં તો નાગો કહેવાય છે, તેવો નાગો હજુ મારા
જોવામાં આવ્યો નથી તેથી જોવા ચાહું છું ખીરબલે કહ્યું કે નામ-
દાર, આપની ઇચ્છા છે તો હું ગમે ત્યાંથી ખરેખર નાગો બોળી
સાવીશ; પરંતુ થોડો વખત લાગશે, બાદશાહે કહ્યું કે તેની કાંઈ
ચિંતા નહીં. ત્યારપછી ખીરબલે નાગનો શિરોમણિ એક લાલ, હતો,
તેને બોલાવી ખાનગીમાં કહ્યું કે, હાલમાં મારા સાંભળવામાં આવ્યું
છે કે, કાંઈ પૈસે-ટકેથી તમે જરા તંગ હાલતમાં છો માટે કહું છું
કે, તમારે કાંઈ વાતે મુંઝાવું નહીં અને જરૂર હોય તો, કાલે દરબાર-
માં બાર વાગે આવવું, જેથી બસે પાંચસે રૂપીયા અપાવીશ, તેથી

કેટલોક વખત ટટુ ચાલશે પછી પ્રભુ સરખો દયાળ છે. આ પ્રકારનું બોલવું સાંભળી નગેદલાલને કહ્યું કે આપ સાહેબ અમારા જેવાની સાંભાળ લેતા આવ્યા છો, એટલે વિષમ વખતે બાજી સુધારી લેવા આપ કાળજી ધરાવો એમાં શું આશ્ચર્ય જેવું છે. ત્યાં સુધી અમારા જેવા લાલ લોકોની પાસે નાણાં હોય ત્યાં સુધી નવલશાહ હીરજીના દીકરા, પણ ત્યારે ખીરસાં ખાલી, ત્યારે તો હાલી 'મોવાલી' જેવા બની ટકાના ત્રેપનશેર થઈ રખડીએ, મળ્યા તો મીર ન મળ્યા તો ફકીર અરે સુવા પછી તો ખીર થનારા અમેજ છીએ, તે માટે તમોને આશીષ દઈશું કે લગવત તમોને સદામત તનદુસ્ત રાંખે ? બીજી તો અમો આપીએ કરીએ તેવા શું છીએ. વાર હવે હું રજા લઉં છું, અને કાલે કચેરીમાં જરૂર આવીશ એમ કહી લાલ સાહેબે રખડપટ્ટી ટિપાર્ટમેન્ટમાં પધાર્યા.

ખીજે દીવસે ખીરખલ કચેરીમાં બેઠો હતો તે વખતે સંકેત પ્રમાણે લેવાતી વખતે સાચો વાયદો સાચવનાર લાલ આવી પહોંચ્યા અને તેને શાહને ખીરખલે ખાનગીમાં અરજ કરી કે 'આ ખીયારો હાલ પૈસા તરફથી તંગ હાલતનાં, જેથી આપ નામદાર પાસે આવેલ છે માટે ગરીબ અવસ્થામાં આવેલ પોતાની પ્રજાને સહાયતા આપી હાલત સુધરવી જોઈએ છે આવું ખીરખલનું 'બોલવું' સાંભળી શાહે કહ્યું કે લલે જો એમ હોય તો જે રકમ એને જોઈતી હોય તે આપના ખાતામાંથી લેવામાં આવે. પછી નગેદલાલને બોલાવી ખાનગીમાં પુછ્યું કે કેટલા રૂપિયાની હાલ જરૂર છે. લાલે કહ્યું કે માત્ર પાંચસોની જરૂર છે અને તેને એક માસની અંદર પાછા આપી જઈશ તદ્દનંતર ખાતામાંથી ઉપર હુકમ લખી પાંચસે, રૂપિયા અપાવ્યા. માશ થયો બે માસ થયા, પણ લાલ સાહેબનો લખેલો વાજેજ

(૨૬૬) ખુખીનો ખજાનો અને કહાપણનો દરિયાવ.
 શાના ! છેવટે મોઢલી લાલને બોલાવી રૂપીઆની ઉધરાણી કરી એ-
 ટલે લાલે જવાબ આપ્યો કે માફ કરજો, મારાથી મુદતસર નાણાં
 અપાયાં નથી પણ હવે હું માત્ર દસ દીવસની અંદર વગર પુછ્યો
 આપી જઈશ, એમ કહી રજા લીધી. દસ દીવસનો વાચદો કર્યો
 હતો પણ જોને માછા આપવા હોય તેનો ? પણ જોને મુઠીમાં આ-
 ખવાજ નથી તેને પછી વાચદાનો કામદો શું કામને ? દસ દીવસને
 બદલે બીજા ચાર મહીના થયા એટલે ફરી શાહને માદી આપી કે,
 ફલક મનાહ ! પેલો ૧૦ દીવસનો વાચદો કરી ગયો હતો, પણ તે
 તો હવામાં ઉડી ગયો આ તો દયા કાકણને ખાય એવો ઘાટ બન્યો
 માટે હવે તો કઠોર કામદો અમલમાં લીધા વિના રૂપીઆ પતવાના
 નથી / આ પ્રમાણે ખીરખલતું બોલવું સાંભળી અકબર શાહે એક-
 દમ તે લાલને બોલાવી લાવવા હુકમ ફરમાવ્યો તેથી સીપાઈઓએ
 તેને લાવી હજુર આગળ રજુ કર્યો, એટલે બાદશાહ કોધવંત થઈ
 લાલને કહ્યું કે કેમરે ! તારો વાચદો ક્યાં ગયો ? બસ આજે રૂપી-
 આ આપ્યા પછીજ જવા દેવામાં આવશે, એમ કહી સીપાઈઓને
 કહ્યું કે આ બદમાશને લઠકે ખેસાડી મુઠા સીપાઈઓ તો માત્ર હુક-
 મની વાટ જોતા હતા. બાકા મજેહના તરફમાં લાલને ખેસારી દી-
 ધા લાસે વિચાર્યું કે આજે કમળખતી આવી પહોંચી, હવે મને
 છોડશે નહીં, તરફે તો માણુ જાય છે, અને નાણાંના તો ડેકાણા
 નથી, કેટલાકનાં દેવાં પતવું એમ કહી ધરતી ઉપર સીટા ખેંચી જો
 જોતું દેવું હતું તે તેના નામતું લીટું ખેંચ્યું એટલે ફત્તાણાના ૧૦૦૦
 રૂપાણાના ૪૦૦૦ ફત્તાણાના ૮૦૦૦૦ રૂપાણાના ૧૪૦૦૦૦૦ એમ બ-
 ન્ધતાં લીટી ખેંચતાં છેવટે બાદશાહના મંઠા તેનું અને એક દર-
 રાજ મેર અનાજનું પેટનું દેવું તેનું પણ એક લીટું ખેંચ્યું. આ

સધળો પ્રકાર સાહ કરોઆમાં બેઠો બેઠો નિહાળતો હતો, લાલ સા-
હેબ તો લીંટા બેચી વીચારમાં પડ્યા, માથું ધુલ્યાવતા ચીંતામાં લ-
લીન થાય અને છેવટે છેલ્લા સીદાંત ઉપર આવી વિચાર્યું કે, સધ-
ળાનાં દેવાં છે પરંતુ મારી પાસે હશે તો લેશે નહીં તો શું લેશે
આડી વાટની ધુળ ! એમ કહી એક પછી એક લીટા ભુંસી નાખ-
તાં નાખતાં આદર્શાહતા દેવાનું લીટું આવ્યું તે વખતે ઘણોજ વી-
ચાર કર્યો પણ છેવટ લેને પણ હશે તો લેશે નહીં તો લેશે શું
આડી વાટની ધુળ ! શું કરશે કેદ પુરશે પણ તે ક્યાં સુધી ? આવડ
આપણું પડશે એટલે છેવટે થાકીને પોતાના મેળેજ કહાડી મુકશે
પણ બીજું શું કરી શકે તેમ છે આમ વિચારી તે લીટું પણ ભુંસી
નાખ્યું પણ છેલ્લું પેટના દેવાનું લીટું કાઢ રીતે ભુંસી શક્યો નહીં,
કેમકે તેનું દેવું આપ્યા વિના છુટકાજ નહોતો એટલે લાચાર ! આ
કામ જોઈ શાહે તેને હજુરમાં બોલાવી પુછ્યું કે તું શું કરતો હતો ?
અને એ લીટાં કહાડ્યાં તથા વીચાર કરી ભુત્યાં અને એક લીટું
ભુંસી શક્યો નહીં એ શું ? લાલે હાથ જોડીને કહ્યું કે ગરીબપરવર
વાત પુછવામાં કરો માલ નથી નાહક વાત કહેવાથી હું બમણો ગુ-
ન્હેગાર થઈ પડું શાહે કહ્યું કે જે વાત હોય તે ખુશીથી કહે તારા
ગુન્હા માફ છે આવું આદર્શાહનું બોલવું સાંભળી પુર્વની પેઠે સર્વ
હકીકત કહી સાંભળાવી, એટલે શાહ બોલ્યો કે ખીરબલ ! આ તે
નાગો છે કે શું ? આની પાસેથી આપણે શું લેવાના હતા ? ખીર-
બલે કહ્યું કે હજુર સલામત ! નાગાને જોવાની ઊતકંઠા ધરાવતા
હતા તેથી મારે આ લાલ સાહેબને રૂપીઆ આપવા પડ્યા છે હવે
જેમ નામદારની મરજી હોય તેમ હુકમ કરમાવે. આ પ્રકારે ખીર-
બલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે 'હશે' રૂપીયાની ક્યાં માલીકના

(૨૬૮) ખુખીનો ખગનો અને કહાપણનો દરિયાવ.
પ્રતાપે ખોટ છે પણ જેને જોવો હતો તેને તો જોયો જેથી હું ધ-
ણેજ ખુશી છું. સાબાશ છે તારી ચાતુરીને, એમ કહી ધનામ આ-
પી પોતપોતાના આનંદમાં પ્રવર્ત્યો.

વારતા ૧૦૭ મી.

ખુદાનો શો હુકમ છે.

રાજ્ય તણો મદ પરહરી સમજે સારાસાર,

તે ઉતમ નરવર સદા વીલસે ભોગ અપાર.

ડીશોર.

એક સમય એક ફકીર બાદશાહના હજુર આવી કહેવા લાગ્યો

કે હજારો વખત સહનશીલતા રાખે વા હજારો વખત મોટી મોટી
કોષને બક્ષીસો આપે, અથવા તો હજાર વખત સીજદા કે, નીમાજ
પઢે પણ તે એક જીવના અંતઃકરણને સતાવે છે તો, તે દારણથી
તે સધળાં સતકૃત્યો સાહેબની દરગાહમાં કબુલ થતાં નથી તો આપ
તો નિત્ય હજારો જાણના અંતકરણને સતાવો છો, જેથી આપનાં
સતકૃત્યો કેવળ નદામાં છે, માટે કદાપી કાળે પણ આપની દુઆ તો
પ્રભુના દરબારમાં કબુલ થશે નહીં શાહે કહ્યું કે ‘ સાંઘ સાહેબ ! એ
વો એક ઉપાય છે કે, જેથી હમારી દુઆ-પ્રાર્થના પણ ખુદાની
દરગાહમાં કબુલ થાય અને તમને મુક્તિ મળે. શાહે કહ્યું કે-‘ ત્યારે
એ ઉપાય મને કૃપા કરીને બતાવો ’ ફકીરે કહ્યું કે તે ઉપાય એ
છે કે આપ ખુદાના હુકમ પ્રમાણે ચાલો એટલે બેડો પાર છે. શાહે
કહ્યું કે ખુદાનો શું હુકમ છે ? ફકીર બોલ્યો કે ખુદાનો હુકમ એ
છે કે, પાપ ન કરો, નેકી કરો બદીને છોડી દો. ખુર કરનારનું ભલું
કરો અને મારા આશ્રિતોની વખતો વખત સંભાળ રાખો, તથા ધ-
મામ જરા પણ ન ચુકો. જુઓ કે આ પૃથ્વી ઉપર કેટલા બાદશાહ
આવ્યા, પણ આ હુકમ પ્રમાણે ચાલી શક્યા નહીં, તેથી ઉવટે એવી
દાસત થઈ કે—

આયામે ઈસ આગમે, ખાલી દામનકુ લે ગયે;

ખાક શિરપર દાઘ દિલપર, સીનાં બીરાયાં લે ગયે;

એજ હેતુ માટે કહું છું કે, જા ખુદાને ખુશી રાખવા ચાહતા હો તો જુદાઇ છોડી દઇ દિંદુ અને મુસલમાનમાં જે ભેદ રચાય છે તે છોડી ખુદાની ખલકને સમાન નજરથી જુઓ અને કોઇ પ્રકારનો પક્ષપાત ન કરો તથા સર્વને ઇન્સાફથી ખુશી રાખો.

શાહ બોલ્યો કે સાંઘ સાહેબ ! આ આપની શીક્ષાને હું ખરા અંતઃકરણથી અમલમાં લાવીશ. ' ફકીર બોલ્યો કે 'અમારો તો એજ ધર્મ છે કે ખરી વારતા કહેવી, પછી માનવી ના માનવી એ રહામાની મરજી ઉપર આધાર છે; આત્મણુ કહી છુટે અને બળદ કહી છુટે, આ પ્રમાણે ફકીરે રસ્તો માપ્યો. જો કે તે વખતે સાંઘને ઘણા પ્રકારે આજીજ કરી રોકવા તથા ખાનપાનને માટે એક રાત્રિ રહી પછી આપ પધારજો એમ શાહે કહ્યું પરંતુ ભાઇએ તો તે વિષે કશું ધ્યાન દીધું નહીં અને ચાલતો થયો. શાહ જ્યારે કચેરીમાં ગયો ત્યારે સર્વ સલામડણ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે હે મારા વજીર દિવાન સરદારો ! ખુદાવિન્દ કરીમની કૃપાથી હું આખા દિંદુસ્તાનની બાદશાહી પામ્યો એ માટે હું ચાહું છું કે જે પવિત્ર કામો વડે મારી પ્રજા ખુશી થાય અને મારાથી પ્યાર રાખે તેવાં કામો અમલમાં આણવા યોગ્ય છે. કેમકે જો મારા ઉપર પ્રજાનો પ્યાર હશે તો કોઇ પણ દુસ્મનનો ડર રહે નહીં માટે તમો સર્વ એવી લક્ષ્મીર-યુક્તિ બતાવો કે; જેથી પ્રજાના દિલમાં મારા પ્રત્યેનો અપુરવ પ્યાર નિવાસ કરે આ પ્રકારનું શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે આલીજહાં ! મારી તો સમજમાં એ આવે છે,—

૨૭૦) ખુશીનો ખજનો અને હાપણનો ઘર્યાવ.
 ન કરના પક્ષ કીસીકા, ન હોના બે ઈમામ
 રખકે દીલમે ખોરે ખુદા, ખુશ કરના હર ઇ-સાન
 મુદલા ફેફી બોલ્યો કે—

મત કર કીસીપે જખરદસ્તી કીસીકા દીલ દુખાના નહીં;
 અલ્લાને તુજકુ શાહ કીયા, શીર બે ઇ-સાફ હો જાના નહીં,
 ખાનખાના બોલ્યો કે,—

(૫૬) રાખ્યો મુહબ્બત રખવતસે જા તુમ ટટોલો ગરીબો;
 કા કલવા જગર તુમ છોડો તઅસ્સબકો દેખો,
 ઉસીદમ હોગી મુહબ્બત કરો જા અદલ મુમ.
 અખુલકુજલ બોલ્યો કે,

મખાસ દરપઈ આજર હરચે ખીહી ફૂન,
 કેદર શરીયતે માગઉર અજી ગુનાહે નેસ્ત;
 દિલ બદસ્ત આવર કે હજે અકખર હસ્ત,
 કર હજારો કાબે યક દિલ ખુસ્તર અસ્ત.

અખદુલકુતેહ બોલ્યો કે શાહે જહાંપનાહ,

ખુદા રહેમ કરતા નહીં ઉસ શાહપહ નહો રહેમ ઇ-સાફ જલ્દે જગરપર
 બે આદલીસે આફત પડે કીસ બસરપર પડે ગમકા સાયા ઉસી આદશાહ
 કરો મહેરમાની તુમ અદલે જમીપર, ખુદા મહેરબાં હોગા બરસે પર બરી
 દીવાન ટાડરમલ—ખુદાવંદે ન્યામત !

૫૬. આયે શાહ અદલ સંચકા કરીએ.

જતરે ખાની હઈએ ખુદાકે, સખીકે દુખકુ હરીએ;
 અલ્લાહ કમાકર નોશીર ભાંકા, ભવ સાગરસે તરીએ. અયે.
 ઈસ દુનિયામે કાઇ નહીં અપના, ઈસકા ચિતમે ધરીએ;
 પક્ષકરો ન રાઇ કીસીકા, ખોફ ખુદાસે ડરીએ. અયે.

રાજા કોઠેલીનાસ બેલ્યો કે હિંદપી,

સદ. જો તુમ અદલસે કરો બાદશાહી પરજમી રહે સિરકુ કકાઇ જોતુંમ

પક્ષ કરો ન કિસીકા બી રાઇ; કાયમ રહેજી સદા બાદશાઇ.

પક્ષ કરો ન કિસીકા બી રાઇ; કાયમ રહેજી સદા બાદશાઇ.

પક્ષ કરો ન કિસીકા બી રાઇ; કાયમ રહેજી સદા બાદશાઇ.

હઠ હમિકે ત્યાગેજે જો તુમ; રહેજે અમનસે સદાઇ. જો તુમ.

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક નરરનોની જુદી જુદી કવિતા દ્વાર પણ એકજ રૂપને મળતાં વાક્યો શ્રવણ કરી. શાહ અત્યંત ખુશી થઇ બોલ્યો કે ધન્ય છે મારા શુભેચ્છક હિતચિંતકો ! આ તમારાં હિત-વચનો હૃદયમાં ધારણ કરી અવશ્ય હિંદના વિશેષ ઉદ્ધમ થવા તમારી સલાહ પ્રમાણે ઉઘોગ આગળ ચલાવીશ, અને હિંદુ મુસલમાનો વચે કસો પણ બેદ જુદિ રાખીશ નહી, આવો કટલોક સમય વાર-તા લાપ થવાથી કચેરી ખરખારત કરી.

ખીજે દીવસે ત્યારે બાદશાહ પોતાના રાજમહેલમાં ખીરાજ્યા હતા ત્યારે ત્યાં એવો ખનાવ બન્યો કે, એક ગાય આવી ત્યાં બાદશાહ તરફથી એક થાંભલો રોપી અદલ ફરીયાદનો ઘંટ ખાંધવામાં આવ્યો હતો એટલે જોને ફરીયાદ કરવી હોય તે આ થાંભલાએ લટકાવેલા ઘંટનો અવાજ કરે, તેથી એ અવાજથી શાહના બાણ-યામાં આવે કે કાઇ ફરીયાદી આવેલો છે આમ કરવાનું કારણ એ હતું કે, કાઇ ખીયારો ખીન વસીલદાર ગરીબ નાહક કાઇ અન્યાયી અમલદારના ત્રાસથી ખવાર થતો હોય તો તે ખુદ શાહના કાને પોતાના દુઃખની ફરીયાદ પહોંચડવા આ અદલ ઘંટ ખાંધેલો હતો ત્યાં ગાય અરજ કરવાના કારણને લીધે પોતાનું શરીર તે સ્થંભની સંગાથે ધસવા લાગી જેથી સ્તંભ હાલ્યો અને ધ્વજ વાગ્યા એટલે

(૨૭૨) ખુખીનો ખળનો અને કહાપણનો નિવાવ.

શાહે જાણ્યું કે, કોઈ ફરીયાદી દાદ મેળવવા આવ્યો છે, એમ જાણી ખીરખલને કહ્યું કે ' રાજ સાહેબ ! ખળવનાર ફરીયાદીને ઉપર બોલાવે. આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી ખીરખલ ઉઠી ઝરોખાથી નીચે જોયું તો કોઈ ફરીયાદી નહોતો, પણ ગાયમાતા ઉભેલી હતી, તેથી ખીરખલે શાહને વિનવ્યું કે હજુર કોઈ ફરીયાદી નથી, પણ હવાના જોરથી ધંટના અવાજ થયા છે. આટલું ખીરખલ બોલી રહ્યો એટલામાં ફરી બીજો અવાજ ગયો, તેથી શાહે ખીરખલને હુકમ કર્યો કે—ધંટ કોણ ખળવે છે ? ફરી ખીરખલે જઈ જોયું તો, ગાય થાંસલાની સાથે પોતાનું શરીર ધસતી હતી, તેથી શાહને કહ્યું કે ગરીબ પરવર ફરીયાદી કોઈ ગરીબ મનુષ્ય નથી આટલો શબ્દ બોલતામાં ફરી જોરથી ત્રીજો અવાજ થયો ત્યારે શાહે મનમાં વિચાર્યું કે આજ દીવસ સુધી કોઈ વખત હવાથી ધંટ વાગ્યો જાણ્યો કે જોયો નથી; છતાં ખીરખલ કહે છે કે, પવનના જોરથી ધંટ વાગે છે એ કેવળ અસંભવિત છે; કેમકે કોઈ ફરીયાદી તો હશે પણ શું કારણ માટે તેની દાદ મારે કાને ન પહોંચાડવા આ પ્રમાણે ખીરખલ ચલ કરતો હશે ? હું ધારું છું કે, વખતે કોઈ ખીરખલનો સતાવેલોજ ફરીયાદી આવ્યો છે, જેથી ખીરખલ પોતાનો શત્રુ સમજી મને આમ સમજાવે છે; પરંતુ તે સંજ્ઞાથી પછીથી ખીરખલને પુછવું યોગ્ય છે આમ વિચાર કરે છે એટલામાં તો ફરી ચોથીવાર ધંટ વાગ્યો, તેથી જરા કોપ કટાક્ષ કરી કહ્યું કે ' રાજ સાહેબ ! તમે બરાબર ધ્યાન આપી જોતા નથી, પણ આ ઘડી ઘડી કોણ ધંટ વગાડે છે, તે જાણવા માગું છું; કેમકે મનુષ્યના વગાડ્યા વગર પવનથી કોઈ વખત પણ કેમ હાલ્યો નથી ? માટે બરાબર તપાસ કરી કહો કે કોણ ફરીયાદી છે. બ્યારે ફરી શાહના હુકમથી ઝરોખામાં જઈ નિગાહ કરી

તો તેજ ગાય ઘંટના પાસે ઉભી હતી તેથી બીરબલે વિચાર્યું કે હાલમાં ગાયોનો વધ થાય છે. માટે તે ગાય માતાનો વધ થતો અટકાવવા આ વખતે ઠીક પ્રંગ મળ્યો છે, જેથી યુક્તિ લઘાવી દિ-
 દુઓના અંતઃકરણ દુભાતાં અપવિત્ર પુણ્ય ગૌમાતાનું અશુભ સંકલ્પ
 બંધ પાડું, આ પ્રમાણે વિચાર કરી શાહને કહ્યું કે કિન્ને જ્યાં ?
 ઘંટ વગાડનાર ફરીયાદણ એક અગવડથી દુર કરનારી માતા છે, તે-
 ના ઉપર ધણોજ જીલમ ગુજર્યો છે, જેથી આંખમાંથી આંસુ વહેવ-
 રાવતી આપ હજુર આવી છે માટે જો હુકમ હોય તો નીચે જઈ
 તેની ફરીયાદનો સાર સમજી આવું શાહે કહ્યું કે તમે નીચે જઈ તે
 માતાને ઉપર લઈ આવો હું જાતેજ તેની ફરીયાદ સાંભળવા ચાહું
 છું કે તેના ઉપર શું જીલમ ગુજર્યો છે બીરબલ બોલ્યો કે આલ-
 મપનાહ આપ આ ઝરેખાથી નેક નજરથી એ માતાને જોઈ લ્યો
 કેમકે તે પોતાની વૃદ્ધાવસ્થાના સમજથી ઉપર આવી શકે તેમ નથી
 હાશ બોલ્યો કે ખેર જો તે અહીંયાં ન આવી શકે તો
 હું તેને ઝરેખામાંથીજ જોઈ લઈશ અને તમે નીચે જઈ તેનો વૃતાંત
 પુરેપુરી રીતે જાણી આવો, પછી શાહે વિચાર્યું કે બિરબલ પ્રથમ
 તો ફેટલા વખત સુધી ઘંટ વાગવાનું કારણજ ખતાવતો નહોતો
 જ્યારે જરા હું ગુસ્સે થયો ત્યારે ખતાવ્યું કે એક માતા ફરીયાદ
 કરે છે જેથી કાંઈક આ વાતમાં વખતે ભેદ હોય એવી શંકા રહે છે
 માટે બીરબલના જાણવામાં ન આવે તેમ ઝરેખામાંથી બીરબલ નીચે
 જઈ શું કરે છે તે જાણવું જોઈએ એમ વિચારી યુક્ત રીતે ઝરેખામાં
 જઈ શાહ જોવા લામ્બો તો એક ગાય ઝરેખા સામું મોઢું કરી
 આંસુ વહેવરાવતી જોઈ રહી હતી અને તેના શરીર ઉપર કાંઈએ માર
 આપ્યો હોય તેવાં નીચાનાં પંજુ જણાયાં આ પ્રમાણે ગાય માતાની

(૨૭૪) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપૂણનો દરિયાવ.
 હાલત જોઈ શાહ પોતાના મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે અહા ખુદાની
 કુદરત છે કે એક જનવરને પણ આટલી બધી સમજ શક્તિ આપી
 છે કે ત્યાંસુધી મેં એના તરફ જોયું નહોતું ત્યાંસુધી ઘટ હલાવતી
 હતી પણ ત્યારે મેં આવી તપાસ કર્યો તે વખતે જોઈ આંસુ ઢાળે
 છે વાદ ! ખુદાની કુદરત ખુદાજ જાણે છે પરંતુ તમે જોઈએ કે
 ખીરખલ એની પાસે જઈ શું કરે છે ? એમ વીચારી શાહ ગુપ્ત
 રીતે ચરિત્ર જુવે છે કે ખીરખલ ગાયની પાસે જઈ ગાયના કાન પાસે
 પોતાનું મ્હોડું રાખી જેમ કાંઈ વાત સાંભળતો હોય તેમ મ્હો લગા-
 વી ઉભો અને ગાય સ્વભાવિકપણે પોતાનું મોં હલાવતી હતી તેથી
 જણાતું હતું કે જાણે ગાય હીક છે એમ કહી ઉભી રહેતી છે ફરી
 ખીરખલે પોતાનો કાન ગાયના મુખ આગળ રાખી પોતે માંય હલા-
 વ્યા કરતો જાણે હા હા કહેતો હતો, તે પછી ખીરખલ ફરી ગાયના
 કાન પાસે મુખ રાખી એટલે શાહ અમળ્યો થઈ પુછવા લાગ્યો કે
 ખીરખલ, માતાજીએ શું કહ્યું ખીરખલ બોલ્યો કે—જહાંપનાહ ! મા-
 તાજી એમ કહે છે કે.

હું આપના દ્વારે આવી છું માટે ઇનસાફ આપવો જોઈએ છે,
 અમે ગરીબ પણ હીએ તેની અરજ સાંભળવી યોગ્ય છે. વળી મેં
 સાંભળ્યું છે કે, આપ સર્વની ફરીયાદ સાંભળો છો, જેથી મને ન્યાય
 મળવો જોઈએ કે, અમને હિંદુઓના રાજ્ય ગણતા હતા જો કે પ-
 હેલા યવન લોકો પણ મારતા નહોતા; પણ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા
 પછી શા કારણથી ખીજવધ મારવા લાગ્યા છે એ સમજાતું નથી ?
 અભાર સુધી અમે યવનોનું કશું બગાડ્યું નથી છતાં એ શા માટે
 અમારો વધ કરે છે એ જાણવું જોઈએ છે અમે વન વનમાં ફરી
 શાસ મરી પોતાનું પેટ ભરીએ હીએ; પણ ખાવાનું માગતી નથી

અને માતાની સન્માન ઘેર બેઠે મીઠું દૂધ પાછાં છીએ, નથી શું નેકાને બદલે ગરદન કાપતી એજ યોગ્ય છે ? વિના ગુન્હે મરીએ છીએ; છતાં કોઈ પણ અમોને અસહ્ય દુઃખથી ઊઠાવતુ નથી, તેમ ન્યાય પણ કોઈ કરવું નથી તે વખતે હમારે શું કરવું ? માત્ર જે અમારી બહારે ચઢનાર જોઈએ તો એક તમો શાહ છે માટે દાદ સાંભળી રક્ષણ કરો.

આ પ્રકારે ગોમાતાની ફરીયાદ છે હવે જેમજહાંપનાની મરજી હોય તેમ કરવા સરકાર ધણી છે.

આવા પ્રકારનું ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહ ધણોજ ખુશી થયો અને હુકમ કર્યો કે હાલ તો ગોમાતાને આપણી ગોશાળામાં મોકલો અને કચેરીના સમયે કચેરીમાં લાવી તેના દુઃખ નિવારણ માટે યોગ્ય રચના કરીશું.

તે વખત પછી ખીરખલ તે ગાયને ગોશાળામાં સીપાઈ સાથે, મોકલાવી દીધી અને ન્યારે કચેરી ભરાઈ તે વખતે પુનઃ ગોમાતાને તે વખત મંગાવી ઉભી રખાવી, તે જોઈ શાહ બોલ્યો કે આ ગાયે કાન શા માટે ઉભા કર્યા છે ?

એવું પ્રશ્ન સાંભળી નરહરી કવી બોલ્યો કે ‘ મહારાજાધીરાજ આ ગોમાતાના કાન ઉભા કરી એમ બતાવે છે કે મેં મારા કાનોથી એવું સાંભળ્યું છે કે,

છપ્પય.

નેક બખ્ત દિલપાક, સખી જવા મરદ સહિર નર,
અવલઅલી ખુદાય, દિયો પિસ્તાર મુલકનર;
તુમ ખાલસ બહુ થેશ, કિમ ખુદા અલબતર,
વહતી બખ્ત બુલંદ, તમે દુનિયા પર,

(૨૭૬) ખુબીનો ખબનો અને કહાપણનો દરિયાવ.

રહીમ ઝોર સાદ તુરગોય કવિ નરહર ગુફતન ચુની,
અકબર ન ખરોખર બાદશાહ, મન દિખર ન દીરમ દર દુની,
વળી ગૌમાતા હાથને બદલે કાન જોડી કહે છે કે

છપ્પય.

અરિફ દંત તણુ ધરહિં, તાહિ ભારત ન સખળ કાઢિ,
હમ સતમ તણુ ચરહિં, બેન ઉચરહી દીન હોજિ;
મધુર ન હિંદહિ દેહિ, કડુક તુરકે હિ ન પિયાવહિ,
પેણુ એક હમ જનહિ પુત જગહિત મન ભાવહિ;
કહે નરહરે સુન શાહવર, વિનવંત ગૌ જોરે કરન,
કહી કાન ચુક મોલી મરીમત મુએડી ચામ સેવત ચરન.

પછી બીરખલ જોલ્યો કે જેમ સંત લોકો સદા જગતના જી-
વોનું કલ્યાણ કરે છે, તેમ ગૌમાતા પણ હિંદુ, મુસલમાન, પારસી
કે કસાઈ ગમે તે હો; પરંતુ શત્રુ કિંવા મીતને સમાન રીતે મીઠું
દુધ, દહી, ધી, માખણ અને છાશ વગેરે ઉત્તમ પદાર્થો આપી અ-
મુલ્ય જીવના આધાર ભુત બને છે, વળી તેના સંતાનો બળહદ
ખેતીના કામમાં પુર્ણ મદદ આપી અનાજ ફળ પુણને ઉદપન્ન કરે
છે, ગાડી ગાયનો ભાર સહન કરી વીકટ પંથને કાપી પોતાનાં
બાંધવોની ધારણા પાર પાડે છે અને આખી જીંદગી પર્યંત સેવા
બજાવે છે; એટલુંજ નહી પણ મુલા પછી પોતાના ચામડા તમા-
મના પગનું રક્ષણ કરી અમુલ્ય સેવા બજાવે છે; છતાં તેવી હિતકરી
ગૌમાતાની કુરબાની કલ્યાણમાં આવે છે એ ખરેખર મહા શોચજનક
પ્રકાર છે ! જો એ ગોકુશી-ગાયનો વધ થવો બંધ થાય તો હિંદમાં
હિંદુ મુસલમાનો વચ્ચે જે વખતો વખત તકસાર અને ધૈર્ય ગુદ
થાય છે તે ચતાં બંધ પડે અને હિંદુ મુસલમાનો વચ્ચે અત્યંત

ખાર વધે, એમાં જરાપણ શક નથી.'

આવા મતલબને મળતીજ પુષ્ટિ પાડત જગન્નાથ, દીવાન ટોડરમલ રાજા ફાકીલાસ આદિ આર્ય વરમ અને શાહર ફૈઝી, અબુલ ફઝલ, હકીમ હમામ, અબુલ કતે અને નવાબ ખાનખાના વગેરે મુસલમાન મંડળે પણ હદીસ, કુરાન તથા રસુલીલાના ફરમાનો અને દાખલા દલીલ આપી ગાયનો વધ કરવો ખીલકુલ લાયક નથી એમ પોતાનો મર્મ પ્રદર્શિત કર્યો કે 'જો આપની અને હોદ્દની લલાઈ ચાહતા હોતો; ગોવધ બંધ કરવો ઘટે છે અને ગૌ વધ બંધ કરવાથી ધણાજ ફાયદા છે. વગેરે વગેરે નવ રત્નોએ અબીપ્રાય આપ્યા. જેથી શાહુ વિચાર્યું કે બેશક સાવધ થતો અને અટકાવવો ઘટે છે, ગોવધ થવાથી અનેક પ્રકારનાં નુકશાનો થાય છે અને વીશેષ નુકશાન તો એ નજરે જણાય છે કે હિંદુ મુસલમાનોના વચ્ચે નિરંતર લઠાઇ થયા કરે છે, ખીળું ખેતીવાડી તથા ભાર ઉપાડવાં-ખેંચવામાં ગોવધથી બળહદનો નાશ થવાને લીધે મહા અડચણ પડે છે માટે ગોવધ બંધ કરવોજ યોગ્ય છે ગૌવધ બંધ થવાથી મુસલમાનોને કશું નુકશાન થનાર નથી અને હિંદુઓનું તો પુજક પ્રાણી હોવાથી તેના વધના કારણથી પોતાનાં લોહી રેડવા તૈયાર થઈ જાય છે. જેનાથી જેને ફાયદો થતો હોય તે વસ્તુનું અવશ્ય રક્ષણ કરવું ઘટે છે, જેથી બાદશાહી અમલ પણ ધણો વખત કાયમ રહેશે ' આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી ફઝી પ્રત્યે હુકમ કર્યો કે ' શહેરમાં ઢંઢેરા ફેરવી લો કે, આજની કોઈ ગૌવધ તથા બળહદનો વધ કરે નહીં અને કરે તો તેના હાથ તથા તેને મદદ આપનારની આંગળીઓ કાપી નાખવામાં આવશે.

આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ થતાં વેતજ ઢંઢેરા ફેરવી ગૌવધ

(૨૭૮) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 બંધ કરાવ્યો અને તેજ કારણથી અકબરશાહ હિંદુઓને વિશેષ
 પ્રિય થઈ પડ્યો વાહ ધન્ય છે નેકન્યાયી અકબરશાહને ! અને ધન્ય
 છે તેમની સલાનાં નવ રત્નોને કે જેણે દુષ્ટ કર્મો થતા અટકાવવા
 નિરપક્ષપાતપણે યોગ્ય સલાહ આપી હિંદુ મુમલમાનોને પરસ્પર
 પ્યાર કરાવી શાહની કારકીર્દિ ઉજવળ કરી શાહના નામને અમર
 કર્યું તથા તે સાથે પોતાના નામોને પણ અમર કરી આર્ય પ્રજાનો
 શુભાર્શિવાદ લીધો ! ' જાકી શાહા જગતમે તાકા ઉવિત ધન્ય,
 જીવતહિ મુવે બલે (કે) સુણી કુશાહા કન્ત.

ભાગ તેરમો.

વારતા ૧૦૯ મી.

પાદશાહ બદખ્શત.

કવિ મન ફેરો બાવ, કાવ્ય વિષે ઝળકે સહી. ગંગાધર.
 એક વખત અકબરશાહ બેઘપુર વાળી બેગમના મેહેલમાં બેઠેલ
 હતો તે વખતે અનેક પ્રકારના હાવભાવ સાથે કામકુમુદની ગમત
 ભરી વાતો ચાલતી હતી તેવામાં શાહે કહ્યું કે, જેવા રાજસભામાં
 વિશ્વાવિનોદનો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે સાંભળી દુરમ સાહેબે પુછ્યું
 કે-જ્ઞાન ચર્ચા ચાલે છે કે સાહિત્યનો વિષય તો શાહે કહ્યું કે જ્ઞાન
 ચર્ચા તો કાક વખતેજ ચાલે છે પણ સાહિત્યનો વિષયતો નિરંતર
 કાંઈને કંઈ હોય છેજ તેમાં પણ ખીરબલની ગમત તો ઓરજ છે!
 હાલમાં એક પાદ પુરતિતો દુહા બનાવ્યો છે તે બહુજ ખુખી વાળો
 છે ? દુરમ બોલી કે શીરજીવ ! હું પણ કાવ્યકળાના વિષયને જાણુ-
 નારી છું જેથી તે પાદપુરતિ સમસ્યા કહી સંભળાવો, કદાચ મારાથી
 પુરજી થાય તેવી હશે તો તે માટે લક્ષ પહોંચાડીશ શાહે કહ્યું કે

તેમ થાય તો ઘણી ખુશીની વાત લે સાંભળ લારે—અહો સત્ર જા-
મત ખડે, મમરક્ષક મહાશક્તિ યોં કહુ સુખે સુવે સદા—

આ સમયના સાંભળી હુરમે હસીને કહ્યું કે નામવરની ઇચ્છા
છે તો હું પણ મારી શક્તિ પ્રમાણે પાદપુરણ કરીશ, પણ બાળા
શાહબદાને હમણાં કેટલીક વારથી સાંભરેલ નથી, તેથી ત્યાં જરા
આતુર છું જે આપ પણ ત્યાં પધારશે તો બાળવિનોદ જોઇ વિશેષ
આનંદ થશે.

આવું હુરમનું બોલવું સાંભળી શાહ પણ બ્યાં બાળા શાહ-
બદા સુતો હતો ત્યાં મયો અને જમ્ને જુવે છે તો પારણામાં હાથ
પસારી ફેલાવી ભર ઉંઘમાં પડેલો છે હસ્ત પુનમચંદ્ર સમાન મુખ
પ્રકુલ્લિત થઇ રહ્યું છે વાતસલ્ય પ્રેમથી બન્ને જણુ તેના મ્હોં તરફ
કેટલીકવાર સુધી જોઈ રહ્યો એટલામાં તેની ભમર સંજ્ઞામાં અને
તેને પાસુ ફેરવ્યું તથા જરા આકારો મ્હોં બહાર નીકળ્યો એટલામાં
તો હુરમ તુરત તેની આશ્વાસના કરવા લાગી, પયપાન કરાવ્યું અને
મુખાર્ચિદ વિકરવર થયું જે કે શાહ બાળા શાહબદાની નજીક આ-
સરે પા કમાક ઉભો રહ્યો હશે તેટલીવાર માંતો કેટલીક વખત હુરમે
તેની સાળ સંભાળ લીધી; પરંતુ બાળ શાહબદા તો નિશ્ચંતપણે
નિંદ્રા લેતો હતો કેમકે બાદશાહને પુર્યું વિશ્વાસ હતો કે મારી સદા
સંભાળ લેનાર હાજર છે. આ આનંદકારી પ્રકાર જોઇ શાહ બો-
લ્યો કે ‘ ખરેજ આ જગતમાં માતૃશ્રીનો બાળક ઉપર પ્રેમ અને
બાળકનો માતૃશ્રી ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ અવર્ણનીય પ્રકારેજ હોય છે
એમાં જરાપણ શક નથી તે સમયે હુરમ બોલી કે ‘ શીરતાજ !
બીરમલની સમસ્યાનું ચરણ આપ સમક્ષજ સાક્ષાત્કાર પુરણ થઇ
ચુક્યું છે એમ કહી બોલી કે—

(૨૮૦) ખુખીનો ખખનો અને કડાપણનો દરિયાવ,
 અહો રાત્ર જાગત ખડે, મમદક્ષક મહાશક્ત;
 ચોં કહ્યા સુખે સુવે સદા, બાળક માતાશક્ત.

બેશક બાળકે જે માની પ્રીતિમાં આશંકત છે, તે હમેશાં એમજ જાણે છે કે, અરો નિરંતર મારી સંભાળ મારે જાગત રહે છે, વળી મારી મહા શક્તિમાન છે, એમજ તે સમજે છે અરે દુખ થાય તેમાંથી દુર થઇ શકે તેવું હોય કે ન હોય, પણ બાળકનો એમજ દ્રઢ વિશ્વાસથી જાણે છે કે—મારી મા તે દુખ દુર કરશે, તેથી તે નીરાંતે રહા સુખમાં સુવે છે, એતો આપે પ્રત્યક્ષ જોયું અને તેથી મેં મારી અખજાની બુદ્ધિ પ્રમાણે એ સમસ્યા પુરણ કરી.

અકસ્માતે તો આ શાહાત રીતે દાખલા સહીત સમસ્યા પુર્ણ કરવા વિષે હુરમતી ચતુરાઇ જોઇ બહોળા પ્રસન્ન થયો અને સ્વર્પથી ખોલી ઉઠ્યો કે ધન્ય છે પ્રિયા તારી રસીકતાનો તમે રજપુતાળીઓ તમારી ચતુરાઇથીજ વખણાઓ. એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી અને મને ખાતરી છે કે તમારી પેઠે પાદપુરતિ સમસ્યા મારી સલામાંના પડિતો કરી શકનાર નથી.

બાદશાહને તો ઉક્ત સમસ્યા પુરતિ બહુજ સારી લાગી તથા આશા વધી કે સલામાં સ્થિત થનારા પડિતો એથી હવે શું વધારે કહી શકશે તે જાણવા મન તદ્દપી રહ્યું હતું તેથી દરરોજના નિયમ કરતા તે દિવસે કચેરી વડેલી ભરી અને સલામાં પડિતોનું આગમન ચતાંજ અન્યને કશું ન પુછતાં ઉક્ત સમસ્યાનું આગમ ધરી, અને કહ્યું કે જોઈ હવે એ કોણ પુરી શકે છે યાદ રાખજો કે એ સરસ્વતિ કુદરત છે તેથી જો તમે આળસમાં રહ્યા તો તમારી અને આ સલાની સોલા રહેનાર નથી.

આ પ્રમાણે શાહનું જોલનું સાંભળી સલામાં બેઠેલા સર્વ

ખડિતો પોતપોતાના કાવ્ય તરંગને આગળ વધારે પાદપુરતિ કરી
પરંતુ અકબરશાહે એની ઉપર આટલો ભાર મુક્યો હતો, તેથી
સધના વિચારમાં પડ્યા હતા; એટલામાં તો ઉતાવળીઓ અને પત-
રાજી ખોર મીયાં લખે બોલી ઉઠ્યો કે જલ્દા પનાહ ! એનો શો
ભાર છે આપનો હુકમ હોય તો હું પણ આ સમસ્યાનું પદ પૂરું
કરી આપું શાહે કહ્યું કે કોઈને મના છેજ નહી જે જેના મનમાં
આવે તેમ સમસ્યા પુર્ણ કરી બતાવો, આવો હુકમ સાંભળી મીયાં
લખે હીમતથી બોલ્યો કે ચોથું પદ આ પ્રમાણે હોવું જોઈ કે 'અક-
બરશાહ અબ જગત ' હમણાં આપુ જગત નિરાતે ઉધે છે કમકે
આપ જેવા મહા શક્તિમાન અને જગત્ત આદસાહ તેમણે માથે
વિઘ્નમાન છો બોલ બીરબલ તાર ચોથું પદ આજ છે કે બીજું ?
જેન માર ચરણ લાગુ ન પડતું હોય તો તેનું કારણ બતાવ શું એ
પ્રમાણે અકબરશાહનો પ્રતાપ નથી.

અકબરશાહને આ ખુશામતીયું પદ પસંદ પડ્યું નહોતું, કેમકે
એના મનમાં તો જોધપુરવાળી બેગમનો રસમય અર્થજ રમ્યા કર્તો
હતો તો પણ મીયાં લખેની તજવીજ જોઈ હસવું આવ્યું કેમકે
મીયાં લખે એ એવો પેચ ગોઠવ્યો હતો કે સધના સલાસદોને કહેવું
જ પડ્યું કે બરોબર તથા કારણ કે શાહનો પ્રતાપ એવો નથી, તે
પણ કહી શકે તેવું હતું નહિ એટલે હાજ કહેવી પડી તેથી બીરબલ
પ્રત્યે પુછ્યું કે કવિરાજ આપણ તમાર હોય કે નહી તમારી શારદા
પણ મીયાં લખેની પેઠે મારી તારીફ કરવામાં હોશીયાર હોય એમ
જણાય છે મીયાં લખે વચનમાંજ વગર આંચકે બોલી ઉઠ્યો કે સચ
હે કિસ્મે આદમ આપકી જુદિ એસી હઇ, બીરબલે જોયું કે મીયાં
તો પોતાનોજ કાકો ખરો કરવા મર્યા છે તેમ એ અર્થ ફેરવી શા-

(૨૮૨) ખુબીના ખજનો અને કહાપણનો દરિયાવ.

હને માઠું ન લાગે એવી રીતે કેવા પ્રકારે ખીજો અર્થ ગોઠવેલો તે વિષે સુઝ પડે નહીં તો પણ ધૈર્યતા સાથે એટલો બંદેનિવાજ શીરદાકત પદ એ હોય નહીં તેમ અહિંયા લાગુ થાય છે કે નહીં તેનો ખુલાશો પણ આપ જેવા કદરદાન શહેનશાહ અને જગન્નાથ પંડિત જેવા વિચિક્ષણુ નર ખીરાળ્યા છે ત્યાં મારે ખોલવું એ ખે-અદખી ભર્યું છે એમ ખોલી જગન્નાથને ઇસારો કર્યો તેથી જગન્નાથે કહ્યું કે નામવર ખીરખત્ર ખર કહે છે આવું છેક અર્થ રહિત ખોલે તેને ખતાવવા તેમાંજ શરમ છે, આ વાક્ય સાંભળી તમામ સભા-સદો ચમક્યા શું એ એમ કહેવાની શક્તિ ધરાવે છે કે બાદશાહનો એવો પ્રતાપ નથી તે સાંભળી મીયાં લખે ખોલ્યા કે પંડિતરાજ ત્યારે શું મારો અર્થ ખોટો છે તે કહી ખતાવો, પંડિતરાજ ખોલ્યા કે મીયાં સાહેબ બાદશાહસાહેબની રખ હોય તો કહી ખતાવવા તૈયાર છું સાહે કહ્યું કે ' ખુશીથી કહો જગન્નાથે કહ્યું કે ' અધિપતિ ! મિયાં લખે તો શું કહેવાના હતા પણ ત્રણ સુવનના વાસીયો કહે છે કે આપણા અપુર્વ પ્રતાપના બળે આપની પ્રજા સુખી છે અને નિરંતર નિરાંતે ઉંઘે છે, પણ અફસોસ ! એ અર્થ આની સાથે સંબંધ ધરાવતો નથી; કેમકે જો એને પ્રજાની ઉક્તિ ગણીએ તો ' મમરક્ષકને ' બદલે ' હમરક્ષક ' કહેવું જાઇએ. ખીરખત્રે હશીને મીયાં લખેને કહ્યું કે મીયાં સાહેબ પંડિતરાજે તો આપના ચોથા ચરણને મુળમાંથી કાપી નાંખ્યું. મીયાં લખેએ જવાબ આપ્યો કે ' છટ વનચર ચાર ચરણ તો તનેજ કાયમ થાઓ, આદમીને તો બે ચરણ ખરા છે આવું અવિચારી ખોલવું સાંભળી ખીરખત્રે તેવો જ સજદા દટકો માર્યો કે સાત્ય છે મારા ખ્યારા પણ તે ત્રણ ચર-ણવાળા બું તો આદમીમાં પણ નહીં તેમ વનચરમાં હેવાનમાં પણ

ન રહ્યો તેનું શું કરવું. આ પ્રમાણે ચક્રમક ખરવા લાગી એટલામાં
તો બાદશાહે રાજા માનસિંહના સામું જોઈ પુછ્યું કે રાજા સાહેબ
આપ આ સમસ્યાને શી રીતે પુરો છો ? રાજા માનસિંહ તો સ-
લામ કરી નમ્રતાથી આટલુંજ કહ્યું કે બાદશાહ બડભખ્ત.

આ સમસ્યા સાં રળી કેટલાકે તો ધાર્યું કે હે મહા બાબ્યવાન
બાદશાહ આટલું બોલી રાજા સાહેબ તો ચુપ રહ્યા તેથી સવળાઓ
આ પ્રમાણે અરથ સમજ્યા કે મારા સુબટ સરદારો મહા બગદાન
અને મારૂ રક્ષણ કરવામાં અહોનિશ જગતા ઉભા રહે છે એમ
નશીખવાળા રાજાઓ સદા નિરાંતે ઉંઘે છે.

જો કે રાજા સાહેબે આ પ્રમાણે અરથ દરશાવ્યો, પણ આ-
ત્મજળના આધાર રાખનાર શુરા શાહ અકબરને આ અરથ ક્યો
નહિ. તેથી શાહે કહ્યું કે રાજા સાહેબ આપના જેવા સરદારોની
તો એમાં ખુબી છે પણ બાદશાહેને માટે એ કંઈ સારી રાજનીતિ
ગયાય નહી આટલું બોલી અબુલકજ્જલના સામું જોયું કે તુરત તે
ચતુર કારભારી બોલ્યો કે બ્રેક નામવર ! મોટા મુનશીઓ ડાલ
અને દાલમાં તદાવત ગણતા નથી માટે આપે પણ ન ગણવો જો-
ઈએ. એમ કહી રાજા સાહેબના ચરણનો અરથ ઉઘાડી બોલ્યો
કે—મ.દરશાહ બડભખ્ત

અબુલકજ્જલના આ શબ્દ ઉપરથી શાહ વજેરે સવળા મન
પ્રસન્ન થયાં; પણ રાજા સાહેબને તો બહુજ માહું લાગ્યું; કેમકે
માનસિંહ ખમરદાર, વિચારવંત, થોડા બોલો અને બોલેલું પાળ-
નારો હતો તેથી પોતાના બોલનું ખંડન થયું જાણી ગુસ્સે થયો
અને બોલી ઉઠ્યો કે—મારી સમસ્યા પુરતિમાં ઉત્તમ રાજનીતિ
રહેલી છે અને જો તે આ સલામાં કાઢી ન સમજાઈ હોય તો

(૨૮૪) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

તે સમજાવવા તઈયાર છું આવા આવેશ ભર્યા શબ્દો સાંભળી શાહે જાણ્યું કે રાજા સાહેબને માહુ લાગ્યું તેથી પોતે ફરમાવ્યું કે—રાજા સાહેબને જાને તે બાબત તરહી લેવી પડે તે ઠીક નહી. એટલું બોલી સભામાં બેઠેલા કવી પંડિતોને કહ્યું કે રાજા સાહેબના વાક્યનો ગુહારથ કોઈ સમજી શકે તેમ છે ? આવું શાહનું બોલવું સાંભળી એક એકના મુખ તરફ નિહાળવા લાગ્યા ત્યારે શાહે જગન્નાથ તરફ નજર કરી એટલામાં ખિરબલ હિમતથી બોલી ઉઠ્યો કે એ દુહાનો પ્રસંગ સમજ્યા વગર એની ખુખી સમજાવ નહી આપના જેવા પ્રસંગથી હિંદપતી વિક્રમાજીત એક સમય નગર ચર્યા જેવા અંધાર પિછોડો ઓઢી નિકળે છે તેવાજ બારણા આગળના રક્ષકોએ કોણુ એ કરી ગરજતા કરી તેમજ મહેલની આસપાસ સો સો સુમટો હાથમાં ખુદ્દી તરવારો લઈ પેડેરા ભરતા હતા તે પણ તેવાજ જંગલમાં ભાલમ પડ્યા તેથી પોતે અદ્રશ્ય થઈ નગર ચર્યા જેવા ચાલ્યા, જ્યાં જીવે છે ત્યાં ચોડીદારો ઉભાને ઉભાજ દીડા, શહેરમાં તમામ દરવાજો ફરી વળ્યા પણ કોઈ રખવા જાને હિંદનો કે બેઠેલો દીડો નહિ, તેથી તેમણે પ્રસન્ન થઈ છેલ્લા દરવાજા આગળ પહોંચતાં કહ્યું કે અહીં રાત્ર જંગલમાં ખડે, મમ-રક્ષક મહાશક્ત.

આટલો ખબર સાંભળી વેંતજ ત્યાંના પહેરેગીરા તે શબ્દને અનુસારે તેના ઉપર વાંચતી પેઠે કુદી પડ્યા અને કાંડુ ઝાલી બાધવાની તઈયારી કરવા લાગ્યા એકલે હું બાદશાહ છું એમ સુચવવાને માટે ઉપરની લીટી જાને ફરીથી બોલ્યા તેથી ચોડીદારો સમજ્યા તો ખરા કે આપણો રાજા છે, પણ રખતપણે બોલવાને સાર તેણે જવાબ આપ્યો કે—યોં કહ સુએ સુએ સદા બાદશાહ

અડભજ્જત.

મતલબ કે અમારો બાદશાહ એમ સમજે છે તેથીજ તે આ સમય નિરાંતે સુતો હશે અને તમે તો કાંઈ ચોરજ છો, કેમકે અમારા બાદશાહને તો પોતાના સરદારોનો આટલો અવિશ્વાસ ન હોય એમ વ્યંજન કરી પોતાની જાગૃત્તી બતાવી તેથી વિક્રમરાજ ખુશી થયો અને તે પહેરેગીરોને સવારમાં સભા મધ્યે બોલાવી અમુલ્ય શિરપાવ આપ્યો, માટે મહારાજ આ રીતે પ્રસંગ સમજતાં આ દુહામાં રાજનીતિનો કાંઈ દોષ આવતો નથી એમાં સરદારોની ભક્તિ તથા બાદશાહની કદરદાનીજ વર્ણવેલી છે.

બાદશાહ કહ્યું કે ‘ શાખાશ રાજ સાહેબ તમારે બોલવું બહુ ગુઢ છે વાર હવે બીજા કોઈને આ સમસ્યા પુરણ કરવાનું મન છે ? આવો શાહનો પ્રશ્ન સાંભળી વિષ્ણુસ્વામી નામના એક ગોસાઈ હતા તેમણે કહ્યું કે, “ આસ્થાઈદ હરિભક્ત,

હરિનું નામ સાંભળી મુલ્કાં જનુનુદીન તો બહુ ચીડવાઈ ગયા કાંઈ બધા મુસલમાને કહ્યું કે હરિ કહો કે રામ કહો પણ અરથ તો એકજ થાય છે, વસ્તુ એક છે તો નામને માટે ખોટી તકરાર શા માટે કરવી જોઈએ, આ શબ્દ સાંભળતાં મુલ્કાં તો હાથ પછાડી છેક મીઝાજને તરફ ઊડાવી બોલ્યો કે—અરે મુજ તું શું સમજે છે. દીનમાં વસ્તુ છેજ ક્યાં આ માત્ર નામનીજ તકરાર છે જો કે જનુનુદીનમાં જનુન સિવાય ખરા દીનની સમજ જરાપણ નહોતી; તદ્દપિ આ શબ્દ ઉપરથી તો માફ જણાઈ ગયું કે માત્ર તકરાર શીવાય કશો ધર્મ સમજ્યોજ નથી તેથી શાહણા લોકો તો કંટાળી સાથે હસી તેને ઘુમ્મ મણવા લાગ્યા પણ મુલ્કાં તો પોતાના કહાપણમાં તે બહાદુરી સમજતો હતો, તેથી બોલી ઉઠ્યો કે બાદશાહ તું મુ-

(૨૮૬) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

સવમાન છે કે કાફિર અફસોસ અફસોસ હું હવે મારી ફેરીમાં મારા ચરમેથી શું દેખું છું ખીરખલ ધીમે રહીને બોલ્યા કે કાંઈજ દેખતા નથી, પ્રથમ અજ્ઞાનેજ નથી દેખતા તો પછી ખીજું શું દેખો આવું ખીરખલનું મારમિક બોલવું સાંભળી ચોપદારથી તે બાદશાહ સુધી સરવને ખડખડ હસવું આવ્યું.

એટલામાં રાજા ટોડરમલ સભામાં આવી પહોંચ્યાં, એ હિંદુ બિજા સમાસદોની પેઠેજ ચતુર અને વિચિક્ષણ હતો, પણ પોતાના મહેનત ભરેલા જમાખંદીના કામમાં એટલો બધો ગુંથાયેલો રહેતો હતો કે એને આવી વીઘા વિનોદના મંડળીઓમાં આવવાનો ભાગ્યેજ અવકાશ મળતો હતો તેથી બાદશાહે તેને વિશેષ આવકાર આપ્યો અને અત્યાર સુધી જેટલી સમસ્યા પુરતી થઈ હતી તે કદી સંભળાવીને પુછ્યું કે રાજા એ વિષે તમે શું કહેવા માગો છો આવું શાહનું બોલવું સાંભળી પ્રથમ તો પોતાની દીનતા ખતાવી આનાકાનીજ કર્યા કાઢી. પણ એમ કરતાં જ્યારે વિચાર પુરતો વખત મળી રહ્યો ત્યારે કહ્યું કે—

અકબરશાહે હસીને કહ્યું કે દીવાન સાહેબ વિના સરચાળો કાણ બાંધી આપે ? ટોડરમલ તે પણ ખુખ કરી સજાગાની ચારતામાં આવી ગઈ અને કાંઈની તકરાર રહી નહીં જોઈએ હવે ખીરખલ શું કહે છે બોલ તારૂં શારદા શતુ ચરણુ જે ?

ખીરખલ નમ્રતા પુરક અભિવંદન કરી બોલ્યો કે આલમખનાહ જહાં આવા આવા સમર્થ વિદ્વાનો ભેગા થાય છે ત્યાં તેમના તેજથી શારદા દેવી અહોનીશ હાજરજ હોય છે અને તેથી ત્યાં જે નિર્ણય થાય તે કેમ ખોટો હોય તથાપી માર ચરણુ એથી કાંઈક જુદું છે, પણ ઝાઝો ફેર નથી રાજા ટોડરમલ સાહેબે બાળક કહે છે તેને

કેકાણે મારા પાઠમાં,

બાળક ભુપ સુભક્ત,

બાળક કહે છે શાહે પુછ્યું કે એ બે શબ્દોના અર્થમાં શો ભેદ છે, ટોડરમલ સાહેબે જવાબ આપ્યો કે—નાજી પણ બાળકએ જીનું અને વધારે રસીક રૂપ છે, તેથી મારા કરતાં એ સમસ્યા પુર્તિ સારી. તે એમ હું કમુલ કહું છું બીરમલે રાજા ટોડરમલને સલામ કરી કહ્યું કે આપ લાયક છો એટલે વિવેક કરો એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. પછી બાદશાહ તરફ નજર કરી બીરમલ બોલ્યો કે ખલકના ખાવિંદ રાજા સાહેબની સમસ્યા પુર્તિ યથારથ છે. મારી અને એમના શબ્દારથમાં ભેદ નથી, પણ મારો શારદાકુરત દુહો છે, તેથી વિચારીને જ્નેશો તો કાંઈ બીજી પણ ચમત્કૃતિ નીકળી આવશે. શાહે સંઘના સભાસદો તરફ નજર ફેરવ્યા જોયું કે કાંઈ બીજીચમત્કૃતિ એમાંથી કહાડી આપે છે. એટલામાં કંઈકીએ કહ્યું કે હાજીઓ દુહાની ખુબી એ છે જે કે રાજા માનસિંહ અને મુલ્કાં અબુલફઝની સમસ્યા જે વિરૂધ્ધતાઓ આવી હતી તે અનેનો સમાવેશ એમાં થઈ નય છે, કેમકે

બાળક ભુપ સુભક્ત,

જે એમ શબ્દ તોડીને વાંચીએ તો જુદાજ અર્થ નીકળે છે અને નહીં તો સાધારણ રાજા લોકોના પસંદ પડતોજ અરથ દેખાય છે.

બાળક ભક્ત સુભક્ત,

બાદશાહ આ અરથ સાંભળી ધણોજ પ્રસન્ન થયો તથા સર્વના વખાણ કરવા લાગ્યો અને કહ્યું કે મારી સભામાં નર રત્નો પરમેશ્વર આપ્યા છે તેથી તેમનો મોટો ઉપકાર માનું છું, વાંચ પંડિતરાજ

(૨૮૮) ખુબીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

તમે કાવ્ય શાસ્ત્રી છો તેથી નીર્ણય કરો કે આ સધળા ચરણામાં સૌથી શ્રેષ્ઠ કોને ગણવું ? મારી નજરમાં તો સધળા શ્રેષ્ઠ માસમ પડે છે જગન્નાથ પંડિતે ધીમે રહી ઉત્તર આપ્યો કે બધાએ ચરણો રસીક છે; ખરું તો પણ કવિકૃત તો બીરખત્રુનુંજ કહેવાય.

ફાળાએ પુર્વ પક્ષ કહ્યો કે—રસ છે તો કવિતા અને કવિતા કહી તો તે કવીકૃતજ થઇ ચુકી; જગન્નાથે હસીને કહ્યું કે મિયાં ફા આ જે તમે સંક્ષેપમાં વાદ ઠીક ગોઠવ્યો છે. વાક્ય રસાત્મક કાવ્ય એ આધાર ઉપર તમે હીમાયતી ધરાવતા હશે, પણ રસ શબ્દને અર્થ સાધારણ લોકોની પેઠે સમજે છે તેવો નથી અથવા રસનો અર્થ તેમજ તમારે કરવો હોય તો હું કહું છું કે કાવ્યમાં રસ કરતાં પણ બીજી વસ્તુની જરૂર છે.

આ પ્રમાણે પંડિતરાજનું બોલવું સાંભળી સમસ્ત સભા મંઠળ તેમના સામુ જોઈ રહ્યું; કેમકે એમાં કોઇને કોઇ સમજાય નહીં અને ખુલાસો માગવાની વીમત ચાલે નહીં આ પ્રકારનો તેમ શાહના લક્ષમાં આવવાથી કહ્યું કે પંડિતરાજ ! તમારું બોલવું બહુ શુદ્ધ છે માટે વિસ્તારથી સમજાવી. પંડિતરાજ કહ્યું કે ઠીક સાહેબ એમ કહી પંડિતરાજે ખુલાસો કર્યો કે—હર્ષ શોકદી કાના પ્રકારનો મનોવીકારને સાધરણ રીતે રસ કહે છે, જે એવો રસ જે વાક્યમાં હોય તેને કવીતા કહીએ તો બહુ વીપરીત થશે; કેમકે પ્રાણી માત્રના મનોવીકાર છે અને તેથી વીકારી સ્થિતિમાં તે જે કંઈ બોલે તેને કવીતા કહેવી પડશે. કુતર ચીડાઈને બસવા લાગે તો તે વિરરસ કહેવાય. અને કોઈ પોતાના આપની પછાડી પોક મુકે તેને કરણા રસની કવીતા કરે છે એમ કહેવું પડશે. પિતા મરણના શોકથી જે વિધાપ કરતો હશે તેમાં કરણા રસ યદ્યપિ હશે ખરો પણ એ કરણા રસ

ની કવિતા કરે છે એમ તો નહિજ કહેવાય, એમ હોય તો મણી માત્ર સુખે દુઃખનો સમય કવિજ છે અને કવિમાં કાંઈ વીશેષ રહેતું નથી; અર્થાત પોતામાંજ અનુભવની વાત કરનારો ગમે એવું રસમય બોલે તો પણ તે કવી છે એમ કહી શકાશે નહીં, જો જો તેની વાણીઆ રસ છે. તો તે રસીક માત્ર છે એટલુંજ સીધ થાય છે, કવિ તો તેજ કે પોતાના અનુભવ વર્ણન કરતાં પણ તદુલ રસને દર્શાવી શકે. આ સમસ્યા પુર્તોઓ જો જો લોકોએ કરી છે તેનો નિર્ણયાનુભવ વિચારી જોએ તો આ માર કહેવું વધારે સમજાશે. વળી બાળકની લીલા અવલોકવી અને તેથી પ્રીતમાં મસ્ત રહેવું એ માતાનો ધર્મ છે, તે પ્રમાણે હુરમ સાહેબે વત્સરસ મુરીને આ દુહો પુર્ણ કર્યો એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી- તેમજ રાખ માનસિંહ જેવા દુરા સરદાર શાહના સંસ્કાર પછાડી પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેમને એમજ લાગે કે અમે કહીએ ત્યાં સુધી શાહને કશી પણ શીકર રાખવાની આવશ્યકતા નથી એ સ્વાભાવિક અને નિત્યકર્મ છે, અણુલક્ષ્મણ જેવા દિવાન કે જેહું કામ હમેશાં સારી મસલત આપવાનું છે તેને એમજ લાગે કે મમે એવા બહાદુર સરદાર હોય તો પણ તેની ઉપર ભરોસો રાખી બેસી રહે તો તે બાદશાહ બદખ્તજ નાણુવો વિષનુસ્વામી બાકત છે એટલે એમને ઇશ્વર ઉપર અચળ આસ્થા રાખવાનુંજ સુઝ્યું એ પ્રમાણે સર્વે જણે પોતપોતાના વ્યવહારનીજ વાત કહી એમાં કાંઈ કવિતા કરી એમ કહેવાય નહી. ટોડરમલ સજ મોટા હીસાળી છે એટલે આ બધાની વાત સાંભળી માત્ર એનો સરવાળોજ કરી આપ્યો, પણ બીરબલ જેને એમાનો એક અનુભવ નહી તેણે એ બધાનો અનુભવ રસમય વાણીના છટાથી દર્શાવ્યો મારે એજ કવી કહેવાય અને એની વાણી શારદા પુરેરીત છે એવો મારા અભિપ્રાય છે.

(૨૬૦) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

આ પ્રમાણે પગિરાજનું બોલવું સાંભળી ખીરખલને કવીરાયનું
પદ આપ્યું અને પછીથી કવીરાય કહીને શાહ બોલાવવા લાગ્યો.

ભાગ ચૌદમો.

વારતા ૧૧૦ મી.

બદનામ એ ખુરી ચીજ છે.

ખોટી વાતની ખટક બહુ, ચાલે છે દીલમાંહી; રામદાસ.

એક વખત બાદશાહે ખ.સ મંડળમાં બેસી કાબ્ય વિનોદ ચ-
લાવવો શરૂ કર્યો સર્વ વિદ્વાનો પોતપોતાની તરંગાને વધી કરતા
કાબ્યવિનોદ દર્શાવવા લાગ્યા, પણ ખીરખલ કશું બોલ્યો નહીં તેથી
શાહ પુછ્યું કે, કેમ કવિરાય હમણાં કેટલા દીવસથી મન મુકીને ત-
મારે બોલવું થતું નથી, ખીરખલ બોલવા જતો હતો તેટલામાં ફ્રીઝી
બોલી ઉઠ્યો કે ગરીબ પરવરા જે દીવસથી પ્રતિસ્વરી લોકોએ રસ-
વત ખાવાનું ખોટું આળ એના ઉપર મુક્યું તે દિવસથી ખીરખલના
મનમાં ગમે તે પણ શંસય દાખલ થયો જણાય છે અને તેથીજ પુ-
રણાનંદમાં જણાતો નથી.

ફ્રીઝીનું બોલવું સાંભળી શાહ બોલ્યો કે, જે ને વાતનો શલ્ય
હજી એના મનમાં પાચ્યો રહેવા હાય તો તે એને ગાડાજ ગણવો;
કેમકે મારી તપાસમાં એ નિર્દોષ ઠર્યો છે તેમ તેના માટે પ્રીતિપ્રતીની
હતી તેના કરતાં પણ હાલ વિશેષ છે, છતાં ઉદ્ધિવગન ચિંતા શા માટે
સખવું બેઠ્યો શાહનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી ખીરખલ નરમતા
પુર્વક સલામ કરી બોલ્યો કે કોખી આલમ ! આપની તો પ્રીતી
પ્રીતીથી પુરેણ પણ પરીસ્પંધિઓના કૃત્યથી લોકોમાં જે અપવાદ
હોય તે માટે મારે મન સંકાયને પાસે છે હું બહુ બહુ રીતે મનને

વાર છું તરખી ખોટી વાતની ખટક મટતી નથી. જોશીરાજને કહ્યું કે ખીરખસનું કહેવું સત્ય છે બદનામી એ સર્વથી ધુરામાં ધુરી ચીજ છે તે ઉત્તમ માણસના અંતરમાં અહનિશ ખટકયા કરે છે; કેમકે.

બદનામી ધુરી બહુત જગમાં જાન નિરાક,

એક કલંક કે કારને ક્ષણ ક્ષણ ક્ષણહિ મનંક.

નિશ્ચય કદીને જાણી લેવું કે આ જગતમાં સર્વથી બદનામીએ ધુરી ચીજ છે જુવો કે ચંદમાં શ્રેષ્ઠ અને લોકપ્રીય છે; તો પણ નહીં જેવું કલંક લાગ્યું તે કારણથી બિચારો ચંદ ક્ષણે ક્ષણે ક્ષીણ ક્ષીણ થતો જાય છે અર્થાત્ પીના કારણે કલંક લાગવાના કારણથી દીવસે દીવસે કળા હીણ થતો જાય છે.

જોશીરાજની આ ઉકતી સાંભળી શાહે કહ્યું કે— ‘ તમારી નર-કના ચચાર્થ છે, પણ ચંદ અને ખીરખસ મને તો બન્ને ગાંડા માલમ પડે છે, પડીતરાજ ! તે બન્નેને શીક્ષાદુપ અત્રે કંઈ બોલો, જેથી તેઓ પોતાની ગાંડાઈ મુકી દે ’ જગન્નાથ બોલ્યો કે— ‘ નામવર ચંદનો પ્રથમ તેથીજ બોધ પ્રશ્નો છે. તેથી ક્ષીણ થાય ને તો ખરો પણ પાછો પોતાની મેજેજ કરશે લે છતાં પણ આપની આજ્ઞા છે તો મારા મારેજ એક દુહો કરેલો છે તે બોલું છું—

કહ્યાંહી કી ક્ષીણ સખ કળા, શુન શરકે કકુ બેન;

રસ દરશીનકી નજરમે, એમત પે તું એન.

તે તારી સખળી કળા ક્ષીણ કેમ કરી નાખી ? મુખ માણસોના કડવાં સાંભળતે ? પણ તારે એમ કદી કરવું નહીં કેમકે જે રસના સમજનાર સજ્જનો છે તેમની નજરમાં તો હું અમરતથી પણ અધીક વલ્લભ છે તો પછી પછી મુરખ જનોના કથનોને કોલ લાવી ક્ષીણ શા મારે થવું જોઈએ.

(૨૯૨) ખુબીના ખળનો અને કહાપણનો દરિયાવ.

આ દુહો ચંદ અને ખીરખલ આ બન્નેને સરખીજ રીતે લાગુ પડે છે કેમકે આશો પુનમની રાત્રીએ કેટલાંક માણસો ચાંદની નીલા-ળતાં તલીન થઇ ગયા હતાં, તે પૈકી કેટલાક રસના ટટા સતરંગો બોલી ઉઠ્યા કે— ભલે ચંદ ગમે તેવો ખીલ્યો છે, પણ એમાં સસ-લાનું કથંક છે તે છુંપું રહેતું નથી. આ વચન સમજી માણસોને તો વીપરીત લાગ્યું, પણ કોઇ તે વખતે બોલ્યું નહી પંદર દીવસ પછી એટલે દીવાળીની રાત્રીએ તેઓ પાછા એકઠા મદ્યા તે વખતે ચંદની સઘળી કળાએ નાશ પામી તેથી સરવત્ર ઘોર અંધકાર ફેલાયલ હતું તે ઉપરથી કોઇ રસીક જને ઉદાશી થાથે ઉક્ત દુહો કહ્યો.

કરી પડે તો રખાટ અર્થ સમજાય છે કે મુરખ લોકોના અનાદર જોઇ મનમાં મુઝાઇને કોઇ કવી પોતાની કાવ્યકળા પ્રકાશતો બંધ પડ્યો હશે તેને ઉતેજન આપવા કોઇ રમન પુરૂષે ઉપર પ્રમાણે કહ્યું.

આ પ્રમાણે પંડિતરાજનું બોલવું સાંભળી ખીરખલ અસાર સુધી તો મૌન ધારણુ કરી રહ્યો હતો, પણ આ વખતે તેનાથી બોલ્યા વીના કહેવાયું નહિ, તેથી બોલ્યો કે પંડિતરાજે ઉક્ત દુહાન્ય બે પ્રકારના અર્થ કરી બતાવ્યા; પરંતુ હું ધારું છું કે એ દુહો જે કારણ માટે રચેલો છે તેમાં તો અન્યજ અમત્કૃત્રી રહેલી છે; એટલું ખીરખલનું બોલવું થયું એટલામાંજ પંડિતરાજ હર્ષથી બોલી ઉઠ્યા કે બન્ય છે ખીરખલ પરીક્ષા તો ઉત્તમ પ્રકારની કરી એનો અર્થ સરગારપમુ ખંડીતા નાયકા પ્રતી દ્દનાયક યુક્તી વિધેની છે.

તદનંતર સભામાં ચર્ચા ચાલી કે—લોકમાં નિંદા થાય તેથી ઝડી રહેવું એજ સાચું છે કે પોતાની નજરમાં જે ચોચ જણાય તે ક્યાં-જ કરવું, બોલ્યું કે જમતનો સ્વભાવ તો છીદર ચોષનાનોજ છે.

તેથી તેના બોલવા ઉપર લક્ષ આપવા જેવું છેજ નહી. કોઈ બોલ્યું
જે પાંચ માણસો ખોટ કલાડે તેને ખરી સમજી કબુલ કરવી; કેમકે
પંચ તે પરમેશ્વર છે. ખીરખલના પ્રતિરૂપીઓમાંથી પણ કોઈ બોલી
ઉઠ્યું કે જો ચંદ્રમા કલંક છે તો કોઈની પણ તેમ કરવાથી હીમત
ચાલે છે કેની ? આ વાક્ય સાંભળતાં ખીરખલને ક્રોધ આગ્યો અને
બોલ્યો કે—

મુઠ્ઠ મથકે જન, ત.કત ભાખત ભુખ;

દુષ્ટ ડાંટી નહિ કર શકે, શુર શુર સનમુખ.

ચંદ્ર કામળ સ્વભાવનો છે તેથી તેનું કલંક માણસો તાકી
તાકીને જુએ છે અને મોટે પણ કહે છે, પણ શુરા સૂર્યની સામા
જરા પણ નજર કરવાની તે દુષ્ટોની હીમતી ચાલતી નથી.

ખીરખલને કડી ઉપર કડી સરખો ઉત્તર સાંભળી શાહ પ્રસન્ન
થયો પણ એક એકને મહેલનાં ટોણાં મારતા બંધ પડ્યા માટે વાતનું
રૂપ ફેરવીને બોલ્યો કે ‘ આ સુંદર વર્ષા રત્ન ચાલેછે તેને તજ અન્ય
વિષય ઉપર શા માટે કવીતા કરો છો.

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી કોઈ બોલ્યા કે આ વખતે
સમુદ્રમાં જોવા લાયક ખેલ થતા હશે; કેમકે ઉપરથી મુશળ ધારાએ
મેઘ વર્ષા અને નીચેથી સમુદ્રના મોળાં ઉછાળા મારી વાદળ ભેટે છે
તેથી તે વખતે એવો ભાસ થાય કે—આખું જગત જળમયજ છે,
આટલું બોલવું થતાંજ નેશીરાજે કહ્યું કે,

જા બાદલકો સિંધુજળ, ઉછાલાહી ભેદજ આપ;

ખરવા રતમે હરપસે દેખ સ્વમુત પ્રતાપ.

વર્ષા ઋતુમાં સમુદ્રનું પાણી ઉછળી વાદળને ભેટે છે તેનું કારણ
એજ કે મેઘ પોતાનો પુત્ર છે, કેમકે પાણીના વરાળ થવાથીજ મેઘ

(૨૬૪) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
ઉત્પન્ન થાય છે તેથી (તેનો પિતા) પોતાના પુત્રનો આવો મોટો
પ્રતાપ જોઈ હર્ષાય છે અને હર્ષના કારણથીજ ભેટે છે;

જગન્નાથે કહ્યું કે—વાહ જોશીરાજે ઠીક કરીતા કમ્પી સંભળાવી
કેમકે એમાં વર્ષા રતુના વર્ષન સાથે વત્સરસ પણ પ્રદર્શીત કર્યો છે
વરસાદની ઝીણી ઝીણી છાટો ખુબ પડતે જોઈને કોઈએ કહ્યું કે—આ-
કાશમાં આટલું બધું પાણી ભર્યું છે છતાં વરસાદ કેવો ફપણ છે કે
ટીપું ટીપુજ આપે છે.

રાજા ટાડરમલે કહ્યું કે—આ પ્રમાણે જે મુર્ખ લોકોએ સુત રાજા
ઓની નિંદા કરે છે; પણ તેમણે મેઘ રાજાની કૃતી નીહાળીને દી-
લાસો લેવો જોઈએ કેમકે—

બુદ્ધ્યુદ્ધ ધન દેત જગા, જદપિ સિંધુ સમકોર;

અખુટ અવના પાળ કયાં કરે અનીતિ દોષ.

મેઘ રાજાની પાપે સમુદ્ર જેવો મોટો અખુટ ભંડાર છે તે
પણ ટીપે ટીપેજ પાણી આપે છે તેનું કારણ એ છે કે જોને આખી
સૃષ્ટિનું પોષણ કરવું છે તે આવાં અનીતીનો દોષ કેમ કરે ?

આ પ્રમાણે રાજા સાહેબનું બોલવું સાંભળી જગન્નાથે કહ્યું કે—

નદી નય જલ પાકેકે, ફલી કિયા સગખ્વાર;

ફિર જીખમકે ખપ, ધુલ ધુલ નિરંધાર.

વર્ષાદના નવીન પાણીનું પર એક નાની નદીમાં આવ્યું કે તે
એકદમ ધુલી ગઈ અર્થાત મોટું પુર આવ્યું અને ચારે તરફ ફેલાઈ
તેથી આસપાસના ખેતરો ત્રણો બાગ બગીચાઓ દેવાલયો અને ગામો
હતાં તેને પણ બને તેટલું નુકશાન કર્યું પણ પોતાની આબાદીની
વખતમાં એ સુદ નદીએ પોતાનું કે પારકું કોઈનું કશું ભલું કર્યું.
નદી પણ ઉલટી બધાને દુખ થઈ પડી પછી બ્યારે ઉન્દાળામાં પા-

હીના ખપનો વખત આગ્યો સારે તો પોતેજ સુકાઈ ગઈ અને ત્યાં ધુધુજ ઉડ્યા સાગી એડલે પોતાની પાસેજ દુલ્લ વિના કશું પણ નહતું તેથી તે વખતે ખીજાએ શું બલું કરી શકે ? સારાંશમાં અણસમજી ઉઠાઉં માણસો કાઢને કાઢદો કરી શકતા નથી પણ અતે પોતાને અને ખીજાને તેઓ દુખાવે પછ પડે છે.

આ કવિતા સાંભળી શાહ વગેરે સર્વ સભાસદોનાં મન ખડુજ રંજન થયાં અને શાહે કહ્યું કે—જગન્નાથ પંડિતની વાણીમાંજ મિષ્ટતા રહેલી છે ખીરખલ હવે ખટકનો એદ મુકીદ્દમ ચીત્તને પ્રકુલીત કર.

ખીરખલે હાથ જોડી કહ્યું કે—જહાંપનાહ ! હુકમ આગળ એદ દીલગીરીની શી તાકાત છે કે તે ટકી શકે ? એમ કહી કવીતા બોલ્યો કે:—

મેર શખ્દકે જોર જહા, વહાં ન વ્યાલ વિહાર;

કરત સિંહ કીડા વહાં હોત ન ગજ પરિચાર.

ત્યાં સુલુપકી દ્રષ્ટિ શુભ જનવર હેરત હમેશ;

ઉનકું ન રચ જર, દુખ ભય કાંક,

આ પ્રમાણે અજબ ચાતુરી લયુ' બાપણ સાંભળી શાહ અને સભાસદાદી સર્વ જણાઓ આનંદ પામ્યા અને ખીરખલની ચાતુરી તથા સમય સુચકતાની સરાહના કરવા લાગ્યા.

વારતા ૧૧૧ મી.

ખાય તેનું ગાય.

જાકી કીજે ચાકરી તાકો વચન સ્વીકાર.

પ્રસાકર,

એક સમયે અકબરશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે—રાજા સાહેબ રીઝવાનું શાક ખડુજ સ્વાદવાળું થાય છે, ખીરખલે કહ્યું કે—જી

(૨૬૬) ખુમીનો ખળને અને કહાપણનો દરિયાવ.
હજુર આપનું કહેવું સત્ય છે અને સરસ સ્વાદવાળું રીંગણાનું શાક
થાય છે તેથીજ સર્વ લોકો તેનું શાક ખાય છે.

તદનંતર કેટલાક દીવસ વીત્યા પછી અકબરશાહ રીંગણાની
નિંદા કરવા લાગ્યા તે વખતે ખીરખલે કહ્યું કે-ખુદાવિંદ રીંગણાની
નિંદા વાદી કારક એક પણ શાક નથી, તથા રીંગણાના શાકથી કે-
ટલાક રોગો પણ ઉત્પન્ન થાય છે, આ પ્રમાણે ખીરખલનું ખોલતું
સાંભળી શાહે કહ્યું કે ખીરખલ તમે પણ ખરે મર્યાના જેખીએળા
ગગડાવનાર છો તમને એક દીવસ રીંગણાના શાકની મેં તારીફ કરી
હતી ત્યારે તમે તારીફ કરી હતી અને આજ તેના અવશ્યુ પણ
પ્રકાશમાં લાવવા આગળ પડ્યો માટે જુતાના સરદાર છો તે સાંભળી
ખીરખલ હાથ જોડી ખોલ્યો કે ધર્માવતારી આપજ ન્યાય કરો કે હું
આપનો નોકર છું કે રીંગણાનો આટલું વાક્ય સાંભળતાં શાહ હસી
પડ્યો અને ખીરખલની તારીફ કરવા લાગ્યો.

ભાગ પંદરમો.

વારતા ૧૧૨ મી.

રોગનું મુળ ખાંસી અને વિ રાનું મુળ હાંસી.

હારય કદી કરવું નહીં, છે દુઃખ સાધન ખાસ.

મોરારજી,

એક સમય અકબરશાહે ખીરખલને કહ્યું કે કવીરાય આજરા-
ત્રીએમેં એવું.તો આશ્ચર્યજનક સ્વપ્ન જોયું કે-જાણે હું અતરના હો-
જમાં પડી ગયો હતો અને તમે મળના હોજમાં પડી ગયા, આ પ્ર-
માણે ઉપહાર્ય મુક્ત શાહનો ખોલ સાંભળી ખીરખલે તરત જવાબ
આપ્યો કે હજુર આલી મેં પણ આજ રાત્રે તેજ પ્રમાણે સ્વપ્ન

જોયું હતું પણ આપના અને મારા સ્વપ્નમાં માત્ર નહીં જોવા ફર છે; તે એકે હું આપના શરીરને ચાટતો હતો અને આપ મારા શરીરને ચાટતા હતા ચાટકુંજ વિશેષ છે આ પ્રમાણે ખીરખલતું ખોલવું સાલણી શાહ થપ થઈ ગયો.

વારતા ૧૧૩ મી.

રાતે સાલે રાંડ પાશેર લઈ ગઈ ખાંડ.

વિદેનીનો વિશ્વાસ વિશુ પ્રતીત કરવો નહીં. કેશવ,

એક સમય વીદેશી સોદાગરો સુંદર ઘોડાઓ લઈ દીક્ષીપતી હાજર આવ્યા અને નીતીનંત કિંમતી ઘોડાઓ નીહાણી તેમાંથી ધણુ ઘોડા શાહે ખરીદી લીધા, તથા તે સોદાગરને શાહે એક લાખ રૂપીઆ અગાઉથી આપી કહ્યું કે—આવતી સાલમાં ધણુજ સરસ કાન્તિવાન પાણીદાર અમુલ્ય ઘોડાઓ ખરીદી મારા માટે ખાસ લાવવા.

આ પ્રકારે શાહે રૂપીઆ આપી લલામણુ કરી પણ તે સોદાગર ક્યા ગામ કે ક્યા દેશનો રહેનારો છે? તેમ તેનું શું નામ છે, તે સંબંધમાં તો કશું પણ પુછ્યું નહીં અને સોદાગર તો રૂપીયા લઈ રસ્તે પડ્યો.

એક દિવસ અકબરશાહે ખીરખલ પ્રત્યે કહ્યું કે—ખીરખલ મારા મુક્તકમાં બેવકુફ ફેટલા છે તેની ગણતરીની યાદી કરવા ચાહું છું માટે તે વિષે તજવીજ ચલાવો ખીરખલ બોલ્યો કે—જહાંપનાહ બેવકુફની ગણતરીની યાદી તો મેં પ્રથમથીજ કરી મુકી છે અને તેમાં સર્વથી પ્રથમ આપનું નામ લખવામાં આવેલું છે શાહ ક્રોપ કરી બોલ્યો કે શું મનેજ બેવકુફનો સરદાર ગણે છે ખીરખલ હાથ જોડી બોલ્યો કે બો બહાની માફ કરશો પણ નામ હામ, ગામ, દેશ અને પેઠ પ્રતીત બોલ્યા વીના વીદેશી સોદાગરની વાતોની છટામાં રીઝી લાખ રૂપી-

(૨૯૮.) ખુખીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 આ અગાઉથી આપ્યા એ બેવકુરી નહીં તો ખીણું શું ? અકબર-
 શાહે કહ્યું કે કદી એ સોદાગર ઘોડા લઈ આવ્યો તો પછી તે યા-
 દીમાં માઈ નામ લખ્યું છે તેનું શું કરશો, ખીરખલ બોલ્યો કે-જો
 હવે ઘોડા લઈ સોદાગર આપ પાસે આવશે તો આપનું નામ કહાડી
 નાખી ત્યાં સોદાગરનું નામ દાખલ કરીશ; કેમકે જાણ્યા પુછ્યા વિના
 લાખ રૂપીઆ હાથ લાગ્યા છતાં ગુપત્યુપ ગોથા મારી ધરમાં બેસી
 ન રહેતાં ઘોડા ખરીદી લાવે તો એ ખાસો મજેહનો બેવકુરનો રા-
 જજ જાણ્યો. આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી શાહ અત્યંત ખુશ થયો
 અને ખીરખલની વચનોક્તિનાં વખાણ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૧૧૪ મી.

સદ્બુદ્ધિબળ શિવાય જગતમાં અક પણ અધિક બળ નથી.
 એક સમય અકબરશાહ ખીરખલ સાથે એકાંતજીવનમાં રમુજ
 રમત ગમત કરતો હતો, શાહ અને ખીરખલની બેદ બુદ્ધિ રહિત પ્રીતી
 હતી તેથી કાઈપણ પ્રકારની વારતા, કહેવા યોગ્ય નવ યોગ્ય હોય
 છતાં પણ પોતાના દષ્ટ મિત્ર ખીરખલને નિર્મળ અતઃકરણથી કહી
 બતાવવાની જોને હમેશાંની ટેવ પડી રહી હતી કેમકે જ્યાં જગતથી
 કિતપત્તિ, પાલન, અને શકળ વ્યવહારો નીચંતા જે નિર્મળ પ્રેમ પ્રગટ
 થયો ત્યાં પછી કાઈ પણ પ્રકારનો બેદ કે જુદાઈ પામતીજ નથી,
 અને જ્યાં બેદ બુદ્ધિ છે ત્યાં સત્ય પ્રેમ હોતોજ નથી એ પણ સત્ય
 સિદ્ધાંત છે, કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે અકબરશાહ અને ખીરખલ
 વચ્ચે અવર્ણનીય પ્રેમ હતો, તેથી માત્ર શરીર જુદાં પ્રાણ તો એક
 સ્વરૂપે જણાતા હતા શાહ પણ નવીન નવીન રસમય વારતાની ચું-
 ટણી કરવામાં અને યુક્તિ યુક્ત તતકાળ જવાબ દેવામાં એકલો હતો
 એકાંત જીવનમાં આશ્વતી રમત ગમત વખતે શાહે ખીરખલને પુછ્યું

૩-મીય મીતવર મારા હાથની હથેળીમાં વાળ કેમ દેખાતા નથી, ખી-
રબલે વિચારી તરત જવાબ કરી આપ્યો કે—ન્યાયમુર્તિ આપની
હથેલીમાં વાળ એ કારણથી નથી દેખાતા કે આપ અનીત અભ્યાગત
અને અનાથ લોકોને અત્યંત સંતોષ આપવા નીરંતર મ્હેં માઝા
પદાર્થો આપો છો તેમ કળાવાન તથા વિદ્યાવીલાષી અને વિદ્વાન પુ-
રોના ગુણુની કદર છુટી અનગળ દાન આપો છો, અર્થાત આપના
હાથેથી આપો છો, તેથી તે સોના રપાના ધસારાથી આપની હથે-
લીમાંના વાળ ધસાઈ જરા દેખાતા નથી,

આ પ્રકારે ખીરબલુનું બોલવું સાંભળી શાહે ફરી પુછ્યું કે—હું
તો દાન આપું છું તેથી મારી હથેળીના વાળ ધસાઈ ગયા છે પણ
તારી હથેળી ઉપરના વાળ શા કારણથી ધસાઈ ગયા છે, તે કારણ
ખતાવવું જોઈએ આવું શાહનું બોલવું થયું તેથી ખીરબલે તરત જ-
વાબ આપ્યો કે—મેં પ્રથમથીજ કહ્યું છે કે, આપ ગુનીજનોની કદ
છુટી અનગળ દ્રવ્ય આપો છો તો તે દ્રવ્ય લેનાર બક્ષિસો લેનાર
પૈકી હું પણ ગણના બહારનો નથી ન્યારે દ્રવ્ય આપનારના હાથમાં
દ્રવ્યનો ધસારો પડે છે ત્યારે વારંવાર દ્રવ્ય લેનારના હાથમાં કેમ
ધસારો ન પડે, જેથી મારી હથેળીમાં પણ વાળ દેખાતા નથી.

આ પ્રમાણે ચતુર શિરોમણી કવિરાયનું ભાષણ સાંભળવા શાહે
જવાબ આપ્યો કે—કદાચ એકવાર એ તમારું બોલવું ક્ષુદ્ર રાખીએ,
પણ આપણુ બન્ને શીવાય તમામ સમાસદોની હથેળીમાં પણ વાળ
દેખાતા નથી તેનું શું કારણ છે. તે સાંભળી ખીરબલુ ખીરબલુ પો-
તાના પ્રતિપક્ષીઓના કૃત્યોનું સ્મરણ કરાવવાના હેતુથી બોલ્યો કે
ધર્માવતાર, તેનું કારણ તો કેવળ ખુદ્દલુંજ જણાય તેવું છે કે ન્યારે
આપ નામવારે વખતો વખત મારા ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન થઈ અમુ-

(૩૦૦) ખુશીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 સ્વ વસ્ત્ર અને અપાર દ્રવ્ય તથા મોટી જાગીરાની બક્ષીસો આપા
 છે. તેથી તે નારાજ થએલા બીચારા સભાસદો ઇર્ષાપ અગ્નિમાં
 રાખના પુજની પેઠે સળગી ઉડી પીસતા હાથ ધર્યા કરે છે, તે કર-
 જાના લીધે તેમની હથેળીઓમાં વાળ દેખાતા નથી,

આ પ્રકારે અદ્ભુત ચમત્કૃતિવંત અને અર્થસુચક ઉત્તર સાંભ-
 ણી શાહ અત્યંત પ્રસન્ન થયો, અને તેજ સમય સુંદર પોશાક અ-
 પેણ કરી પુન આનંદ કીડામાં પ્રવર્ત્યા,

વારતા ૧૧૫ મી.

કુલીન રૂપ સંપતિ સહ, સ્ત્રી ભુત પરિવાર;

તો પણ ન એક બુદ્ધિ વીણ, માન લહે ન લગાર. શર્મા.

એક સમય અકબરશાહના ખાશ બગીચામાંથી કોઇ એક ચોર
 સાત ફેરીનું બુમખુ પુષ્કળ ચોકી-પહેરાના બદોબસ્ત છતાં પણ ચોરી
 ગયો. અકબરશાહને નિરંતર તે બગીચામાં હવા ખાવા માટે જવાનો
 નિયમજ હતો તેમજ તે બારમસી રસિલા આંખાની ફેરીઓ વિષેની
 તપાસ ખાસ પોતે પણ રાખતો હતો; જ્યારે બીજે દીવસે શાહ તે
 બગીચામાં ફરવા ગયો હતો અને તે આંખા ઉપર નજરમાં રાખેલું
 સાત ફેરીનું બુમખું નજરે ન પડ્યું ત્યારે બગીચાના રખવાળને બો-
 લાવી પુછ્યું કે-આ બગીચામાં મારા શિવાય કાલ અહીંયાં કોઇનું
 પધારવું થયું નથી, રખવાળે કહ્યું જ્યારે આપ શિવાય કાલ અહીંયાં
 કોઇ આવ્યું નહોતું અને મારા વીના બીજનું આવવું થતું નથી.
 શાહે કહ્યું તો આ અંખા ઉપરનું સાત ફેરીનું બુમખું કે જે તારી
 પણ નિગાહમાં હતું તે ક્યા ગયું, જો તે તે કોઇને કદાચ ભેટ દા-
 ખત્ર આપ્યું હોય તો તે લાવી દે નહી તો તેની તપાસ કરવી જોઇએ
 કે આટલા મજબુત ચોકી પહેરાના બદોબસ્તના વચેથી કાણ આવી

ચોરી ગયું બાગવાને જણાવ્યું કે ગરીબપર મેં કાઢને પણ આપ્યું નથી; તેમ કાઢ સુધી તો હતુંજ, ગમે તે પ્રકારે કાઢ ચોર આજે રાત્રિના સમયે લઈ ગયો હોવો જોઈએ બાગની અંદર કાઢનો પ્રવેશ થયો જણાતો નથી તો પણ શું ખખર પડે; કેમકે માલધણીની બે આંખો અને ચોરની ચાર આંખો. આવા પ્રકારનું બાગવાળાનું બોલવું સાંભળી શાહ વિચાર કરતો કરતો મહેલે ગયો પણ મનમાં તે વારતા વિસરતી નહોતી, તેથી ખીરબલને બોલાવી કહ્યું કે—ખીરબલ આપણા ખાસ બગીચામાંથી કાઢ હરામખોર આંખા ઉપરથી સાત ફેરીનું ઝુમખું ચોરી ગયો તે તપાસ કરતાં કશું માલમ પડતું નથી માટે ગમે તે યુક્તિ કરી ચોરનાર ચોરને સોધી કહાડવો જોઈએ.

આ પ્રકારે સાહનું બોલવું સાંભળી ખીરબલે કહ્યું કે જેવો નામદારનો હુકમ એમ કહી ખીરબલે ત્યાંથી રળ લીધી રસ્તામાં ચાલતાં એક જગ્યા ઉપર મદારી ખેલ કરતો હતો, તે જગ્યાએ બહુ માણસની મેદતી બરાયલી જોઈ તેથી ત્યાં જઈ ઉભો રહ્યો ન્યારે મદારી ખેલ કરતો ખલાસ કરી ચુક્યો ત્યારે ખીરબલ સર્વ લોકોની વચ્ચે બોલ્યો કે—ભાઈએ આટલા બધા અકલવંત માણસો ભેગા થયા છે તે જોઈ મને પણ હજો આનંદ થયો છે તેથી એક રમુજ વાર્તા કહી બતાવું છું તેનો જરા પોત પોતાથી મરજી મુજબ અભિપ્રાય આપતા બાંઓ.

આ પ્રમાણે લોકપ્રિય ખીરબલનું બોલવું સાંભળી લોક અતિ હર્ષવંત થયા અને બહુનું કે, ખીરબલ સાહેબની વાત અતિ રમુજ બરેલી હશે એમ વિચારી સ્થિર ચિતથી ઉભા રહ્યાં;

હમેશાં એવો નિયમ છે કે કાઢ પણ મનુષ્યે કાઢ પ્રકારની ચોરી અર્થાત્ જે કામ કરવાથી સંજ્ઞની પાત્ર થવાય તે સર્વ ક્રોને ચો-

(૩૦૨) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

રીમાંજ ગણવામાં આવે તે પછી ચાહે તો ખુન ઠગાઇ, વિશ્વાસવાત
ધન હરણ વ્યભિચાર કે, અનીષ્ટ આચાર કરેલ હોય; કદાપી કામ ક-
રનારના મનમાં ભય અને વ્યાકુળતા રહે, તેથી ચોરીનું કામજ કહે-
વાય છે તે કારણથી ચોરી કરનાર મનુષ્ય જે જગ્યોએ કરી ગયો
હોય ત્યાં પોતે હરતો ફરતો ગુપ્ત તપાસ રાખતોજ રહે છે; કેમકે
થએલી ચોરી માટે લોકોનું ખોલવું કેવા પ્રકારનું થાય છે, કાના
ઉપર સક છે અને રાજ તરફથી કેવા પ્રકારે તપાસ ચાલે છે, તે
જોતાંજ રહે છે; કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે ફરી ચોરનાર ચોર પણ
તેવાજ કારણથી ફરતો હતો; અને જ્યાં આ માણસોની મેદની મજેલી
હતી તેમાં પણ સામેલ હતો.

ખીરખલ ખોલ્યો કે-લાઇઓ ! સુરત શહેરની અંદર એક ગદ્ગદ
શાહ કરીને એક શાહુકાર છે તેની અંદર ગૌરી નામની દીકરીએ એક
વ્રત લીધું કે મારે પોતાનાજ હાથથી પુલવાડીમાંથી જગદંબેને ચઢા-
વા કુલો લાવવા, એક દૂલવાડીવાળા સાથે પુલો માટે કરાર કરી
લીધો. તે બાળા રોજ ત્યાં કુલ વીણવા માટે જતી હતી શાહુકારની
કન્યા સુખીયા ઘરમાં ખાત્રાપીવા ઓઢવા વગેરેના સુખમાં ઉછરેલી
અને વર્ણ યૌવનવયથી ખીલી આવેલું એટલે પછી તેની રૂપ લાવ-
ણ્યતા વિષે કહેવા સરખુંજ શું રહ્યું આવી રૂપયોવન સંપન્ન બા-
ળાને જોઇ કોનું મન ન ચળે, જુવો કે, જગતના દંડાતા આખી
યોગિંદ્ર સદાશીવ તે પણ લીલડી ઉપર આશક થયા. ઈંદર અહલ્લા
ઉપર જગત ગુરૂ બ્રહ્મા પોતાની પુત્રી ઉપર અને નારદજી વિશ્વ મોહી-
ની ઉપર આશક થયા તે પછી ખીજઓની વાતજ શી,

હમેશાં તે કન્યાને એકલી આવતી જોઇ વાડીવાળા માલિકનું
મન તેના ઉપર આશક થયું અને ધીરે ધીરે તે સાથે ખોલવા આ-
લવાની છુટ કરતાં કરતાં ખાર કર્યો એટલે જેથી તે નવ યોવન મ-

હથી ભરેલી હતી તેવોજ વાડીનો માલીક પણ રૂપ યોવનના મદથી ભરેલો હતો,

સદાકાળથી સ્ત્રીઓનો એવો સ્વાભાવિક નીયમ છે તે-કોઈ રૂપ ધન યોવન સંપન્ન ગાન તાન કરારો તેથી ઠાઠમાઠ રહેનારો, અતર પુલેલ, વગેરે સુખધદાર વસ્તુઓથી અને હાથનો છુટો તથા ચટકવાળી છટા દર્શાવનારો પુરૂષ જીવે છે તો તેના મનમાં સ્વાભાવિક પ્યાર ઉત્પન્ન થાય છે તે આ વાડીના માલીક તો તેવા ગુણો યુક્તજ હતો અને વળી નીર્મળ મનોવૃત્તિને નાશ કરનાર એકાંત સ્થાન મળ્યું એટલે તો પછી ગમે તેવી સ્ત્રીઓ હોય તદ્દપિ તે પર પુરૂષના તાબે થયા વિના રહેજ નહીં. અને અહીંયાં એકાંત સ્થળ માટે તો જરા પણ પુછવા જોઈતું નહતું આ પ્રમાણે સર્વ અનુકુળતા હોવાથી અન્નેને પરસ્પર પ્યાર થયો.

જો કે આટલો જલો તેઓનો પ્યાર બંધાયો હતો. પણ તેઓની મહોબત હતી કેમકે તે કન્યાએ વાડીના માલિકને કહ્યું કે હું હજી કુમારિકા છું માટે માફ પાણી ગ્રહણ થયા પીના અનાચાર આદરો એ કેવળ અયોગ્ય છે માટે હાલ તો પાક મહોબત રાખો અને આ વર્ષમાંજ મારા લગ્ન થવાના છે તે થાય એટલે પરેસો તમારો મેલાપ કરી પછી મારા પતિ પાસે ગ્રામ્ય ધર્મમાં પ્રવર્તીશ એ મારી દૃઢપ્રતિજ્ઞાના કારણથી પેલે પુરૂષે પણ પરાણે પ્રીતી ન કરવી એ નિયમને અનુસરી તેનું કહેવું માન્ય રાખ્યું અને હાસ્ય વિનોદગાં આનંદ માનતો આશાએ ને આશાએ દીવસ ગુજારવા લાગ્યો.

કેટલોક વખત ગયા પછી તે કન્યાનાં સારાં કુલીન પુરૂષ સાથે લગ્ન થયા એટલે રાત્રિના સમય તે સ્ત્રી સંપૂર્ણ સજાગાર સજા અવધેલી બની પોતાના પતિ પાસે જઈ હાથ જોડી કહેવા લાગી કે

(૩૦૪) ખુશીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

પ્રાણનાથ આપની પાસે સત્ત્વ બોલવું એ મારો ખાસ ધર્મ છે માટે આપ સમક્ષ નીવેદન કરું છું કે હું ન્યારે ઉછરતી વયમાં સારો પતી મળવાલી આશાએ દેવી પુજન કરવા જતી હતી અને દેવી પુજન માટે ભોષતા પુલો મારે હાથેજ ચુંટી લાવતી હતી દૈવસંયોગે જે વાડીમાં પુષ્પ ચુંટવા જતી હતી તે વાડીના ધણીની નીજા મારા પ્રત્યે ભુદાજ વિચારની થઇ તેમ મારી વૃત્તિ પણ તેના તરફ લલચાઇ તેથી મેં કુમારિકાવૃત્ત બંધ ન કરતાં તે સાથે એવો કરાર કર્યો કે હાલ તો તમારા કહેવા પ્રમાણે હું વર્તીશ નહીં, પણ ન્યારે મારું પાણી અદક્ષ થશે, ત્યારે હું તમારો સમાગમ કરી પછી મારા પતીની બેઠ લઈશ આ પ્રમાણે હું કોલ દઇ ચુકી છું જેથી હવે જેમ આપ આજ્ઞા આપો તેમ કર,

આ પ્રમાણે પોતાની નવલવધુનું બોલવું સાંભળી શહાણા શાહુકારે દીર્ઘ દ્રષ્ટિથી વીચાર્યું કે—ભોષએ તેવો એકાંતનો વખત મળવા છતાં પણ જેણે પોતાના ઉત્તમ મદનને દયાવી કુમારીકા વ્રત જાળવ્યું તે માટે ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે માટે હું ખાતરીથી જાણી શકું છું કે આ સ્ત્રી પોતાના પતિવ્રતને ચુકશે નહીં; તેમ ટેકવાળી છે માટે તેને તેની પ્રતિજ્ઞા પુરી કરવા જવા દેવામાં કશી હરકત નથી કદાચ તે પોતાના ચરિત્ર કેળવી દુષ્ટ ભુધિને પુરી પાડવા શુભ રીતે મદદ હોત તો હું ક્યાં જોવાનો હતો, પણ ન્યારે પ્રતિજ્ઞા માટે પુખ્તીને સલાહ મારે છે તો તેનું અંતઃકરણ શુદ્ધ હોવું ભોષએ એમ વીચારી તેણે સીને કહ્યું કે—જહાલી વનીતા મનુષ્ય માનને કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળતી એજ ઉત્તમ ધર્મ છે. પ્રતિજ્ઞાનો બંધ કરતાં પહેલાં પ્રાણનો બંધ કરવો એ વિશેષ સ્તુતિપાત્ર છે. પણ પ્રતિજ્ઞા જતકે પ્રાણ રહે તેના જીવિતને પિત્તાર છે માટે ખુશીથી હું સ્વ આપું.

હું કે હમે તમારી પ્રતિજ્ઞાને પુરી પાડી આવો. વાહ ધન્ય છે આવા ધૈર્યવાન ધણીને !

તદનંતર તે સ્ત્રીએ હાથમાં ખાનખાનના બરેલો ધાગ લઈ પોતાના ખારા પ્રિતમ પાસે જવાનો માર્ગ લીધો રસ્તામાં જતાં તેને ચોર મળ્યા અને તેને લુટવાનો વિચાર દર્શાવ્યો તેથી તે સ્ત્રી બોલી કે હું અત્યારે આશા ભરી જઈ છું માટે મને પ્રભુ માટે નિરાશ કરો નહીં અને હું પ્રતિજ્ઞાથી કહું છું કે, પાછી વળી આ ઠેકાણેજ હું આવીશ માટે ખુશીતી તમે અહીંયાં બેસો. આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીનું બોલવું સાંભળી ચોરોએ વિચાર્યું કે કાઢની આશા લાગ કરવી એમાં બહુ પાપ લાગે છે અને એ આપણા હાથમાંથી જવાની ક્યાં છે, માટે એને જવા દેવામાં કશી અડચણ નથી આમ વીચારી તે સુંદરીને ચોરોએ આગળ જવા દીધી.

થોડા રસ્તા કાપી એટલામાંતો અંધારી રાત્રિમાં એક રાક્ષસ તે સ્ત્રી સન્મુખ ખાઉ ખાઉ કરતો આવી ઉભો ત્યારે તેને જોઈ સ્ત્રી બોલી કે—હે દેવ બહે મને ખાવી હોય તો ખાઓ, પણ એક મારી અરજ છે કે હું મારા ધણા દિવસના વાયદાવાળા ખારા પ્રાણને મળવાની આશાએ આશા ભરી જઈ છું માટે હાલ મને જવાદો આશ પુરી કરી પાછી અહીં આવું એટલે સુખેથી મારું બહુ કરી જાઓ. આ પ્રકારનું તે સ્ત્રીનું બોલવું જોઈ તે દુષ્ટ માંસ મહિરાના ભોળી રાક્ષસે તે સ્ત્રીને બરોસો રાખી તેને આગળ જવા દીધી અને નિયંત્રણે સકેત સ્થાને જઈ પહોંચી. તે વાડીને માલીક વાડીમાં સુષ રહ્યો હતો, ત્યાં જઈ તે ચપળા—ચતુરાએ તેને જામત કર્યો અને રસ્તામાં વીતેલ વૃત્તાંત કહી પાછી કહેવા લાગી કે મારું પાછી બહુ મન યુક્ત છે માટે મારી કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળવા મારા પતી

(૩૦૬) ખુશીને ખળનો અને હાપણનો દરિયાવ.
 રૂબ તમારી પાસે આવી છું માટે હવે ઇચ્છા પ્રમાણે અનુકૂળતાને
 અંગીકાર કરો.

આ પ્રમાણે તે સુંદર મનમોહના મોહિતાના વચન સાંભળી
 આશ્ચર્ય-ચકિત બની વિચારવા લાગ્યો કે જે પુરૂષે સંસારિક સુખ
 સંપાદન કરવાની આશાએ પુષ્કળ ધન વાપરી પાણી-મદ્ય કર્યું તેવી
 નવ વિવાહિતાનો પોતે ઉપભોગ ન લેતા અન્ન પુરૂષનો પ્રથમ સ-
 મ્માગમ કરવા પોતાની સ્ત્રીને ખુશીથી રળ આપી જેથી ધન્ય છે
 તેવા ધર્મદળ પુરૂષને અને ધિક્કાર છે મને કે, તેવા વિશ્વાસપાત્ર
 પુરૂષના સર્વ હોડા હુઆવી પર સ્ત્રીને પોતાની મણી લેનાર; નહીં તે
 કેવળ અયોગ્ય વાર્તા છે. એમ વિચારી બોલ્યો કે-હાલો ધર્મ ભા-
 ગીની આટલા દિવસ જે મારાથી મન અને વચનથી તમારા પ્રત્યે
 કુદ્રષ્ટિ કુવિચારો થયા છે તે માટે ક્ષમા આપુ છું અને જે મને મળે
 તે તમોને સાસરવાસો કઈ છું તે સ્વીકારી લ્યો, તમારી ટેક અને પ્રેમ
 માટે ખચિત ધન્યવાદ આપું છું અને એજ બહામણ આપું છું કે
 પોતાના પવિત્ર મનવાળા પતિની સેવામાં રહી પતિવ્રતા ધર્મ પાળી
 સ્વર્ગ સુખ સંપાદન કરો એમ કહી તેને સાસરવાસો આપી તેને
 મર બણી જવાની રળ આપી.

તદનંતર તે સ્ત્રી સાસરવાસા સહિત ન્યાં રાક્ષસ માર્ગ પ્રતિ-
 સ્તા બેતો હતો તાં આવી અને વાડીમાં બનેલી હકીકત કહી બતા-
 વી કહ્યું કે-હવે તમારે મને બક્ષણ કરવી હોય તો બલી રીતે કરો.
 આ પ્રકારે ૬૬ ચીતવાળી ચતુરનું બોલવું સાંભળી મનમાં વિચારવા
 લાગ્યો કે-અહો જે કામી પુરૂષ કેટલાક કાળથી આશાએ દિવસ ગા-
 બતો હતો, તેમ છતાં ન્યારે આશા પુર્ણ થવાનો વખત હાથ લાગ્યો
 અને એકાંત વગેરે સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા છતાં નવ ધોનન રૂપ

ગુણ સંપન્ન છટાદાર છબીલીની છેડ ક્યાં વગર ધર્મની બહેન કરી સાસરવાસો આપી છળ રહીત ચીતે છોડી દીધી; તો તેવી પ્રતિજ્ઞા પાળનાર જીને મારી નાંખવી ભક્ષણ કરી જવી યોગ્ય નથી; કેમકે તેના દર્શનથી મને પણ અન્ય સ્થળેથી ભક્ષણ મળી ચુક્યું છે, તેથી મને જે કાંઈ મળે તે સાસરવાસો આપી વીદાય કરવી જોઈએ એમ વિચારી એક અમુલ્ય રત્નનો હાર આપી તેને વિદાય કરી.

જ્યારે તે યોવનગર્વીતા અને યુગલ રતન ભારથી નમેલી માનુની આગળ ચાલી જ્યાં ચોર લોકોને વાયદો આપી ગદ્દ હતી ત્યાં આવી ચોરોને પ્રપંચની બનેલી સર્વ હકીકત કહી કહ્યું ભાઈઓ હવે ખુશીથી પહેરવાના વસ્ત્ર રહેવા દઇ દાગીના માત્ર લઈ લ્યો.

આ પ્રમાણે તે ભાગ્યશાળી ભામીનીનું ભાષણ સાંભળી ચોર લોકો પણ ચકિત ચીતવાળા બની વિચારવા લાગ્યા કે, જ્યારે કામ વિહવર કામી પુરૂષે કામ પાત્ર કામીનીને બહેન ગણી પાછી કહાડી તેમજ નિર્દય નોકર મનવારા રક્તલોહપ રાક્ષસે પણ જતી મુઝી તો આપણે તેવી પ્રશંસા લાયક લક્ષનાને હુંટવી લાયક નથી. તેમ તેના યગલાના પ્રતાપથી આજે ખીજેથી પણ સારો ભરખ પાક્યો છે માટે આપણા ગળ પ્રમાણે સાસરવાસો કરી આપણે પણ જવા દેવી એજ વ્યાજબી છે, એમ વિચારી યોગ્ય સાસરવાસો કરી તે મોડીની સુંદરીને વિદાય કરી.

ભારપછી તે પૃષ્ઠ ભાગવાળી પ્રેમદાએ પોતાના પ્રીતમ પાસે આવી પગે લાગી સંપુર્ણ વૃતાંત કહી સંભળાવ્યો અને તેની પ્રતીતી દાખવા મળેલા સાસરવાસામાં વસ્ત્ર દાગીનાઓ પતીના પદ્મમળમાં મુક્યા તે જોઇ પુણ્યશાળી પવિત્ર મનરાજો સ્વામી બોલ્યો કે સશ્વી-વદની મને પ્રથમથીજ તારી પ્રતીતી હતી તેવીજ મેં પ્રતીજ્ઞા પાળવા

(૩૦૮) ખુખીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
રજા આપી હતી તેમ તે પણ પોતાનો ધર્મ જાળવ્યો માટે તારા જેવી
ટેકવત સ્ત્રીઓને સતકોટી ધન્યવાદ છે આ પ્રમાણે કહી તે સાચ
ચંદ્રવદનીને ચુંબન સહ પ્રેમાલિંગન આપ્યું.

આટલી વારતા કહી ખીરબલ બોલ્યો-કહેા ભાઈઓ એ સ્ત્રીને
ધરધણી ચોર, રાક્ષસ, કે વાડીનો માલીક એ ચારમાંથી વિશેષ લા-
યક કાણ કહેવાય તેનો ખુલાસો જણાવો.

આ પ્રકારે ચમત્કાર ભરી વાર્તા સાંભળી સર્વ ચકિત થઈ
પોતપોતાના મન સાથે વિચાર કરી પોતપોતાના મનને લાવતી આ-
વતને વખાણી એટલે જે પ્રમાણિક અને નીતિને જાણનાર પુરુષો
હતા તે પૈકી એક જણ તે સ્ત્રીના ધણી માટે કહેવા લાગ્યો કે ખરી
રીતે જોતાં તો પ્રથમ સ્ત્રીના ધણીને ધન્ય છે કે, જેણે દેખીતે ડાઁ
પ્રથમ સમાગમના સમય ખીજનો વાયદો સાચવવાની રજા માગવા
માટે સ્ત્રીએ અબીપ્રાય જણાવ્યો છતાં તેનો કશો દ્વેષ ન લાવતાં
સ્ત્રીને ચાર સાથે પ્યારનો વાયદો પુરો પાડવા રજા આપી માટે એ-
નાથી વધારે કયો પુરુષ લાયક ગણાય.

ચોર લોકો અને ચોરીના કામો ઉપર પ્રીતી રાખનાર હતા
તેઓમાંથી એક જણ બોલ્યો કે-ભાઈ એના ધણીને ધન્ય નથી પણ
ચોરને ધન્ય છે કે, અંધારી રાતે દાગીનાથી ભરપુર સ્ત્રીને લુટ્યા વ-
ગર તેના બોલવાના વિશ્વાસ ઉપર રહી જવા દીધી અને પાછા વ-
ળતાં ન લુટતાં ઉલટાં સાસરનાસો કર્યો માટે ચોરથી વધારે લાયક
કાણ કહેવાય.

માંસ મદીરાના લોભી જનોમાંથી એક જણ બોલ્યો કે ધણી
પણ રજા આપે, ચોર પણ વખતે આશાએ વળગી ન લુટે. પણ
પેટમાં સતર મણનો ખાડો પડ્યો હોય તે વખતે જેવું તેવું તાણું

ખાજ મળ્યા છતાં જે રાક્ષસે કપટરૂપ સ્ત્રીના બોલવા ઉપર ભરોસો રાખી જવા દીધી; એટલુંજ નહીં પણ પાછી આવી તે વખત અ-
સુધ્ય રતનહાર આપ્યો એ માટે સર્વથી સાક્ષરને વધારે શાખારી
બેઠે છે.

જે છેલ્લી જમીલીનાં જંદમાં આનંદ માનનાર જટકદાર છેલ
હતા તે પૈકી એક રસીલો બોલી ઉઠ્યો કે—સ્ત્રીનો ધણી; ચોર, રા-
ક્ષસ હજી સમજાવ્યા સમજે; પણ કામ રૂપ મદિરાથી મસ્ત બનેલો
કામાંધ, વિષયાશક્ત ભરી વસ્તિમાં ખાર ગાઉ મુઠી ઉજળડ બેનાર
અને ધણો કાળ આશામાંને આશામાં વ્યતીત કરેસ કામીને નવ પ-
રણીત સુગાર અને રૂપ લાવણ્યતાથી અપસરાને લગ્નવે તેવી ઘેર
એકે રાત્રીએ ચાલી આવેલા કેવળ પરેમની પુતળીનો એકાંત સમાગમ
થએલા તે વખતે તેની ઉપર કશે પણ દુષ્ટ વીચારન લાવતાં જ્યેન
ગણી સાસરવાસો આપી અપરાધની ક્ષમા માગી તેમને ઘેર પાછી
જવા દીધી એ સર્વથી આઠો આક પામ્યા સરખો પ્રકાશ છે; કેમકે
મનુષ્ય માત્ર સર્વ વસ્તુને એટલે મદવંતા હાથીનાં કુંભરમળનું કેસરી-
સિંહના દાંતનું મહારથીઓના મદનું અને પ્રયળ પુરાચકનું ચુરણ
કરી શકે છે, મહાવેગ વાળી નદીઓને તરી પાર જાય છે, ગદન
પહાડને ભેદી કે ઉખેડી પોતાની ધારણા પાર પડે છે મોટા મોટા
દેવો અને દાનવોને વશ કરી લે છે પણ અંગ વિનાનો અનંગ કા-
મદેવ તેના વેગને તેવા પુરૂષો જરા પણ ઝીલી સકતા નથી અને કે-
વળ સ્ત્રી આગળ કંગાલ બની મદારીના માંકડાની પેઠે જેમ સ્ત્રી
નચાવે તેમ નાચ્યા કરે છે; કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે મહાશુ સ-
મર્થ વીરનરો પણ કામદેવના તામે થઈ કામદેવની સહાયતા બુદ્ધ
સુંદરીની એક સાનમાં શાંત થઈ બાન બુદ્ધી જાય છે; છતાં સર્વ

(૩૧૦) ખુબ્યાનો ખમ્મનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
વાર્તાના અનુકુળતાનો અનાદર કરી જીતેન્દ્રીયતી ગણનામાં ગણાયે
માટે તે પુરુષને અનંતાનંત ધન્યવાદ છે.

આ પ્રમાણે લોકો પોતપોતાના મતને અનુકુળ વાતો કહી ચુપ
રહ્યા એટલે જોણે ચોરને ધન્યવાદ આપ્યો હતો તે પુરુષને તરત પો-
તાના સેવકોને તાબે કરી રાજદ્વારમાં લઇ જઇ કહ્યું કે-બોલ તે સાત
કરીઓનું જુમણું કેવા પ્રકારે ચોર્યું અને તેમ શા માટે કરવું પડ્યું તે
સત્વર નીવેદન કર નહીં તો હવે તારી ચાલાકી ચાલનાર નથી. વિ-
ચારી જો કે જોણે ખરા ચોરને પકડી પાડવામાં શુદ્ધિ વાપરી છે તે
આગળ હવે કશો પ્રપંચ ચાલવા દેવાનો નથી.

આ પ્રકારે બીરબલનું બોલવું સાંભળી ચોર ગભરાયો અને ક-
હેવા લાગ્યો કે-પ્રભુ આપથી કંઈ કળા અમ્મણી છે. દષ્ટ્યાણી આગળ
પેટ કેટલોક વખત સંતાડયે નહીં શકે તેમ છે, મહારાજ મારી સ્ત્રી
ગર્ભવંતી છે, જેથી તેને ફરીઓ ખાવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ અને
મને પ્રાર્થના કરવા લાગી તેથી મેં તેની ઇચ્છા પરીપૂર્ણ કરવા ખા-
ળવિદ્યાના બળથી કિલા બહાર રહી બાણદ્વારા ફરીનું જુમણું મારા
સ્વાધીન કરી ઘેર જઇ સ્ત્રીને આપી સંતોષમાન કરી. માટે હવે જેમ
આપની ધ્યાનમાં આવે તેમ કરો. માફ મસ્તક આપની સમશેરને
તાબે છે, ચાહે તો કાપી નાખો કે, ચાહે તો શીરપાવ બંધાવી સુ-
શોભીત કરો.

આ પ્રમાણે સત્યવક્તા ચોરનાં કથન શ્રવણ કરી અતી હર્ષવંત
અને શાહ પાસે જઇ અભય વચન લઇ સર્વ હકીકત કહી સાંભળા-
વી, તે સાંભળી શાહ બોલ્યા કે-લલ્લા તે જે વિદ્યાના બળથી ફરીનું
જુમણું તીર ફેંકી હાથ ક્યું, તે વિદ્યા મને ખતાવી દે એટલે થયું
આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી ચોર તે વિદ્યા શીખાડવા

લાગ્યો પણ વિદ્યા સીધ થાય નહીં, તેથી શાહ ગુસ્સો કરી કહેવા લાગ્યો કે તું મનમાં કપટ રાખી હજુ મને વિદ્યા શીખવે છે, એમ કહી કેટકોક ધમકી આપી, તે જોઇ ખીરબલ બોલ્યો કે—મહારાજ પારકા પાસેથી વીદ્યા આ પ્રકારે ન લેવાય; કેમકે એક અક્ષરના ભણાવનારાને પણ ગુરુ કરી જાણવો જોઈએ અને સર્વ પ્રકારે તેનું માન જાળવવું જોઈએ. છતાં આપ ઉંચા આસને બેસી તેને ધમકી આપતાં અહંભાવથી વિદ્યા શીખો છો તેથી ફળીભૂત થશેજ નહીં. વિદ્યા તો માત્રજ વિનયનાજ આધીન છે. જેથી એને ઉંચા આસને બેસાડી આપ શીખ્ય ભાવ તેના આગળ વીનયયુક્ત ઉભા રહી વિદ્યા શીખો, જુઓ પછી ક્ષણવારમાં સીદ્ધ થાય છે કે નથી.

ખીરબલનું બોલવું જ્ઞાનમાં લઇ શાહે તેજ પ્રમાણે કર્યું એટલે વિદ્યા તરત સીદ્ધ થઇ, જેથી અતિ પ્રસન્ન થઇ વિદ્યાદાતાના ઉપકાર યોગ શીર્ષાવ અને બક્ષીસ આપી તેને ઘેર પોંચવો કરાવ્યો.

ભાગ સોળમો.

વારતા ૧૧૬ મી.

શું મારા બાપ દાદાઓ પણ ભુખે મરી ગયા.

સંચિત પુર્વ સુકર્મથી. ઉરમાં પ્રગટે આગ;

અતુલિત બળ બુદ્ધિ તણું ટાળે સહુ સંતાપ. પુરણદ્રુ.

એક સમય અકબર શાહે ખીરબલ પ્રત્યે પુછ્યું કે—“ કવીરાજ સર્વ મનુસ્યો શા દુખથી મરણને શરણ થાય છે ? ” ખીરબલે કહ્યું—આલમનાહ ! મનુષ્ય માત્ર ભુખતા દુઃખથી મરણને શરણ થાય છે ! ” તે સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે—“ શું મારા બાપ દાદા

(૩૧૨) ખુબીનો ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

ઓ પ્રણુ ભુખે મરતા મરી ગયા ? ' બીરબલ બોલ્યો કે- ' ખેસક થએલું ' શાહ બોલ્યો કે- ' આ વાત મારા ધ્યાનમાં ખેસતી નથી માટે એ વિષેનો દાખલો જોઈએ ' એ સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે શીસ્તાજી ! થોડા દીવસ પછી તેનો દાખલો આપને આપીશ.

તદનંતર બીરબલે વૃહદવરનાગ અને ખીડલપણાદી ચુર્ણજ બનાવી તૈયાર કર્યા કે જેના સેવનથી ગમે તેટલું ભોજન કર્યું હોય; તદપિ ફરી ભોજન કરવાની ઇચ્છા થાય; અર્થાત એવી પાચન શક્તિવાળા ચુર્ણ બનાવી લીધાં. પછી એક એક દિવસે પોતાની ચતુરા સ્ત્રીને કહ્યું કે- ' હે સુદમ મધ્ય પ્રદેશવાળી મનોહારિની ! આજે શાહને એક દાખલો આપવો છે, તેથી શાહને આપણે ત્યાં જમવા બોલાવવાના છે માટે નીન નીન પકવાનો શાકો, લજ્યાં, તંબા વધાર્યા પદાર્થો રાષ્ટર્તા અને આચાર વગેરે અભિનવ પ્રકારથી પાક સામગ્રી બનાવરાવો, અને જે જે વસ્તુઓ જેટલી જેટલી વજનમાં લાવો તેટલી વજન સાથે કાગળ ઉપર તેની નોંધ કરી લેવી. "

આ પ્રકારે પ્રીયતમનું વચન સાંભળી પ્રીયતમાએ તેજ પ્રમાણે સકળ પ્રકારના પાકના પદાર્થો તૈયાર કરાવ્યા એટલે બીરબલ શાહને પોતાને ત્યાં જમવા માટે તેડી લાવ્યો પછી જમવા બેસાડ્યા અને પોતાની રૂચિ પ્રમાણે જમી રહ્યો એટલે બીરબલે તે ચુરણમાંથી જરા ચુરણ ખાવા આપ્યું ચુરણ ખાધાને થોડી વાર થઈ એટલે શાહને તો જાણે જમ્યોજ નથી તેમ કુંધા ઉત્પન્ન થઈ, જેથી શાહ બોલ્યો કે- ' બીરબલ મને તો જાણે ભુખ લાગી હોય તેમ જણાય છે. સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે- ' મરીજ પરવર ! જે જોઈએ તે તપ્યાર છે. ' એમ કહી પ્રથમ જમ્યા હતા તેથી અન્ય પ્રકારના

ભોજનના પદાર્થો પરમ રૂચિ કરતા લાવી આગળ ધર્યા અને મન તૃપ્ત થાય ત્યાં સુધી જમ્યો એટલે ફરી પુર્વ રચીત ચુર્ણનો પ્રયોગ કર્યો, જેમ જેમ ચુર્ણનો પ્રયોગ કરતો ગયો તેમ તેમ સુધા લાગતી મઈ અને વરંવાર જમતોજ ગયો જ્યારે અતિ ઉપયોગ થવા જેવું જણાયું ત્યારે ખીરખલે ચુર્ણ પ્રયોગ બંધ પાડ્યો અને મુખવાસાદી આપ્યો તદ્દનંતર શાહ ખોલ્યો કે—‘રાજા સાહેબ આજે તો જાણે લાસ્મ નામનો રોગ પ્રાપ્ત થયો હોય અને ખાવેલું હજમ થઈ જઈને ભુખ્યો ભુખ્યો તેમ મને પણ થયું હું ધારૂં છું કે આજે મારાથી હમેશાં કરતા બહુજ વધારે ખવાયું છે લલ્લા ઠીક છે; પણ પેલી વારતાનો દાખલો આપવાનો છે તે ક્યારે આપશો ? તે સાંભળી ખીરખલ ખોલ્યો કે—‘કીખલેઆલમ ! આજે દાખલો આપી ચુક્યો છું એમ કહી પાક સામગરી લાવેલા તેના તોલની યાદીનું કાગળીયું શાહને આપ્યું અને કહ્યું કે—ફક્ત આટલી, ભોજન સામગરીમાં એક હજુરજ જમ્યા છો, એ ઉપરથી પીયાર કરો કે માણસની તેની શો વરશની આવરદા છે, જ્યારે નીરંતર આટલી ભુખ સહન કરે છે ત્યારે આખી જીંદગીમાં ફેટલી ભુખ સહન કરતી પડે ? તો જ્યારે ધણા દીવસનું ભુખનું દુઃખ એકદું થાય કે—એક દીવસ ભુખના સપાટામાં આવી મરણને શરણુ થાય છે નો મનુષ્ય માત્રને મન ગમવું વખતસર ખીજું ભોજન મળ્યા કરે તો અવસ્ય સો વરશનું આયુષ્ય ભોગવે એમાં જરા સંદેહ નથી.

આ પ્રમાણે ખીરખલનાં વચન સાંભળી અને ભોજન સામગરીની યાદી જોઈ અતી આશ્ચર્યવંત થઈ ખોલ્યો કે—‘આ હિસાબ પ્રમાણે ખરે મનુષ્યમાત્ર ભુખના દુઃખથી મરણને શરણુ થાય છે. મન્ય છે ખીરખલ તારી માતાને.

(૩૧૪) પુખ્તો ખજનો અને કહાપણનો દરિયાવ.

વારતા ૧૧૭ મી.

આકૃત સમય ધીરજ રાખવી.

વાણીક વીલક્ષણ જાત, ધાત ઘણી ઘટમાં ઘટે;

સાકર મુખે સાક્ષાત. પણ અકળીત વીષ થઈ અડે;

પુણ્યંદ.

એક સમય શાહે વાણીઆને બોલાવી કહ્યું કે—“ તમે કહો છો કે શાહ ભારે ભાગ્યવાન છે માટે મારે ભાગ્ય છે તેનું તોલ કરી આપો જ્યાં સુધી ખર્ચ તોલ કરી નહીં આપો ત્યાં સુધી ઘેર જવા પામશો નહીં. ”

આ પ્રમાણે કઠોર હુકમ સાંભળી વાણીઆએ વીચાર્યું કે આજે પુરે પુરી કમબખ્તી આવી ભાગ્ય તે કોઈ વસ્તુ નથી કે જેનું તોલ કરી શકીએ ! હશે ખેર જે બન્યું તે ખર્ચ આકૃત સમય ધીરજ રાખવી, એ ઘણાંતી કહેવતને હૈયામાં ધરી નાદ કળા કેળવી જ્યારે શાહને ખુશી કરી ન જોઈએ તો પછી આપણે શાહ શાના! એમ વીચારી એક કાંટો લઈ ચણાડીઓ કહાડી ચણાડીઓનો તોલ કરવા લાગ્યા, પણ ચણાડીઓનો બધીનો તોલ સરખો ક્યાંથી આવે જોઈ જો બાળુએ કાંટો નમે તે બાળુએથી એક રતી કહાડી લઈ જોખવા લાગ્યા તો પેલી બાળુએ કાંટો નમવા લાગ્યો એટલે તે બાળુએથી કહાડવા લાગ્યા એટલે આ બાળુએ ઉચો જવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે તેઓ ઘડભાંગ કરવા લાગ્યા તે જોઈ શાહ બોલ્યો કે—“ અતિ દીવાનાની મારફત શું કર્યા કરો છો ! તે સાંભળી વાણીઆએ બોલ્યા કે—“ એ આપના ભાગ્યનું તોલ કરીએ છીએ. ” શાહ બોલ્યા કે—શું મારે ભાગ્ય રતી સાથે સરખામણી કરવા જેવું છે ? ” વાણીઆ બોલ્યા કે—“ હા સાહેબ ! એક રતી પ્રમાણ આપનું ભા

અં છે એમ અમારી ધારણા પ્રમાણે નિશ્ચય થાય છે ” આવું વા-
ણીઆઓનું બોલાવું સાંભળી શાહની બ્રહ્મટી વિચિત્ર થઇ આવી
અને કહેવા લાગ્યો કે— કેમકે ! મારા ભાગ્યની અતુલિત રચનાને
માત્ર એક ચણોડી જરાજરજ માનો છો, જતાવો તેનો પુર્ણ પ્રકારે
દાખલો નહીં તો, હવે મોત માથેજ ભમી રહ્યું છે, જેને તેને ચપ-
ટીમા ઉઠાવો છો તેમ મને પણ ઉઠાવવા માંડ્યો ! મીઠું મીઠું બોલી
જગતનું કાળજી ફેલી ખાનાંર ઉદર રૂપે નંદરૂપ પ્રગટ થઇ પૃથ્વી
પાળકને ત્યાંજ પોતાની કળા પ્રકાશવા લાગ્યા છો.

વાણીઆં હાથ જેડી બોલ્યા કે ગરીબપરવર ! સાપ બંધે
વાંકો ચાલે છે પણ દરમાં તો; સીધો દોર જેવો થાય છે, તેમ અમે
તેવા શાહશુપત ચલાવનાર તદ્દપી તમારી આગળ અમારી કળા
કળવાએ એ તો અમારા મ્હોતની નીશાની છે એમ સારી પેઠે સમ-
જીએ છીએ માટે આપ આપનો મીઠ્ઠજ ગરમ ના કરો અને અ-
મારી પુરેપુરી વારતાઓ સાંભળો પછી જે આપની ધ્યાનમાં અમે
ચાલાકી ચલાવી છે એમ જણાય તો પછી અમે ક્યાં આપની
નજર આગળથી જવા પામીએ તેમ છીએ.”

તે સાંભળી શાહ બોલ્યો ત્યારે એક ચણોડી જરાજર માત્ર
ભાગ્ય કેવી રીતે ઠરાવ્યું.

આ પ્રશ્ન સાંભળી શાહકારો બોલ્યા કે—

સુંદર રૂપ અનુપ સુધાસમ વાક્ય વહે મન ભાવન નીકે

કાવ્ય કળા ગુણ પંડિત જનનત ભેદ બલે સખહી કે;

પ્રાણુ વહે સખ જે ગુન અહિગુન માંજ ખપે અરલાગત શીકે,

હૈ રતિતો રતિનાથ અહૈ નહિ એક રતિ તો હૈ એક રતી કે.

માણસ માત્ર ગમે તેવો ગુણી કળા કૌશલ્યતાથી ભરપુર તથા

(૩૧૬) ખુબીનો ખગનો અને કહાપણનો દરિયાવ.
 સર્વ સમૃદ્ધિવંત ગૃહસ્થ કે દેશપતિ હોય પણ જો તેનામાં એક
 સ્ત્રીની ખામી છે તો તે એક સ્ત્રીતોજ ગણાય છે. પણ આપ સાહે-
 બમાં સ્ત્રીની ખામી નથી અર્થાત સ્ત્રી લાગ્યવાળા છે તેથી હિંદપત્ની
 ગણાઓ છે. અને કરોડો માણસો આપના મુખ સામું જોઈ
 જીવન ગુજારે છે જેથી આપના લાગ્યનું તોલ એક સ્ત્રી પ્રમાણે
 છે. જો આ વાત અયોગ્ય હોય તો હવે જેમ આપની તળીઅત
 આઈ તેમ શીક્ષા કરો.

ભાગ સત્તરમો.

વારતા ૧૧૮ મી.

પ્રત્યેક મનુસ્યને પોતાની ભુલ અને પારકી અછત.

કરે કામ કોઈ શ્રેષ્ઠ કદી, પણ નહી પડે પસંદ;

નીજ કરથી બગડે કદા, તો પણ પડે પસંદ; શાન્માં

એક દીવસ અકબરશાહ અને ખીરખલ યમુનાના કીનારા ઉપર
 ઝરોખાવાળા હવા મહેલમાં જમનાના જળ તરંગની સોભા નિહાળતા
 વિવિધ પ્રકારની રમુજ અને બોધ લેવા લાયક વાર્તાઓનો વિનોદ
 વ્યસાવતા હતા તે સમય નેયરલ-કુદરતી બનાવોના નિયમો ઉપર
 નજર કરતાં ખીરખલ બોલ્યો કે-“ જગતના પ્રાણી માત્રથી ઉત્તમ
 દેહ મહેબુબો છે; કેમકે તે સુંદર જ્ઞાનશક્તિ અને અનય પ્રાણીઓને
 અંકુશમાં રાખવાની તથા તેઓનું ભરણ પોષણ કરવાની શક્તિ
 ધરાવે છે, જો તેમાં એક માયાની જાળ જગતકર્તાએ ન નીપજાવી
 હોત તો પ્રાણી માત્ર મહાસુખ માણત, પણ માયા બહી શ્રોહિ-
 ની, જેના વજમય આળા સાંગો કહે સત્તવાઈ રહ્યા તે કઈક
 અહયા અને કઈક પાળા. એ પીશાયીની મામાના પ્રપંચમા પ્રાણી

પ્રાણી માત્ર સપડાય છે. અને તેથી અનેક પ્રકારની અધરિત મેષ્ટા-
ઓ સાથે અનાચાર આદરે છે વળી એજ માયાના લીધે પોતાનું
ગમે તેવું કદરપું ગંદુ અરે રોમીષ્ઠ બાળક હશે; છતાં પણ તેનું
પ્રેમથી લાલન પાલન કરી આનંદ માનશે અને પારકાનું ગમે તેવું
રૂપાળું અને નીરોળી હશે: તો પણ તેના તરફ તીરસ્કારની નજરે
નીહાળશે એ સર્વ માયાના વીપરીત બનાવે છે. જે મોઢ્યા હશે
તેમાં સસપણાનો ભરમ ઉપજવનાર પણ માયાજ છે ” આ બીર-
બલ વાર્તા કરતો હતો તેટલામાં વચમાં શાહ બોલી ઉઠ્યો કે—
“બીજું તે કહેવું ઠીક છે, પણ કદરપા, બાળકને કાંઈ રૂપાળો ગણે
તેવું કાંઈનું સમજવું હોય રૂપાળુંજ કહેવાય અને કદરપાને કદરપુંજ
કહેવાય, માટે આ તારા બોલવા ઉપર વિશેષ વજન રાખવા જેવું
ધારતો નથી.

બીરબલ બોલ્યો કે—“ હજુર આલી ! પ્રત્યેક મનુષ્યને પો-
તાની ભુલ અને પાકડી અજીત નજરે આવતી નથી, પણ તેની
પ્રતીતી આપતા હાલ હું આપને દલિલ સાથે દાખલો આપીશ.
એટલે આપ પણ પોતાની મેળેજ કબુલ કરશો સમજી જનને સમ-
જાવવું સહેજ છે.

બીજો દિવસે શાહ હજુર બીરબલે એક સિરી બાદશાહને બો-
લાવી કહ્યું કે—“ સરકારને એક વિશ્વાસું અને નીમકહલાલ હજુ-
રીઓ રાખવાનો છે પણ તે કુટતી મુછવાળો જોઈએ માટે તમારી
નજરમાં જે પ્રણે રૂપાળો લાગે તેને લઈ આવો તમને પણ આ
કામના બદલામાં જમાદારની જગા આપવામાં આવશે માટે જેમ
બને તેમ ચીવટ રાખી વહેલો બોળી લાવો આ પ્રમાણે બીરબલનું
બોલવું સાંભળી સીદી બાદશાહ બહુ ખુશી થયા અને કહ્યું કે,

(૪૧૮) ખુશીનો ખજનો અને કહાપણનો દરિયાવ.
 બહોત અચ્છા જેશા સરકારકા હુકમ એમ કહી ખીરખલના કહેવા
 મુજબ હજુરીઆને ખંતથી ખોળવા લાગ્યા. પણ આખા દીલી
 શહેરમાં કોઈ આવતી જવાની વાળો રૂપવંત હજુરીઓ નજરમાં
 આવ્યો નહીં જેને જોઈ કહે તો કે-‘ રૂપાલા નહી હે મારો છો-
 કરો સોળ સતર વર્ષનો જે રૂપાળો અને સમજુ છે તેવો કોઈ મને
 તો બજાણતો નથી તેવા રૂપાળાને છોડી ખીજ લોકોના કદરૂપા કુંવ-
 રડાને શોધવા એતો માથાકુટજ છે એમ વીચારી પોતાના છોકરાને
 શણગારી સાથે લઈ શાહ હજુર આવી ખીરખલને કહેવા લાગ્યો કે
 આપના હુકમ પ્રમાણે મેં ઘણા ઘણા જવાનીયા જોયા પણ એકે
 રૂપાળો જણાયો નહીં તેથી છેવટ આ મારી નજર ઠરવા લાયક
 જણાયો એટલે આપ હજુર તેને લઈ આવ્યો.

આ પ્રમાણે તેનું ખોલવું સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે સીદી
 સાહેબ આ તમારો શું સગો થાય છે ? સીદી બાદશાહે મો. મલ-
 કાવી કહ્યું કે માલતો ખુદા રસુલનો છે પણ મારો દીકરો છે. ‘
 આવું સીદીનું ખોલવું સાંભળી શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે-‘ કહો
 હવે આપનું કહેવું ખરું કે મારું ? જુવો સીદીનો છોકરો મુગલ,
 તથા બ્રાહ્મણ વગેરેના છોકરાથી પણ આ સીદી બાદશાહે રૂપવંત
 માનેલ છે. મારે જગતમાં ખીજને અજુગમે ઉપજાવે તેવું પોતાનું
 બાળક હોય; તો પણ પ્યાર અને રૂપાળુ લાગે છે સર્વતા મનનો
 સ્વભાવિક નીયમ છે.

આ પ્રમાણે વાતચીત થયાં પછી સીદી બાદશાહના છોકરાને
 ઇનામ આપી વીદાય કર્યો અને ખીરખલને ધન્યવાદ આપી તેનું ક-
 હેવું કમુલ રાખવું.

વારતા ૧૧૯ મી.

સખ કોઈનો મિત્ર થયો કોઈએ જોયો સાંભળ્યો છે.

જે જનને વીત્યા હોય વિકલ, તે તસ મેદને જાણે.

પણ જેને નહીં વીતી હોય તે, અહંકાર એતી બાણે.

પ્રાણજીવન.

એક સમય અકબરશાહની કચેરીમાં કોઈ ગુંચવાડા બરેલો કેસ આવ્યો અને તેમાં કોઈને કંઈ સમજ પડે નહીં અને તેવા કેસોને પાર પાડી શકે તેવો બાદશાહ ખીરખલ તે દીવસે કાંઈ કારણસર આવી શક્યો ન હતો જે કે તેની ધડી બેઘડી વાટ જોઈ તદ્દપી ખીરખલ આવ્યો નહીં. તેથી શાહે તેને બોલાવી લાવવા પટાવાળાને મોકલ્યો પટાવાળે ખીરખલને જઈ કહ્યું કે—“ આપને નામદાર શાહ બોલાવે છે માટે તરત પધારો ” તે સાંભળી ખીરખલે કહ્યું કે—જાઓ હું આવું છું ” પટાવાળો પાછો વળ્યો અને શાહને આવી કહ્યું કે—રાગ સાહેબ હમણાં આવે છે ” પટાવાળાને આવ્યાને અરથો કલાક થયો પણ ખીરખલ ન આવ્યો ત્યારે ફરી બીજાને મોકલ્યો, તેને ઉપર પ્રમાણે જવાગ દઈ વીદાય કર્યો. ફરી એક ધડી શાહે વાટ જોઈ; તદ્દપી ખીરખલ આવ્યો નહીં ત્યારે ફરી ત્રીજી વખત મોકલ્યો; તેને પણ તેજ પ્રમાણે વીદાય કર્યો આમ ત્રણ વખત તેડુ કર્યા છતાં જ્યારે ખીરખલનું આવવું થયું નહીં એટલે એક અમલદારને હુકમ કર્યો કે—જાઓ, ખીરખલને તેડી આવો. જે કહેતાંની સાથે આવે તો બલે નહીં તો તેને પકડીને લઈ આવો. ”

આ પ્રમાણે હુકમ થતાં વેંત એક અમલદાર ખીરખલને ત્યાં જઈ કહેવા લાગ્યો કે—“ ચાલો હવે સરકાર ગુરસે થાય છે, જે

(૩૨૦) પુત્રીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

આવવું હોય તો હા કહો નહીં તો નાં કહો ? ” આ પ્રમાણે તે અમલદારનું બોલવું મધુ એટલે એટલે ખીરખલ સમજી ગયો તે—
“ રાજા મિત્ર કેન દ્રુષ્ટ શુભવા ”—રાજા કોઈના મિત્ર થયા જોવા કે સાંભળવા નથી ધડીમાં જે મસ્તકનું જરકશી શીરપેચ સુશોભીત કર્યું હોય તેજ મસ્તકને ધડીકમાં ધક થકી બુદ્ધ કરવામાં ખચ વાર લગાડે નહીં માટે હવે માથાસર જવું એજ અતી ઉત્તમ છે.

એમ વીચારી તરત પોષાક પહેરી તે અમલદાર સાથે ખીરખલ કચેરીમાં આવ્યો અને અદ્ય સહીત શાહને સલામ કરી નીલના નીચમ પ્રમાણે પોતાને આસને બેઠો. તદ્દનંતર શાહે ખીરખલને પુ-
છ્યું કે—“ રાજાં સાહેબ ! આજે આટલા બધા તેડા મયા છતાં ખચ આવવાને અવકાશ ન હતો મળતો તો એવા શા કામમાં પડેલા હતા ? ખીરખલ હાથ બેડી બોલ્યો કે—“ હજુર આલી ! છોકરો હાથ ઉપર ચઢ્યો હતો. તેથી તેવું મન મનાવવામાં શુધાયો હતો.

શાહે જણાવ્યું કે—“ હાલ તમારામાં પણ કળીયુગે પ્રવેશ કર્યો જણાય છે. તેથી બુદ્ધ બોલવું શર કર્યું છે બાળક હઠ લઈ બેઠો હોય તો તેને બેઠતી વસ્તુ આણી આપી એટલે રાજી ! એમાં તે આટલી બધી વાર શાની ! / કામ કાંઈ હશે અને બતાવવું બીજુ. તે માન માનવામાં કેમ આવે ? ” આવાં શાહનાં વચન સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે—“ સિરતાબ ? જલે આપ જે ફરમાવો તેનો મારાથી અનાદર મઈ શકું તેમ નથી. પણ દરદીકા છવા જાને બેદ-
રદીકી બસા જાને ’ જેને જેવો જેવો અનુભવ તેને તેમ જાણાય જાણે છે, પરંતુ બીરે પુરેપુરાં વીતક વીતે છે ત્યારે મુજે મોઢે તેનો સ્વીકાર કરવો પડે છે.

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે—“ દીકરો કોઈ સમય તેનો સચોટ દાખલો બતાવીશ એટલે એની મેલ સમજશે. આવા પ્રકારનું શાહનું ભાશણ સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે—“ બે અદબી માફ કરશે. આપ સકળ પ્રજાની પીતા છો. જેથી આપજ પીતા બનો અને હું નાનો બાળુડો બનું એટલે પછી આપ મારો હઠો પુર્ણ કરજો, જે કામ પછી કરવાનું તે કામ હમાણાજ કરવું યોગ્ય છે; કેમકે જે કરવું તે કામ અને કરવાના તે વાચદા સમજવા જે કામ એકદમ કરવાનું હોય તે તરતજ કરી દેવું. તેને આવતી કાલ ઉપર મુલતવી રાખવું નહીં કારણ કે આવતી કાલે શી ઉપાધી આવી પડશે તે આપણે જાણતા નથી. માટે વાચદાની વાત વીસારી દઈ અત્યારેજ અમલમાં આણવી અતી ઉત્તમ છે. જે કામ આપણે કરવા સરખું હોય આપણે કરી શકીએ તેવું હોય તે બીજાને સોંપવું નહીં. શાહે કહ્યું કે—“ ત્યારે બનો બાળુડો એટલે હઠો પુરો પાડુ ” આવું શાહનું બોલવું સાંભળતાંજ બીરબલે પોતાનો પોષાક ઉતારી અજ્ઞાન બાળક સમાન કેવો પોષાક પહેરી લાઇ જમીનમાં આઘોટતો અને રડતો બાળચેરદા કરવા લાગ્યો એટલે શાહ કેને મનાવવા પીતારૂપ મીઠું વચ્ચતો કહી પુષ્કળ રીતે ફેસલાવવા લાગ્યો કે—એટા ! રડેછે શા માટે જોઈએ તે માગી લે ! હું હાલ તે ચીજ લાવી આપીશ આ પ્રમાણે કહી જેમ જેમ સમજાવવા લાગ્યો તેમ તેમ તો તે બાળકરૂપ બીરબલ વધારે વધારે રડવા લાગ્યો છેવટે ફેસલાવતાં ડસકાં ભરતો ભરતો કહેવા લાગ્યો કે મને શેરડી આણી આપો ' આ પ્રમાણે તેવું બોલવું સાંભળી શાહે દોડતો સીપાઇ મોકલી શેરડીનો ભારો મંગાવી તેમના અગાડી મોકલ્યો અને કહ્યું કે—“ લે આ શેરડીના સાંઠા એમાંથી જે સાશ તે તારા અને મારી પસંદગી ઉપર રહે તો આ સહિ સહુથી ”.

(૩૨૨) પ્રુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

મારો છે ” એમ કહી એક રણીલો સાંઠો આપે એટલે એકદમ
મુસ્સો કરી ફેંકી દીધો અને કહેવા લાગ્યો કે—“ આ નહીં પેલો ”
આમ કરતાં કરતાં છેવટે એક સાંઠો પંસદ કર્યો એટલે હાથમાં
લઈ ફરી રડવા લાગ્યો એટલે તેને ફરી રડવાનું કારણ પુછ્યું એ-
ટલે તેણે જણાવ્યું કે—“ આ સાંઠો બેશ કરીને તું ઊઠી આપ
પછી શાહે તે સાંઠો ઊઠી આપ્યો અને તેના હાથમાં આપ્યો
એટલે ફરી રડવું શરૂ કર્યું ” શાહે પુનઃ પુછ્યું ત્યારે બોલ્યો તેના
મળેના નાના નાના કડકા કરી મારી ટોપીમાં નાંખી આપ, ત્યારે
તેના કહેવા પ્રમાણે કડકા કરી ટોપીમાં ભરી આપ્યા ત્યારે ફરી
બહુજ રાવા લાગ્યો એટલે શાહે કહ્યું કે—“ હજી શું બાકી રહેલું
છે તે રડે છે ! ” બાળક બોલ્યો કે તે જીણા કડકા કરી નાંખ્યા
માટે મારો હતો તેવો ને તેવોજ આ સાંઠો કરી આપ, ‘ ઉ ઊ
ઉ ઊ એમ કહી ટોપીમાં ભરેલા કડકા ફેંકી દઈ આજોટવું ને રાવું
જેમનું તેમ ચાલુજ રાખ્યું તે જોઈ છેવટે શાહે પેલા કડકા વીણી
લાવી કહ્યું કે જોઈએ તો બીજી એકની બે ઊઠી આપું પણ તેના
કડકા થઈ ગયા તે હવે આખો શી રીતે થાય. રાતાં રાતાં જણા-
વ્યું કે તે થાય કે ન થાય પણ કરી આપ, નહીં શાહે કંટાળીને
બીરબલને કહ્યું કે—“ મસ કર તારા કહેવા પ્રમાણે અમાની ઊકરા-
ઓની હઠ કેમે કરીને પુરી થકે નહિ, અને નહીં જેવા કામ માટે
કોડી એકના બનાવી અત્યંત કંટાળો આપે, તનેજ સાબાશી આ-
પવી ઘટે છે કે તેવાં હઠીલા ઊકરાને તુંજ રોજ સમજાવો શકે !
હું તો તારા અવધગીના બનાવથીજ નાકે લીટો ખેંચી ગયો, માટે
સત્ય છે કે જ્યાં સુધી જે વસ્તુનો જેને જોઈએ તેટલો અનુભવ
ન થયો હોય, ત્યાં સુધી તે વસ્તુ માટે મનમાં ગરવ કરે છે એમાં
જરા શક નથી.

ભાગ અઢારમો.

વારતા ૧૨૦મી.

જગતમાં કોનું જીવનું ધન્ય છે.

વિશુધ જનોને વખત વહુ, વિનોદમાં વ્યથ થાય;

મુરખ તણો મદ દોહમાં, વ્યર્થ વખત વહી જાય. પ્રાણજીવન,
એક સમય અકબરશાહ આલીએ ખીરખલ પ્રત્યે પુછ્યું કે—પ્યારા મિત્ર જગતમાં કોનું જીવનું ધન્ય છે મુરખ કાણુ ? સન્ત કાણુ
દુષ્ટા સ્ત્રીનાં કરવત શું ? ખરી મબલ શામાં છે, પવિત્ર ધર્મનો રહ-
સ્ય શું ન્યાયી રાજા કાણુ અને તરણ તારણ મુદુ કોને કહેવા, આ
આઠ પ્રશ્નોનું યથાર્થ રીતિએ પ્રમાણોસહ વીવેચન કર.

આવા પ્રશ્ન સાંભળી ખીરખલ મન સાથે વિચાર કરી બોલ્યો

કે—જીલક બખત બાદશાહ આલી જહાં ? શાસ્ત્ર પ્રમાણુ અનુમાન
પ્રમાણુ અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ વડે વિચાર યુક્ત આપના પહેલા પ્ર-
શ્નનો એ ઉત્તર છે કેજેણે આ નિઃસાર સંસારમાં જન્મી જગતના જીવોના જીવને
જેમ બને તેમ સંતોષાનંદ આપવા ઉત્તમ કૃત્ય આચારી લોકોના
મુખથી ઉત્પન્ન થએલી જય સુંદરીને વર્યો નથી—લોકોએ જેના
માટે ધન્યવાદ આપો નથી અને કવળ પોતાની નિંદા થતીજ સાં-
ભળી છે, તે મનુષ્યનું જીવન કરતાં મરવું એ અતિ ઉત્તમ છે. કહે-
વાનો ભાવાર્થ એ છે કે જયતમાં જન્મી જેણે કીર્તિ સંપાદન કરી
નથી તે જીવતાજ મુવા સરખો છે, માટે પરાપકાર કરવો જેથી
સ્વયંકાતી સંપાદન કરી જીવિતને ધન્ય કરે છે.આ પૃથિવી તળમાં મુરખને ઝાળખી લેવા માટે અમુત્ય
વચન એ છે કે—

(૩૨૪) ખુખીનો ખગનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

ઉદેરાજ કવિએ કહ્યું છે કે શું મુરખાઓની ખાણ હોય છે કે જેની ઉત્પન્ન થતા મુરખાઓને પારખી સકાએ ? ના, ના, તેમ નથી. માત્ર મુખાઓને ઝાળખી કહાડવાનો તો એજ ઉત્તમ અને કીમતી દાખલો છે:-જે માણસ વિના મતલબે જેના તેના અગાડી અજખામણો થાય અર્થાત પોતાનો સ્વાસ્થ્ય જે કામ સાથે જરી પણ ન હોય છતાં તેમાં ડહાપણુ ડહોળી જેની તેની આખે થાય, તેનેજ મુરખ બાણુવો, વળી બીજો પણ સત્તા પ્રકારના મુખથી શ્રી સ્વાયંદ્રવ મનુષ્યે માનેલા છે, એટલે પહેલો મુરખો છે કે-જે શિષ્ય ગરભાવને બાણુતો નથી એવા કુશિષ્યને વિષય માની વિદ્યા આપે અથવા ભદ્રામણુ આપે ૧ બીજો જે દુઃખી જનોનું દુઃખ દેખી તન ધનાદી આપી તેવું દુઃખ દુર કરતો નથી. ૨ ત્રીજો જે લાગ આવ્યા છતાં સતર ખચાવ કરી પોતાનું ચોથો ચાહે છે. કામ કર્યા વિના પોતાના મુખથી બહાદની વાત બોલે પાંચમો પોતે નિર્બળ છતાં બળવાન સાથે વેર બાંધે છે છઠ્ઠો કે-સાની ગુચુ જ્ઞાન છતાં નિદિત ક્રમે ક્યાં કરે છે સાતમો ગુની વાર્તાઓ કહે તે ઉપર શ્રદ્ધા રાખે નહીં આઠમો ગુની સ્ત્રી અથવા ગોત્રમાતા સ્ત્રી સાથે દુષ્ટ કાર્ય કરે. પાપના પુનરૂપ જે સ્ત્રી તેના રહેવા પ્રમાણે કામ કરી પોતે પ્રતિષ્ઠા અને માન મેળવવાની હચ્છા રાખે છે દશમો પોતાનું બીજ બીજા ખેતરમાં વાવે અર્થાત પોતાની સ્ત્રી સાથે રમણુ ન કરતાં પર સ્ત્રી સાથે રમણુ કરે અગીઆરમો-જાની રાખવા લાયક જે વાર્તા છે તે સ્ત્રીને કહી દે બારમો કાંઈને કાંઈ ચીજ આપવાનું કહ્યા, છતાં તે ચીજ આપ નહીં તેરમો સાહમા માણસની વાતચીતનો મરમ બાણુયા વીના પોતે વચમાંજ બોલી ઉઠે ચૌદમો કર્મ કરી તેનું ફળ ચાહે છે અર્થાત યજ્ઞ ધર્મા કર્મોદી નીષ્કાળ વ્રતીથી ન કરતા સકરમ

અમુક ઇચ્છાનો પાર પાડવા માટે કરે પંદરમો યાચક તથા બીજારી અભ્યાગતનો કશું ન આપતાં ઉલટાં કડવા વચનો કહી તેને તીરસ્કાર કરે સોળમો ધનવાન છતાં દાન ભોગ ન કરે; અર્થાત પૈસા પાસે પુષ્કળ છે, પણ તેમાંથી પોતે પણ ખાતો વાપરતો નથી તેમ પરના ઉપકાર માટે પણ ઉપયોગ લેતો નથી. અને સતરમો મુરખ એ છે કે પોતાના લાઇનો ભાગ પણ હરણુ કરી લેવામાં ચાહે છે આ ઉપરાંત જે આ લોક અને પરલોકની ચીંતા નથી રાખતો તે સર્વોપરી મુર્ખરાજ છે; કેમકે અમુક કામ કરવાથી મારે આ લોકમાં સાર અને પરલોકમાં પણ સદ્ગતિ પ્રાપ્ત થશે એવું કામ કરવાની જોને જરાપણ કાળજી નથી એ સર્વ મુર્ખાઓનો રાજ ગણાય છે.

શુધ સંતના લક્ષણ એ છે કે પોતે અનેક પ્રકારનાં દુઃખ સહન કરે પણ પરને દુઃખ ન ઉપજાવતાં સુખ કરવા ચાહે છે. પારકા દુઃખે દુખીઆ અને પારકા સુખ કરવા ચાહે છે. પારકા દુઃખે દુખીઆ અને પારકા સુખે સુખીઆ, સંસારમાં રહેતાં છતાં જળમાં કમળની પેઠે સંસારના વિષયોથી નિલેપ રહે, 'શાંત પ્રકૃતિવંત મદસ્તીત વૈરાગ્યવંત મીત્ર અને રૂશ્મન ઉપર સમાન લાવ, લોલ, ઇર્ષા હરણુ લવાદી મર્મનો લાગ કરે છે, દયાળુ મનવાળા, ગરીબ ઉપર દયા રાખનાર મન વચન અને કાયાથી પ્રણુ ભરીખ્યમાં તક્ષીન રહે, કામ ક્રોધ, માયા, માનથી રહીત અતિ નમ શાંતિ વિસ્તી તથા સમપરણુ છે, શીલતા સરલતા દીનપદ ઉપર પ્રેમાલવૃત્તિ, મન તથા ઉદ્વિગ્ને મિત્રહ કરેલા અખંડ નીત્યમ ધારી, કાઇને માફુ લાગે તેવો અખંડ ન બોલે; નીંદા સ્તુતી કરનારને સમાન ગણે અને કેવળ જોનું મન જગત નિયંતાના ચરણમાંજ લાગ્યુ હોય તેજ સત કહેવાય છે. હમેશાં દુઃખ સહન કરનાર ઉત્તમ ગણાય છે અને પરને દુઃખ દેના-

(૨૨૬) ખુખીનો ખમ્મનો અને ડહાપણનો દારવાવ.

રને અધમ મતી પ્રાપ્ત થાય છે જુઓ કે મલ્યાગીરી ચંદનને ઢાઢાડે કાપે છે, તદ્દપી તેનું સુખ સુગંધદાર કરે છે એવી જેની દુષ્ટતા કરનાર ઉપર પણ દયાળુતા છે તેથી ચંદન દેવતાઓના મસ્તક ઉપર ચઢે છે અને પોતાનું મોંદું ધુખા ખતાવતા છતાં પણ સુગંધદાર કરે છે; તદ્દપી તેને કાપવા ઉત્સુક રહે છે તેવા કુતમ્મ પણાથી ઢાઢાડે મક્ષ કાપ્યા પછી છુડો થાય એટલે પાછો સવાર હાથ જાય છે અને દેવતામાં સાલમોળ કરી ધણાના માર મારી તેનું મોંદું ટીપે છે એજ તેની કુમ્મતાનો દંડ મળે છે; તેમજ દુપતા કરનાર ઉપર પણ સંત-લોકો પરમા દયાળુતા દાખવે છે.

દુષ્ટ સ્ત્રીનાં કર્તવ્ય કર્મ એ છે કે—પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી પ્રભુ સ્મરણ ન કરતાં કલેશનું સ્મરણ કરે છે, કાંતો પોતાના પતિ સાથે કાંતો પાડોસી આડોસી મ્મથે ગમે તે વાતમાં વચકાં પાડી વાટે જતી તકરાર વહોરી કંકાસ કરે છે અને કદાચ લડવાના અપાર ચાળા કરતાં છતાં પણ તે સાથે લઢનાર ન મળ્યું તો પોતાના બાળકોનું તે કુંભારાળ કુટીયું કહાડી નાંખે છે અને તે સર્વ દુષ્ટ ગુણોના ભંડારૂપ હોય છે. કદાચ તે સંબંધીઓ સાથે મલતાપણ ખતાવનારી હોય તો જાણવું કે અવશ્ય સર્વની આંખોમાં ધુળ નાંખી આડો વ્યવહાર આદરનારી છે એમ સમજી લેવું અર્થાત વીશેષ નાંખી સાથે મમત ખતાવનારી સ્ત્રી પતીને ઠગનારી ઠગારી જરીણીજ હોય છે. સુકૃત્યમાં જેનું જરા પણ મન નહીં, પણ પ્રત્યેક કુકૃત્ય અને દુઃખદાયક આચરણોજ આચરવા જેનું મન સદા એક સરખું લાગી રહેલું હોય છે, જેથી એવી દુષ્ટ સ્ત્રીઓના સુખ આલેખાસમાં રહેવા કરતાં તો એકાંતપણામાં વાંઢા રહી વીયોગપણામાં જીંદગી ગાળવામાં અપાર સુખ છે; કેરીકે—

જેહી ઉતંગ સહી શીર પતન સહિ ઉતંગ નહીં કુપ;

જો સુખમે દુઃખ હી બસઈ, સો સુખ હઈ દુઃખ રૂપ.

દુષ્ટ સંગ દેતા પ્રથમ. દેજે મહોત દયાળ;

દુષ્ટ સંગ જેવું મરણ, કરે ન હાલ બેહાલ,

કીબ્દે આલમખનાહ મનુષ્ય માત્ર રાજ્ય, ધન, સંપદા. સ્ત્રી પુત્ર
પરીવાર કે મિત્રાદીના મળવાથી જેવી મળહ મળતી નથી તેવું સુખ
શ્વણવારના સંત સમાગમથી મળે છે, કહ્યું છે તે—

તાત સ્વરગ અપવરગ સુખ, ધરીયે તુલા એક અંગ;

તુલેન તાહી સકલ મીલી, જો સુખ લવ સત સંગ.

મહારાજ ધર્મ વિષયમાં અનેક પથો પ્રકટ થએલ છે, પરંતુ
સુધર્મનો સાર અહિંસા પરમો ધર્મ કોઈ જીવની હિંસા ન કરે ચોરી
ચુગલી, કપટ, પાખંડ જીઠ, ઇર્ષા ન કરે. પરધનને પથર અને પર-
સ્ત્રી જનેતા સમાન જાણે કોઈની લાગણી દુખાય તેવા કામ ન કરે
સતસંગ આચારમાં રહી સર્વેને સંતોષ આપો કેમકે પારકાનું હિત ક-
રવું તે સમાન કોઈ પુણ્ય નથી અને પારકાને ખીડા આપવી તે સમાન
કોઈ પાપ નથી. એજ પવિત્ર ધર્મનો રહસ્ય છે.

જગજીવન ન્યાયી રાજ એજ કે—પોતાની પ્રજાની ખીડા આપ-
નાર કે ન્યાયનું ખંડન કરનાર પોતાના પ્રિય પુત્ર હોય તોપણ તેને
ઇન્સાફની રહે યોગ્ય શીક્ષા કરી પ્રજાને નેક ન્યાય આપી તેનું પા-
લન કરવું એજ ન્યાયી રાજ કહેવાય છે, કહ્યું છે કે—

ન્યાયી તેજ નુપાલ, સત્ય નીજનું નહીં ચુકે,

ન્યાયી તેજ નુપાલ, ધર્મ મર્યાદ ન મુકે;

ન્યાયી તેજ નુપાલ, પુત્રવત પાલે પ્રજાને;

ન્યાયી તેજ નુપાલ, ન્યાય સમ સીંહ અજાને,

ન્યાયી નરવર તેજ છે, પક્ષ કરે નહીં પુત્રનો;

ધન્ય ધન્ય તરણી તે જાણે; પતી જગ સુત્રનો,

(૩૨૮) ખુશીના ખર્જનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

અને તરણુ તારણુ ગુરુ એજ કે-પવિત્ર શાસ્ત્રના વાક્યો વડે જેમ
અને તેમ શીખવતું હીત ચીંતવી શુદ્ધ ઉપદેશ આપે અને પોતે પણ
શુદ્ધ નીયમ ધર્મમાં પ્રવરતે તેજ તરણુ તારણુ ગુરુ કહેવાય છે.

આપે શુભ ઉપદેશ દેપ લવવેશ ન રાખે;

જન હીત કરતા જેહ, તેહ વાક્યો મુખ ભાષે;

સહી સંકટ અતી આપ, તાપ શીખ્યોના ટાળે;

ભવજન ભીષગ સમાન, જ્ઞાન બળથી દુઃખ બાળે;

અતી દયાળુ ગુણમાળ ગુરુ જન્મ મરણુ ભવ ભય હરણુ;

અંશરણુ શરણુ યુગ ચરણુ વર, જ્યો જ્યો તારણુ તારણુ.

આ પ્રમાણે બીરબલના આપેલા ઉત્તરો સાંભળી શાહ અતી
આનંદ પાંચે, અને તેના ભુદ્ધિબળની અત્યંત સરાહના કરી અ-
મુલ્ય શીરપાવ આપ્યો.

મનહર છંદ.

સ્થાપવા સુનીતી રીતિ કાપવા કંકાસ ત્રાસ,

આપવા સુબોધ મોદ એજ હેતુ ધારીને;

બાદશાહ બીરબલનાજ ભાગ આર પુર્ણ

જાણ્યા પુર્ણચંદે ખ્યાસ્થી સુધારીને.

શેટશેટી મહાદેવ રામચંદ્ર જગુષ્ટેએ,

જપાવી પ્રસીદ્ધ કર્યા લાલદા વીચારીને;

વાંચો બહાલા વાંચકો વીચારી વાત સાર.

વાર દયા આશી દીન સહુ દોષોને વિચારીને

સમાપ્ત.

અરેખીયન નાઇટ્સ.

અથવા

એક હજાર ને એક વાર્તાનો અમુક્ય ખજાનો.

“ અરેખીયન નાઇટ્સ ” ના નામથી ભાગ્યેજ કોઈ અજાણ્ય હશે. આ પુસ્તકની જુદા જુદા મુદરથો તરફથી જુદી જુદી આવૃત્તિઓ મહારાષ્ટ્રમાં આવી છે, અને તેની હાજરો નબળા અને વધે વેચાઈ જાય છે એજ એ પુસ્તકની સચિત્તાની પુરાવા ખાતર છે. આ અંશમાં એક હજાર ને એક રાતની અંધારી અમલતની વાર્તાઓ આપવામાં આવેલી છે. આ પુસ્તક એવી સરળ અને આદર્શ જાણમાં લખાયેલું છે કે સાધારણ વર્ગનાં સ્ત્રી-પુરુષો સહજાઈથી પણ સમજી શકે છે. બધા વર્ગના લોકો તેના લાભ લઈ શકે તે માટે આવક મોટું અને ઉત્તમ પુસ્તક મોટા કદના પલ્કામાં જોનેરી નામવાળા સુસજ્જીત પુસ્તક સહીત. કી. રૂ. ૨ થી. ૦-૨-૬.

કલિદાસ અથવા હાર્યરસનો હોળ.

જે તમે દીલ્લીનીમાં ગીરજાતર યાત્રા ગયા હો અને પેટ પકડીને હસવા છાંછા રાખતા હો તો આ કલિદાસનું પુસ્તક અત્યંત વાંચવું. આ પુસ્તકમાં હાર્ય ઉત્પત્તિ કે એવી એટલી બધી સરસ વાર્તાઓ દાખલ કરવામાં આવેલી છે કે પુસ્તક એક વાર લાંબમાં લાંબુ એટલે પ્રફૂલ્લ વાંચ્યા સિવાય હોં મુકવાનું મન થતુંજ નથી. એક વાર વાંચી ખાતરી કરી જુઓ. કી. ૦-૮-૦ ટપાલખર્ચ ૦-૨-૦.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે—પુટસેલર.

જલુ, દરવાજા—અમદાવાદ.

